

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ»**

Л. М. Газуда

**УПРАВЛІННЯ КОНВЕРГЕНЦІЙНО-ІНТЕГРАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ
СІЛЬСЬКИХ ПРИКОРДОННИХ ТЕРИТОРІЙ:**

ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА

Монографія

Ужгород - 2015

ББК У9(4 Укр-4 Зак) 32/35
УДК 338.242:001.8+338.436(1-04)

Г 13

Л. М. Газуда.

Управління конвергенційно-інтеграційними процесами сільських прикордонних територій: теорія, методологія, практика. / Газуда Л. М. – Ужгород: Видавництво ФОП Сабов А. М., 2015. – 360 с.

ISBN 978-617-7344-08-6

У монографії розглянуто особливості управління конвергенційно-інтеграційними процесами розвитку сільських прикордонних територій України та її регіонів, їх адаптації до вимог європейського економічного простору. Обґрунтовано необхідність формування ефективного управлінського механізму регулювання процесів конвергенції й інтеграції розвитку сільських прикордонних територій, результативність якого залежатиме від врахування особливостей і потенційних можливостей територіальних економічних систем, зокрема сільської місцевості, прогнозування підходів до поступового вирівнювання рівнів їх розвитку, що сприятиме забезпеченню ефективної спеціалізації економіки території, підвищенню її конкурентоздатності, активізації розвитку людського потенціалу, адаптації до європейських вимог і можливостей інтегрування в європейські структури. Окреслено стратегічні напрями реалізації процесів інтеграції і конвергенції сільських прикордонних територій в умовах євроінтеграції.

Видання розраховане на широке коло спеціалістів, науковців, викладачів і студентів, працівників управлінських структур, які цікавляться питаннями формування процесів конвергенції й інтеграції територіальних економічних система, зокрема сільських прикордонних територій.

Рецензенти:

Т. Г. Дудар – член-кореспондент НААН України, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри аграрного менеджменту і права Тернопільського національного економічного університету, заслужений діяч науки і техніки України

В. В. Россоха – доктор економічних наук, професор, Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”

В. І. Ярема – доктор економічних наук, професор, ДВНЗ "Ужгородський національний університет", заслужений працівник освіти України

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного наукового центру „Інституту аграрної економіки”
(протокол № 10 від 8 жовтня 2015 р.)*

ISBN 978-617-7344-08-6

©Л. М. Газуда, 2015
©ФОП Сабов А.М., 2015

Л. М. Газуда.

Управління конвергенційно-інтеграційними процесами сільських прикордонних територій: теорія, методологія, практика. / Газуда Л. М. – Ужгород: Видавництво ФОП Сабов А. М., 2015. – 358 с.

ББК У9(4 Укр-4 Зак) 32/35
УДК 338.242:001.8+338.436(1-04)
Г 13

У монографії розглянуто особливості управління конвергенційно-інтеграційними процесами розвитку сільських прикордонних територій України та її регіонів, їх адаптації до вимог європейського економічного простору. Обґрунтовано необхідність формування ефективного управлінського механізму регулювання процесів конвергенції й інтеграції розвитку сільських прикордонних територій, результативність якого залежатиме від врахування особливостей і потенційних можливостей територіальних економічних систем, зокрема сільської місцевості, прогнозування підходів до поступового вирівнювання рівнів їх розвитку, що сприятиме забезпеченню ефективної спеціалізації економіки території, підвищенню її конкурентоздатності, активізації розвитку людського потенціалу, адаптації до європейських вимог і можливостей інтегрування в європейські структури. Окреслено стратегічні напрями реалізації процесів інтеграції і конвергенції сільських прикордонних територій в умовах євроінтеграції.

Видання розраховане на широке коло спеціалістів, науковців, викладачів і студентів, працівників управлінських структур, які цікавляться питаннями формування процесів конвергенції й інтеграції територіальних економічних систем, зокрема сільських прикордонних територій.

**Управління конвергенційно-інтеграційними процесами
сільських прикордонних територій:
теорія, методологія, практика**

Монографія

Здано до набору 30.09.2015 р. Підписано до друку 10.10.2015 р.
Формат 60x84/16. Папір офс. Гарнітура Times New Roman.
Друк офс. Ум. друк. арк. 20,80. Обл.-вид. арк. 16,60.
Тираж 300 шт. Замовлення № 66.

Видавництво «Бреза».
м. Ужгород, вул. Університетська, 21/220. Тел./факс: (0312) 64-37-22
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4815 від 15.06.2011р.
Друк: ФОП Сабов А.М., тел.: 050-43-22-437

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА.....	5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОНВЕРГЕНЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ.....	8
1.1. Теорія конвергенції в економічних явищах і процесах	8
1.2. Теорія інтеграції економічних систем.....	31
1.3. Особливості конвергенції й інтеграції територіальних економічних систем.....	50
РОЗДІЛ 2 МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСАМИ КОНВЕРГЕНЦІЇ Й ІНТЕГРАЦІЇ	60
2.1. Управління розвитком територіальних економічних систем.....	60
2.2. Методологія управління процесами конвергенції й інтеграції сільських прикордонних територій	76
2.3. Методи дослідження управління процесами конвергенції й інтеграції	99
РОЗДІЛ 3 СТАН І ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ПРИКОРДОННИХ ТЕРИТОРІЙ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ.....	118
3.1. Розвиток ресурсного потенціалу сільських прикордонних територій.....	118
3.2. Транскордонне співробітництво сільських територій в контексті процесів конвергенції й інтеграції.....	142
3.3. Соціально-економічна результативність інтеграційних процесів у розвитку сільських прикордонних територій.....	170
РОЗДІЛ 4 УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМИ ТРАНСФОРМАЦІЯМИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	196
4.1. Конвергенція людського і соціального капіталу сільських прикордонних територій.....	196
4.2. Інституційне забезпечення формування механізму управління процесами конвергенції й інтеграції	215
4.3. Європейська практика управління розвитком сільських територій: трансформація досвіду для України.....	231
РОЗДІЛ 5 КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСАМИ КОНВЕРГЕНЦІЇ Й ІНТЕГРАЦІЇ СІЛЬСЬКИХ ПРИКОРДОННИХ ТЕРИТОРІЙ.....	258

5.1. Формування механізму управління процесами конвергенції й інтеграції розвитку сільських прикордонних територій.....	258
5.2. Стратегічні напрями реалізації процесів конвергенції й інтеграції сільських прикордонних територій.....	272
5.3. Удосконалення управління процесами конвергенції й інтеграції сільських прикордонних територій.....	295
ПІСЛЯМОВА.....	312
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	314

396. The future of rural areas in the CEE New Member States, Network of Independent Agricultural Experts in the CEE Candidate Countries, January 2004, IAMO, 214 p. – P. 15–16.
397. White T.J. (2007): Sharing Resources: The Global Distribution of the Ecological Footprint // Ecological Economics. №64. P.402-410.
398. Williamson JG (1965). Regional Inequality and The Process of National Development: A Description of The Patterns. Economic Development and Cultural Change, 13(4), p. 3-56.

382. Martin R. EMU versus the regions? Regional convergence and divergence in Euroland \ R.Martin \ Journal Economic Geografhy . – 2001. - №1. – P. 51-80.
383. Myrdal G. Economic theory and under-developed regions. – N.Y.: Harper & Row, 1957, с. 34.
384. Ohlin B. Inter-Regional and International Trade / Ohlin B. – Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1933. – 393 p.
385. Porter Michael E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York: The Free Press, 1985. – 592 p.
386. Pozner M.V. International Trade and Technical Chahge // Oxford Economic Papers. – 1961. – 13. – N 3. – Oct. – P.341.
387. Rodrigues-Pose A. Convergence or divergence? Types of regional responses to socio-economic change in Western Europe // Tijdschrift voor Economische en Geografia. – 1999. – Vol. 90 (4). P. 363-378.
388. Rural Development in the EU, Statistical and Economic Information, Report 2010 – 257 p. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/rurdev2010/RD_Report_2010.pdf 304
389. Sacco R. La comparaison juridique au service de la connaissance du droit. – Paris : Economica, 1991. – 340 p.
390. Siebert H. Regional Economic Growth Theory and Policy. – Scranton, 1969. – 1223 p.
391. Solow R. Contribution to Theory Economic Growth // Quarterly Journal Economics. – 1956. – &.65-94.
392. Spilimbergo A. Structural reforms and regional convergence /A.Spilimbergo, N.Xingyuan Che \ IMF Working Paper. – WP/12/106.- 2012. – 35 p.
393. Stolper W.F., Samuelson P.A. Protection and Real Wages // Review of Economic Studies. – 1941. – 9. – November. – P.58-73.
394. Streeten P. Economic Integration Aspects and Problems / Streeten P. [Second Revised and Enlarged Edition]. – Leyden, 1964, p.16-17.
395. The Common Agricultural Policy Explained, European Commission, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, 16 p.

ПЕРЕДМОВА

З утвердженням державності України, побудовою ринкової економічної системи та визначенням вектора інтеграції національної економіки у європейське співтовариство зростає роль процесів конвергенції та інтеграції у трансформовану глобальну економіку. Очевидним є, що активізація згаданих процесів повинна започатковуватися на територіях, що знаходяться по обидва боки кордону, і мають спільні історичні, територіальні та ментальні особливості. Саме вони повинні стати плацдармами для спільних транскордонних проєктів і програм, формування різних форм територіальних утворень й інституційних структур. Оскільки переважна частина прикордонних територій є сільськими, постає завдання реалізації стратегій їхнього розвитку для раціонального використання потенційних ресурсних, агрокліматичних, територіальних та інших переваг з метою забезпечення високого рівня їх розширеного відтворення. Здійснити поставлені завдання без організації дієвого механізму управління з боку держави та територіальних інституцій в умовах ринкових відносин неможливо.

Постає завдання формування активної ролі держави у структурній перебудові сільської економіки, стимулювання та підтримки ринковими методами сільськогосподарського виробництва із залученням інноваційних технологій, необхідних для здійснення розширеного відтворювального процесу, забезпечення функціонування і розвитку сільських територій у нових умовах господарювання. Обґрунтування потребують перспективні напрями і тенденції соціально-економічних трансформацій сільської економіки в системі формування, функціонування і розвитку ресурсного потенціалу територіальних систем, зокрема аграрної сфери економіки сільських прикордонних територій.

В умовах євроінтеграції актуальності набуває транскордонне співробітництво господарюючих суб'єктів областей Карпатського регіону, підвищення їх ролі у процесах конвергенції та інтеграції сільських

прикордонних територій на основі діючих субрегіональних об'єднань (Карпатський євро регіон) та участі у створенні та діяльності нових міжнародних структур, а також спеціальної економічної зони „Закарпаття” та територій пріоритетного розвитку. Важливу роль при цьому відіграють управлінські підходи до регулювання процесів конвергенції й інтеграції досліджуваних територій.

Особливості формування процесів конвергенції й інтеграції територіальних економічних систем обумовили виникнення різних точок зору щодо визначення сутності та змістового наповнення відмічених понять, їх типологізації, управлінських підходів до їх регулювання.

Теоретичні засади формування процесів конвергенції й інтеграції, теорії економічного розвитку та зростання, економічних циклів, взаємопроникнення національних господарств на різних рівнях інтеграційних утворень, поєднання інтересів територіальних систем з метою забезпечення динамічної ефективності господарювання та створення економічного союзу ґрунтовно висвітлено в роботах таких зарубіжних учених, як: Х. Кельзен, Г. В. Колодко, М. Кондратьєв, С. Кузнець, А. Льюїс, О. Москаленко, К. Перес, П. Стрітен, Х. Уерта де Сото, К. Фрімен, Д. Шіндлер, Р. Шмед, Й. Шумпетер.

Різні аспекти конвергенційно-інтеграційних процесів територіальних економічних систем, формування конкурентоспроможності регіонів, міжрегіональні розбіжності економічного розвитку та життєзабезпечення населення, процеси диференціації локальних та глобальних територіальних таксономічних одиниць, зокрема сільських прикордонних територій, досліджували Н. Божидарнік, І. Вахович, В. Євдокименко, Л. Ковальська, Ю. Макогон, В. Павлов, Г. Перепелиця, І. Ропотан.

Транскордонне співробітництво, міжтериторіальну і міжрегіональну економічну інтеграцію, євроінтеграційні процеси досліджували науковці В. Євдокименко, Н. Мікула, І. Сторонянська.

Проблеми територіальних соціально-економічних систем як взаємопов'язаних цілісних об'єктів економічного і соціального призначення на

371. Fingleton B. Regional economic growth and convergence : insights from a spatial econometric / B.Fingleton // *Advances in Spatial Econometrics* [Anselin L., Florax R. and Rey S. (Ed.)]. – Springer, Berlin, 2004.
372. Friedman J. Regional development policy. – Cambridge: MIT Press, 1966.
373. Gazuda L. Convergence in the system of theories of territorial development/ L. Gazuda//*International Journal of New Economics and Social Sciences*/ – № 1(1) 2015. Swinoujcie, 2015. – P. 30-36.
374. Gazuda L. Cross-border cooperation as a factor of development of bordering territories/ L. Gazuda//*International Journal of New Economics and Social Sciences*/ – № 3. 2015. Swinoujcie, 2015. – P. 64-72.
375. Gordon R.I. The Ciclical sensitivity of Regional Employment and Unemployment Differentials \ Urban and Regional Economics \ R.I. Gordon. – London: Aldershot, 1991/ - P. 277-292.
376. Hamel G., Prahalad C.K. *Competing for the Future*. – Harverd Business School Pres. Boston (Mass), 1994.
377. Hamilton W. Institution. *Encyclopedia of the Social Science* / W. Hamilton. – New York, 1932. – Vol. VIII.
378. Heckscher E.F. The Effekt of Foreign Trad on Distribution of Income/ Reading in the Theory of International Trade // *Blakiston Series of Republished Articles on Economics*. – 1919. – № 4. – P.386.
379. Kazuhiko K., Fukushige M. (2005): Divergence or Convergence? Income Inequality Betmen Cities, Towns and Villages in Japan and the World Economy. №17. P.407-416.
380. Lall S.V. Regional economic convergence : Do policy instruments make a difference? / S.V.Lall, S.Yilmaz // *The annals of regional science*. – 2001. – Vol. 35, №1. – P. 160.
381. Launhardt W. Die Bestimmung des Zweckmassgsten Standort Einer Gewerblichen Anlage // *Zeitschrift des Vereins der Deutscher Sngeniens*. – 1982. B. XXX. – №3.

362. Barro R. Economic Growth / R.Barro, X.Sala-i-Martin. – NY. : The MIT Press, 2004. – [2nd edition]. – P. 87–89.
363. Baumont C. The European Regional Convergence Process, 1980–1995 : Do Spatial Regimes and Spatial Dependence Matter? [Електронний ресурс]/C.Baumont, C.Ertur, J.Le Gallo // European Economic Review. – 2002. – № 52. – Режим доступу : <http://website1.wider.unu.edu/conference/conference-2002-2/papers/catherine%20baumont%20&%20cem%20dertur%20&%20julie%20le%20gallo.pdf>
364. Clark John Bates. The Distribution of Wealth. A Theory of Wages, Interest and Profits / Clark John Bates. – New York, The Macmillan Company, 1908. – P. 3.
365. Competitive Regional Clusters : National Policy Approaches. – OECD Reviews of Regional Innovation, 2007. – P. 10.
366. Cowell F. Measuring Inequality, 2nd edn. – Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 2009. – 255 p.
367. Cross-Border Cooperation Programme „Poland-Belarus-Ukraine 2007-2013” [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.cpe.gov.pl/pliki/127-pl-by-ua-eng-5b1-5d.pdf>.
368. European Commission. 2011. „Proposal for a REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD)”, COM (2011) 627 final/2. Brussels. 143 p.
369. European Union – Regional policy and cohesion. The EU compendium of spatial planning system and policy. European Commission. – Bruxelles-Luxembourg, 1997.
370. Fingleton B. Empirical growth models with spatial effects [Електронний ресурс] / B.Fingleton, E.Lopez-Bazo // Regional Science, Blackwell Publishing. – 2006. – Vol. 85(2). – P. 177–198. – Режим доступу : <http://www.cepr.org/meets/wkcn/2/2357/papers/Lopez-Bazo.pdf>.

певній території з урахуванням природно-ресурсної складової у своїх працях висвітлили науковці З. Герасимчук, М. Бутко, Я. Коваль, Н. Павліха, М. Тимчук, Я. Хоменко, Н. Хвищун.

Концептуальні засади інституційного та інфраструктурного забезпечення розвитку територій сільської місцевості, їх державного регулювання розроблено у працях М. Кропивка, П. Макаренка, Л. Молдаван, О. Павлова.

Дослідженню проблемних питань розвитку сільських територій, використання ресурсного потенціалу аграрної сфери, ведення органічного сільського господарства, формування державної стратегії розвитку аграрного виробництва й адаптації аграрного сектора до вимог САП ЄС, забезпечення продовольчої безпеки країни та її регіонів присвячено наукові праці українських вчених. Серед них В. Андрійчук, І. Баланюк, О. Бородіна, В. Збарський, С. Кваша, М. Лендел, Ю. Лупенко, М. Малік, В. Месель-Веселяк, В. Россоха, П. Саблук, М. Сахацький, М. Ступень, М. Федоров, М. Хвесик, А. Чалий, Г. Черевко, О. Шпичак, В. Юрчишин та інші.

Напрацювання вчених мають велике науково-практичне значення, оскільки формують теоретико-методологічну основу подальших наукових пошуків, детально висвітлюють окремі управлінські аспекти забезпечення процесів конвергенції й інтеграції сільських прикордонних територій. Проте чимало проблемних питань, пов'язаних з окресленням концептуальних засад формування механізму управління конвергенційно-інтеграційними процесами, зокрема й на основі кластерних підходів, визначення основних перспективних напрямів і інституційного забезпечення реалізації відмічених процесів на сільських прикордонних територіях з використанням ресурсу інноваційного розвитку, залишаються невирішеними, що обумовлює необхідність подальших поглиблених досліджень.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОНВЕРГЕНЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

1.1. Теорія конвергенції в економічних явищах і процесах

У сучасних умовах функціонування економіки, які супроводжуються поглибленням трансформаційних та ринкових реформ, актуалізуються питання забезпечення конвергенційних та інтеграційних процесів різних територіальних економічних систем як передумови забезпечення національної безпеки та стійкого економічного зростання країни в цілому. Лише інтеграційний та конвергенційний розвиток територіальних економічних систем, у тому числі і сільських прикордонних територій, зможе забезпечити ефективне використання потенціалу таких територій (природно-ресурсного, науково-технічного, трудового, виробничого та ін.), переваг спеціалізації територій, і в підсумку – сприятиме їх соціально-економічному зростанню. Нині спостерігається імперативний характер територіальних, природних, географічних, трудових та інших чинників розвитку сільських прикордонних територій, що вказує на значну внутрішню асиметрію їх виникнення та наслідків впливу на економіку територій в цілому. Відтак існує необхідність у розробленні такої концепції розвитку сільських прикордонних територій, яка б дозволила їх економіці забезпечити рівновагу, максимально використовувати свої природні, суспільні та фізичні властивості й об'єднати воедино економічну, соціальну та екологічну складові. Зважаючи на це, першочерговим етапом у забезпеченні ефективності та скоординованості таких процесів є дослідження теорій і концепцій конвергенції задля виявлення ознак дезінтеграції та можливих причин її виникнення.

Методологію дослідження теорій конвергентного розвитку пропонуємо здійснювати за двома напрямками (рис.1.1):

1. Дослідження теорій конвергентного розвитку в розрізі неокласичних теорій та теорій територіального розвитку.

352. Шершньова З. С. Стратегічне управління: підруч./ З. С. Шершньова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2004. – 699 с.
353. Шеховцева Л. С. Конкурентоспособность региона: факторы и метод создания [Електронний ресурс]/Л. С. Шеховцева. – Режим доступу: <http://www.cfin.ru/press/marketing/2001-4/03.shtml>
354. Шилепницький П. І. Характеристика інструментів транскордонного співробітництва / П. І. Шилепницький, О. В. Зибарова, Л. В. Вербівська// Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції [„Транскордонне співробітництво як фактор активізації євроінтеграційних процесів”], (Чернівці, 6-7 травня 2008 р.) / М-во освіти і науки України, Чернів. торгов.-економ. ін-т. – Чернів. торгов.-економ ін-т, 2008. – 492 с.
355. Шнипко О. С. Національна конкурентоспроможність: сутність, проблеми, механізми реалізації / О. С. Шнипко. – К.: Наук.думка, 2003. – 334 с.
356. Шніцер М. Порівняння економічних систем / М. Шніцер ; [пер. з англ.] – К.: Основи, 1997. – 519 с.
357. Шубна О. В. Асиметрія регіональної структури розміщення трудових ресурсів України /О. В. Шубна// Научный вестник ДГМА. – Краматорск, 2011. – Вип. № 8 (Е). – С.443-449. – С.445.
358. Шубравська О. В. Інтеграційні перспективи України: переваги і ризики для аграрного сектору / О. В. Шубравська, К. О. Прокопенко//Економіка України. – 2014. – №1(626). – С.63-73.
359. Щекочевич О.С. Використання зарубіжного досвіду державного регулювання економіки АПК в Україні / О.С.Щекочевич // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 140–146.
360. Юркенайте Н. Реформа Единой аграрной политики Европейского Союза на период после 2013 года/Н. Юркенайте//Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2012. - № 3. – С. 26-30.
361. Akita T. Decomposing regional income inequality in China and Indonesia using two-stage nested Theil decomposition method / T.Akita // The annals of regional science. – 2003. – Vol. 37, №1. – P. 57–75.

- зб.наук. праць. – К.: НТК статистичних досліджень Держкомстату України. – 2007. – Вип.8. – С. 247-253.
341. Чабаненко Д. М. Алгоритм прогнозування фінансових часових рядів на основі складних ланцюгів Маркова /Д. М. Чабаненко//Вісник Черкаського університету. – Черкаси: Вид-во Черкаського НУ ім. Богдана Хмельницького. – 2010. – Вип.173. – С. 90-102.
342. Червен І.І. Трансформація земельних відносин та напрями її вдосконалення / І.І. Червен, І.І. Кузьома // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2007. –Вип. 1 (52). – Т. 1. – С. 23–30.
343. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2011 року/Державна служба статистики України. – К., 2011. – 112 с.
344. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2013 року/Державна служба статистики України. – К., 2013. – 112 с.
345. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2015 року/Державна служба статистики України. – К., 2015. – 111 с.
346. Чужиков В. Регіональна диверсифікація виробництва/В. Чужиков// Економіка України. – 2002. – № 9. – С.4-11.
347. Чужиков В. І. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія / В. І. Чужиков. – К.: КНЕУ, 2008. – С.127.
348. Чухно А. Інституціоналізм: теорія, методологія, значення / А. Чухно // Економіка України. – 2008. – №6. – С. 4–13.
349. Шамборовський Г. О. Регіональна політика Європейського Союзу : [навч. посіб.]/Г. О. Шамборовський. – К. : Знання, 2011. – 187 с.
350. Шаров О. М. Вихід з кризи: уроки „плану Маршалла” та перспективи для України /О. М. Шаров // Економіка України. – 2014. – № 12 (637). – С.20-28.
351. Шерстюк С. В. Спільна аграрна політика ЄС на 2014-2020 роки: орієнтири для України [Електронний ресурс]/С. В. Шерстюк//Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 5. – С. 188-190. – Режим доступу: http://pap.in.ua/5_2014/56.pdf

2. Дослідження теорій дивергентного розвитку в розрізі кумулятивних теорій та теорій територіального розвитку.

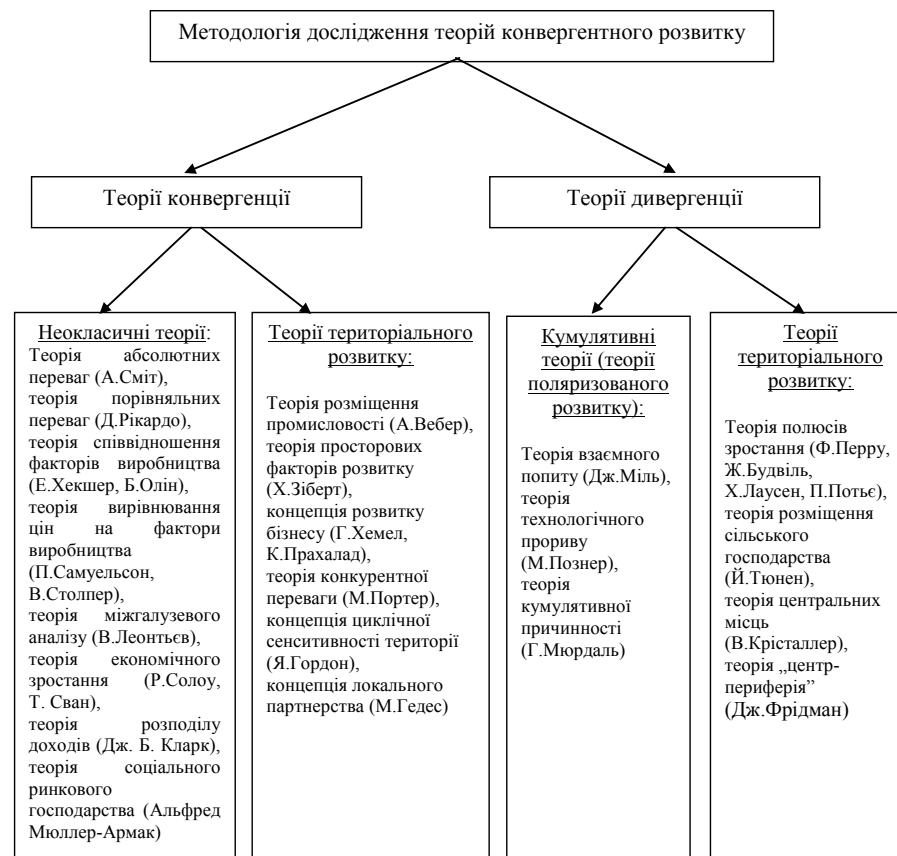

Рис.1.1. Методологія дослідження теорій конвергентного розвитку

Представниками неокласичних теорій конвергентного розвитку є А. Сміт, Д. Рікардо, Е. Хекшер, Б. Олін, П. Самуельсон, В. Столпер, В. Леонт'єв, Р. Солоу, Т. Сван, Дж. Б. Кларк, ін.

Витоки теорії конвергенції лежать в основі розробок теорії абсолютних та порівняльних переваг А.Сміта, Д.Рікардо. А.Сміт у роботі „Дослідження про природу та причини багатства народів” обґрунтував, що добробут націй

залежить не стільки від кількості накопиченого ними золота, скільки від їхньої здатності виробляти кінцеві товари і послуги, де основне завдання полягає в розвитку виробництва за рахунок поділу праці і його кооперації. А. Сміт вважав, що якщо одна нація має абсолютні переваги у виробництві певного товару, а інша – іншого, то кожна може спеціалізуватися на виробництві та торгівлі того товару, витрати виробництва якого найменші [296, с. 16]. Таким чином, це сприяє максимальному використанню властивостей та переваг територій, зменшує їх регіональні асиметрії, а відтак забезпечує конвергенційні процеси всередині них та між ними. Однак якщо територія не має взаємозамінних факторів виробництва, використання такої теорії на практиці є вкрай обмеженим.

В іншому аспекті А.Сміт порушує питання про обмеження морального принципу „laissez faire” (невтручання) і розглядає його лише як один з можливих типів економічного порядку. Якщо нерівність є природною і необхідною для прогресу, то логічно триматися за принцип „laissez faire”. Якщо ж, навпаки, ми хочемо пом’якшити існуючу нерівність і рухатися до розширення прав громадян на працю і гідний заробіток, то цього можна досягти лише в рамках регульованого ринку, свідомої ув’язки найвищої мети суспільства з його специфікою [281, с. 11]. Не таємниця, що в Україні існує значна нерівність між „багатими” і „бідними” територіями, де за офіційними статистичними дослідженнями різниця між 10 % найбагатших і 10 % найбідніших становить 17 і більше разів, що порушує гранично допустимі межі безпеки. Тому слід впроваджувати новий тип розвитку економіки, що сприятиме забезпеченню конвергенції територіальних систем.

У продовження напрацювань А. Сміта Д. Рікардо у роботі „Начало політичної економії та оподаткування” (1817 р.) побудував теоретичну модель співвідношень витрат виробництва однотипних товарів у різних країнах: рівні, абсолютні та порівняльні [378]. Д. Рікардо вважав, що для будь-яких двох країн і для будь-яких двох товарів порівняльна перевага залежить лише від співвідношення продуктивності праці в кожній країні. Однак науковець

329. Тимчук М. Ф. Регіональна економіка /М. Ф. Тимчук. – К.: МАУП, 1998. – 51 с.
330. Тихомиров Ю.А. Управление на основе права / Ю. А. Тихомиров. – М. : Формула права, 2007. – 484 с.
331. Транскордонне співробітництво України (щомісячний моніторинг) [Електронний ресурс]/Центр транскордонного співробітництва. – Режим доступу: <http://cts.org.ua/ua/publikatsiji/item/126-transkordonne-spirvobitnitstvo-ukrajini-shchomisyachnij-monitoring-traven-2015.html>
332. Угоди про фінансування спільних операційних програм [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://me.kmu.gov.ua>
333. Удосконалення організації та управління сільським господарством в умовах децентралізації лади/науково-аналітичне видання; за ред. М. Ф. Кропивка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2014. – 48 с.
334. Україна у цифрах у 2010 році; за ред. Осауленка // Державний комітет статистики України. – К., 2011. – 252 с.
335. Управление организацией: учеб./под ред. А. Г. Поршнева, З. П. Румянцевой, Н. А. Саломатина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 669 с.
336. Філіпенко А. С. Цивілізаційні виміри економічного розвитку/ А. С. Філіпенко. – [2-е вид.]. – К. : Знання України, 2002. – 190 с.
337. Формы и механизмы межрегиональной интеграции: учеб. пособ./под ред. Селиверстова В. С. – Новосибирск, 1999. – С.181-191.
338. Холод Н.М. Розподіл доходів та бідність у перехідних економіках: монографія / Н. М. Холод. – Львів: Видавничий центр ЛНТУ ім. І. Франка, 2009. – 442 с.
339. Хоменко Я. В. Деякі аспекти теорії побудови та функціонування соціоекономічної системи регіону /Я. В. Хоменко//Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – № 9 (76). – С. 150-156.
340. Царук О. В. Статистичне прогнозування державного боргу України на основі процесів Бокса-Дженкінса /О. В. Царук// Проблеми статистики:

320. Стратегічні напрями розвитку підприємництва і кооперації в сільському господарстві на період до 2020 року / Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, В. М. Заяць [та ін.] ; ред. М. Й. Малік; Нац. наук. центр "Ін-т аграр. економіки". – К.: ННЦ "ІАЕ", 2013. – 50 с.
321. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2012. – 182 с.
322. Стратегія економічного і соціального розвитку Закарпатської області до 2015 року. – Ужгород, 2006. – 48 с.
323. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/node/7644> 436
324. Стратегія розвитку України „Україна 2020: стратегія національної модернізації” // [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.radakmu.org.ua/uk/news_and_report/1079.html
325. Табалова О. Є. Фінансові інструменти конвергенції сталого розвитку регіонів України [Електронний ресурс] / О. Є. Табалова // Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. – 2013. – № 1. – С. 147-156. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vznu_eco_2013_1_26.pdf
326. Терещенко С.І. Вплив природно-ресурсного потенціалу на рівень розвитку аграрного сектору регіону // Економіка АПК, 2014. – №12. – С.50-57.
327. Терещенко В. Яка громада, така й порада, або Деякі чинники сталого розвитку сільських територій / В. Терещенко // Сільські вісті. – 2011. – № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.silskivisti.kiev.ua>.
328. Территориально-производственные комплексы: прогнозирование процесса формирования с использованием сетей Петри / М. К. Бандман, О. Л. Бандман, Т. Н. Есикова; ред. А. Г. Гранберг ; Институт экономики и организации промышленного производства СО АН СССР. – Новосибирск : Наука. Сибирское отделение, 1990. – 303 с.

акцентував увагу на розгляді одного фактора виробництва – праці, залишаючи поза увагою інші фактори, вкрай важливі для розвитку територій, у т.ч. сільських. Для забезпечення конвергентності процесів розвитку сільських прикордонних територій слід враховувати, перш за все, продуктивність використання ресурсів, зокрема землі, як основного природного ресурсу села. З іншого боку, слід визначитися з можливостями та властивостями територій, що беруть участь у товарообміні, оскільки вони можуть змінюватись залежно від того, який вид товару буде виробляється та експортуватись, тобто які витрати понесе територія на його виробництво порівняно з іншими.

Висновком із теорій абсолютних та порівняльних переваг є забезпечення спеціалізації території на тих видах діяльності, які створюють їй переваги відносно інших та забезпечують взаємозаміну та взаємодоповнюваність у факторах виробництва, що згладжує асиметрії у рівнях розвитку та реалізує процеси конвергенції.

У продовження теорій абсолютних і порівняльних переваг виникла теорія співвідношення факторів виробництва, детально викладена у статті „Вплив зовнішньої торгівлі на розподіл доходів” [384, с. 15; 393], розроблена у 20-х роках ХХ ст. економістами-неокласиками Е. Хекшером та його учнем Б. Оліном. Е. Хекшер встановив, що кожна країна має тенденцію спеціалізуватися на тому виробництві, для якого співвідношення факторів виробництва, яке вона має, є найсприятливішим [182; 391, с. 24]. У 1933 р. учень Е. Хекшера Б. Олін у роботі „Міжрегіональна та міжнародна торгівля” уточнив цей аналіз формулюванням: міжнародний обмін є обміном надлишкових факторів на рідкісні фактори [384]. Країни експортують продукти інтенсивного використання надлишкових факторів та імпортують продукти інтенсивного використання дефіцитних для них факторів [364]. Таким чином, теорія Хекшера-Оліна пропонує модель торгівлі як шлях порівняльної забезпеченості країн факторами виробництва. За цією теорією, відбувається заміщення одних ресурсів іншими, внаслідок чого територія шляхом надлишку тих чи інших факторів виробництва зможе забезпечити собі переваги порівняно

з іншими, розвивати ті виробництва та реалізовувати ту продукцію, при виробництві яких застосовуються його дешеві фактори, що сприяє зменшенню диспропорцій та забезпеченню конвергенції розвитку сільських територій. У середині ХХ ст. американські економісти П. Самуельсон та В. Столпер удосконалили факторну теорію і запропонували власну теорію „вирівнювання цін на фактори виробництва”: у разі однорідності факторів виробництва, ідентичності техніки, досконалої конкуренції та повної мобільності товарів міжнародний обмін вирівнює ціну факторів виробництва між країнами [106, с. 58-73]. У теорії П. Самуельсона та В. Столпера зовнішня торгівля розглядалася не просто як взаємовигідний обмін, а як засіб, що дозволяє скоротити розрив між країнами в рівні розвитку [106, с. 58-73; 283, с. 217-218]. Таким чином, згладжується відмінність між територіями у формуванні та використанні факторів виробництва. Адаптація цієї теорії є прийнятною і щодо сільських територій, оскільки її постулати є базовими у забезпеченні конвергенції національного розвитку в цілому.

У продовження досліджень теорій конкуренції Хекшера-Оліна та Самуельсона В. Леонтєвим було розроблено теорію міжгалузевого аналізу. Для дослідження структури зовнішньої торгівлі він застосував метод „витрати-випуск”. Отримані результати увійшли в теорію зовнішньої торгівлі як „парадокс Леонтєва” [391, с. 24; 390, с. 44-95]. Учений вважав, що економічні процеси безглузді, якщо їх неможливо спостерігати і виміряти. Таким чином, ним було оцінено конвергенцію за допомогою економетричних моделей, апробація яких дозволила виявити рівень такого зближення, його причини.

Визначити типи конвергенції дозволяє неокласична теорія економічного зростання Р. Солоу та Т. Свана [376, с. 65-94], згідно з якою відстоюється думка про доцільність нарощення більшими темпами показників економічного зростання на економічно відсталі території порівняно з високорозвиненими, що дозволить у перспективі зблизити рівні їхнього розвитку. У теорії економічного росту передбачається, що початкова диференціація рівнів розвитку територій є наслідком екзогенних шоків і недосконалого механізму

310. Статистичний щорічник України за 2003 рік/Державний комітет статистики України. К., Консультант, 2004. – 631с.
311. Статистичний щорічник України за 2005 рік/Державний комітет статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Консультант, 2006. – 575 с.
312. Статистичний щорічник України за 2013 рік/Державний комітет статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. – К., 2014. – 534 с.
313. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2003 рік. – Чернівці, 2004. – 458 с.
314. Стеченко Д. М. Формування механізмів управління соціально-економічними процесами в єврорегіонах / Д. М. Стеченко//Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції [„Транскордонне співробітництво як фактор активізації євроінтеграційних процесів”], (Чернівці, 6-7 травня 2008 р.) / М-во освіти і науки України, Чернів. торгов.-економ. ін-т, – Чернів. торгов.-економ ін-т. 2008. – 492 с.
315. Сторонянська І. Міжрегіональна інтеграція в Україні: монографія / І. Сторонянська, С. Шульц. – Львів, Арал, 2007. – 292 с.
316. Сторонянська І. Міжрегіональні інтеграційні процеси в Україні: тенденції та перспективи розвитку/І.Сторонянська. – Львів: ІРД НАН України, 2009. – 392 с. (Серія „Проблеми регіонального розвитку”).
317. Сторонянська І. Оцінка асиметрії соціально-економічного розвитку регіонів України та обґрунтування пріоритетів державної регіональної політики/І. Сторонянська // Регіональна економіка. – 2006. – № 4. – С.101-114.
318. Сторонянська І. З. Організаційно-економічні основи міжрегіонального співробітництва прикордонного регіону (на прикладі Західного регіону України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.економ.наук / І. З. Сторонянська. – Львів, 2002. – 20 с.
319. Сторонянська І. Регіональний розвиток України: проблеми інтеграції та конвергенції/І. Сторонянська. – Львів: ІРД НАН України, 2010. – 324 с.

299. Спільна аграрна політика Європейського Союзу: можливості та виклики для України. – К. : НІСД, 2011. – 19 с.
300. Стародубова С. Європі бракує їжі / С. Стародубова // Економічна правда. – 2011. – 20 лип. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua>.
301. Стасів О.Ф. Перспективи багатокладності в сільському господарстві / О. Ф. Стасів // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – 2010. – № 5. – С. 33–36. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua>.
302. Статистичний щорічник України за 2010 рік/Державна служба статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. – К. : ТОВ "Август Трейд", 2011. – 559 с.
303. Статистичний щорічник Закарпаття за 2010 / Головне управління статистики у Закарпатській області; за ред. Г. Д. Гриник. – Ужгород, 2011. – с. 543.
304. Статистичний щорічник Закарпаття за 2012 рік/ Головне управління статистики у Закарпатській області; за ред. Г. Д. Гриник. – Ужгород, 2013. – 511 с.
305. Статистичний щорічник Закарпаття за 2014 рік/ Головне управління статистики у Закарпатській області; за ред. Г. Д. Гриник. – Ужгород, 2015. – 495 с.
306. Статистичний щорічник Закарпаття'2000 /Закарпатське обласне управління статистики; за ред. І. В. Ільтя. – Ужгород, 2001. – 448 с.
307. Статистичний щорічник Львівської області за 2004 рік. Ч.І. – Львів, 2005. – 392 с.
308. Статистичний щорічник України за 2000 рік/Державний комітет статистики України. – К., Техніка, 2001. – 598 с.
309. Статистичний щорічник України за 2002 рік / Державний комітет статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Консультант, 2003. – 663 с.

корегування. Відповідно до гіпотези конвергенції, якщо економіка територій у початковий момент знаходиться далі від стану стійкої рівноваги, темпи її росту будуть вищими, ніж в економіці, що знаходиться ближче до рівноваги [229]. Однак в абсолютному вимірі зблизити території між собою неможливо, тому теорія виокремлює умовну конвергенцію, де кожна територія дотримується своєї траєкторії розвитку [385, с. 126-145]. Отже, теорія виокремлює абсолютну β -конвергенцію та умовну σ -конвергенцію. Абсолютна β -конвергенція характеризує конвергенцію як процес перевищення темпів економічного росту бідних територій стосовно багатих. Другий тип конвергенції – σ -конвергенція – визначається як зменшення у часі дисперсії ВВП на душу населення або іншого економічного показника при вибірці країн чи територій. Наведені концепції є взаємопов'язані, однак не ідентичні [375, с. 7].

Акценти на факторах виробництва та їх справедливому розподілі як передумови процесів конвергенції робив Дж. Б. Кларк у теорії розподілу доходів, що ґрунтується на основі граничної корисності, що інтерпретувалася маржиналістами як аспект теорії цінності. Американський економіст Дж. Б. Кларк у своїй праці "Розподіл багатства" поєднав теорію граничної корисності та спадної віддачі з концепцією факторів виробництва і розвинув теорію, яку називають теорією граничної продуктивності, або неокласичною теорією розподілу [316, с. 380; 355, с. 35]. Згідно з його версією функціонального розподілу доходів, усі фактори виробництва створюють регіональний продукт і беруть участь у його привласненні. Соціум отримує частину доходу у вигляді заробітної плати, регіональні інвестиції – у формі процента, а природний ресурс – ренти, які є ресурсоутворюючими джерелами під час розподілу частки ВРП до фондів регіонального розвитку. Таким чином, теорія граничного продукту стверджує, що у стані рівноваги вклад кожного фактора виробництва буде оплачений відповідно до його граничної продуктивності, оскільки Дж. Б. Кларк зазначав, що „... розподіл суспільного продукту регулюється суспільним законом, і якби цей закон діяв без спротиву інших чинників, забезпечив би кожному фактору виробництва ту суму доходу,

яку цей фактор створює” [219, с. 3]. На думку Дж. Б. Кларка, існує природний закон розподілу, згідно з яким кожен економічний суб’єкт має певну частку в продукті і кожному належить відповідна винагорода. Отже, в результаті цього згладжуються відмінності у рівнях розвитку територій, використанні факторів виробництва. Однак цього можна досягти завдяки ефективному управлінню територіями, раціональному використанню факторів виробництва та забезпеченню одержання відповідного доходу (наприклад ВРП та ВВП).

Можливість територіальної конвергенції відстоює найближчий сподвижник Людвіга Ерхарда, творця німецького „економічного дива”, Альфред Мюллер-Армак, професор економіки. Ним було відмічено, що „соціально-ринковим господарством є соціально-економічний порядок”, за якого „цілеспрямовано організована економіка вільного ринку, що зберігається за допомогою регулюючої системи конкуренції, дає надійну гарантію соціальному прогресу, – особливо тому, що соціальний прогрес на базі вільної системи, за допомогою свідомого вироблення заходів, що відповідають принципам вільного ринку, і перерозподілу доходів через державний бюджет, коли розвиток конкуренції формує економічну базу для соціальних заходів, може бути організований ефективніше” [206, с. 269; 205, с. 57]. Отже, через розподіл доходів між більш та менш розвиненими територіями можна досягти зближення рівнів їх соціально-економічного розвитку. Однак вважаємо, що такий захід слід використовувати лише на початковому етапі розвитку територіальних систем задля надання імпульсу з метою активізації їх функціонування.

На Заході „батьком” теорії конвергенції вважають Нобелівського лауреата з економіки 1969 р., видатного нідерландського вченого Я. Тінбергена, у працях якого наголошувалося на можливості конвергенції двох систем – капіталізму й соціалізму, що вже само по собі є дуже важливим для теорії та практики сучасних глобально-цивілізаційних перетворень [139, с. 8].

287. Сборник задач по общей теории статистики: учеб. пособ./под ред. Серга Л.К. – М.: Информационно-издательский дом „Филинь”, 1999. – 360 с.
288. Селезнев А. З. Конкурентные позиции и инфраструктура рынка России/А. З. Селезнев. – М. : Юристь, 1999. – 384 с.
289. Селиверстов В. Формы и механизмы межрегиональной интеграции / В. Селиверстов. – Новосибирск: Сиб. отделение, 1999. – С.191-198.
290. Семиноженко В.П. Интеллектуальна економіка: майбутнє України / В.П. Семиноженко // Проблеми науки. – 2001. - №6. – С.2-6.
291. Сільське господарство України за 2010 рік: статистичний збірник/ Державна служба статистики України; за ред. Ю. М. Остапчука. – К., 2011. – 383 с.
292. Сільське господарство України за 2012 рік: статистичний збірник/Державна служба статистики України; за ред. Н.С. Власенко. – К., 2013. – 402 с.
293. Сільське господарство України за 2013 рік: статистичний збірник/ Державна служба статистики України; за ред. Н.С. Власенко. – К., 2014. – 400 с.
294. Словарь современной экономической теории Макмиллана. – М.: ИНФРА – М., 1997. – 607 с.
295. Словник іншомовних слів. – К., 1997. – 776 с.
296. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов/А. Смит. – М.: Эксмо, 2007. – С. 282.
297. Соколенко С. Розвиток кластерів як дієвий інструмент підвищення конкурентоздатності країни: міжнародний досвід та українські перспективи [Електронний ресурс]/С. Соколенко// Економічний часопис-XXI, – 2005. – № 7-8. – Режим доступу : <http://soskin.info/ea>.
298. Сочка К.А. Туристично-рекреаційна галузь Закарпаття у транскордонному співробітництві/К. А. Сочка// Науковий вісник УжНУ. Серія: Економіка. – № 20. – 2006. – С.75-81.

- стандартів політики: аналітичний звіт. – К.: Проект ЄС „Підтримка політики регіонального розвитку в Україні”, 2014. – 452 с.
277. Регіони України 2005: статистичний збірник/Державний комітет статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. Ч. II. – К., 2005. – 810 с. 164
278. Регіони України 2014: статистичний збірник /Державна служба статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. Ч. I. – К., 2014. – 323 с.
279. Регіони України 2014: статистичний збірник/Державна служба статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. Ч. II. – К., 2014. – 783 с.
280. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально–економічного розвитку: моногр./ за ред. З. С. Варналія. – К. : Знання України, 2005. – 498 с.
281. Рикардо Д. Начало политической экономики и налогового обложения / Д. Рикардо. – М.: Экономика, 1995. – 680 с.
282. Роботу СЕЗ "Закарпаття" необхідно відновити! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-reporter.com/novosti/168069>
283. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: підруч. / [С. І. Дорогунцов, Т. А. Заяць, Ю. І. Пітюренко та ін.]; за заг.ред. д-ра екон.наук, проф., чл.-кор. НАН України С. І. Дорогунцова. – К.: КНЕУ, 2005. – 988 с.
284. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: Підручник / С. І. Дорогунцов, Т. А. Заяць, Ю. І. Пітюренко та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України С. І. Дорогунцова. – Вид. 2-ге, без змін. – К. : КНЕУ, 2007. – 992 с.
285. Саблук П. Т. Розвиток сільських територій – запорука відродження аграрної України/ П. Т. Саблук//Вісник аграрної науки. – 2006. - № 5. – С. 21-23.
286. Сахаров А.Д. Неизбежность перестройки. Иного не дано / А.Сахаров. – М.: Прогресс, 1988. – С.124-134.

Виходячи з проведених досліджень розглянутих вище неокласичних теорій у контексті забезпечення конвергенції розвитку територіальних систем, можна зробити такі висновки:

- за неокейнсіанством економіка будь-якої території прагне до рівноваги. Якщо зовнішні фактори впливу на територіальну систему не заважають суб'єктам господарювання максимізувати свою функцію корисності, то економіка приходиться у рівновагу;

- неокласична теорія стверджує, що сучасна економіка орієнтується на ринкові сигнали, універсальним носієм яких виступають ціни. Визначаючись співвідношенням попиту і пропозиції, вони постійно порівнюють потреби ринку з можливостями їх задоволення і, регулюючи величину прибутку у різних галузях, забезпечують найбільш ефективний розподіл ресурсів в економіці [281, с. 8];

- представники неокласичних теорій є прихильниками обміну та взаємозаміни факторів виробництва, що дозволяє одержати справедливий винагороду. Залежно від вкладного капіталу на одиницю фактору виробництва кожен одержує справедливий винагороду.

Важливе місце серед теорій територіального розвитку, які відстоюють як процеси конвергенції, так і інтеграції, займає теорія розміщення промисловості А. Вебера, висвітлена у книзі „Про розміщення промисловості: чиста теорія штандарта (розміщення)”. Згідно з теорією А. Вебера, розміщення промисловості визначається трьома „орієнтаціями” [294, с. 39]:

- транспортною (будівництво підприємств здійснюється там, де витрати на транспорт мінімальні);

- робітничою, або трудоресурсною (будівництво підприємств здійснюється у пунктах з найбільш дешевою робочою силою);

- агломераційною (підприємства розміщуються в центрах скупчення інших промислових підприємств, що веде до скорочення витрат на створення транспортних сполучень енергетичного господарства, комунальних об'єктів, тобто всього того, що називається виробничою інфраструктурою).

Акцентування уваги на просторовому факторі розвитку, що дозволяє з часом зблизити території, є основою теорії Х. Зібберта [138], який виокремлює такі фактори розвитку, як капітал, працю, землю, рівень технічних знань, транспортні та соціальні чинники. При цьому науковець, територію розглядає як відкриту систему, враховуючи вхідні та вихідні потоки, та допускає можливість взаємозаміни окремих факторів [375, с. 7]. Таким чином, конвергенція розвитку може відбуватися завдяки взаємозаміні факторів виробництва, або їх переміщенні з однієї території в іншу.

Концепцію розвитку бізнесу запропонували Г. Хемел та К. Прахалад [214]. Вони відзначали, що галузевих гігантів, які здавалися непорушними, перемагають компанії, що відстають від них за фінансовими можливостями, але мають незначні переваги у якості продукції або ефективності виробництва, де перспективність фірми визначається першістю не на сьогоднішніх, а на майбутніх ринках. Такі ринки ще не існують, але їх необхідно уявляти собі вже зараз і прагнути до їх формування, на що може знадобитися кілька років [26, с. 36]. Отже, у перспективі є можливість зближення сільських територій, що вимагає вже сьогодні пошуку причин дивергенції, методів її усунення.

Досить вагомим досягненням у розвитку конвергенції є теорія конкурентної переваги М. Портера. Він побудував ромб розвитку національної економіки (національної конкурентоспроможності), який складається з таких детермінант, як [338, с. 155; 382]:

- параметри факторів виробництва;
- параметри попиту на товари та послуги;
- стратегія фірм, їх структура та суперництво;
- родинні та підтримуючі галузі.

Водночас, М. Портер зосереджує увагу на кластерних утвореннях як основі розвитку національної економіки, що є особливо значущим в умовах забезпечення конвергенційних та інтеграційних процесів у межах держави. Вважаємо, що власне інтеграція усіх учасників кластеру на засадах системності є результатом конвергенційних процесів територій і забезпечує їх ефективний

<http://irgo.org.ua/mezhdunarodnoe-sotrudnichestvo/programa-transkordonnogo-spirovbitnictva-ugorshhina-slovachchina-rumuniya-ukraina>

269. Програма транскордонного співробітництва Польща – Білорусь – Україна на 2007-2013 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pl-by-ua.eu/upload/ua/PL-BY-UA_ukr.pdf
270. Протокол № 2 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, який стосується міжтериторіального співробітництва. Страсбург, 5 травня 1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_520
271. Раєвнева Є.В. Использование индекса неравномерности Тейла в анализе диспропорций регионального развития / Є. В. Раєвнева, А. Ю. Бобкова // БизнесИнформ. – 2010. – № 5 (2). – С.44-47.
272. Рамкова угода між Урядом України і Комісією Європейських Співтовариств. Ратифіковано Законом України № 360-VI (360-17) від 03.09.2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_763
273. Региональная экономика: организационно-экономический механизм управления ресурсами развития региона [Электронный ресурс] / [И. В. Челноков, Б. И. Герасимов, В. В. Быковский]; под науч. ред. д-ра эконом. наук Б. И. Герасимова. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2002. – 112 с.
274. Регіональна політика в країнах Європи: Уроки для України/ за ред. С. Максименка. – К.: Логос, 2000. – 171 с. – С. 138 – 170.
275. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області до 2015 року. [Електронний ресурс]: Загальні положення. – Режим доступу : <http://www.carpathia.gov.ua/ua/135.htm>
276. Регіональний розвиток та державна регіональна політика в Україні: стан і перспективи змін у контексті глобальних викликів та європейських

259. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2012 № 4618-VI//Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 3. – Ст.23.
260. Про розмір державного збору за видачу імпорتنих ліцензій: постанова Кабінету Міністрів України від 02.08.96 № 893 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua (Законодавчі акти України).
261. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: декрет Кабінету Міністрів України № 15-93 від 10.02.93 р. // Все про бухгалтерський облік. – 2005. - № 48.
262. Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків [Електронний ресурс] : Закон України від 12.01.2006 № 3333-IV. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/991-14>
263. Про транскордонне співробітництво [Електронний ресурс]: Закон України від 24.06.2004 р. № 1861-IV. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1861-15>
264. Про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів), затверджену наказом Мінекономіки та з питань європейської інтеграції України № 201 від 06.09.2001 р. //Зовнішньоекономічна діяльність: нормативна база. – Харків: Фактор, 2003.
265. Проблеми і перспективи реалізації програми добросусідства „Польща-Білорусь-Україна 2007-2013” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Juli2010/01.htm> 64
266. Проблеми та шляхи розвитку рентної політики в Україні /[Бистряков І.К., Данилишин Б.М., Веклич О.О. та ін.]. – К., 2007. – 84 с.
267. Програма "Румунія – Україна – Республіка Молдова 2007-2013 роки . [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vin.gov.ua/web/vinoda.nsf/webgr_view
268. Програма транскордонного співробітництва 2007-2013 роки "Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна" [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

просторовий розвиток, а взаємозв'язки між ними забезпечують синергетичний ефект у межах територіальної системи.

Нерівномірність розвитку території та необхідність забезпечення конвергенції розглядається в концепції циклічної сенситивності території, розробленої Я. Гордоном [6, с. 277-292], який довів, що на територіях відбувається скорочення ділових циклів до 10-15 років, а це породжує нерівномірність та асиметричність їх розвитку. При цьому від коливань світової кон'юнктури залежать слабо диверсифіковані території, а швидкість, з якою вони реагують на таку кон'юнктуру, визначає їх асиметричність. Відповідно чим швидше території реагуватимуть на будь-які зміни, тим меншою буде диференціація рівнів їхнього розвитку, а відтак – забезпечення конвергенційних процесів територіальних систем.

Заслугує на увагу, з наукової точки зору, концепція локального партнерства М. Гедеса, який вважав, що сильно та слабозвинені території можуть мати партнерські відносини, які передбачають зменшення суперечностей між ними. Шляхами подолання асиметрій можуть бути проекти різного роду та „європейський” розподіл фондів відповідно до політики конвергенції [155, с. 151].

Таким чином, зважаючи на те, що темпи зростання у довгостроковому періоді визначаються темпами зростання робочої сили й технологічними змінами, неокласики передбачають, що темпи розвитку слабших територій будуть вищими, аніж сильнорозвинених, отже, регіональні економіки зближуватимуться за рівнями економічного розвитку (так звана абсолютна неумовна конвергенція) [155, с. 154; 386, с. 51-80].

Отже, теорії конвергенції відстоюють позицію щодо зближення рівнів розвитку територій за різними показниками. Виходячи з розглянутих вище теорій та концепцій, досягти цього можна через перелив капіталу з високорозвинених територій до менш розвинених завдяки міжбюджетним трансфертам або формуванню інвестиційної привабливості, міжтериторіальної міграції робочої сили, де трудові ресурси переміщатимуться з периферійних

територій з низьким рівнем оплати праці до центру, де значно вищий рівень заробітної плати, виконуються спільні проекти тощо. Кінцевим результатом такої факторної взаємозалежності стане зростання як ВРП, так і ВВП, що приведе до формування рівноваги територіальних економічних систем та досягнення конвергенції їх розвитку. Проте слід зважати й на те, що фактори виробництва мають різну мобільність переміщення, що може певною мірою затрудняти конвергенційні процеси територіальних систем. Наприклад, деякі види природних ресурсів, якими володіє та чи інші сільська територія, є абсолютно не мобільними (мінеральні ресурси, корисні копалини, кліматичні умови тощо). За умови рівноцінних дивідендів на вкладений капітал обмежується мобільність інвестиційних ресурсів, робоча сила через соціальні чинники, традиції, культуру також може мати різну мобільність у міграційних процесах.

З іншого боку, за умови надмірної факторної взаємозалежності та високої мобільності факторів може виникнути територіальна дивергенція, оскільки території з високою продуктивністю використання факторів виробництва будуть не лише спеціалізуватися на випуску продукції з високою рентабельністю, але й притягувати до себе кваліфіковану робочу силу, інвестиційні ресурси, техніку, технологію та ін., що викличе посилення асиметричності у розвитку територіальних систем через формування полюсів росту чи поляризації економічного зростання територій.

Тому протилежними до теорій конвергенції є теорії поляризованого (кумулятивного) розвитку, в основу яких покладено розходження показників розвитку різних територій, що характеризує дивергенцію з точки зору посилення асиметричності.

Представниками кумулятивних теорій та теорій територіального дивергентного розвитку є Дж. Мілль, М. Познер, Г. Мюрдаль, Ф. Перру, Ж. Будвіль, Х. Лаусен, П. Потье, Й. Тюнен, В. Крісталлер, Дж. Фрідман.

Дж. Мілль у розробленій теорії взаємного попиту обумовлює поняття інтернаціональної вартості, що описано у праці „Принципи політичної

Кабінету Міністрів України від 23.12.2009 № 1617-р. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1617-2009-p>

252. Про Порядок віднесення операцій резидентів при здійсненні ними зовнішньоекономічної діяльності до договорів виробничої кооперації, консигнації, комплексного будівництва, оперативного та фінансового лізингу, поставки складних технічних виробів і товарів спеціального призначення: постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.94 № 882, зі змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua (Законодавчі акти України).
253. Про порядок експорту товарів (робіт, послуг): постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.91 № 312, зі змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua
254. Про приєднання до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями [Електронний ресурс] : постанова Верховної Ради України від 14.07.1993 № 3384-XII. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3384-12>
255. Про ратифікацію Протоколу № 3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями стосовно об'єднань євро регіонального співробітництва (ОЕС) [Електронний ресурс] : Закон України від 16.05.2012 № 4704-VI. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4704-17>
256. Про Регіональну стратегію розвитку Закарпатської області до 2015 року: рішення Закарпатської обласної ради від 28 грудня 2006 р. № 206, м. Ужгород. – 123 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakarpat-rada.gov.ua/?lang=ru
257. Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у сфері зовнішньоекономічної діяльності: Закон України від 23.12.98 р., № 351–XIV //Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 5-6.
258. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19 березня 1996 р. / Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 19.

243. Про заходи здійснення єдиної державної політики регулювання імпорту: Указ Президента України від 21.09.94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua (Законодавчі акти України).
244. Про заходи щодо вдосконалення кон'юнктурно цінової політики у сфері зовнішньоекономічної діяльності: Указ Президента України //Зовнішньоекономічна діяльність: нормативна база. – Харків: Фактор, 2003.
245. Про іноземні інвестиції: Закон України від 13 березня 1992 р. /Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 26.
246. Про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 31.05.2011 № 634/2011. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/634/2011>
247. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 3 грудня 1999 р. № 1529/99. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1529/99>
248. Про облік окремих видів зовнішньоекономічних договорів (контрактів) в Україні: Указ Президента України від 07.11.94 № 659/94, зі змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua (Законодавчі акти України).
249. Про операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах: Закон України від 15.09.1995 р. № 325/95/Вісник Верховної Ради України. – 1995. – № 32.
250. Про організацію та проведення міжнародних торгів (тендерів) у сфері державних закупівель товарів (робіт, послуг) іноземного походження: постанова Кабінету Міністрів України від 28.06.97 № 694 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua (Законодавчі акти України).
251. Про підписання Угоди про фінансування спільної операційної програми прикордонного співробітництва [Електронний ресурс]: Розпорядження

економії”, де обґрунтовано експортні переваги держав щодо певного товару, на який є попит на ринках зарубіжних країн, однак за окремої умови – відсутності порівняльних переваг на відмічений товар. При цьому Дж. Мілль вважав [6, с. 9]: якщо на зовнішньому ринку є попит на продукцію, що виробляється в певній країні, то ця продукція може експортуватися за інтернаціональною ціною. Серед важливих факторів виробництва відмічений науковець виокремлює капітал, оскільки він має вагомий вплив на розширення виробництва, формуючи його конкурентні переваги передусім на основі заощаджень та залучених інвестицій. Таким чином, згідно із зазначеною теорією, отримується додатковий капітал, оскільки конкурентні переваги надають можливість здійснювати експорт товару на зовнішніх ринках за високими цінами. Крім цього, Дж. Міллем запропоновано закони міжнародної конкуренції з обґрунтуванням двох важливих положень. Передусім він наголошує на тому, що природне прагнення до міжнародної виробничої спеціалізації уможливорює рівновагу у вигодах, що отримуються відповідно до відміченої спеціалізації. Як важливе положення він обґрунтовує також те, що умови повної або часткової спеціалізації обумовлюються нерівністю у прибутках, які отримуються у процесі виробництва, тобто виникнення дивергентних процесів розвитку територій.

Досить відомою є теорія технологічного прориву, яку розробив англійський економіст М. Познер [386, с. 341]. Згідно з його концепцією торгівля між країнами може бути викликана технологічними змінами, що виникають у якійсь галузі в одній із країн. Ця країна набуває відносних переваг, оскільки нова технологія дозволяє виробляти товари з меншими витратами. В результаті технічних нововведень утворюється технологічний розрив між країнами, що мають ці нововведення, і країнами, які їх не мають. Після того як нововведення скопійовано, вважає М. Познер, причин для зовнішньої конкуренції з боку певного товару більше немає. Для пояснення постійно існуючої конкуренції він використовує поняття „потік нововведень”, який виникає згодом у різних країнах та різних галузях [355, с. 27].

За теорією кумулятивної причинності Г. Мюрдаля [383, с. 34] дія ринкових сил поглиблює територіальні нерівності економічного росту, що зумовлено привабливістю економічно розвинених територій порівняно з економічно слабкими. Факторами привабливості є зменшення трансакційних та виробничих витрат, що їх можуть забезпечити високорозвинені території. Отже, рівень асиметрій у розвитку територій буде посилюватись за рахунок нарощення обсягів виробництва у високорозвинених територіях і скорочення у слабкорозвинених [26, с. 7]. Особливою популярністю в країнах, що розвиваються, користувалася інституційна теорія Г. Мюрдаля щодо подолання відсталості за рахунок структурних перетворень у країнах третього світу. Він досліджував секторні моделі розвитку економіки, показав суперечності, що виникають при цьому, і диспропорції. Таким чином, використовуючи такі властивості території, як чисельність та структуру населення, демографічну ситуацію, рівень зайнятості, наявність природно-кліматичних умов, площу території, її геополітичне розташування можна згладити асиметрії у рівнях розвитку через взаємозаміну факторів виробництва.

Ф. Перру, Ж. Будвіль, Х. Лаусен, П. Потье обґрунтували теорію „полосів росту” та „центрів розвитку”, акцентуючи увагу на домінуючих галузях економіки [135, с. 89-90]. Зокрема, Ф. Перру обумовлює вплив галузей виробництва, де концентрується основний капітал і продукцію яких споживають інші виробництва, на розширений розвиток інших галузей. Профілюючими він називає галузі, що динамічно розвиваються, а їх місце розташування – „полосом розвитку”. При цьому він виокремлює „просторовий полюс”, який є в центрі будь-якого регіону, тобто міста, де формується потужний потенціал росту, зокрема капітал і праця, що концентруються у новій галузі, яка справляє вагомий вплив як на інші галузі, так і на збалансований розвиток території в цілому. Науковці виділяють „успішні” галузі, які є лідерами з випуску товарів, впровадження новацій, які навколо себе зосереджують фактори виробництва (при цьому ефективно їх використовуючи),

236. Про дію міжнародних договорів на території України: Закон України від 10 грудня 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua (Законодавчі акти України).
237. Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2011-2015 роки [Електронний ресурс] : постанова КМ України від 01.12.2010 № 1088. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1088-2010-p> 97
238. Про затвердження Методики оцінювання роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо залучення інвестицій, здійснення заходів з поліпшення інвестиційного клімату у відповідних галузях економіки та регіонах і відповідної форми звіту: наказ Мінекономіки та з питань європейської інтеграції України від 17 липня 2006 р. № 245 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua (Законодавчі акти України).
239. Про затвердження Порядку підготовки та реалізації проектів у рамках програм прикордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства та партнерства [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 8 грудня 2010 р. № 1111. – Режим доступу : <http://me.kmu.gov.ua>
240. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 р. / Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12.
241. Про захист іноземних інвестицій в Україні: Закон України від 10.09.1991 № 1540а-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua (Законодавчі акти України).
242. Про заходи для попередження експорту товарів походженням з України за цінами, що можуть розглядатися як демпінгові, і врегулювання торгових суперечок: Указ Президента України від 25.07.94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua (Законодавчі акти України).

229. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер; пер с англ. под ред. и с предисловием В. Д. Щетинина. – М.: Междунар. отношения, 1993. – 896 с.
230. Прикордонне співробітництво : регіональні трансформації і перспективи: монографія /В. П. Мікловда, Л. М. Газуда, Б. І. Дяченко, О. В. Лизанець. – Ужгород : Видавництво ФОП Бреза А. Е., 2012. – 232 с.
231. Притула Я. В. Структурні реформи і регіональна конвергенція в Україні/ Я. В. Притула, Н. В. Кузенко //Регіональна економіка. – 2013. – № 1. – С.7-17.
232. Про використання Міжнародних правил інтерпретації комерційних термінів: Указ Президента України від 04.10.94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua (Законодавчі акти України).
233. Про внесення змін до Постанови Верховної Ради України "Про приєднання України до Європейської конвенції про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними общинами або органами влади 1980 року" та про ратифікацію додаткових протоколів до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями [Електронний ресурс]: Закон України від 24.06.2004 № 1879-IV. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1879-15>
234. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів у зв'язку з ратифікацією Протоколу № 3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями стосовно об'єднань євро регіонального співробітництва (ОЕС) [Електронний ресурс]: Закон України (проект). – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT0350.html
235. Про державну програму заохочення іноземних інвестицій в Україні: Закон України від 17.12.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua (Законодавчі акти України).

формуючи таким чином „полюси росту” на певній території, що посилює асиметричність її розвитку.

Ж. Будвіль, формуючи ієрархічну класифікацію „полюсів розвитку” через центральні місця або промислові центри, промислові міста з середніми розмірами і диверсифікованим промисловим виробництвом та великі міські агломерації з розвинутою виробничою і соціальною інфраструктурою, обґрунтовує „полюси інтеграції” як територіально сформовані зони росту, що мають просторово-територіальний характер, визначаються взаємообумовленістю і взаємозалежністю у процесі економічного розвитку, функціонуючи як єдиний господарський механізм [135, с. 90]. Таким чином, це формує полярні центри розвитку, а відтак породжує дивергентні процеси на територіях. Транзитність території, за П. Потье, також уможливує отримання конкурентних переваг щодо інших територій для економічного зростання.

У забезпеченні збалансованого розвитку сільських територій з позиції конвергенції вагому роль відіграє теорія розміщення сільського господарства Й. Тюнена, обґрунтована ним у праці „Ізольована держава в її відношенні до сільського господарства і національної економіки. Дослідження про вплив хлібних цін, багатства ґрунту і накладних витрат на землеробство”. Тюнен у відміченій теорії акцентує увагу на трьох основних чинниках і їх взаємозв'язках [284, с. 37]: відстані від господарства до міста (ринку збуту); цінах на різні види сільськогосподарської продукції; земельній ренті, наголошуючи при цьому, що у межах „ізолюваної держави” просторова диференціація у використанні земель у сільськогосподарському виробництві стала результатом дії трьох чинників: номенклатури та обсягів аграрного виробництва, які вимагаються містом; технології аграрного виробництва і перевезень готової продукції; прагнення кожного виробника до максимізації земельної ренти шляхом виробництва таких видів продукції, для яких місцезнаходження його земель щодо ринку збуту найбільш вигідне.

Дослідження взаємодії і впливу відмічених чинників дало змогу Тюнену виокремити зони спеціалізації виробництва („класичні кільця Тюнена”), які

зводяться до того, що кожна сільськогосподарська культура повинна розміщуватися на такій відстані від міста, тобто ринку реалізації продукції, на якій вона дала б найбільшу користь [284, с. 37; 135, с. 82]. Тюнен вважав, що найбільш важливим фактором, який впливає на витрати та прибуток, є фактор розміщення, зокрема сільського господарства, що впливає на спеціалізацію підприємств.

У свою чергу В. Крісталлер у науковій праці „Центральні місця в Південній Німеччині” обґрунтував теорію, яка розкриває особливості розташування населених пунктів (він їх ще називав – „центральні місця”). Під центральними місцями він розумів економічні центри, які забезпечують продукцією свою округу, яка може становити як сільську місцевість, так і розосереджені поселення міського типу. Ця теорія пояснює, чому одні товари і послуги мають вироблятися в кожному населеному пункті, другі – у середніх селищах, треті – тільки у великих містах. Теорія центральних місць дозволяє сформулювати загальні уявлення про доцільне розселення на тій чи іншій території. На її основі можуть бути створені найбільш економічні структури ринкових зон [283, с. 41]. Таким чином, у результаті такої спеціалізації товарів виникатимуть значні розбіжності в економічному розвитку територій, де лише посилюватимуться їх дивергентні процеси.

Згодом набула поширення теорія „центру-периферії” Дж.Фрідмана, яка передбачала мінімальне втручання уряду в економіку регіонів [372]. Відповідно до цієї теорії зниження міжрегіональних балансів більше не розглядалося як першочергове завдання держави. Пропонувалась підтримка окремих, пріоритетних для національної економіки регіонів, що згодом мали стати своєрідними локомотивами для інших. Постійне домінування центру над периферією забезпечується постійною інноваційною діяльністю: у центрі найбільш інтенсивні контакти, доступ до інформації, ресурсів тощо [155]. Отже, держава активно втручалась у процеси ліквідації „нерентабельних (периферійних)” територій, підтримувала розвиток лише „центру”, як наслідок – дедалі більше спостерігатиметься асиметрія між центром і периферією та виникатимуть дивергентні процеси територіального розвитку.

219. Панчишин С. М. Макроекономічний аналіз товарної форми виробництва / С. М. Панчишин. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 380 с.
220. Папп В.В. Структурні процеси в економіці регіональних суспільних систем: теорія, методологія, практика: моногр./ В.В.Папп; НАН України; Інститут регіональних досліджень; [відп. ред.. Л.Т.Шевчук]. – Львів, 2009. – 340 с.
221. Передумови і практики реалізації реформ на регіональному і місцевому рівнях: аналітична доповідь/Національний інститут стратегічних досліджень. – К., 2014. – 68 с.
222. Перепелиця Г. М. Як жити відрізняючись, але в гармонії. Теоретичні аспекти міждержавних відносин/Г. М. Перепелиця// Політика і час. 2002. № 4. – С. 50-65.
223. Перехідна економіка : [підручник] / В. М. Гесць, Є. Г. Панченко, Е. М. Лібанова та ін.; за ред. В. М. Гейця. – К. : Вища шк., 2003. – 591 с.
224. Перон Г. Як живеться фермерам в ЄС [Електронний ресурс]/Грегори Перон. – Режим доступу : http://www.irf.ua/knowledgebase/news/yak_zhivetsya_fermeram_v_es/
225. Петровці М.М. Стратегія соціально-економічного розвитку гірських районів Закарпаття// Науковий вісник УжНУ. Серія: Економіка. – № 16. – 2004. – С.7-13.
226. Повідомлення комісії „Європа 2020”. Стратегія для розумного, сталого та всеохоплюючого зростання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: old.minjust.gov.ua/file/
227. Польшев А. О. Межрегиональная экономическая дифференциация: методология анализа и государственного регулирования/А. О. Польшев. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 208 с.
228. Попова О. Л. Нові пріоритети Спільної аграрної політики ЄС на 2014-2020 роки: стратегічні орієнтири для розвитку агросфери України/О. Л. Попова//Економіка АПК. – 2013. – № 12. – С. 89-96.

209. Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей у сільському господарстві у 2010 році: статистичний бюлетень /Департамент статистики сільського господарства та навколишнього середовища. – К., 2011. – 52 с.
210. Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей у сільському господарстві у 2012 році: статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики, 2013. – 41 с. – С. 20-40.
211. Нова державна регіональна політика в Україні / за заг. ред. д-ра наук з питань держ. управління, проф. В.С.Куйбіди. – К. : Крамар, 2009. – С.26–36.
212. Новая европейская стратегия "Европа 2020" [Электронный ресурс]//Право Европейского Союза. – Режим доступа : <http://eulaw.ru/content/307>
213. Норт Д. С. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / пер. с англ. А. Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
214. Нуреев Р. Теории развития: новые модели экономического роста (вклад человеческого капитала) /Р. Нуреев//Вопросы экономики. – 2000. – № 9. – С.126-145.
215. Основні пріоритети Спільної аграрної політики (САП) країн ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.amdi.org.ua/home/amdi-news/300-the-main-priorities-of-the-common-agricultural-policy-cap-of-the-eu.html>
216. Павленко В. П. Управління регіональним розвитком в умовах перехідної економіки України : дис. ... канд. екон. наук : 08.10.01/В. П. Павленко. – К., 2006. – 198 с.
217. Павліха Н. В. Управління сталим розвитком просторових систем: теорія, методологія, досвід: монографія/Н. В. Павліха. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. – 380 с.
218. Павлов О.І. Регіональні особливості розвитку сільських територій України // Регіональна економіка. – 2013, – № 4. – С.16-22.

Як бачимо, представники теорій дивергенції відстоюють власну позицію стосовно виділення центрів розвитку, до яких тяжіють фактори виробництва та які формуватимуть полюси росту на певних територіях. Однак за таких умов буде значно посилюватись асиметричність у рівнях розвитку та породжуватимуться дезінтеграційні процеси територіальних систем. З іншого боку, значна дивергенція у рівнях розвитку загрожує економічній безпеці окремих територій та держави в цілому, становить серйозний виклик її цілісності та суверенітету, що вимагає пошуку шляхів забезпечення конвергенції та інтеграції територіальних систем. Порівняльна характеристика теорій відносно конвергенції наведена у табл. 1.1.

Аналізуючи теорії конвергенції та дивергенції, слід більше зупинитися на з'ясуванні ролі держави як значимого чинника в забезпеченні розвитку зазначених територіальних процесів, адже від формування державної політики в цій сфері буде суттєво залежати як тривалість перебігу, так і вирівнювання чи поглиблення диспропорцій розвитку. Так, неокласична теорія конвергенції більше відстоювала можливості ринкового саморегулювання на основі використання абсолютних і конкурентних переваг, при цьому роль держави зводилася від виконання мінімальних функцій до регулювання грошового обігу (монетарної політики). У контексті теорії територіального розвитку поглиблюється і рівень впливу держави на процеси зближення територій за рахунок реалізації функції підтримки, яка спрямовується на розвиток виробничої та соціальної інфраструктури, технічну і технологічну підтримку та реалізацію функції перерозподілу державних ресурсів з метою стимулювання слабозвиннутих сільських територій.

По-іншому трактують роль держави науковці, що розглядають теорії дивергенції розвитку окремих територій, зводячи державне регулювання до підтримки пріоритетних сфер економічної діяльності та високорозвинених територій, включаючи полюси росту. Слід зазначити, що реалізація подібних підходів веде до концентрації виробництва та територіальних поселень, коли на

Таблиця 1.1

Порівняльна характеристика теорій по відношенню до конвергенції*

Група теорій відносно конвергенції	Теорія	Представники теорії	Характеристика теорії	Визначальні ознаки	Роль держави
Теорії конвергенції	Неокласичні теорії	А.Сміт, Д.Рікардо, Е.Хекшер, Б.Олін, П.Самуельсон, В.Столлер, В.Леонт'єв, Р.Солоу, Т. Сван, Дж. Б. Кларк	В основу теорій покладено ідею вирівнювання та зближення рівнів розвитку територій завдяки міжфакторному обміну	Фактори виробництва: земля, праця, капітал, рівновага економіки	Мінімальна
	Теорії територіального розвитку	А.Вебер, Х.Зібберт, Г.Хемел, К.Прахаалд, М.Портгер, Я.Гордон, М.Гедес	В основу теорії покладено ідею можливості забезпечення зближення сільських територій, формування партнерських відносин між сильно- та слабкорозвиненими територіями	Рівень технічних знань, транспортні та соціальні чинники, фінанси, кластерні утворення	Підтримуюча, перерозподільча,
Теорії дивергенції	Кумулятивні теорії	Дж.Міль, М.Познер, Г.Мюрдаль	В основу теорії покладено ідею нарощення економічного потенціалу високорозвинених територій, що породжує асиметрію у рівнях розвитку	Капітал, інвестиції, технологічні нововведення, ціна	Підтримка пріоритетів
	Теорії територіального розвитку	Ф.Перру, Ж.Будвіль, Х.Лауссен, П.Польє, Й.Тюнен, В.Крісталлер, Дж.Фрідман	В основу теорії покладено ідею формування полюсів росту (центрального місця територіальних систем знівелюванням уваги до розвитку периферійних територій	Земельна рента, спеціалізація виробництва	Підтримка полюсів зростання (концентрації)

*Сформовано автором на основі джерел: [284, с. 37; 135, с. 82, 89-90; 26, с. 7; 383, с. 34; 355, с. 27; 386, с. 341; 6, с. 9; 372; 155].

201. Мікула Н. Проблеми розвитку транскордонного співробітництва України в умовах розширеного ЄС: [монографія] / Н. Мікула. – Львів: Ліга Прес, 2009. – 436 с.
202. Москаленко О. М. Випереджаючий економічний розвиток: теоретико-інституціональні засади і проблеми реалізації в Україні / О. М. Москаленко // Економіка України. – 2014. – № 8(633). – С.4-18.
203. Мочерний С. В. Світове господарство в умовах глобалізації: монографія / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, С. В. Фомішин. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 200 с.
204. Музиченко А. С. Побудова короткострокового прогнозу розвитку агропромислового виробництва (АПВ) з використанням методики Бокса-Дженкінса/А. С. Музиченко, А. В. Невзоров, С. В. Журило, О. Д. Рибак// Збірник наукових праць Уманського державного аграрного університету. – Ч. 2: Економіка. – 2009. – Вип.71. – С. 99-107.
205. Мюллер-Армак А. О. свободе и социальной справедливости. Предложения по осуществлению социальной рыночной экономики. Социальное рыночное хозяйство/А. Мюллер-Армак//Политэконом. – 1996. – № 1. – С. 57.
206. Мюллер-Армак А. Принципы социального рыночного хозяйства / А. Мюллер-Армак//Социальное рыночное хозяйство. Теория и этика экономического порядка в России и Германии. – СПб.: Экономическая школа, 1999. – 368 с.
207. Назустріч новій Рамковій програмі європейського науково-технічного співробітництва „Горизонт-2020”/Л.І. Чернишев, І.І. Білан, М.Я. Гороховатська [та ін.] // Вісник НАН України. – 2012. – № 11. – С. 50–52.
208. Народне господарство Української РСР у 1990 році: стат. щорічник/Міністерство статистики УРСР; від. за випуск В. В. Самченко. – К. : Техніка, 1991. – 496 с.

190. Малік М.Й. Концептуальні засади розвитку сільських територій / М.Й. Малік, П.А. Пулім // Роль соціального капіталу та локальних ініціатив у забезпеченні сільського розвитку: доп. міжнар. симпозиуму (16-18 трав. 2007 року). – Житомир: Вид-во ДВНЗ «Державний агроекологічний університет», 2007. – С. 156-163.
191. Манів З. О. Регіональна економіка: навч. посіб./З. О. Манів, І. М. Луцький, С. З. Манів. – Львів: Магнолія 2006, 2007. – 562 с.
192. Манівчук Ю.В. Екологічні системи аграрного виробництва в Карпатах/ Ю. В. Манівчук. – Ужгород: Закарпаття, 1996. – 276 с.
193. Масаков В.М. Правовые и экономические аспекты взаимодействия федерального центра и субъектов Российской Федерации/В. М. Масаков// В сб.: “Региональная социально-экономическая асимметрия и механизмы ее выравнивания”. Москва: Инсар, 1998. – С. 4.
194. Матвійчук Л.Ю. Організаційно-економічний механізм використання та охорони туристичних ресурсів: дис. на здобуття наук. ступеня док. екон. наук. – Луцьк, 2012. – С.440.
195. Мескон М. Х. Основы менеджмента/М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури; пер. с англ. – М. : Дело, 1992. – 702 с.
196. Мильнер Б. З. Управление знаниями: эволюция и революция в организации / Б. З.Мильнер. – М. : Инфра-М, 2003. – С. 251–258.
197. Митний кодекс України: Закон України № 92-IV від 11.07.02 р./ Урядовий кур'єр. – 2002. - № 148. 293
198. Міжнародна торгівля / А. П. Румянцев, А. І. Башинська, І. М. Корнилова, Ю. В. Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 376 с.
199. Міжнародні фінанси: підруч./ за ред. О. І. Рогачова. – К.: Либідь, 2003. – 784 с.
200. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: монографія / Н. Мікула. – Львів: ІРД НАН України, 2004. – 395 с.

певному рівні економічні вигоди починають нівелюватися екологічними протиріччями.

Як бачимо, існує дві полярні позиції стосовно процесів конвергенції, які схематично можна відобразити у такий спосіб (рис. 1.2):

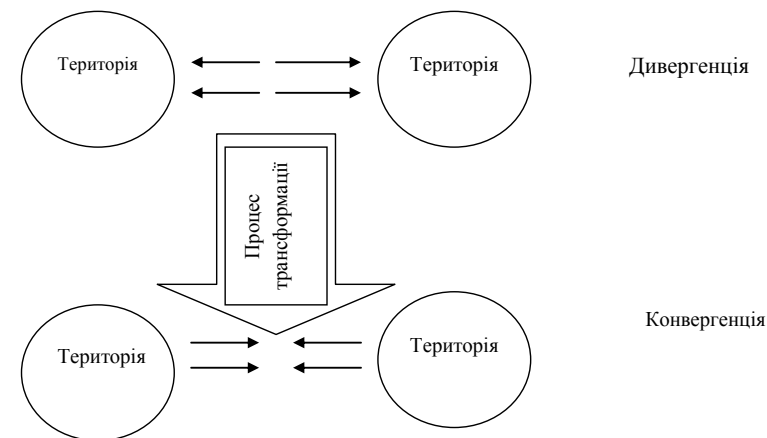

Рис. 1.2. Схематичне зображення процесів дивергенції та конвергенції.

Задля вироблення сучасної моделі економічного зростання, в основі якої лежатимуть процеси конвергенції, необхідно детальніше зупинитись на сутності поняття „конвергенція”. Слід зауважити, що науковці по-різному підходять до дослідження сутнісної характеристики конвергенції. Для цього вони використовують різний категоріальний апарат, зокрема такий, як диференціація, диспропорція, поляризація як дивергентні ознаки та вирівнювання, зближення як конвергентні характеристики. З огляду на те, що схожі за змістом поняття позначаються різними термінами-синонімами, дискусійним питанням залишається визначення аспектів їх використання, які за своєю суттю відображають територіальну нерівність розвитку регіонів держави. Огляд літературних джерел дослідження категоріального апарату конвергенції наведено у табл. 1.2.

Таблиця 1.2

**Огляд літературних джерел дослідження категоріального апарату
конвергенції***

Автор	Критерії	Тлумачення
<i>Тлумачення поняття „асиметрія”</i>		
Гребенкін А.	Відхилення та відставання регіону від стандарту, середнього значення по країні	Тип регіонального розвитку за певний період, при якому регіони, які мають відносні переваги або відставання по тому чи іншому показнику від середнього значення по країні, в подальшому його поглиблюють
Климов А.		Відхилення соціально-економічних показників конкретних територій від середніх значень; нерівномірний розподіл економічного та соціального потенціалів
Перепелиця Г.		Різна віддаленість від певного центру
Масаков В.		Відхилення (чи відмінність) властивостей і параметрів об'єкта (об'єктів) від деякого “стандарту”, “норми”, “нормального” чи “типового” стану властивостей і параметрів для подібного роду систем.
Полиньов А.		Значне відставання окремих регіонів за основними соціально-економічними характеристиками
Божидарнік Н.	Розбіжності рівнів розвитку регіонів між максимальним та мінімальним значеннями	Процес диференціації локальних та глобальних територіальних таксономічних одиниць
Лавровський Б.		Динаміка розбіжностей та віддалення показників, поглиблення міжрегіональних розбіжностей
Сторонянська І.		Міра міжрегіональних розбіжностей у рівнях економічного розвитку (економічної активності) та рівнях (якості) життя
Долішній М.	Відсутність симетричності у рівнях розвитку	Відсутність симетричності в рівнях розвитку регіонів, що вказує на якісні розходження
Економічний словник		Брак або порушення симетрії, несиметричність, нерозмірність
Кожевїна О.	Порушення рівноваги	Існуючі в економічній системі порушення рівноваги, обумовленої змінами, розвитком, структурною перебудовою частин цілого
<i>Тлумачення поняття „конвергенція”</i>		
Вахович І., Ропотан І.	Сходження, уподібнення	Сходження, уподібнення, та використовується у різних науках для пояснення процесів зближення різних територіальних систем, знаходження компромісу між ними
Економічний словник	Зближення рівнів розвитку	Зближення різних економічних систем, економічної та соціальної політики різноманітних країн
Сахаров А.		Зближення різних економічних систем, стирання відмінностей між ними
Рогач О.		Зменшення розриву в показниках економічного розвитку
Гальчинський А.	Взаємовигода та взаємозаінтересованість	Взаємна заінтересованість не лише у збереженні, але й посиленні значущості протилежного суб'єкта економічної взаємодії

*Узагальнено автором на основі джерел: [152, с. 93; 222; 193, с. 4; 227; 12, с. 189; 176, с. 525; 317, с. 101-114; 120, с. 176; 30, с. 563; 26, с. 13; 286, с. 124-134; 199; 106, с. 8].

180. Лендел М. А. Регіон в системі прикордонного співробітництва : моногр. / М. А. Лендел, П. Ю. Студеняк. – Ужгород : Карпати, 2009. – 472 с.
181. Лендел М.А. Перспективи інтеграції аграрного сектору України до спільної аграрної політики ЄС: проблемні аспекти / М. А. Лендел, Н. М. Жулканич // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2007. – Вип. 1. – С. 6–12. – (Серія «Міжнародні відносини»).
182. Леонтьев В. Межотраслевая экономика/В. Леонтьев – М.: Экономика, 1997. – С.44-95.
183. Лещенко Л. Регіональний розвиток та міжбюджетні відносини : проблеми та перспективи /Л. Лещенко//Україна : Формування основи для стабільного зростання. Меморандум про економічний розвиток. – Т. 2. – Світовий банк : дослідження економік країн світу, 2004. – С. 85–110.
184. Либман А.М. Экономическая интеграция и дезинтеграция на постсоветском пространстве [Электронный ресурс] / А. М. Либман. – Режим доступу : www.ecfor.ru
185. Лісовий А. В. Державне регулювання розвитку сільських територій: теорія, методологія, практика: дис. доктора економічних наук: 08.00.03 / А. В. Лісовий. – К., 2009. – 520 с.
186. Лопатинський Ю. М. Трансформація аграрного сектору: інституційні засади / Ю. М. Лопатинський. – Чернівці: Рута, 2006. – 344 с.
187. Лучик С.Д. Вплив трансформаційних змін на використання трудового потенціалу села / С. Д. Лучик // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 149–153.
188. Макогон Ю. Перспективи регіональної децентралізації и проблема открытости экономики Украины /Ю. Макогон//Економіст. – 2005. – № 4. – С.43-47.
189. Макогон Ю. Регіональна складова економічної стратегії України: сутність та проблеми /Ю.Макогон//Стратегічні пріоритети. – 2006. – № 1. – С.150-158.

171. Кругман П. Р. Международная экономика. Теория и политика: учеб. для ВУЗов/П. Р. Кругман, М. Обстерфельд; [пер. с англ.]. – М.: Экономический факультет МГУ, 1997. – 801 с.
172. Крупін В.Є. Економічний розвиток сільських територій Карпатського регіону України: стан, тенденції, перспективи/В. Є. Крупін // Регіональна економіка. – 2012. – №12. – С.54-61.
173. Крупін В.Є. Сучасні тенденції розвитку сільських територій: досвід Європейського Союзу [Електронний ресурс] / В.Є. Крупін. - Режим доступу: http://www.confcontact.com/20101224/2_krupin.htm.
174. Кузьмин В. М. Засади і принципи інтеграційного управління територіальною громадою (теоретичний аспект)/В. М. Кузьмин// Регіональна економіка. – 2012. – № 1. – С.47-53.
175. Лавровский Б. Л. Измерение региональной асимметрии на примере России /Б. Л. Лавровский//Вопросы экономики. – 1999. – № 3. – С. 42-52.
176. Лавровский Б. Л. Территориальная дифференциация и подходы к ее ослаблению в Российской Федерации/Б. Л. Лавровский// Экономический журнал ВШЭ. 2003. – № 4. – 525 с.
177. Ларина Н. Региональная политика в странах рыночной экономики / Н. Ларина, А. Кисельников//НГАЭ и У. – М.: ОАО изд-во „Экономика”, 1999. – 172 с.
178. Лендел М.А. Аграрний сектор Закарпаття у транскордонному співробітництві: проблеми і перспективи/М. А. Лендел, Н. Ю. Ревта// Науковий вісник УжНУ. Серія: Економіка. – № 20. – 2006. – С.55-60.
179. Лендел М.А. Єврорегіони в транскордонному співробітництві : досвід країн ЄС та можливості його трансформації в Україні/М. А. Лендел, В. П. Мікловда, О. М. Жулканич//Транскордонне співробітництво в умовах розширення Європейського Союзу на Схід: монографія / [В.П.Мікловда, М.А.Лендел, С.С.Слава, С.В.Сембер та ін.] – Ужгород : Карпати, 2006. – 496 с.

У Великому тлумачному словнику, дається таке визначення термінологічних понять, що характеризують процеси дивергенції [30, с. 26, 263, 222, 224, 751]:

- асиметрія (*грец. asymmetria – невідповідність*) – брак або порушення симетрії, несиметричність, нерозмірність;

- диспропорція (*лат. dis – заперечення, proportio – пропорція*) – несумісність, невідповідність частин чого-небудь, відсутність пропорційності;

- дисбаланс – відсутність необхідного правильного співвідношення чого-небудь;

- диференціація – поділ, розчленування чого-небудь на окремі різномірні елементи;

- поляризація (*франц. polarization, англ. polarization, грец. polos – вісь*) – різкий розподіл на дві протилежні, полярні частини.

За М. Долішнім “диспропорція найповніше відображає поняття “територіальної нерівності соціально-економічного розвитку регіонів” як стану економіки, структура якої є деформованою в результаті дії різних чинників, з виокремленням при цьому таких категорій [120, с. 176]:

- регіональна диференціація – поділ на основі економічних показників чи розшарування окремих регіонів або їх сукупностей на якісно різні групи;

- регіональна асиметрія – відсутність симетричності в рівнях розвитку регіонів, що проявляється в їхній несумірності (зокрема асиметрія проявляється у зміщенні відносно центру або осі симетрії);

- регіональні диспропорції – співвідношення між рівнями розвитку регіонів, що вказують на якісні розходження;

- регіональні нерівності – невідповідність розвитку регіонів визначеному рівню;

- регіональна поляризація – відмінність у рівнях розвитку регіонів, яка є кількісно вимірною та пов’язана з особливостями функціонування самих регіонів, а також ступенем реалізації принципів регіональної економіки.

Прихильником теорії дивергенції є Г. Перепелиця, який стверджує, що “властивістю асиметричності є різна віддаленість від певного центру”. Симетрія являє собою положення суб’єктів, що знаходяться на однаковій відстані, але по різні боки від певної площини чи прямої. Отже, властивістю симетрії є рівновіддаленість і різноположеність [222].

На думку А. Полиньова, значне відставання окремих регіонів за основними соціально-економічними характеристиками, що визначає міжрегіональну диференціацію, певною мірою знижує загальну стійкість функціонування регіонів [227, с. 17]. Асиметрія, з точки зору А. Климова, є об’єктивно існуючою складовою фактично усіх суспільних, у тому числі соціально-економічних процесів; чим більш значнішими є їх масштабність та інтенсивність, тим за інших рівних умов вищою є асиметричність розвитку. Категорія “асиметрія” традиційно використовується і для визначення формуючих просторових неоднорідностей, складових відмінностей між територіями [152, с. 93]. І. Сторонянська під асиметрією розуміє міру міжрегіональних розбіжностей у рівнях економічного розвитку (економічної активності) та рівнях (якості) життя [317, с. 101-114].

На думку Н. Божидарніка, асиметрією є процес диференціації локальних та глобальних територіальних таксономічних одиниць, який відбувається під впливом посилення нерівномірного руху факторів виробництва, конкуренції місцевих і ТНК, реалізації компліментарної різнорівневої політики зниження диспропорційності соціально-економічного розвитку та забезпечення його сталості [12, с. 189].

В. Масаков визначає асиметрію як відхилення (чи відмінність) властивостей і параметрів даного об’єкта (об’єктів) від деякого “стандарту”, “норми”, “нормального” чи “типового” стану властивостей і параметрів для подібного роду систем. Норма чи стандарт виступають при цьому в якості шкали вимірювань асиметрії [193, с. 4].

Стосовно територіального розвитку Б. Лавровський виділяє три його типи: асиметричний, гармонічний та нейтральний. Асиметричний, або ж

160. Козик В. В. Міжнародні економічні відносини: навч. посіб. / Козик В. В., Панкова Л. А., Даниленко Н. Б. – [4-е вид. стер.]. К. : Знання-Прес, 2003. – 406 с. (Вища освіта XXI століття).
161. Колодко Г. Институты, политика и экономический рост / Г. Колодко // Вопросы экономики. – 2004. – №7. – С.
162. Конвергенція [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://histua.com/slovník/k/konvergenciya>.
163. Концепції створення кластерів в Україні проект [Електронний ресурс]. /Департамент інвестиційної та інноваційної діяльності. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=121164.
164. Концепції створення кластерів в Україні: проект [Електронний ресурс]. /Департамент інвестиційної та інноваційної діяльності. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=121164
165. Коротков Э.М. Концепция менеджмента/ Э. М. Коротков. – М.: ДЕКА, 1997. – 304 с.
166. Кочегурова Е. А. Методы краткосрочного прогнозирования финансовых рынков/Е. А. Кочегурова, Е. В. Резниченко//Известия Томского политехнического университета. – 2007. – Т.311. – № 6. – С.19-23.
167. Крауч К. Постдемократия/К. Крауч; [пер. з англ. Н.В.Эдельман.- М.: Изд. дом Гос. ун-та „Высшая школа экономики”, 2010. – 192 с.
168. Крисанов Д. Кластеризация экономической деятельности та обслуговування як інструмент сталого розвитку сільських територій / Д. Крисанов, Л. Удова // Економіка України. – 2009. – № 10. – С. 69–75.
169. Кропивко М. Фермерські реалії [Електронний ресурс]/ М. Кропивко//Агробізнес сьогодні. – Режим доступу : <http://www.agro-business.com.ua/makroekonomika/1048-fermerski-realiiii.html>
170. Кропивко М. Екологічна диверсифікація використання сільськогосподарських земель в Україні/М. Кропивко, О. Ковальова // Економіка України. – 2010. – № 7. – С. 78-85.

150. Кваша С.М. Вплив світової продовольчої кризи на формування державної стратегії розвитку АПК / С.М. Кваша, О.М. Синьокий // Економіка АПК. – 2008. – № 8. – С. 60-67.
151. Кваша С.М. Заходи єдиної аграрної політики на сільськогосподарських ринках країн ЄС / С.М. Кваша // Економіка АПК. – 2008. – № 11. – С. 144-147.
152. Климов А. Ассиметрия пространственного развития страны и подходы к реабилитации проблемных территорий/А. Климов//Российский экономический журнал. – 2006. № 7-8. – С. 93-96.
153. Коваль Я. В. Регіональна економіка / Я. В. Коваль, І. Я. Антоненко. – К. : Професіонал, 2005. – 272 с.
154. Ковальська Л. Л. Моделювання розвитку виробничого потенціалу регіону із врахуванням факторів впливу (на прикладі Волинської області) /Л. Л. Ковальська// Економіка: проблеми теорії та практики: [зб. наук. праць]. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2003. – Вип. 173. – С.257-262.
155. Ковальська Л. Л. Оцінка конкурентоспроможності регіону та механізми її підвищення: [монографія]/Л. Л. Ковальська. – Луцьк: ЛДТУ, 2007. – 385 с.
156. Ковальська Л. Л. Територіальна організація роздрібної торговельної мережі: оцінка та механізми забезпечення її раціональності: монографія/Л. Л. Ковальська, О. Ю. Чужкова. – Луцьк : РВВ ЛНТУ, 2011. – 216 с.
157. Ковальська Л.Л. Виробничий потенціал регіону: методика оцінки та механізми нарощення: [монографія] / З.В.Герасимчук, Л.Л. Ковальська. – Луцьк.: ЛДТУ, 2003. – 242 с.
158. Ковальська Л. Л. Оцінка конкурентоспроможності регіону та механізми її підвищення : моногр. / Ковальська Л. Л. – Луцьк : ЛДТУ, 2007. – 385 с.
159. Коефіцієнт Джинні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://znaimo.com.ua> / Коефіцієнт Джинні.

дисгармонічний – це такий тип (характер) регіонального розвитку за відповідний період, при якому регіон, маючи відносні переваги за тим чи іншим індикатором на початок періоду, в майбутньому його нарощує, а регіони, маючи відносно відставання, його погіршують; гармонічний (симетричний) – це тип регіонального розвитку, за якого розрив регіональних показників значно скорочується. За нейтрального типу розвитку співвідношення регіональних показників протягом періоду залишається майже незмінним [176, с. 525].

Щодо терміну „конвергенція”, то він означає сходження, уподібнення та використовується у різних науках для пояснення процесів зближення різних територіальних систем, знаходження компромісу між ними [26, с. 13]. За Економічним словником, конвергенція – це зближення різних економічних систем, економічної та соціальної політики різних країн [30, с. 563].

А. Сахаров розглядає конвергенцію як зближення різних економічних систем, стирання відмінностей між ними, що зумовлено загальністю соціально-економічних проблем і наявністю єдиних об’єктивних закономірностей розвитку [286, с. 124-134]. О. Рогачов вважає, що конвергенція є зменшенням розриву в показниках економічного розвитку між національними державами [199].

Вагомими з точки зору конвергенції прикордонних територій є дослідження Н. Мікули, яка вважає, що конвергентні процеси слід забезпечувати як усередині держави, так і на прикордонних територіях сусідніх країн, що формують транскордонний регіон, що є досить важливим в умовах інтеграційних процесів [201].

А. Гальчинський вважає, що конвергенція, як і конкуренція, є змаганням, проте воно здійснюється не за логікою „хто кого”. Вирішальною тут є взаємна заінтересованість не лише у збереженні, а й у посиленні значущості протилежного суб’єкта економічної взаємодії, його самореалізації як другого „Я”. Якщо конкуренція орієнтована на успіх, то конвергенція – на взаємне зближення. Економічна система „виграш-програш” трансформується у взаємовідносини „виграш-виграш” [106, с. 8]. Водночас науковець відмічає, що

переваги конвергенції полягають у тому, що вона дозволяє лишатися самим собою, чим і сприяє реалізації енергетичного потенціалу не лише сильніших, а й кожного. Кожна людина – неповторна особистість, кожен має рівні (природні) права у цьому світі, кожному мають гарантуватися умови самореалізації. Конкуренція – це прерогатива сильних, конвергенція – надбання всіх. На основі відносин конвергенції формується якісно нова конструкція й економічної рівноваги. Йдеться про системно складну нелінійну рівновагу дисипативного типу, яка характеризується: по перше, пріоритетністю горизонтальних (прямих і зворотних) зв'язків; по-друге, домінуванням принципу самоорганізації кожного окремого сегменту економічної системи, який розвивається на власній основі та підпорядковується автономним закономірностям; по-третє, утвердженням відносин, які не підлягають уніфікованій логіці економічної корисності, виходять за межі економічного детерміналізму і є постматеріальними, індивідуалізованими. Визначальним у відповідній моделі рівноваги є не стільки взаємозалежність відтворювальних факторів економіки, скільки формування балансу соціальних, духовних та економічних складових суспільного процесу, балансу між свободою і креативністю особистості, яка є завжди колективно асоційованою. У підсумку – в системі економічного розвитку виокремлюється якісно нова триланкова взаємозалежність: відносини конвергенції – довіра, що формується на її основі, - соціальний капітал [106, с. 10].

Таким чином, термін „конвергенція”, який отримав наукове визнання в період 1960-1970-х рр. минулого століття, слугує для характеристики інтеграційних процесів в економіці, зокрема зближення тенденцій науково-технічного і соціально-економічного прогресу країн і регіонів. Узагальнення наукових підходів щодо визначення сутності теорії конвергенції в системі економічного розвитку територій дало підстави сформулювати власне тлумачення поняття конвергенції. Під конвергенцією розумітимемо процес досягнення рівноваги, що зумовлює забезпечення симетричності та зближення рівнів розвитку територій як у просторовому, так і часовому аспектах, що

140. Зотов В. В. Институциональные проблемы реализации системных функций экономики / В. В. Зотов, В. Ф. Пресняков, В. О. Розенталь // Экономическая наука современной России. – 2001. – № 3. – С. 51-69.
141. Зуденко В. О. Разработке модели экспресс-анализа эффективности формирования вертикально интегрированных финансово-промышленных структур / В. Зуденко, М. Денисенко// Менеджмент в России и за рубежом. – 2001. – № 3. – С. 120–126.
142. Івано-Франківщина, Україна, Світ: статистичний щорічник за 2004 рік. Івано-Франківськ, 2005. – 590 с.
143. Імплементация проектів ППС ЄСІП в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pl-by-ua.eu/upload/pl/Guide%20>
144. Інвестиційна діяльність на території пріоритетного розвитку та у СЕЗ „Закарпаття”: статистичний бюлетень. – Ужгород, 2009. – 42 с.
145. Інноваційно-інвестиційна і технологічна безпека трансформації регіональних економічних систем. – К.: Наукова думка, 2013. – 488 с.
146. Інформаційні дані урядового порталу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=244095060
147. Казьмір Л. П. Концептуальні засади модернізації системи управління розвитком сільських територій/Л. П. Казьмір, М. Г. Ступень, Л. П. Казьмір// Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України [зб. наук. пр.]/Ін-т регіон. досліджень НАН України. – 2011. – Вип. 6(92). Сучасні проблеми розвитку сільських територій. – С. 81-90.
148. Казьмір Л. П. Перспективи використання механізмів спільної аграрної політики ЄС для активізації розвитку сільських територій України. Експертний коментар і пропозиції [Електронний ресурс]/Л. П. Казьмір. – Режим доступу: <http://ird.gov.ua/irdp/e20150303.pdf>
149. Кваша С. М. Прогнозування виробництва продукції рослинництва та його ресурсне забезпечення в Україні / С. М. Кваша, М. М. Ільчук, І. І. Коновал, М. М. Федюшко. – К. : ННЦ “ІАЕ”, 2013. – 244 с.

130. ЕС: В 2014-2020 гг. – с новой, справедливой, аграрной политикой [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://agroconf.org/content/es-v-2014-20-gg-s-novoy-spravedlivoy-agrarnoy-politikoy>
131. Євдокименко В. К. Інституційне забезпечення економічної євроінтеграції західних регіонів України: монографія/В. К. Євдокименко, А. Д. Ворошан. – Чернівці: Прут, 2010. – 292 с.
132. Євдокименко В. К. Особливості регіонального регулювання економічної інтеграції: монографія/В. К. Євдокименко, І. В. Яскал. – Чернівці: Прут, 2011. – 256 с.
133. Європейські фонди для самоврядування України - як правильно управляти європейським проектом/ редкол.: Г. Жезьнік, І. Кульчицький, В. Монкевіч. - Варшава : [Польська допомога], 2008. - 144 с.
134. Забезпечення системного підходу до реформування адміністративно-територіального устрою України [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_analit/reformaATU.pdf
135. Заблоцький Б. Ф. Регіональна економіка: навч. посіб./ Б. Ф. Заблоцький. – Львів: Новий світ-2000, 2007. – 548 с.
136. Забродский В. А. Развитие крупномасштабных экономико-производственных систем/ В. А. Забродский, Н. А. Кизим. – Харьков: „Бизнес Информ”, 2000. – 72 с.
137. Закарпаття'2003: статистичний щорічник. – Ужгород, 2004. – 588 с.
138. Зверев Д. В. Субфедеральная фискальная политика в России: межрегиональные различия и связи (Серия „Научные доклады: независимый экономический анализ”) /Д. В. Зверев, Е. А. Коломак. Московский общественный научный фонд; Сибирский центр прикладных экономических исследований. – № 209. – Москва, 2010. – 102 с.
139. Зверяков М. І. У пошуках виходу з кризи/ М. І. Зверяков// Економіка України. – 2013. – № 8 (621). – С. 4-21.

приводить до інтеграції єдиного економічного простору регіонів країни, і в перспективі формування єдиного економічного простору регіонів суміжних прикордонних країн.

Зважаючи на визначальні ознаки конвергентивних процесів розвитку території, слід формувати нову модель конвергенції, яка повинна набувати ознак синтезу елементів різних територіальних систем, де вони зближуються, взаємодіють між собою, вступаючи у партнерські стосунки, при цьому не поглинаючи (як за умов конкуренції), а доповнюючи одна одну, не втрачаючи своїх властивостей, спеціалізації, і забезпечують рівновагу системи в цілому.

1.2. Теорія інтеграції економічних систем

У процесі поглиблення трансформаційних реформ особливої актуальності набувають питання посилення взаємодії між різними територіальними системами як передумови забезпечення стійкого економічного зростання країни. З іншої боку, проблема інтеграційних процесів на територіях держави та пошук нових моделей їх розвитку особливо актуалізується в період інтеграції у міжнародний економічний простір. Інтеграційний розвиток територіальних систем здатний забезпечити ефективне використання переваг територіального поділу праці, ресурсного потенціалу територій та мінімізувати ризики дивергентних процесів на них. Дивергентні процеси територіального розвитку у фінансово-економічній сфері призводять до трансформування ролі територіальних економічних систем на національному рівні, визначаючи або нівелюючи шанси окремих територій та країни в цілому на економічний успіх у міжнародному просторі. Як зазначає німецький соціолог і політеконом У. Бек, розпочалася нова гра, в якій правила й основні поняття старої гри втратили свою силу, хоча ними продовжують користуватися [10]. За таких умов виникає

необхідність пошуку механізмів адаптації малих відкритих економік з низьким рівнем макроекономічної результативності до складних екзогенних факторів і умов, які справляють дестабілізуючий вплив на результативність національної економіки, а також нівелюють її шанси підтримувати стійкий економічний розвиток [202, с. 5]. Виникає потреба в забезпеченні інтеграції територіальних систем, що дозволить об'єднати ресурси та зусилля громад щодо економічної стабілізації сьогодні та економічного зростання в перспективі. Трансформаційні процеси продемонстрували нездатність територіальних органів управління інтегруватись у єдиний економічний простір країни, і як наслідок – виникнення дивергенції практично за всіма показниками економічного розвитку. Як зазначає англійський вчений соціолог К. Крауч, „... зростає розрив у доходах між багатими і бідними; оподаткування втрачає свій перерозподільчий характер” [167].

Затяжна рецесія останніх років сприяла переосмисленню вітчизняними вченими варіантів вибору із сукупності антикризових заходів: стала зрозумілою необхідність вбудовування „запасу міцності” в економічну систему і „запасу домінування”, заснованого на закріпленні за країною конкурентних технологічних переваг у світовій економіці. Тим часом слід змістити акцент державної політики з експортоорієнтованої економіки на розвиток внутрішнього ринку, на формування внутрішнього платоспроможного попиту [202, с. 6]. Одним із інструментів формування внутрішнього ринку є територіальна інтеграція економічних систем, здатна поєднати воедино ресурси та зусилля на випуску конкурентоспроможної продукції, усіх учасників (елементів) системи на досягнення позитивного результату, яким стане зростання ВВП, або ВРП. Це дозволить концентрувати ресурси з метою реалізації можливостей усіх суб'єктів територіальних економічних систем у підвищенні ефективності їх функціонування як у поточному періоді, так і в перспективі.

120. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ ст.: нові пріоритети. Проект “Наукова книга”/М. І. Долішній. К., Наукова думка, 2006. – 511 с.
121. Дорогунцов С. І. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : підруч. / С. І. Дорогунцов, Т. А. Заяць, Ю. І. Пітюренко та ін. – К. : КНЕУ, 2005. – 988 с.
122. Евсеев А. П. Экстраполяция (прогнозирование) пространственно-временных рядов на основе спектральных представлений / Д. А. Евсеев, В. В. Баданов//Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – Сер.: Радиофизика. – 2004. – Вып. 1(2). – С.249-255.
123. Економіка аграрного сектору: [навч. посіб.] / В. К. Збарський, М. А. Лендел, В. І. Мацибора, А. А. Чалий; за ред. чл.-кор. УААН, професора М. А. Лендела. – К. : НУБіП України, 2009. – 410 с.
124. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / за ред. В.М. Гейця. – К. : Ін-т екон. прогноз., Фенікс, 2003. – 1008 с.
125. Економічна енциклопедія : [у 3 т.]. / редакційна рада : Гаврилишин Б. Д. (голова) [та ін.]. Т. 2 / [Відп. ред. Мочерний С. В. та ін.]. – Київ : Видавничий центр „Академія”, 2002/952 с.
126. Економічна енциклопедія : [у 3 т.]. / редакційна рада : Гаврилишин Б. Д. (голова) [та ін.]. Т. 1 / [Відп. ред. Мочерний С. В. та ін.]. – Київ : Видавничий центр „Академія”, 2002. – 864 с.
127. Економічна енциклопедія : [у 3 т.]. / редакційна рада : Гаврилишин Б. Д. (голова) [та ін.]. Т. 3 / [Відп. ред. Мочерний С. В. та ін.]. – Київ : Видавничий центр „Академія”, 2002.– 952 с.
128. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. / за ред. С. В. Мочерного. – Львів: Світ, 2005. – 616 с.
129. Економічні системи: монографія. Т. 1/за ред. д.е.н., проф. Г. І. Башнянина. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2006. – 484 с.

110. Гончаров В. М. Формування адаптивної системи комплементарного розвитку АПК та суміжних галузей економіки України/В. М. Гончаров, А. А. Мартинов// Вісник економічної науки України. – 2014. – № 1. – С.24-27.
111. Горьовий В.П. Сфера побутового обслуговування сільського населення України в умовах ринкової економіки / В. П. Горьовий // Економіка АПК. – 2007. – № 4. – С. 133–139.
112. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики /А. Г. Гранберг. – М.: ГУ ВШЭ, 2006. – 495 с.
113. Гриценко А. Методологічні основи модернізації України/А. Гриценко // Економіка України. – 2011. - №2. – С.12.
114. Грішнова О.А. Людський розвиток: навч. посібник/О. А. Грішнова. – К.: КНЕУ, 2006. – 308 с.
115. Громадські слухання проекту Спільної операційної програми для Програми транскордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства Польща-Білорусь-Україна 2014-2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pl-by-ua.eu/ua,3>
116. Губені Ю. Село майбутнього / Ю. Губені // День. – 2010. – № 149–150. – 20 серп.
117. Де у світі жити найкраще: рейтинг країн [Електронний ресурс] // Українська правда життя. – 2009. – 6 жовт. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/person/2009/10/6/28195/>.
118. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minagro.gov.ua/apk?tid_hierachy=378
119. Дмитрусенко К. О. Можливості використання вейвлет-аналізу для моделювання динаміки фінансових ринків /К. О. Дмитрусенко// Поліграфія і видавнича справа. – 2010. – № 96. – С.404-409.

Зважаючи на наведене вище, проблема забезпечення інтеграційних процесів територіальних систем є особливо актуальною та важливою в умовах функціонування ринкової економіки.

Поняття „інтеграція” з’явилося порівняно недавно, у 20-х роках ХХ ст. Піонерами теорії інтеграції були Р. Шмед, Х. Кельзен, Д. Шіндлер, які розглядали інтеграцію з точки зору об’єднання людей, країн у соціально-політичну спільноту. В процесі історичної еволюції поняття „інтеграція” набувало дедалі нових ознак та значення в економічних відносинах розвитку суспільства.

Нині науковці зіштовхнулися з іще однією проблемою – відсутністю теорії, яка б розкривала тенденції та закономірності економічної взаємодії суб’єктів інтеграційних процесів у межах територіальних економічних систем. Потреба у створенні такої теорії в умовах посилення інтеграційних процесів в Україні щодо входження в європейський економічний простір стрімко зростає. Як влучно зазначає представник „структурної школи” інтеграції П. Стрітен, справжня інтеграція – це дещо більше, ніж просто об’єднання кількох економік. Вона можлива лише на стадії економічного союзу, коли відбувається взаємопроникнення національних господарств, що є невід’ємною частиною невідворотного процесу зміни їхньої структури [394, с. 16-17]. Як бачимо, науковець відстоював позицію міжнародної інтеграції економік та формування партнерських відносин між країнами в межах інтеграційного угруповання.

За умови відсутності узагальненої теорії, яка б виступала синтезом існуючих парадигм та концепцій інтеграційних процесів територіальних економічних систем, методологія дослідження теорій інтеграції включатиме в себе два блоки (рис. 1.3).

Перший блок включає теорії міжнародної торгівлі, які розкривають особливості інтеграції національної економіки в міжнародні процеси. Другий – теорії економічного зростання, розміщення виробництва, просторового розвитку, які відображають інтеграцію в межах певних територіальних утворень.

Рис. 1.3. Методологія дослідження теорій інтеграції.

Розглянемо окремі теорії, які найбільше відповідають завданням дослідження процесів інтеграції територіальних економічних систем, результати якого можна використати для регулювання та прогнозування цих процесів.

I блок охоплює теорії, які пояснюють причини та принципи участі країни в міжнародних інтеграційних процесах; особливості міжнародної торгівлі, міжнародного поділу праці.

Розвиток інтеграційних процесів у територіальних системах слід розглядати крізь призму існуючих теорій міжнародної торгівлі, оскільки чинники, тенденції, форми міжтериторіальної інтеграції обумовлюються

101. Газуда Л.М. Управління розвитком територіальних економічних систем в умовах інтеграції і конвергенції/Л. М. Газуда// Науковий журнал «Baltic Journal of Economic Studies». – Латвія. – С. 23-27.
102. Газуда Л.М. Формування і розвиток людського капіталу аграрного сектора Карпатського регіону/М. А. Лендел, Л. М. Газуда//Екологічні та соціально-економічні аспекти збереження етнокультурної та історичної спадщини Карпат: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Рахів, 1-5 вересня 2005 р.). – Рахів, 2005. – С. 211-216.
103. Газуда М. В. Регіональні особливості продовольчого забезпечення : монографія / М. В. Газуда, В. Й. Ерфан. – Ужгород : ФОП Бреза А. Е., 2011. – 296 с.
104. Гайдай Т. В. Інституція як інструмент інституційного економічного аналізу / Т. В. Гайдай// Економічна теорія. – 2006. – №3. – С. 53–64.
105. Галачієва С. В. Ресурсное обеспечение макрорегиона в координатах императивов устойчивого социально-экономического развития (на примере Северо-Кавказского федерального округа): автореф. дис. на соиск. уч. степ. док. экон. наук: спец. 08.05.00 „Экономика и управление народным хозяйством (региональная экономика)”/С. В. Галачієва. – Кисловодск, 2011. – 20 с.
106. Гальчинський А. С. Конвергентний ринок – методологія перспективи/ А. С. Гальчинський// Економіка України. – 2014. - №1 (626). – С. 8. 9 48
107. Герасимчук З. В. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону: монографія /З. В. Герасимчук, І. М. Вахович. – Луцьк: ЛДТУ, 2002. – 248 с.
108. Герасимчук З. В. Регіональні логістичні системи: теорія та практика монографія/ З. В. Герасимчук, Л. Л. Ковальська, Н. В. Хвищун, О. Д. Мороз. – Луцьк : РВВ ЛНТУ, 2010. – 256 с.
109. Голюкова-Тінтулова Н.В. Інтелектуальний капітал як фактор конкурентоспроможності економіки України / Н.В.Голюкова-Тінтулова // Економіка і прогнозування. – 2005. – №3. – С.68-77.

- М. В. Газуда, І. Б. Дяченко// Науковий вісник Ужгородського національного університету. Вип. 24. – Ужгород, 2007. – С. 25-31. – (Серія “Економіка”).
95. Газуда Л.М. Регіональні особливості функціонування та розвитку соціальної сфери закарпатського села/Л. М. Газуда, М. А. Лендел// Науковий вісник Ужгородського національного університету. Вип. 16. – Ужгород, 2004. – С. 13-19. – (Серія „Економіка”).
96. Газуда Л.М. Ресурсний потенціал аграрних підприємств в умовах трансформації відносин власності. – Ужгород: УжНУ, ПП „Медіум”, 2004. – 220 с.
97. Газуда Л. М. Становлення соціального капіталу як чинник розвитку соціально-трудових відносин на селі/ М. Й. Малік, Л. М. Газуда // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Вип. 35. Ч. 2. – Ужгород, 2012. – С. 6-16. – (Серія “Економіка”).
98. Газуда Л.М. Тенденції та динаміка зайнятості населення Закарпатської області за видами економічної діяльності// Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Сталий розвиток Карпат: сучасний стан та стратегія дій: зб. наук. пр./ Б. І. Дяченко, Л. М. Газуда, М. В. Газуда, І. Б. Дяченко. – Вип. 6(62)/НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2006. – С. 107-113.
99. Газуда Л.М. Трансформація системи державного регулювання зовнішньоторговельних відносин України під впливом Світової організації торгівлі/Я. П. Дроздовський, Л. М. Газуда// Науковий вісник Ужгородського національного університету. Вип. 18. – Ужгород, 2005. – С. 198-204. – (Серія „Економіка”).
100. Газуда Л.М. Україна та прикордонний регіон у системі національної економічної безпеки /Б. І. Дяченко, М. В. Газуда, Л. М. Газуда// Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Вип. 28. Ч. І. – Ужгород, 2009. – С. 102-106. – (Серія “Економіка”).

історичним розвитком міжнародних економічних зв'язків між країнами, або ж самим процесом інтернаціоналізації. Інтернаціоналізація господарського життя розпочинається наприкінці XVII – початку XVIII ст., у період промислової революції та переходу промислового капіталізму до машинної стадії. На цій стадії інтернаціоналізація господарського життя здійснювалася здебільшого у формі інтернаціоналізації процесу обміну [132, с. 26]. Міжнародний поділ праці здійснювався у такий спосіб, що група найрозвинутіших країн, технологічний спосіб виробництва яких базувався на машинній праці, а інша, більша група країн, технологічний спосіб виробництва яких ґрунтувався здебільшого на ручній праці, виробляли сільськогосподарську продукцію та видобували сировину [203, с. 26-27]. Таким чином, розвиток міжнародної торгівлі поклав початок процесам *міжнародної та міжтериторіальної інтеграції* як ознакам типології інтеграційних процесів. Як бачимо, на цьому етапі інтеграційного розвитку країни, об'єднуючи свої зусилля, визначали спосіб виробництва сільськогосподарської продукції.

Важливим кроком у розвитку процесів інтеграції стала теорія меркантилізму. Основним внеском цієї економічної теорії є надання особливої ролі міжнародній торгівлі для економічного зростання країни та розроблення конкретної моделі її розвитку. Виникнення теорії меркантилізму пов'язане з виходом за межі феодальних теорій самозабезпечення й обґрунтування ролі товару в межах нової господарської системи. Тут держава розглядалася як інструмент регулювання міжнародної торгівлі, до функцій якого мають входити [198, с. 10]:

- підтримка позитивного торговельного балансу – слід вивозити товарів більше, ніж ввозити;
- заборона або суворе обмеження вивозу сировини і дозвіл безмитного імпорту сировини, яка не видобувається всередині країни;
- заборона всякої торгівлі колоній з іншими країнами, а також заборона колоніям виготовляти готові товари.

За такої позиції розвивалася *галузева спеціалізація* країни як основа територіального поділу праці між державами, розширювалися економічні зв'язки

між окремими країнами, відносини між суб'єктами підприємницької діяльності, що сприяло міжнародним інтеграційним процесам. За цієї теорією країни мали мати експортоорієнтовану структуру економіки, вивозячи при цьому товари з високим рівнем доданої вартості, тобто з високим ступенем його обробки. Отже, інтеграція полягала в об'єднанні зусиль навколо випуску готового конкурентоспроможного продукту, який користувався б попитом за кордоном.

Згідно з теорією специфічних факторів виробництва (Р. Джонс) в основі міжнародної торгівлі лежить розходження у відносних цінах на товари, які виникають через різну забезпеченість країн специфічними факторами виробництва. Водночас ця теорія передбачає, що різна наявність факторів виробництва в країнах призводить до розходжень у відносній пропозиції товарів і відносних цінах, що й спонукає їх торгувати. Також у результаті міжнародної торгівлі фактори, специфічні для експортного сектору, розвиваються, а фактори, специфічні для сектору, що конкурує з імпортом, скорочуються [156]. За цією теорією зміцнення інтеграційних зв'язків між країнами уможливила спеціалізація на виробництві конкретних видів товару та забезпеченість окремими факторами виробництва, що сприяє міжнародному поділу праці та посиленню *міжгалузевої предметної спеціалізації*.

Значний внесок у розвиток теорії торгівлі в умовах монополістичної конкуренції зробив П. Кругман [171, с. 168]. Він є засновником „нової теорії міжнародної торгівлі”, яка пояснює торгівлю в умовах монополістичної конкуренції [198, с. 25]. Модель міжнародної торгівлі в умовах монополістичної конкуренції встановлює залежність величини продажів певної фірми від продажів галузі в цілому, кількості фірм у галузі, ціни товару цієї фірми, середньої ціни конкуруючих товарів.

Торгівля між країнами, які однакові або дуже близькі за наділенням факторами виробництва, пояснюється *спеціалізацією* країн на певних товарах через непорівняльні переваги, а економія відбувається, коли зростання витрат факторів на одиницю спричиняє зростання виробництва більше ніж на

88. Газуда Л.М. Індикатори економічної безпеки прикордонних регіонів Українських Карпат/Б. І. Дяченко, Л. М. Газуда//Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Вип. 31. – Ужгород, 2010. – С. 48-53. – (Серія “Економіка”).
89. Газуда Л.М. Основні складові формування економічного механізму адаптації АПК регіону до умов ринкової трансформації/ М. А. Лендел, М. В. Газуда, Л. М. Газуда// Науковий вісник Ужгородського національного університету. Вип. 15. – Ужгород, 2004. – С. 78-82. – (Серія „Економіка”).
90. Газуда Л.М. Особливості виробництва сільськогосподарської продукції в господарствах Закарпаття/Л. М. Газуда, М. В. Газуда// Науковий вісник Ужгородського національного університету. Вип. 15. – Ужгород, 2004. – С. 82-90. – (Серія „Економіка”).
91. Газуда Л.М. Особливості зайнятості сільського населення прикордонного регіону/Б. І. Дяченко, Л. М. Газуда, І. Б. Дяченко// Проблеми розвитку прикордонних територій та їх участі в інтеграційних процесах: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, Луцьк, 11-12 жовтня 2007 р. – Луцьк, 2007. – С. 152-157.
92. Газуда Л.М. Особливості становлення та розвитку підприємництва в агропромисловому комплексі регіону/ М. В. Газуда, Л. М. Газуда// Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Спецвип. 22. Ч. Ш. – Ужгород, 2007. – С.110-115. – (Серія „Економіка”).
93. Газуда Л.М. Особливості транскордонного українсько-угорського співробітництва/Б. І. Дяченко, Л. М. Газуда, В. І. Биркович//Пріоритети розвитку двостороннього українсько-угорського економічного співробітництва у сфері торгівлі, туризму, інвестицій: матеріали міжнародного українсько-угорського круглого столу (сmt Чинадійово, Закарпатської обл., 4-6 жовтня 2006 р.)// Вісник Київського національного торговельного-економічного університету. – 2007. № 1. – С. 32-38.
94. Газуда Л.М. Порівняльна характеристика та використання земельних ресурсів адміністративних областей регіону Карпат України/ Л. М. Газуда,

81. Газуда Л. М. Управління сільським розвитком в умовах розширення повноважень і відповідальності регіонів/В. В. Росоха, Л. М. Газуда// Науковий вісник Мукачівського державного університету. – Вип. 2(4). Ч. 2. – Мукачево: Вид-во "Карпатська вежа", 2015.– С. 124-128. – (Серія "Економіка")
82. Газуда Л. М. Факторний аналіз умов розвитку малого підприємництва прикордонного регіону/Л. М. Газуда, Н. Ю. Волощук Scientific Journal «ScienceRise» №5/3(10)2015. – С. 7-12.
83. Газуда Л. М. Роль державних і регіональних органів влади в інвестиційному стимулюванні розвитку малого підприємництва/ М. В. Газуда, Б. І. Дяченко, Л. М. Газуда //Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Вип. 25. – Ужгород, 2008. – С. 58-64. – (Серія "Економіка").
84. Газуда Л.М. Вплив світової фінансової кризи на соціально-економічний розвиток та зовнішньоторговельну діяльність Закарпатської області/Б. І. Дяченко, Л. М. Газуда// Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Вип. 32. – Ужгород, 2011. – С. 40-43. – (Серія "Економіка").
85. Газуда Л.М. Громадські організації, їх роль у розвитку сучасного суспільства/Л. М. Газуда, В. Є. Слюсаренко// Становлення економіки України у післякризовий період: ризики та проблеми розвитку: [колективна монографія] / під ред. д.е.н., проф. О. О. Непочатенко (Ч. 1). – Умань: Видавець "Сочінський", 2012. – С.146-153.
86. Газуда Л.М. Економіко-екологічні фактори розвитку трудового потенціалу регіону/ І. Б. Дяченко, Л. М. Газуда, С. Ю. Максименко// Економічні науки. – Вип. 3. – Чернівці: Книги – XXI, 2007. – С. 94-106.
87. Газуда Л.М. Експортно-імпорتنі операції прикордонного регіону за видами економічної діяльності /М. В. Газуда, Л. М. Газуда, С. Ю. Максименко// Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Вип. № 27. – Ужгород, 2009. – С. 56-60. – (Серія "Економіка").

одиницю. Внаслідок цього виникає інтернаціоналізація виробництва та утворення різних інтеграційних угруповань на міжнародному рівні.

Сучасний розвиток міжнародної торгівлі з урахуванням інтеграційних процесів характеризується поширенням між країнами торгівлі диференційованими товарами певної галузі. У зв'язку з цим знайшла свій прояв теорія внутрішньогалузевої торгівлі. Згідно з цією теорією, за ступенем диференціації номенклатури товарів міжнародна торгівля поділяється на:

- внутрішньогалузеву торгівлю – обмін між країнами диференційованою продукцією різних виробників;

- міжгалузеву торгівлю – обмін між країнами продукцією різних галузей.

Застосування відміченої теорії торгівлі дозволяє задовольнити різноманітні потреби споживачів, які бажають мати більший вибір товарів у межах однієї товарної групи.

Лауреат Нобелівської премії Б. Олін у роботі „Міжрегіональна та міжнародна торгівля” розробив теорію спеціалізації країн, згідно з якою існує схожість умов торгівлі як на міжнародному, так і на регіональному рівнях, що визначає умови інтеграції та спеціалізації з урахуванням відповідних особливостей. Маючи спільні фактори виробництва, які визначають спеціалізацію економіки регіону, території мають змогу створювати *інтеграційні утворення різних форм*, які виходять на зовнішні ринки. Такими формами можуть бути концерни, консорціуми, синдикати, холдинги, корпорації тощо.

Науковий інтерес, з інтеграційної точки зору, має теорія „відлітаючого журавлиного ключа” (К. Акамацу) [356, с. 107-108], яка розглядає взаємозв'язки між промисловим розвитком і міжнародною торгівлею у вигляді послідовності V-подібних кривих зростання імпорту, внутрішнього виробництва та наступного експорту [316, с. 45].

У продовження цієї теорії було розроблено теорію доганяючого життєвого циклу продукту (К. Кодзима) [356, с. 107-108], яка описує економічну політику експортної орієнтації конкурентоспроможних на

зовнішніх ринках галузей, і на цій основі – нарощення *конкурентних позицій* інших галузей [316, с. 45]. Згодом ця теорія була доповнена чинниками міжнародної інтеграції і було доведено, що прямі іноземні інвестиції транснаціональних компаній можуть сприяти економічному зростанню в країнах, що мають низькі показники розвитку.

Інтеграційну спрямованість країни мав „план Маршалла”, який став першим етапом сучасної євроінтеграції. „План Маршалла” був, по суті, першим елементом реальної європейської економічної інтеграції, оскільки передбачав скасування торговельних бар’єрів і створення інститутів координації економічної політики в межах Європи. Вагомим інструментом євроінтеграції стала ОЄЕС, на основі якої було створено Організацію економічного співробітництва та розвитку, що і нині залишається важливим елементом міжнародної системи економічних відносин [350, с. 24-25]. Адаптуючи „план Маршалла” до сучасної економіки територіальних систем, його можна успішно реалізувати за умови спільної та прийнятної територіальними громадами програми інтеграції економічних систем. За такого підходу, більш розвинені території допомагатимуть „слабшим” в економічному відношенні територіальним системам у наданні, наприклад, фінансової підтримки економічного відновлення, що сприятиме інтеграції цих систем. Програма інтеграції повинна бути зрозумілою для всіх суб’єктів економічних систем та відображати їх територіальні пріоритети. Наприклад, для одних територій пріоритетами в інтеграції можуть слугувати об’єкти інноваційного розвитку, промисловості, для інших – розвиток агропромислового сектору. Наприклад, уряд вказує на пріоритетність агропромислового сектору та енергозбереження, науковці на перший план висувують інноваційну економіку – від розробок до впровадження [350, с. 26].

II блок охоплює теорії, які пояснюють природу та механізм національних інтеграційних процесів у межах різних територіальних систем.

Концепція випереджаючого економічного розвитку, яка сформувалась на основі теорій економічного розвитку (Й. Шумпетер), економічних циклів

М. А.Рубіш //Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія „Економіка”. – 2014. – Вип. 1(1) – Мукачево, 2014. – С. 55-63.

- 74.Газуда Л. М. Становлення соціального капіталу як чинник розвитку соціально-трудових відносин на селі/ М. Й. Малік, Л. М. Газуда // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Вип. 35. Ч. 2. – Ужгород, 2012. – С. 6-16. – (Серія “Економіка”).
- 75.Газуда Л. М. Стратегічні напрями транскордонного співробітництва регіону/Л. М. Газуда, О. В. Лизанець//Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Вип. 2 (36). – Ужгород, 2012. – С. 52-58. – (Серія “Економіка”).
- 76.Газуда Л. М. Стратегія розвитку територіальних економічних систем в умовах інтеграційно-конвергенційних процесів /Л. М. Газуда // Scientific Journal «ScienceRise» №10/1(15)2015. – С. 13-16.
- 77.Газуда Л. М. Тенденції виробництва сільськогосподарської продукції в регіоні: аналітичний аспект / Л. М. Газуда, М. В. Газуда // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Ужгород, 2012. – Вип. 3 (37). – С. 21-26. – (Серія “Економіка”).
- 78.Газуда Л. М. Теорії інтеграційного розвитку територіально-економічних систем/Л. М. Газуда//Проблеми і перспективи економіки та управління: Науковий журнал. – Чернігів. – ЧНТУ, 2015. – № 3(3). – С. 192-202.
- 79.Газуда Л. М. Трансформаційні процеси аграрного виробництва в системі сільського розвитку /Л. М. Газуда, Н. М. Готько //Сборник научных трудов профессорско-преподавательского состава Московского университета Министерства внутренних дел Российской Федерации. В 4 ч. / Редактор-составитель: Вернигора В.Г. – М.: Издательство МУ МВД РФ «ЩИТ-М», 2014. Ч. III. – С. 154-167.
- 80.Газуда М. Теоретические аспекты реализации модели устойчивого развития / М. Газуда // Образование и просвещение для устойчивого потребления : сб. науч. статей / Редкол. : В. В. Рудский (гл. ред.), В. Н. Зуев (отв. ред.) [и др.]. – Минск : Орех, 2011. – С. 17-23.

- господарювання в умовах інформатизації та глобалізації економіки: матеріали всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 16-17 квітня 2013 р. – Івано-Франківськ: ДВНЗ „Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, 2013. – С. 144-145.
66. Газуда Л. М. Регіональні чинники забезпечення аграрного виробництва/ Л. М. Газуда, В. Й. Ерфан//Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Вип. № 1(38). – Ужгород, 2013. – С. 85-91. – (Серія “Економіка”).
67. Газуда Л. М. Ресурсний потенціал аграрної сфери економіки/ Л. М. Газуда//Економічний форум. – Вип. 3. Луцьк, 2015. – С. 206-209. друк
68. Газуда Л. М. Ресурсний потенціал аграрної сфери прикордонного регіону/Л. М. Газуда, О. С. Семененко. – Ужгород: Видавництво ФОП Бреза А. Е., 2012. – 217 с.
69. Газуда Л. М. Розвиток сільських територій: монографія/Л. М. Газуда, Н. М. Готько, М. Ю. Лалакулич. – Ужгород: Видавництво ФОП Сабов А. М., 2015. – 204 с. 303
70. Газуда Л. М. Сільський розвиток регіону: монографія/Л. М. Газуда, В. Й. Ерфан, С. М. Газуда. – Ужгород: Видавництво ФОП Сабов А. М., 2015. 204 с.
71. Газуда Л. М. Складові результативності трансформаційних процесів соціально-економічного розвитку прикордонних територій/Л. М. Газуда// Науковий вісник Одеського національного економічного університету. – Одеса, 2015. – С. 78-83.
72. Газуда Л. М. Соціально-економічні та екологічні засади транскордонного співробітництва регіону/Б. І. Дяченко, М. М. Палінчак, М. В. Газуда, Л. М. Газуда//Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Вип. 2-3. – 2008. – С. 35-44. – (Серія „Міжнародні відносини”).
73. Газуда Л. М. Спільні інвестиційні проекти та програми транскордонного співробітництва і зовнішньоекономічна діяльність регіону/Л. М. Газуда,

(М. Кондратьєв, К. Перес, К. Фрімен), економічного зростання (С. Кузнець), динамічної ефективності (Х. Уерта де Сото), збігу історичних обставин розвитку (Гж. В. Колодко) і представником якої є О. Москаленко, має стати системою наукових знань про сукупність інститутів влади і соціальних інститутів, про способи їх дій та механізми впливу кожного з них на забезпечення високої ефективності економічної політики держави, про принципи результативного державного управління [202, с. 7]. Отже, науковці розглядають взаємодію різних *інститутів управління* на національному рівні як інтеграційний елемент територіальних систем. Вони пропонують концентрувати ресурси на вирішенні завдань технологічного, наукового, освітнього та соціального напрямів.

Умовою розгортання процесу випереджаючого економічного розвитку має стати пріоритетний розвиток людського капіталу і людського потенціалу через форсовані інвестиції в людину, її освіту та здоров'я. Цей механізм ініціативного впливу держави на людський капітал створює перспективні можливості для переходу економіки на новий технологічний спосіб виробництва з вищим рівнем ефективності. Наприклад, економіки таких країн, як США, країни ЄС-15, Скандинавські країни, Японія та Китай, що демонстрували високі темпи нарощування інвестицій у людський розвиток, охорону здоров'я, перебуваючи в умовах інтелектуальної (інноваційної) конкуренції між економічними системами, змогли забезпечити високі темпи економічного розвитку та запас соціально-економічної міцності [202, с. 8].

Такий „запас міцності” дозволяє країні у періоди рецесії зберігати рівень життя населення, не нижчий від середнього усталеного у країні, а норму прибутку бізнесу – у точці беззбитковості [5, с. 97]. Отож, країни інтегрувалися саме на процес формування *людського капіталу* як основи забезпечення конкурентоспроможності національної економіки.

Питаннями інтеграційних утворень займався представник теорії просторового розміщення, німецький вчений В. Лаунхардт, який розробив метод вагового (або локаційного) трикутника для знаходження оптимального

розміщення підприємства залежно від вагових співвідношень вантажів та відстаней, на які вони перевозяться [381]. На думку науковця, інтеграційне утворення формується у вигляді трикутника, в центрі якого розміщене базове підприємство, до якого тяжіють інші елементи територіальної системи.

За теорією розміщення промисловості А. Вебера, як ми вже й відмічали, воно визначається трьома „орієнтаціями” [121, с. 9]: транспортною; робітничою, або трудоворесурсною та агломераційною. Основними принципами розміщення промисловості на території регіону за теорією А. Вебера є такі [28]:

- на основі мікроекономічного підходу можна побудувати методологічну схему оптимального рішення щодо розміщення окремих підприємств;
- мінімізація витрат окремого підприємства є головним критерієм його розміщення.

Отже, науковець розглядав інтеграцію на основі об'єднання підприємств, які прагнуть *мінімізувати свої витрати*, тобто основою ознакою формування інтеграційного утворення є витрати на робочу силу, транспортні і виробничі витрати.

А. Льюш у праці „Просторова організація господарства” розробив теорію просторової економічної рівноваги [22, с. 40], в якій висунув ідею оптимальної конфігурації районів і побудував абстрактну модель районування території у вигляді сот. У центрі шестикутника – центральне місце. Кожен район включає інші райони, які мають також форму шестикутника.

Науковець виділяє різні *рівні інтеграційних утворень*: від найменшого до найбільшого, де кожен наступний рівень поглинає попередній. Він визначає радіус збуту різноманітних товарів, враховуючи при цьому витрати на транспортування та фактор попиту як функцію ціни. Товари з однаковими радіусами реалізації приводять до формування окремої категорії ринків. Ці ринки тісно наближаються один до одного, утворюючи мережу шестикутника, яка покриває усю територію.

діяльністю: матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції, Черкаси, 11-13 квітня 2007 р. – С.230-232.

60. Газуда Л. М. Предпосылки развития аграрного рынка в Закарпатье (глава 65)/Л. М. Газуда, Ю. А. Шевчук// Современное состояние, тенденции и перспективы развития стран СНГ: экономический, социальный и экологический аспекты: [коллективная монография]. В 2-х ч. Часть II/под научн. ред. д.э.н., проф. Павлова К. В. и к.е.н., доц. Юсупова И. З. –Ижевск: Изд-во Института компьютерных исследований, 2014. – С.172-181. (Серия: Экономическое славяноведение).
61. Газуда Л. М. Проблеми становлення аграрного ринку регіону /Л. М. Газуда, Ю. А. Шевчук//Перспективи розвитку економіки в ринкових умовах: матеріали II всеукраїнської науково-практичної конференції, 15-16 березня 2013 р. – Мукачево: Мукачівський державний університет, 2013. – С. 334-336.
62. Газуда Л. М. Проблемні риси та напрями сталого розвитку сільських територій /Л. М. Газуда, В. В. Готра// Економіка і управління в умовах глобалізації: матеріали III міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Донецьк, 29 січня 2014 р.)./М-во освіти і науки України, Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, Ін-т економіки і упр. – Донецьк: Вид-во „Ноулідж”(Донецьке відділення), 2014. – С. 67-70.
63. Газуда Л. М. Развитие предпринимательства в приграничном Закарпатском регионе/Л. М. Газуда//Администрация, управление и экономика. Варненски Свободен Университет "Черноризец Храбър". – Варна. Брой 8, 2015. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ejournal.vfu.bg/bg/administrationandmanagment.html>
64. Газуда Л. М. Реалізація спільних проектів транскордонного співробітництва: монографія/Л. М. Газуда, М. А. Рубіш. – Ужгород: Видавництво ФОП Сабов А. М., 2015. – 277 с.
65. Газуда Л. М. Регіональні особливості екологізації аграрної сфери /Л. М. Газуда, В. Й. Ерфан//Актуальні проблеми розвитку суб'єктів

- практичної конференції (Чернівці, 7-8 травня 2008 р.) – Чернівці, 2008. – С. 96-99.
53. Газуда Л. М. Наукові підходи до розвитку сільських територій та їх інфраструктури/Л. М. Газуда//Наукове забезпечення розвитку агропромислового виробництва Закарпаття : монографія / [М. Д. Федорюк, А. В. Балян, С. М. Кормош та ін.]. – Ужгород : ПП Данило С. І., 2011. – С. 321-328.
54. Газуда Л. М. Особливості використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств Закарпатської області/Л. М. Газуда, В. В. Готра// Теорія і практика забезпечення ефективного розвитку суб'єктів ринку: матеріали II міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (30 листопада 2013 р). – Полтава: ІнтерГрафіка, 2013. – С. 155-156.
55. Газуда М. В. Методология и методика оценки сельскохозяйственных возобновляемых природных ресурсов [Электронный ресурс] / М. В. Газуда // Администрация, управление и экономика. Варна, 2014. – Режим доступа : <http://ejournal.vfu.bg/administrationandmanagment.html>.
56. Газуда Л. М. Оцінка інтеграційно-конвергенційних процесів сільських прикордонних територій/Л. М. Газуда//Проблеми управління економічним потенціалом регіонів: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 29 жовтня 2015 р. – Запоріжжя : ЗНУ, 2015. – С. 60-62.
57. Газуда Л. М. Передумови інтеграції прикордонних регіонів/Л. М. Газуда, О. В. Лизанець//Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Вип. 3 (37).– Ужгород, 2012. – С. 31-35. – (Серія “Економіка”).
58. Газуда Л. М. Перспективи розвитку прикордонного економічного співробітництва регіону/ Л. М. Газуда, О. В. Лизанець// Сталий розвиток економіки. вип. 2. – 2012[12]. – Хмельницький, 2012. – С. 85-89.
59. Газуда Л. М. Порівняльний аналіз земельних ресурсів адміністративних областей регіону Карпат України / Б.І.Дяченко, Л.М. Газуда, І. Б. Дяченко//Облік, контроль і аналіз в управлінні підприємницькою

Таким чином, представлений науковцем шестикутник і представляє собою певну інтеграційну систему, яка містить у собі сукупність підприємств, які формують ринок товарів та попит на них.

Ж.-Р. Будвіль обґрунтовує полюси зростання як джерела інноваційного і перспективного розвитку, оскільки вони розглядаються не тільки як сукупність підприємств лідируючих галузей виробництва, але й конкретних територій (населених пунктів). Це ж стосується і регіональних полюсів зростання, які обумовлюють набір галузей, що функціонують і розвиваються в урбанізованій зоні і здатні впливати на перспективний розвиток економічної діяльності [284, с. 45-46]. Він запропонував свою класифікацію інтеграційних утворень, яка охоплює [135, с. 90; 216, с. 36-39]:

- дрібні та середні міста, що спеціалізуються на галузях третинного сектору та обслуговують прилеглу сільську місцевість;
- промислові міста середнього розміру з диверсифікованою структурою господарства, що розвиваються за рахунок зовнішніх впливів;
- велику міську агломерацію з розвинутою структурою господарства, яка охоплює пропульсивні галузі, що зумовлює автономність зростання;
- полюси інтеграції, що поєднують кілька міських систем і визначають всю еволюцію просторових структур.

Таким чином, можна говорити про різні *види інтеграційних утворень* починаючи від *сільських територій* і завершуючи *великими агломераціями*, кожне з яких може спеціалізуватись на різних видах економічної діяльності та інтегруватись у національну або в міжнародну економічну систему.

П. Потье у теорії осей розвитку акцентував увагу на розвитку міських агломерацій, згідно з якою території, розташовані між полюсами зростання, і є своєрідним інтеграційним утворенням [273], через яке проходять різні види економічних потоків, завдяки чому територія стає своєрідною економічною системою.

Проведений аналіз теорій та концепцій міжнародної торгівлі, економічного зростання, розміщення виробництва, просторового розвитку дозволив визначити основні засадничі принципи участі територій в інтеграційних процесах:

1. Принцип відкритості територіальної економічної системи. Територіальна система, як правило, є відкритою, яка вступає у взаємодію з чинниками зовнішнього середовища та іншими територіальними утвореннями. Через ту чи іншу територію проходять різні види економічних потоків, які на вході у систему представлені ресурсами, а на виході – у вигляді готового продукту. У результаті цього відбувається залучення територій у суспільний поділ праці, формування міжтериторіальних інтеграційних економічних зв'язків.

2. Принцип цілісності територіальної системи. Економічні зв'язки, що виникають у межах інтеграційного утворення, не повинні порушувати цілісність територіальної системи, а бути воєдино пов'язані, що оптимізує співвідношення між елементами такої системи. Досягнення принципу цілісності є необхідною передумовою безпеки як окремих територій, так і національної безпеки в цілому.

3. Принцип синергетичності елементів економічної системи. Усі елементи територіальної системи повинні бути орієнтовані на досягнення єдиної цілі, наприклад зростання ВВП. Досягнення цієї цілі передбачає інтегроване управління економічними потоками системи та синхронізацію просторово розподілених процесів.

4. Принцип забезпечення спеціалізації економічної системи. Володіючи ресурсними можливостями (факторами виробництва), будь-яка економічна система спеціалізується на конкретному виді економічної діяльності, який створює йому переваги стосовно інших. Маючи таку спеціалізацію, територія може вступати у міжнародні та міжтериторіальні інтеграційні економічні зв'язки. Рівень економічного розвитку в межах інтеграційного процесу залежатиме, наприклад, від ступеня обробки товарів і виробів у структурі експорту території.

47. Газуда Л. М. Методологічні підходи до дослідження процесів транскордонного співробітництва та зовнішньоекономічної діяльності на території прикордонного регіону/ М. А. Лендел, Л. М. Газуда // Інвестиційно-інноваційні засади розвитку національної економіки в ринкових умовах: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 24-25 квітня 2015 р./ред. кол.: Лендел М. А. (гол. ред.) та ін. – Ужгород-Мукачево: Вид-во "Карпатська вежа", 2015. – С. 239-241.
48. Газуда Л. М. Методологія управління процесами інтеграції та конвергенції сільських прикордонних територій/Л. М. Газуда//Економічний форум. – Вип. 4. Луцьк, 2015. – С. 122-126.
49. Газуда Л. М. Міжнародний досвід та особливості забезпечення сталого розвитку гірських територій в Україні/ Б. І. Дяченко, Л. М. Газуда, В. Й. Ерфан // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Гірські території: проблеми та перспективи розвитку : [зб. наук. пр.] / НАН України, Ін-т регіон. досліджень; редкол. : В. С. Кравців (відп. ред.) [та ін.]. – Львів, 2012. – Вип. 1 (93). – С. 80-90.
50. Газуда Л. М. Місце та роль громадських організацій у суспільстві/Л. М. Газуда, В. Є. Слюсаренко// Актуальні питання сучасної економіки: матеріали III всеукраїнської заочної наукової конференції, присвяченої 35-річчю з дня створення економічного факультету Уманського національного університету садівництва (Умань, 23 грудня 2011 р.). Ч. 1.– Умань; Видавець „Сочінський”, 2011. – С. 63-65.
51. Газуда Л. М. Напрями активізації інноваційної діяльності агропромислового комплексу України/Л. М. Газуда, В. В. Готра// Розвиток національної економіки: методологія та практика: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Ів.-Франківськ, 15–16 квітня 2014 р. – С. 57-58.
52. Газуда Л. М. Населення і трудовий потенціал сільської місцевості прикордонних регіонів Українських Карпат/Л. М. Газуда, Б. І. Дяченко, В. І. Чегіль//Транскордонне співробітництво як фактор активізації євроінтеграційних процесів: матеріали XVII міжнародної науково-

40. Газуда Л. М. Зарубіжна практика управління розвитком сільських територій: трансформація досвіду для України/ М.А.Лендел, Л. М. Газуда, Н.М.Готько// АгроІнКом. – 2012. – № 4. – С. 35-42. 238
41. Газуда Л. М. Засади реалізації спільних проектів на прикордонних територіях/Л. М. Газуда, М. А. Рубіш// Розвиток національної економіки: теорія і практика: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Івано-Франківськ, 3-4 квітня 2015 р. Ч. 1. – С. 244-245.
42. Газуда Л. М. Зовнішньоторговельне співробітництво України та Закарпаття з країнами ЄС/ М. М. Палінчак, Б. І. Дяченко, Л. М. Газуда//Науковий вісник Ужгородського національного університету. Вип. 4-5. Ужгород, „Ліра”, 2010. – С. 103-108. – (Серія „Міжнародні відносини”).
43. Газуда Л. М. Інтеграційні рівні розвитку територіальних економічних систем/ Л. М. Газуда// Стратегії інноваційного розвитку економіки: бізнес, наука, освіта: матеріали VII міжнародної науково-практичної конференції, 29 вересня – 2 жовтня 2015 р. – Харків: НТУ „ХП”, 2015. – С. 235-237.
44. Газуда Л. М. Концептуальні основи активізації сталого розвитку транскордонного співробітництва прикордонних територій Карпатського Єврорегіону/ Б. І. Дяченко, М. М. Палінчак, М. В. Газуда, Л. М. Газуда// Науковий вісник Ужгородського національного університету. Вип. 4-5. – Ужгород: Ліра, 2010. – С. 114-122. – (Серія „Міжнародні відносини”).
45. Газуда Л. М. Малий бізнес в аграрному виробництві/М. В. Газуда, Л. М. Газуда // Підприємництво та менеджмент малого бізнесу : навч. посіб. /[В. П. Мікловда, К. Калантаридіс, Н. Ю. Кубіній та ін.]; за заг. ред. В. П. Мікловди. – Ужгород : Вид-во УжНУ “Говерла”, 2011. – С. 130-138.
46. Газуда Л. М. Методичний підхід до оцінювання управління процесами конвергенції та інтеграції сільських прикордонних територій /Л. М. Газуда// Вісник Національного технічного університету «ХП». Збірник наукових праць. – Х. : НТУ «ХП». – 2015. – № 55 (1097). – С.25-36. (Серія: Системний аналіз, управління та інформаційні технології)

5. Принцип забезпечення конкурентних позицій території. Територіальна економічна системи повинна сконцентрувати свої ресурси та можливості на формуванні конкурентоспроможних виробництва, які є лідерами на національному або міжнародному ринку і які визначатимуть її конкурентну позицію у перспективі.

6. Принцип формування людського капіталу території. Людські ресурси створюють можливості, які можуть бути реалізовані у різних видах економічної діяльності, базова ж функція людського капіталу – створення нової вартості шляхом реалізації наданих людськими ресурсами можливостей, тобто використання потенціалу самої людини. Людський капітал є проекцією потенціалу людини, що реально діє та здатний зростати і приносити дохід територіальній економічній системі, тобто є показником капіталізації людського потенціалу.

Зважаючи на це, основними чинниками, що сприяють інтеграційним процесам територіальних економічних систем, є:

- наявність тісних зв'язків між різними елементами системи, зокрема підприємствами різних форм власності та видів економічної діяльності, інтереси яких тісно переплітаються;
- спільність проблем соціально-економічного розвитку території;
- однаковий (схожий) рівень спеціалізації економіки регіону;
- спільні пріоритети соціо-еколого-економічного розвитку території;
- високий ступінь демографічного взаємовпливу, який зумовлює щільність соціальних контактів [132, с. 18];
- подібність (можливо і єдність) етноісторичних традицій та конфесійної ситуації [318].

Розглядаючи економічні течії, можна спостерігати наявність різних видів інтеграційних утворень – від найменших, які представлені сільськими територіями, до найбільших – у вигляді об'єднаних міських агломерацій. У науковій літературі висвітлюються питання дослідження видів інтеграційних

утворень, однак і досі не існує узагальненої їх типології, що вимагає більш детального дослідження задля їх систематизації, узагальнення та синтезу.

У ринкових умовах підґрунтям економічної інтеграції є прямі економічні зв'язки на рівні первинних суб'єктів економічної діяльності, які, розвиваючись, забезпечують поступове об'єднання господарств [132, с. 16]. Лише за наявності тісних економічних зв'язків між різними елементами (територіальними суб'єктами господарювання, підприємствами тощо) територіальної системи можлива внутрішня інтеграція. Інші науковці виділяють міжтериторіальну або міжрегіональну інтеграцію чи співробітництво, як передумову забезпечення інтеграційного процесу. Міжтериторіальне співробітництво означає будь-яку взаємоузгоджену діяльність, спрямовану на започаткування відносин між територіальними общинами та органами влади двох або більше договірних сторін, включаючи укладання між територіальними общинами та органами влади інших держав угод про співробітництво [270]. Поняття транскордонного співробітництва, яке є значно ширшим за міжрегіональне, Н. Мікула розглядає як співпрацю суміжних територій сусідніх держав, де визначальним є наявність кордону між співпрацюючими територіями [200, с. 13].

Вагомий внесок у процеси забезпечення інтеграції економічних систем внесла І. Сторонянська, яка розглядає міжрегіональну економічну інтеграцію як процес зближення, взаємопроникнення і зрощення відтворювальних процесів суб'єктів господарювання двох і більше регіонів, що перетворює їх на цілісний господарський механізм, на міжрегіональну економічну систему [316, с. 17].

Представник школи регіональної економіки В. Євдокименко інтерпретує міжрегіональну економічну інтеграцію як процес поглиблення різноманітних виробничо-ресурсних взаємозв'язків між суб'єктами регіональної економіки на умовах взаємовигідності. При цьому науковець виділяє інтеграцію на рівні органів влади і на рівні підприємств [132, с. 19]. Таким чином, за рівнем інтеграції виділяють внутрішньорегіональну (внутрішньотериторіальну), міжрегіональну (міжтериторіальну), транскордонну та міжнародну інтеграцію (рис. 1.4).

32. Войтко С.В. Країни групи G20 та Top-20 за рівнем економіки у координатах сталого розвитку [Електронний ресурс] / С. В. Войтко. – Режим доступу : economy.kpi.ua/files/files/9_kpi_2014.doc.
33. Гаврилко П. П. Комплексний розвиток та конкурентоспроможність регіонів [Електронний ресурс]/П. П. Гаврилко//Ефективна економіка. –2012. – № 4. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/>
34. Газуда Л. М. Агрологістика: основні ознаки та завдання/Л. М. Газуда, В. В. Готра// Маркетинг та логістика в системі менеджменту: тези доповідей X міжнародної науково-практичної конференції, Львів, 6-8 листопада 2014 р. Львів: Львівська політехніка, 2014. – С. 59-61.
35. Газуда Л. М. Активізація інноваційної діяльності у сфері аграрного виробництва/ Л. М. Газуда, В. В. Готра//Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Ужгород, 2014. – Вип. № 1 (42). – С. 48-53. – (Серія “Економіка”).
36. Газуда Л. М. Активізація реалізації стратегії соціально-економічного зростання регіону /Л. М. Газуда, Н. О. Кушнір//Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Вип. 2 (39). Ч. 2. – Ужгород, 2013. – С. 56-63. – (Серія “Економіка”).
37. Газуда Л. М. Активізація транскордонного співробітництва сільських територій у контексті процесів інтеграції /Л. М. Газуда//Економіка АПК. – 2015. – № 12. – С. 77-87.
38. Газуда Л. М. Актуальні аспекти зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектору прикордонного регіону/Л. М. Газуда//Матеріали науково-практичної конференції та п'ятнадцятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 14 травня 2015 року. Національний науковий центр Інститут „Аграрної економіки”, 2015. – С. 347-352. 87
39. Газуда Л. М. Аналіз наукових підходів до дослідження теорій конвергенції //Л. М. Газуда// Технологический аудит и резервы производства. – № 4/5 (24). – 2015. – С. 75-79. 0,77 д.а.

20. Бутко М. П. Регіональні особливості економічних трансформацій в перехідній економіці / М. П. Бутко. – К. : Знання України, 2005. – 476 с.
21. Бутко М. П. Регіональне управління: інноваційний підхід: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. П. Бутко, О. О. Зеленська, С. М. Зеленський та ін.; за заг. ред. д.е.н., проф. Бутка М. П. – К.: Знання України, 2006. – 560 с.
22. Бутов В. И. Основы региональной экономики : учебн. пособ. / В. И. Бутов, В. Г. Игнатов, Н. П. Кетова. – М. – Ростов-на-Дону, 2001. – 448 с.
23. Варцаба В. І. Розвиток і підтримка малого бізнесу в регіоні / В. І. Варцаба // Науковий вісник УжНУ. – № 15. – 2004. – С. 75-77.
24. Вахович І. М. Податкові інструменти стимулювання соціально-економічного розвитку регіону / І. М. Вахович, І. М. Камінська // Економічні науки : [зб. наук. пр.]. – Луцьк: ЛНТУ, 2009. – Вип. 6 (24). – Ч. 2. – С. 29–43. – (Серія «Облік і фінанси»).
25. Вахович І. М. Регіональна асиметрія сталого розвитку України: діагностика та механізми вирівнювання: Монографія / І. М. Вахович, О. Є. Табалов. – Луцьк „Волиньполіграф”, 2012. – 283 с.
26. Вахович І. М. Регіональна конвергенція фінансового забезпечення сталого розвитку України: монографія / І. М. Вахович, І. В. Ропотан. – Луцьк: Волиньполіграф, 2014. – 219 с.
27. Вахович І. М. Фінансова спроможність регіону: діагностика та механізми забезпечення: навч. посібник / І. М. Вахович, І. М. Камінська. – Луцьк: Надстир'я, 2009. – 400 с.
28. Вебер А. Теория размещения промышленности / А. Вебер. – М., 1926. – 332 с.
29. Веблен Т. Теория праздного класса: пер. с англ. / Вступ. ст. [5–56] С. Г. Сорокиной; общ. ред. В. В. Мотылева. – М.: Прогресс, 1084. – 367 с.
30. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2003. – 1440 с.
31. Вініченко І. І. Роль та значення інститутів у формуванні конкурентних відносин / І. І. Вініченко // Економіка та держава. – 2012. – № 5. – С. 8–10.

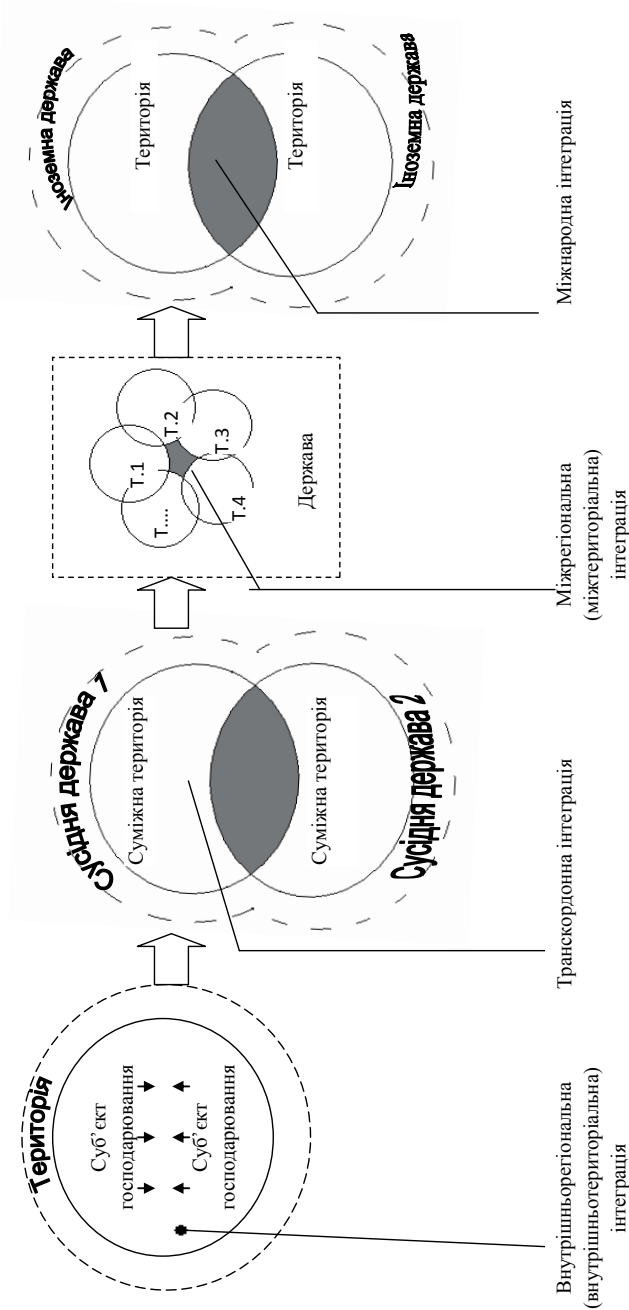

Рис. 1.4. Типологія інтеграційних утворень територіальних систем за рівнем інтеграції (авторська розробка)

Інші науковці розглядають інституційний тип інтеграції у зв'язку з тим, що ініціаторами зазвичай виступають державні структури окремих регіонів. При цьому виокремлюють [186, с. 34]:

- горизонтальну інтеграцію – передбачає об'єднання підприємств, що діють в одній галузі, на одному галузевому ринку;
- вертикальну інтеграцію – об'єднання компаній, які функціонують у різних галузях, але пов'язані між собою послідовними стадіями виробництва або обігу.

Схематичне зображення горизонтальної і вертикальної інтеграції наведено на рис. 1.5.

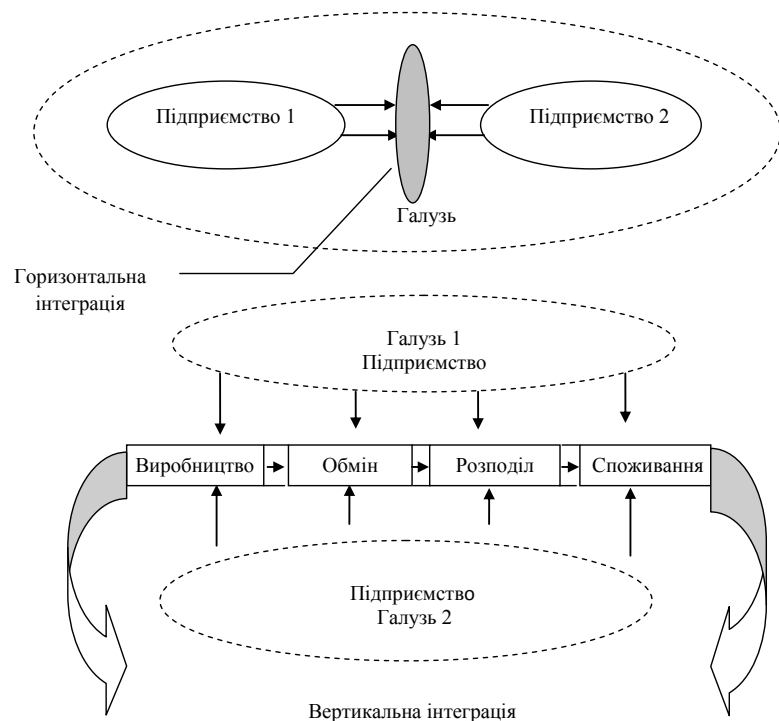

Рис. 1.5. Схематичне зображення горизонтальної і вертикальної інтеграції (авторська розробка).

- 11.Бланк И. А. Основы финансового менеджмента / И. А. Бланк. – Т.2. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – К. : Эльга, Ника-Центр, 2004. – С. 474–560.
- 12.Божидарнік Н.В. Регіональна асиметрія в Європейському Союзі та механізми її регулювання: дис... канд. екон. наук: 08.05.01 / Божидарнік Наталія Володимирівна ; Луцький держ. технічний ун-т. - Луцьк, 2005. – 189 с.
- 13.Бородіна О.М. Аграрний розвиток і саморозвиток громад: модернізація через взаємну адаптацію (теоретико-методологічний аспект) / О.М.Бородіна, І.В. Прокопа // Економіка України. – Рік. – № 4 (629). – С.55-72.
- 14.Бортнікова О. Г. Методологія інституціонального підходу в державному управлінні у контексті забезпечення національної безпеки / О. Г. Бортнікова // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – №12. – С. 101–104.
- 15.Борщевський В.В. Аксиологічні засади формування людського потенціалу сільських територій: євроінтеграційний контекст/В.В.Борщевський, Ю.Р. Злидник // Регіональна економіка. – 2013. – № 3. – С.94-104.
- 16.Борщевський В.В. Модернізація інфраструктури аграрного ринку регіону як чинник нарощування потенціалу сільських територій/ В.В. Борщевський, В.А.Чемерис // Регіональна економіка. – 2014. – № 1. – С.16-23.
- 17.Брюшкова Н. О. Соціально-економічний розвиток регіонів України/ Н. О. Брюшкова//Держава та регіони. Серія: Державне управління. – 2008. – № 1. – С. 40-46.
- 18.Буряк П. Ю. Теоретико-методологічні основи інтеграційних процесів у сфері підприємництва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док.екон. наук/ П. Ю. Буряк. – Львів: 2003. – 40 с.
- 19.Бутко М. П. Ефективність використання нетрадиційних можливостей регіонального економічного простору в умовах поглиблення інтеграції : монографія/ М. П. Бутко. – Ніжин : ТОВ „Видавництво „Аспект-Поліграф”, 2013. – 344 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрна реформа в Україні / [П.І. Гайдучкий, П.Т. Саблук, Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров, М.Й. Малік, М.Я. Дем'яненко]; за ред. П.І. Гайдучького. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
2. Аграрная политика стран ЦВЕ в контексте интеграции в ЕС: реалии и перспективы для Украины / Т. Зинчук // Экономика Украины. – 2006. – № 4. – С. 74–88.
3. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції: монографія/Авт. кол.: Бетлій М. та ін.; за ред. О. М. Бородіної. – Ужгород: ІВА, 2006. – 496 с.
4. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку: інформаційно-аналітичний збірник (Вип. 6)/за ред. П.Т.Саблука та ін. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 764 с.
5. Адрианов В. Д. Эволюция основных концепций регулирования экономики от теории меркантилизма до теории саморегуляции: моногр./В. Д. Адрианов. – М.: Экономика, 2008. – 326 с.
6. Антонюк Л. Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізми реалізації: [монографія] / Л. Л. Антонюк. – К.: КНЕУ, 2004. – 275 с.
7. Артемов В. І. Виробничо-фінансові групи територіально-галузевого типу/ В. І. Артемов//Регіональна економіка. – 2002. – № 1. – С.65-75.
8. Барський Ю. М. Соціальноорієнтована економіка регіону: теорія, методологія та практика фінансового забезпечення: монографія/ Ю. М. Барський. – Луцьк: СПД „Гадяк Ж.В.”, 2012. – 512 с.
9. Барциц И.Н. Критерии эффективности государственного управления и глобальное управленческое пространство / И. Н. Барциц // Государство и право. – 2009. – № 3. – С. 12–20.
10. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія; [пер. з нім. О.Юдіна]/У. Бек. – К.: Ніка-Центр, 2011. – 408 с.

За сферою інтеграційних процесів пропонується виокремити виробничу, інноваційну, зовнішньоекономічну та інституційну інтеграцію (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Сфери інтеграції

Обґрунтування теорій та концепцій, синтез підходів до дослідження видів інтеграції дозволяє розробити типологію інтеграційних утворень територіальних систем за різними ознаками (табл. 1.3), зокрема, за:

- рівнем (внутрішньотериторіальна, між територіальна, транскордонна, міжнародна);
- напрямом (горизонтальна, вертикальна);
- сферою (виробнича, інноваційна, зовнішньоекономічна, інституційна);
- формою (картель, концерн, консорціум, корпорація, синдикат, спільні підприємства, трест, фінансова група, холдинг);
- просторовим охоплення (кластер, євро регіон, спеціальна економічна зона);
- умовами досягнення (ефективна, неефективна), за інтенсивністю (низького рівня, високого рівня).

Наведена типологія інтеграційних утворень територіальних систем дозволяє зробити висновок про те, що її слід розглядати комплексно, де кожна з ознак доповнює характеристики інтеграції та стане передумовою регулювання процесів конвергенції та інтеграції сільських прикордонних територій.

Типологія інтеграційних утворень територіальних систем*

Ознаки інтеграції	Типи інтеграції	Характеристика інтеграції	Представники наукового підходу
За рівнем	Внутрішньорегіональна (внутрішньотериторіальна)	Інтеграція суб'єктів господарської діяльності в межах одного регіону (або на одній території)	Мікула Н.А., Сторонянська І.З., Євдокименко В.К.
	Міжрегіональна (міжтериторіальна)	Інтеграція між суб'єктами господарської діяльності різних територіальних утворень (регіонів)	
	Транскордонна	Інтеграція між суб'єктами господарювання суміжних територій сусідніх держав	
	Міжнародна	Інтеграція між суб'єктами господарської діяльності різних держав	
За напрямом	Горизонтальна	Передбачає об'єднання підприємств, що діють в одній галузі, на одному галузевому ринку	Євдокименко В.К.
	Вертикальна	Об'єднання компаній, які функціонують у різних галузях, але пов'язані між собою послідовними стадіями виробництва або обігу	
За сферою	Виробнича	Об'єднання суб'єктів господарської діяльності у сфері виробництва конкурентоспроможної продукції	Авторський підхід
	Інноваційна	Об'єднання зусиль суб'єктів господарювання над створенням інновацій, ноу-хау, промислових зразків, винаходів тощо	
	Зовнішньоекономічна	Об'єднання зусиль суб'єктів господарювання щодо виходу на зовнішні ринки	
	Інституційна	Сфера об'єднання, за якої ініціатором інтеграції виступають державні органи управління	
	Картель	Договірне об'єднання підприємств переважно однієї галузі для здійснення спільної комерційної діяльності – регулювання збуту виготовленої продукції	
За формою	Концерн	Форма статутних об'єднань підприємств, що характеризується єдністю власності й контролю	Євдокименко В.К.
	Консорціум	Вид об'єднання, куди може входити промисловий і банківський капітал з метою реалізації масштабних програм	
	Корпорація	Товариство, спілка, сукупність осіб, об'єднаних на основі виробничих, наукових та комерційних інтересів	

сприятиме поглибленню спеціалізації економіки території та забезпечить формування стійких економічних зв'язків між елементами територіальної системи. Результатом інтеграційних процесів стане збалансований розвиток територіальної економічної системи.

Важливою складовою управління економічними процесами в регіональному вимірі є формування напрямів і сутності конвергенції людського і соціального капіталу сільських прикордонних територій, обґрунтування концептуальних засад формування механізму управління процесами інтеграції і конвергенції на основі кластерних підходів, визначення основних перспективних напрямів інституційного забезпечення реалізації процесів інтеграції і конвергенції сільських прикордонних територій з використанням ресурсу інноваційного розвитку.

Активізація транскордонного співробітництва і зовнішньоекономічної діяльності сільських прикордонних територій і країни загалом шляхом реалізації процесів інтеграції і конвергенції стимулює соціально-економічний розвиток регіонів, сприяє нівелюванню відмінностей у рівнях економічного і соціального розвитку територій по різні боки кордону, відкриває нові перспективи співпраці з розвиненими країнами Європейського континенту. Постає завдання впровадження європейської практики управління сільськими прикордонними територіями України, що сприятиме створенню ефективних передумов посилення інтеграційних процесів у межах територіальних економічних систем прикордонних регіонів і адаптації їх до вимог європейського економічного простору.

ПІСЛЯМОВА

Проведені дослідження проблем формування і реалізація механізму управління процесами конвергенції й інтеграції сільських прикордонних територій України та її регіонів, вирівнювання їх соціально-економічного й екологічного рівнів з метою забезпечення збалансованого розвитку й адаптації до європейських вимог в умовах реалізації політичного курсу держави на децентралізацію влади, євроінтеграцію та розвиток самоврядування, які знайшли відображення у запропонованій монографії підтверджують актуальність обраної тематики.

Пошук новачієних підходів до формування конвергентно-інтеграційного розвитку територіальних економічних систем обумовлює необхідність дослідження існуючих теорій і концепцій конвергентного розвитку і теорій інтеграції, обґрунтування науково-теоретичних підходів та прикладних аспектів цих процесів у сучасних умовах поглиблення ринкових відносин та євроінтеграційного спрямування. На основі синтезу й узагальнення наукових підходів до розкриття сутності конвергентно-інтеграційних процесів запропоновано власний підхід до визначення поняття „конвергенція”, під якою розуміється процес досягнення рівноваги, що зумовлює забезпечення симетричності та зближення рівнів розвитку територій як у просторовому, так і часовому аспектах, що веде до інтеграції єдиного економічного простору країни.

Особливості конвергенції/інтеграції територіальних економічних систем обумовлюються тим, що на початковому етапі вони значно різняться за рівнем соціо-еколого-економічного розвитку, де існує просторова неоднорідність у факторах виробництва та використанні ресурсів. На цьому етапі відсутні економічні зв'язки між досліджуваними системами, спостерігається значний розрив у рівнях розвитку. З подальшим посиленням територіальної економічної спеціалізації, економічної взаємодії між елементами системи досягатимуться процеси конвергенції, відбуватиметься зближення показників їх розвитку, що

	Організаційна форма існування різновиду картельної угоди, що передбачає реалізацію продукції учасників через створений спільний збутовий орган або збутову мережу одного з учасників об'єднання	
	Спільна підприємницька діяльність кількох партнерів, у т.ч. партнерів з різних країн, спрямована на кооперацію у сфері виробництва, інвестиційної діяльності, збуту товарів	
	Монопольне об'єднання підприємств, що раніше належали різним підприємцям, у єдиний виробничо-господарський комплекс	
	Форма співробітництва між суб'єктами господарювання задля акумуляції обігових коштів, прискорення взаємних розрахунків фінансового капіталу з метою стабілізації промислового виробництва	
	Специфічна організаційна форма об'єднання капіталів: інтегроване товариство, що безпосередньо не займається виробничою діяльністю, а використовує свої кошти для придбання контрольних пакетів акцій інших підприємств, які є учасниками концерну або іншого об'єднання	
	Група географічно близьких і взаємопов'язаних організацій, що діють у певній сфері та взаємодоповнюють одна одну.	
	Форма співробітництва між органами місцевої влади адміністративно-територіальних одиниць різних держав	Євдокименко В.К.
	На такій території запроваджуються пільгові митні, валютно-фінансові, податкові та інші умови економічної діяльності національних та іноземних юридичних і фізичних осіб	
	Інтеграція дозволяє забезпечити приріст ВВП	Авторський підхід
За просторовим охопленням	Інтеграція не забезпечує позитивний приріст ВВП	
	Передбачає високий рівень інтеграції	
За умовами досягнення інтенсивності	Передбачає низький рівень інтеграції	Авторський підхід

*Складено автором на основі джерел: [200, с. 13; 316, с. 17; 132, с. 16-19].

Отже, економічна інтеграція є об'єктивним процесом, оскільки сприяє освоєнню нових територіальних ринків, ефективній взаємодії постачальників і споживачів продукції, стабілізації соціально-економічного розвитку територій [358, с. 64]. Сільські прикордонні території як потужні виробники сільськогосподарської продукції та учасники забезпечення продовольчої безпеки країни не можуть залишатися поза інтеграційними процесами. При цьому вибір напрямів, глибини інтеграції повинен зумовлюватися винятково територіальними та національними інтересами.

1.3. Особливості конвергенції та інтеграції територіальних економічних систем

Поглиблення асиметричності розвитку територій, зниження рівня їх соціо-еколого-економічного розвитку, розпорошеність ресурсів у різних сферах діяльності обумовлюють необхідність переходу до моделі конвергентно-інтеграційного розвитку. Ефективний соціо-еколого-економічний розвиток буде досягнутий за умови органічного поєднання територіальних економічних систем як єдиного цілого, що дозволить забезпечити оптимальну структуру економіки території та забезпечити її рівновагу. Отже, державні органи управління повинні спрямовувати свої зусилля на регулювання конвергенційно-інтеграційних процесів задля забезпечення ефективного та збалансованого розвитку територій. Звичайно, вплинути на зближення природного чи геополітичного потенціалу держава не в змозі через історичні особливості розвитку території, проте повинна регулювати конвергенційні процеси в якості життя населення, формуванні людського та соціального капіталів. Зазначене актуалізує питання конвергенції та інтеграції територіальних економічних систем в окремих сферах їх функціонування.

- проведення адміністративної реформи з метою оптимізації системи управління і функціонування прикордонних територій;
- вдосконалення законодавчо-нормативної бази, що регулює систему управління сільськими територіями та сільським господарством, зокрема щодо забезпечення функціонування самоврядних галузевих структур та функціонування режимів транскордонного співробітництва;
- жорсткий конкурсний відбір працівників управлінських структур на основі їх професійних здібностей, навиків, досвіду, креативності тощо, з метою забезпечення ефективності управління та вмілого вибору і застосування інструментів управління;
- розвиток транскордонного співробітництва та встановлення добросусідських відносин з метою координації спільних дій в управлінні прикордонними сільськими територіями;
- виявлення та постійний моніторинг негативних чинників, проблем та загроз розвитку з метою їх усунення, своєчасного попередження та створення ефективної системи контролю;
- здійснення глибокого аналізу процесів, що відбуваються на прикордонних сільських територіях з обох боків кордону з метою формування цілей та вибору стратегії регіонального розвитку власних територій;
- аналіз розвитку виробничої, соціальної, екологічної сфер з метою забезпечення їх конвергентного розвитку.

Отже, удосконалення механізму управління процесами конвергенції та інтеграції доцільно здійснювати через глибокий аналіз факторів впливу, виявлення проблем і вибір стратегії територіального розвитку, а запропоновані послідовність та напрями удосконалення зазначеного механізму дозволять територіальним органам управління ефективно формувати інтеграційну політику, приймати виважені рішення стосовно вибору напрямів і форм конвергенції/інтеграції, оскільки вони володіють найбільш точною інформацією стосовно можливостей та передумов сільських прикордонних територій щодо забезпечення таких процесів.

від відповідальності і компетентності управлінських структур на рівні регіону. Це стосуватиметься і залучення інвестиційних ресурсів з метою інноваційного спрямування конвергенційних процесів, що є особливо актуальним для прикордонних територій сільської місцевості, де є можливість залучення іноземних інвестицій з метою вирівнювання соціально-економічного розвитку територій і їх подальшої інтеграції у європейські структури.

Удосконалення управлінських підходів до процесу конвергенції й інтеграції сприятиме формуванню комфортного середовища життєзабезпечення населення сільських прикордонних територій передусім через дотримання вимог САП ЄС у сфері розширеного відтворення суспільного виробництва на основі раціонального використання природно-ресурсного потенціалу сільської місцевості областей Карпатського регіону; формування продовольчого забезпечення країни та її регіонів; збереження й відновлення природних агро- і екосистем; підвищення добробуту і життєвого рівня сільських мешканців.

Значний вклад у розвиток і удосконалення системи організації і управління сільським господарством вніс колектив Інституту аграрної економіки на чолі з Ю. Лупенком, який глибоко проаналізував стан, виявив проблеми та запропонував шляхи їх вирішення в умовах децентралізації та інтеграції аграрних формувань які є основою розвитку сільських територій, тим більше прикордонних. Колектив науковців обґрунтував важливість формування територіальних агропромислових кластерів, сільських мінікластерів та інших видів кластерів, запропонував низку заходів з удосконалення механізму саморегулювання та самоорганізації в агропромисловому виробництві, зокрема створення системи галузевої самоврядної структури управління.

Враховуючи значний доробок зазначених науковців, спробуємо виділити основні напрями удосконалення системи управління процесами конвергенції й інтеграції сільських прикордонних територій:

- здійснення процесу децентралізації державної влади з метою усунення суперечностей між двома гілками територіального управління та забезпечення наповнення регіональних бюджетів за рахунок власних надходжень;

Розгляду особливостей конвергенції та інтеграції територіальних економічних систем повинно передувати з'ясування економічної сутності поняття „територіальна економічна система”, особливостей її функціонування та складових елементів. Методологічною базою дослідження слугуватимуть праці таких вітчизняних та іноземних науковців, як Н. Брюшкова, З. Герасимчук, Я. Коваль, М. Тимчук, Я. Хоменко, Н. Хвищун та ін.

Економічний словник трактує систему як комплекс підсистем, елементів, компонентів та їх властивостей, взаємодія між якими зумовлює появу якісно нової цінності [128, с. 311]. У науковій літературі економічна система трактується як сфера функціонування продуктивних сил і економічних виробничих відносин, взаємодія яких характеризує сукупність організаційних форм і видів господарської діяльності [17, с. 41].

Під територіальною соціально-економічною системою розуміють взаємозв'язану цілісність об'єктів економічного і соціального характеру на певній території [329, с. 9]. Я. Коваль визначає територіальну соціально-економічну систему як взаємопов'язану цілісність об'єктів економічного і соціального призначення на певній території з урахуванням природно-ресурсної складової, що призначена для виробництва матеріальних благ і надання послуг [153, с. 73]. Інші науковці трактують територіальну систему як сукупність в особливий спосіб поєднаних елементів і структурних взаємозв'язків, що мають просторовий характер [339, с. 151].

Дослідження сучасних наукових джерел показало, що доцільно виокремити чотири основних підходи до економічного змісту поняття „територіальна економічна система”, трактуючи її як:

- сукупність елементів, які утворюють певну цілісність та єдність системи завдяки їх стійким відносинам і взаємозв'язку;
- пов'язані між собою послідовні стадії обігу: виробництво, розподіл, обмін та споживання;
- сукупність суб'єктів господарської діяльності, об'єднаних воедино задля забезпечення оптимальної й раціональної організації руху економічних ресурсів;

- сукупність економічних зв'язків як між елементами самої системи, так і з елементами зовнішнього середовища.

Виходячи з цього, під *територіальною економічною системою* розумітимемо складну систему, що обумовлює сукупність взаємопов'язаних послідовними стадіями обігу (виробництво, розподіл, обмін, споживання) елементів, які забезпечують цілісність та єдність економічних зв'язків суб'єктів господарської діяльності з урахуванням чинників зовнішнього середовища.

Суб'єкти господарювання у межах територіальної економічної системи здійснюють свою діяльність неізолювано, вони знаходяться у тісному взаємозв'язку і взаємодії, що визначають економічні процеси на певній території. Характерною особливістю територіальної економічної системи є те, що вона може бути представлена на різних ієрархічних рівнях міжнародної економічної системи: макротериторіальні економічні системи, мезотериторіальні економічні системи та мікротериторіальні економічні системи, кожна з яких характеризується специфічними особливостями конвергенційно-інтеграційних процесів (рис. 1.7).

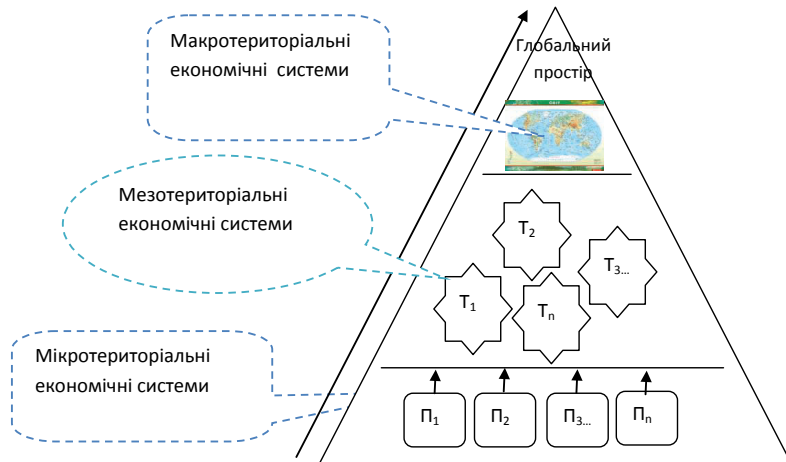

Рис. 1.7. Ієрархічні рівні територіальної економічної системи [108].

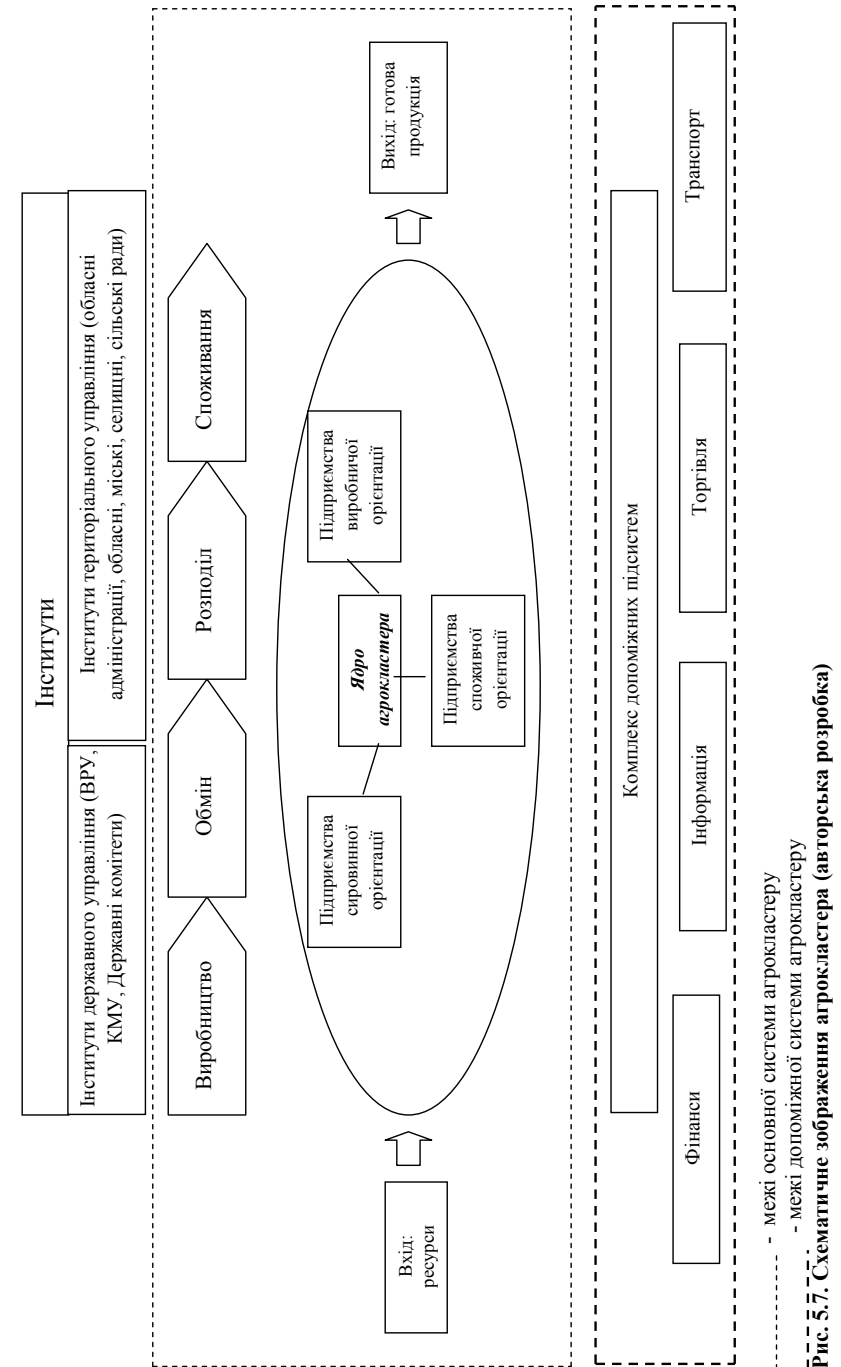

Рис. 5.7. Схематичне зображення агрокластера (авторська розробка)

процеси інтерактивного навчання, сприяє зниженню трансакційних витрат і, відповідно, створює додаткові конкурентні переваги для всіх учасників кластера.

Отже, зобразимо схематично агрокластер та сукупність зв'язків між його елементами (рис. 5.7). Основою функціонування агрокластеру повинні стати потужні підприємства, що утворюють його „ядро”. Ядром такого кластеру є підприємства сільського господарства сировинної, виробничої, споживчої орієнтації. Інститути державного та територіального управління повинні спрямувати зусилля на розвиток підприємств сільського господарства як основи забезпечення ефективного функціонування територіальної системи та підтримки її спеціалізації. Функціонування підприємств, відповідно до спеціалізації економіки території, у складі агрокластера дозволить їм інтегруватись у єдиний виробничий цикл, забезпечити процеси обігу, в яких би здійснювалися необхідні з позицій споживача, виробника, постачальника та інших суб'єктів господарської діяльності дії, що забезпечують тісні економічні зв'язки між ними та визначають збалансований розвиток територіальної економічної системи.

Допоміжні підсистеми агрокластера функціонують у напрямі надання фінансових-кредитних ресурсів для забезпечення ефективної діяльності суб'єктів господарювання, впровадження геоінформаційних систем управління територіальними системами, надання інформаційних, транспортних послуг у різних сферах функціонування територіальної системи.

На *n'*тому етапі визначаються важелі інтенсифікації процесів конвергенції/інтеграції сільських прикордонних територій.

На цьому етапі необхідним є формування комплексної програми міжрегіональної інтеграції, яка сприятиме зацікавленню і поєднанню інтересів усіх учасників забезпечення процесів конвергенції і інтеграції сільських прикордонних територій. Серед учасників важлива роль належить державним органам влади і органам місцевого самоврядування, особливо у період децентралізації, коли міжрегіональна співпраця передусім залежатиме

Розглядаючи територіальну економічну систему будь-якого ієрархічного рівня, слід використовувати системний підхід, згідно з якими система є відкритою (рис. 1.8), яка має вхід у систему, що представлений різними видами ресурсів: фінансових $\Phi = [\Phi_1, \Phi_2, \dots, \Phi_n]$, людських $L = [L_1, L_2, \dots, L_n]$, інформаційних $I = [I_1, I_2, \dots, I_n]$ та інших $IP = [IP_1, IP_2, \dots, IP_n]$. Такі ресурси надходять у розпорядження територіальної економічної системи і залучаються у сферу обігу. На виході із системи будуть трансформовані в процесі обміну ресурси, які можуть бути інтегровані в іншу територіальну систему та готовий продукт: фінансові $\Phi^T = [\Phi_1, \Phi_2, \dots, \Phi_n]$, людські $L^T = [L_1, L_2, \dots, L_n]$, інформаційні $I^T = [I_1, I_2, \dots, I_n]$ та інші $IP^T = [IP_1, IP_2, \dots, IP_n]$; готовий продукт $ГП = [ГП_1, ГП_2, \dots, ГП_n]$, який може споживатися суб'єктами господарювання інших територіальних систем.

Вектор зовнішніх параметрів $Z = [Z_1, Z_2, \dots, Z_n]$ характеризує вплив зовнішнього середовища на територіальну економічну систему і є сукупністю впливів, які неможливо або економічно недоцільно змінити з боку цієї системи. До таких параметрів відносять ринкову ситуацію, податкову та кредитну політику держави тощо [108].

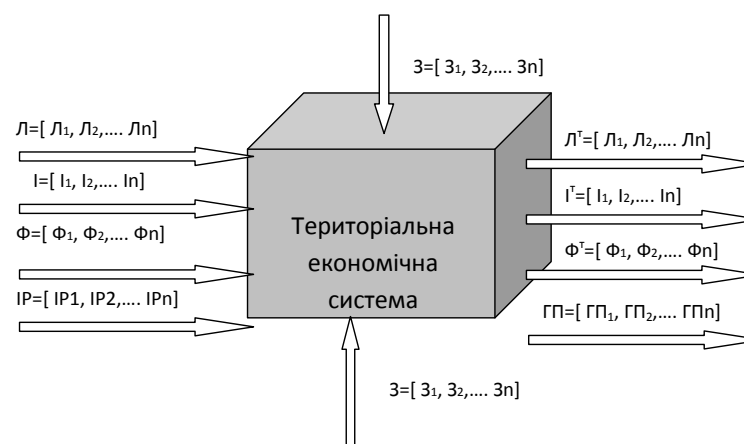

Рис. 1.8. Схематичне зображення територіальної економічної системи

Деталізуючи територіальну економічну систему, її можна представити у вигляді управлінської взаємодії між суб'єктом та об'єктом управління у сфері виробництва, обміну, розподілу та споживання, яка підтримується комплексом допоміжних елементів системи, таких, як фінансові, інституційні, нормативно-правові, інформаційні, торговельні та ін. (рис. 1.9).

Суб'єктами управління територіальних економічних систем виступають територіальні органи влади, об'єктами управління можуть бути економічні ресурси (людські, фінансові, матеріальні, інформаційні, інноваційні та ін.), економічні процеси, що відбуваються на певній території.

Територіальні органи влади як суб'єкт управління ТЕС на основі оцінки ресурсного потенціалу території, рівня спеціалізації економіки, структури економіки, що склалися на певній території, визначають перспективні напрями досягнення конвергентно-інтеграційних процесів та ступінь їх глибини.

У межах території повинні формуватися такі процеси обігу, в яких би здійснювалися необхідні з позицій споживача, виробника, постачальника та інших суб'єктів господарської діяльності дії, що забезпечують тісні економічні зв'язки між собою та визначають збалансований розвиток територіальної економічної системи.

Комплекс допоміжних елементів системи включає фінансову (фінансово-кредитні установи, інвестиційні компанії, кредитні спілки, страхові компанії), інституційну (громадські організації та установи, суспільні фонди, профспілки, суспільні рухи, інститути ринкової інфраструктури, інститути влади), нормативно-правову (нормативно-правова база, що забезпечує належне формування територіальної економічної системи з точки зору правового захисту); інформаційну (геоінформаційні системи території, різні системи зв'язку, які надають інформаційні послуги в різних сферах функціонування територіальної системи); торговельну (роздрібна та оптова торговельна мережа) підсистеми.

територіальному плануванні, то досягається територіальна та державна економічна витривалість [220, с. 147];

- комплексне розміщення виробництва, за якого створюється єдина інфраструктура та налагоджуються ефективні виробничі зв'язки між підприємствами і територіями.

Формуванню регіональних і міжрегіональних кластерів сприятиме створення регіональних центрів субконтракцій, інфраструктурних інституцій, основним напрямом діяльності яких є розвиток коопераційних зв'язків промислових підприємств і підприємств малого бізнесу на регіональному та міжрегіональному рівнях. До переліку можливих напрямів діяльності цих структур слід віднести [315]: залучення коопераційних замовлень; налагодження міжрегіонального інформаційного обміну; сприяння розвитку виробничої кооперації, моніторинг стану та оцінки перспектив розвитку виробництва; стимулювання розвитку малого підприємництва у науково-виробничій сфері.

Співпраця на основі субконтракції поєднує інтереси як малих підприємств (функціонування на давальницькій сировині), так і великих (реалізація продукції). При цьому такі підходи обумовлюють основну перевагу для контрактора, яка полягає у можливості концентрації власної діяльності на реалізації перспективних напрямів зростання. Недоліком є залежність суб'єктів малих форм господарювання від великих підприємств.

Тенденції розвитку успішних економічних систем кінця ХХ ст. демонструють, що кластер є найефективнішою формою економічного розвитку. Експерти ОЕСР стверджують, що саме кластери виступають „двигунами економічного зростання національних економік, а реалізація кластерних ініціатив – ключовим інструментом нарощення конкурентоспроможності країн” [365, с. 10].

Позитивними ефектами формування кластерів є розвиток співробітництва та встановлення партнерських стосунків між компаніями, що, у свою чергу, активізує генерування інновацій, прискорює поширення інформації, динамізує

Забезпечуючи інтеграційні процеси між підприємствами різних територіальних економічних систем, ми тим самим зберігаємо спільний економічний простір країни як одну з важливих ознак її стабільності.

Формою поглиблення міжтериторіальної інтеграції та забезпечення конвергенції є формування кластерів. Для сільських територій особливого значення набуватимуть формування та розвиток агрокластерів. Особливостями, завдяки яким кластери можуть стати успішними „клубами інтеграції”, є [132, с. 150]: наявність великого підприємства-лідера, який визначає довгострокову господарську, інноваційну та інші стратегії; територіальна локалізація основної маси господарських суб'єктів-учасників кластерної системи; стійкість господарських зв'язків економічних агентів; довгострокова координація взаємодії учасників системи в рамках її виробничих програм, інноваційних процесів, контролю якості тощо.

Суттєвими перепонами на шляху формування агрокластерів сільських прикордонних територій є низький рівень обізнаності та інформованості про форми інтеграції, незначна кількість інтегрованих підприємницьких структур, небажання підприємств потрапити у залежність від базової компанії тощо.

Принципами забезпечення ефективного функціонування агрокластеру (спеціалізації економіки території) є:

- раціональне розміщення виробництва, що передбачає таке розташування підприємств, яке б сприяло ефективному розвитку територіальних систем та забезпечувало спеціалізацію економіки територій;
- оптимальне розміщення виробництва з точки зору розвитку сільських прикордонних територій та забезпечення потреб і задоволення інтересів територіальних громад;
- збалансованість виробництва, за якої досягається рівновага між темпами росту виробництва та наявними обсягами сировинних ресурсів; з іншого боку, – збалансоване поєднання основних та обслуговуючих виробництв. Якщо за цим принципом укладаються територіальні міжгалузеві баланси при

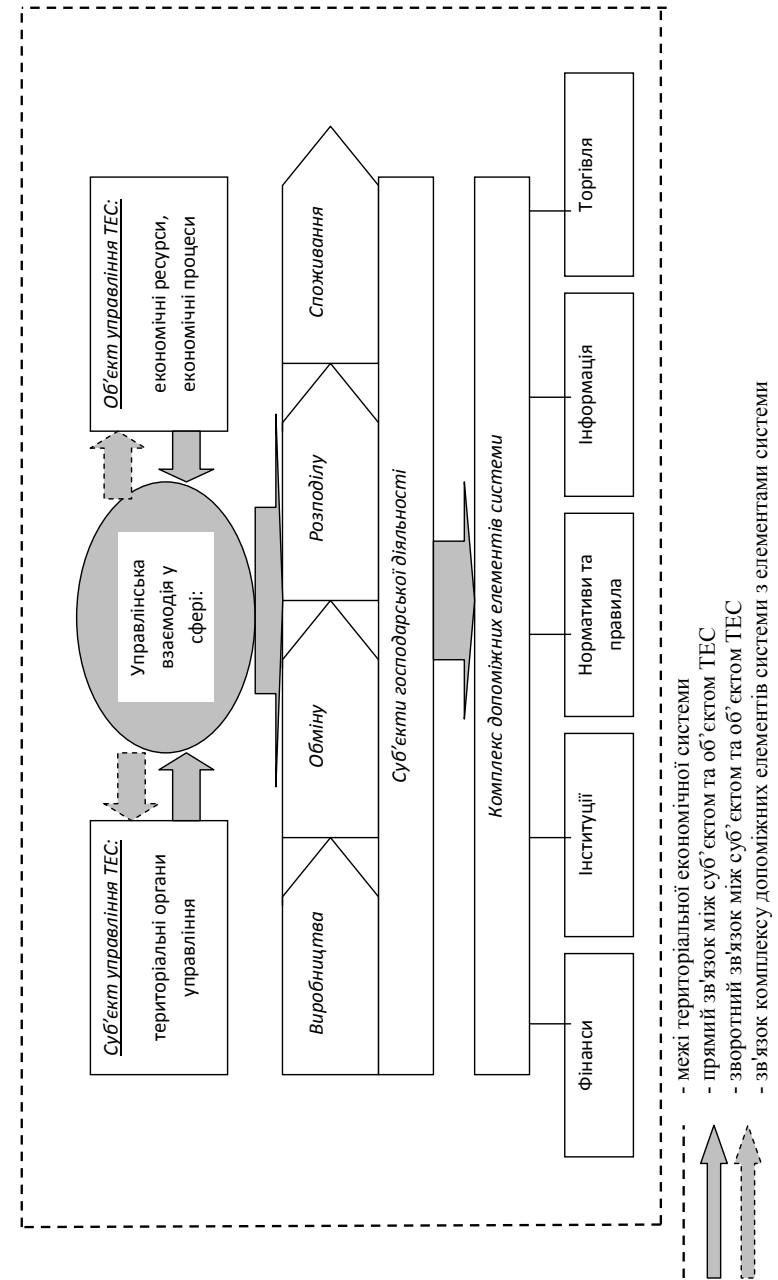

Рис. 1.9. Структура територіальної економічної системи

Характерними рисами розвитку територіальних економічних систем є обмеженість деяких видів економічних ресурсів, поглиблення інтеграції у міжнародний економічний простір, динамічність територіальних економічних системи тощо.

Взаємозв'язок конвергенційно-інтеграційних процесів територіальних економічних систем наведено на рис. 1.10.

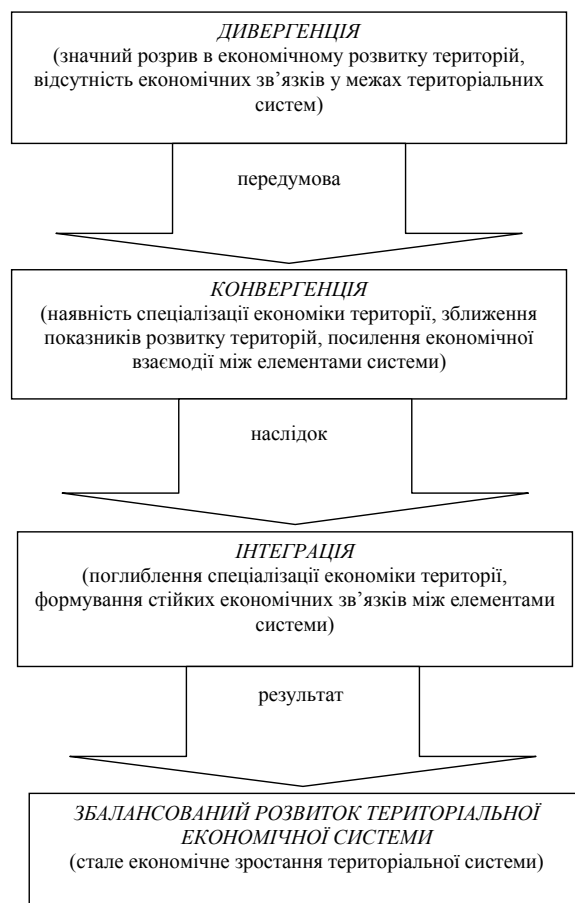

Рис. 1.10. Взаємозв'язок конвергенційно-інтеграційних процесів територіальних економічних систем.

різних територій можна вважати міжтериторіальною економічною інтеграцією [132, с.150].

Сьогодні в Україні існує невелика кількість форм співпраці у вигляді виробничої кооперації (асоціація, корпорація, концерн). З іншого боку, можна стверджувати і про такі форми міжтериторіальної співпраці та інтеграції, як створення інфраструктури міжтериторіальних ринків товарів, робіт, послуг, потужних міжгалузевих центрів, клірингових центрів, формування єдиних інформаційних систем задля оперативного обміну інформацією. Натомість за кордоном існує розгалужена мережа форм інтеграції економічних суб'єктів господарювання (кейрецу, седани, чобол), практику функціонування яких можна перенести і в Україну.

Як бачимо, існують різні форми та механізми взаємодії територіальних економічних систем. Такими формами взаємодії можуть бути: участь сільських територій у діяльності міжтериторіальних асоціацій економічної взаємодії, спільна робота над виконанням різного роду проектів та грантової діяльності, що відображають інтереси різних територіальних економічних систем, двостороннє співробітництво через укладання договорів співпраці, взаємодія органів місцевого самоврядування з органами управління чи суб'єктами господарювання інших територіальних економічних систем тощо.

Механізми реалізації двосторонніх угод як форми міжрегіональної взаємодії виражаються у створенні середовища для співробітництва окремих товаровиробників, допомоги підприємствам і установам територій в участі у виставках і ярмарках, розвитку інфраструктури, створенні торгових домів, представництв, участі в круглих столах, конференціях. У найближчій перспективі можна чекати появи і розвитку таких нових форм, як міжрегіональні розрахункові системи, взаємодія територій у питаннях бюджетного планування, поява великих інвестиційних проектів на транспорті [220, с. 190].

- модернізація відтворювальних процесів у розширеному просторі міжрегіональних взаємодій;

- зниження асиметричності регіонального соціально-економічного розвитку регіонів за рахунок передачі імпульсів розвитку через інтеграційні взаємодії;

- активізація взаємовигідної діяльності на принципах розподілу праці;

- удосконалення міжтериторіальної інфраструктури;

- забезпечення відкритості економіки територій.

Формування людського капіталу сільських територій передбачає реалізацію таких цілей:

- гармонізація соціального середовища взаємодіючих територій;

- підвищення соціальної відповідальності бізнесу;

- модернізація професійного потенціалу людських ресурсів;

- досягнення продуктивної зайнятості населення;

- розвиток соціальної інфраструктури;

- розвиток освітнього та культурного потенціалу територій;

- формування та розвиток економіки знань;

- розширення обсягів інвестицій у людину;

- активізація розвитку інтелектуальної складової людського потенціалу.

Зазначені цілі вказують на важливість реалізації конвергенційно-інтеграційних процесів, що дозволяє підвищити ефективність функціонування територіальних економічних систем у цілому, оптимізувати просторову організацію національної економіки та визначити напрями її інтеграції у міжнародний економічний простір.

На *четвертому* етапі обираються форми процесів конвергенції/інтеграції. Удосконалення управління процесами конвергенції/інтеграції вимагає пошуку оптимальних форм виробничої кооперації (співпраці) між територіальними економічними системами. Виробнича кооперація є каркасом інтеграційних зв'язків, оскільки товарно-сировинні потоки між окремими суб'єктами господарювання сприяють виникненню різних видів цих потоків. Іншими словами, налагодження коопераційних зв'язків між підприємствами

На початковому етапі територіальні системи значно різняться за рівнем соціо-еколого-економічного розвитку, де існує просторова неоднорідність у факторах виробництва та ресурсах. На цьому етапі відсутні економічні зв'язки територіальних економічних систем, спостерігається значний розрив у рівнях розвитку. Згодом за умови посилення територіальної економічної спеціалізації, посилення економічної взаємодії між елементами системи можна буде досягти процесів конвергенції. У межах конвергентних процесів відбуватиметься зближення показників розвитку територіальних систем. Наслідком таких процесів буде інтеграція, яка поглибить спеціалізацію економіки території та забезпечить формування стійких економічних зв'язків між елементами територіальної системи. Результатом інтеграційних процесів стане збалансований розвиток територіальної економічної системи.

Особливості конвергенційно-інтеграційних процесів наведено у табл. 1.4, які розглянемо з позиції територіальної економічної системи, конвергенційно-інтеграційних процесів та конвергенційно-інтеграційних процесів територіальних економічних систем, і через їх складові: об'єкта, предмета, завдань і принципів.

Об'єктом управління територіальних економічних систем виступають економічні ресурси та економічні процеси, що проходять у них, які в процесі конвергенційно-інтеграційних процесів зазнають зближення та об'єднання в єдиний ланцюг обігу. Відповідно об'єктом конвергенційно-інтеграційних процесів територіальних економічних систем виступає рівень конвергенції та інтеграції економічних ресурсів і економічних процесів територіальних економічних систем.

Предметом таких процесів є дослідження міжтериторіальних інтеграційних економічних зв'язків, синхронізація територіально розподілених процесів.

Таблиця 1.4

Особливості конвергенційно-інтеграційних процесів територіальних економічних систем*

Складові конвергенційно-інтеграційних процесів територіальних економічних систем	Територіальна економічна системи	Конвергенційно-інтеграційні процеси	Конвергенційно-інтеграційні процеси ТЕС
Об'єкт	Економічні ресурси та економічні процеси території	Зближення економічних ресурсів та об'єднання економічних процесів в єдиний ланцюг обігу	Рівень конвергенції та інтеграції економічних ресурсів і економічних процесів ТЕС
Предмет	Дослідження економічних аспектів просторового розміщення економічних ресурсів, функціонування економічних процесів на певній території	Дослідження економічних процесів з в'язків та взамовідносин території	Дослідження міжтериторіальних інтеграційних економічних зв'язків, синхронізація територіально розподілених процесів
Завдання	<ul style="list-style-type: none"> - Забезпечення стійкого економічного зростання; - ефективне використання ресурсного потенціалу території; - забезпечення екологізації довкілля; - забезпечення високого рівня життя населення території; - створення оптимальної структури економіки території; - розширення спеціалізації економіки території 	<ul style="list-style-type: none"> - Забезпечення координації елементів у межах конвергенційно-інтеграційних процесів; - формування стійких економічних зв'язків; - зближення економічних систем за рівнем розвитку; - зменшення розриву в показниках економічного розвитку 	<ul style="list-style-type: none"> - Забезпечення однакового (схожого) рівня спеціалізації економіки регіону; - формування спільних пріоритетів соціо-еколого-економічного розвитку території; - забезпечення тісних зв'язків між різними елементами системи
Принципи	<ul style="list-style-type: none"> - Спеціалізації економіки території; - раціонального природокористування; - цілісності територіальної економічної системи; - відкритості економіки території; - рівноваги територіальної економічної системи; - міжнародного поділу праці; - мінімізації витрат 	<ul style="list-style-type: none"> - Системності та комплексності; - оптимізації процесу обігу; - координації та інтеграції конвергенційно-інтеграційних процесів 	<ul style="list-style-type: none"> - Відкритості територіальної економічної системи; - цілісності територіальної системи; - синергетичності елементів економічної системи; - забезпечення спеціалізації економічної системи; - забезпечення конкурентних позицій території; - формування людського капіталу території

* Розроблено автором

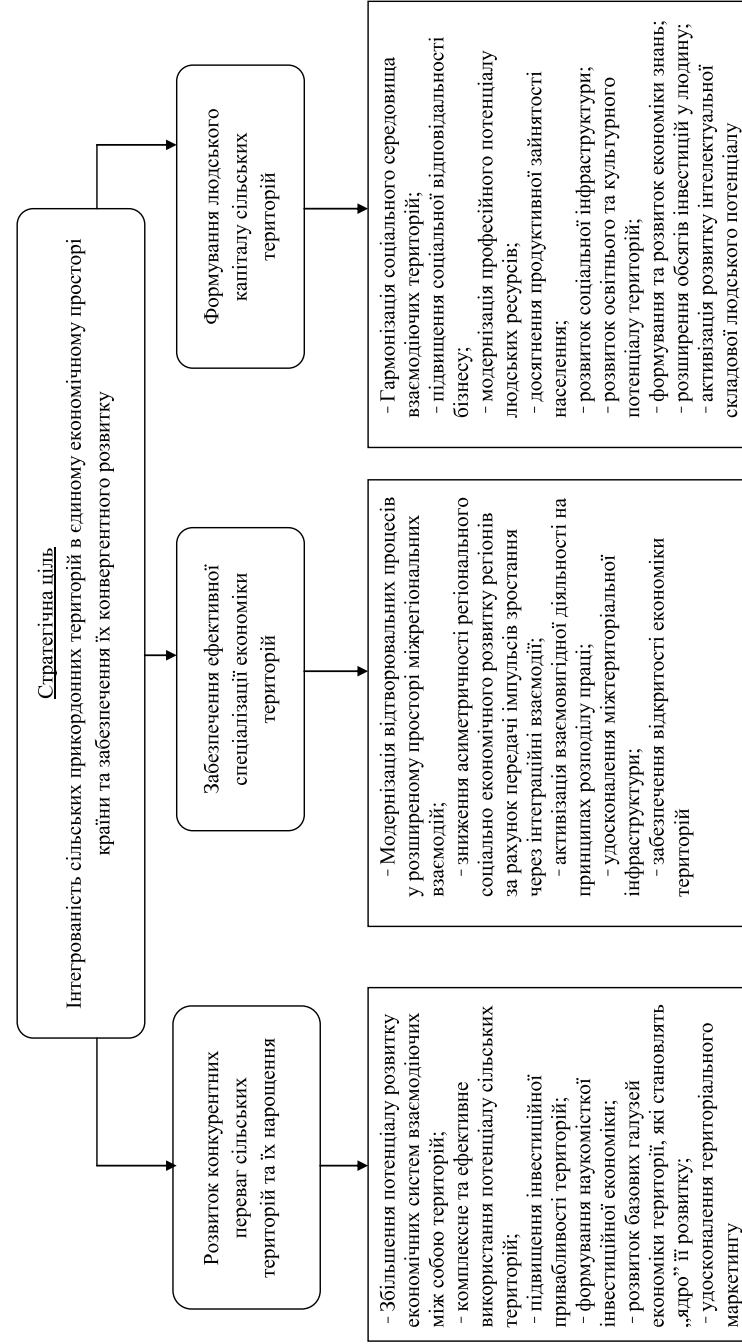

Рис. 5.6. Цілі та напрями забезпечення процесів конвергенції/інтеграції

світогосподарські процеси, рівень інтернаціоналізації та транснаціоналізації виробництва, членство у національних та міжнародних спілках, організаціях (євро регіонах, транскордонних регіонах та ін.).

Передумовою визначення придатності та готовності сільських територій до процесів конвергенції/інтеграції є заохочення ініціатив та дій щодо створення інтегрованих структур.

На *третьому етапі* визначаються цілі та основні напрями процесів конвергенції/інтеграції території за коефіцієнтами локалізації та спеціалізації. Головною ціллю процесів конвергенції/інтеграції є забезпечення інтегрованості сільських прикордонних територій в єдиний економічний простір країни та забезпечення їх конвергентного розвитку.

Основними напрямками забезпечення процесів конвергенції/інтеграції є: розвиток конкурентних переваг сільських територій та їх нарощення; забезпечення ефективної спеціалізації економіки територій; формування людського капіталу цих територій. Цілі за напрямками забезпечення процесів конвергенції/інтеграції відображено на рис. 5.6.

Розвиток конкурентних переваг території обумовлює досягнення таких цілей:

- збільшення потенціалу розвитку економічних систем взаємодіючих між собою територій;
- комплексне та ефективне використання потенціалу сільських територій;
- підвищення інвестиційної привабливості територій;
- формування наукомісткої інвестиційної економіки;
- розвиток базових галузей економіки територій, які становлять „ядро” їхнього розвитку;
- удосконалення територіального маркетингу.

Забезпечити ефективну спеціалізацію економіки сільських територій можна завдяки реалізації таких цілей:

Конвергенційно-інтеграційні процеси спрямовані на вирішення таких завдань:

- забезпечення однакового (схожого) рівня спеціалізації економіки регіону;
- формування спільних пріоритетів соціо-еколого-економічного розвитку території;
- забезпечення тісних зв'язків між різними елементами системи.

Принципами конвергенційно-інтеграційних процесів територіальних економічних систем є, зокрема принцип: відкритості територіальної економічної системи; цілісності територіальної системи; синергетичності елементів економічної системи; забезпечення спеціалізації економічної системи; забезпечення конкурентних позицій території; формування людського капіталу території

Таким чином, концептуальні засади дослідження конвергенції та інтеграції територіальних економічних систем дозволили визначити особливості регулювання цих процесів, окреслити основні засадничі принципи участі територій в інтеграційних процесах, розробити типологію інтеграційних утворень територіальних систем, що є передумовою управління їх розвитком та систематизації методології дослідження управління інтеграцією та конвергенцією сільських прикордонних територій.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСАМИ КОНВЕРГЕНЦІЇ Й ІНТЕГРАЦІЇ

2.1. Управління розвитком територіальних економічних систем

Кризові явища в економічному розвитку територіальних систем, зумовлені з одного боку, неоптимальною структурою економіки територій, відсутністю їх чіткої спеціалізації, з іншого – неефективним менеджментом розвитку територіальних економічних систем. Управління розвитком останніх вимагає розроблення виважених методів, принципів, функцій управління як з боку державних, так і місцевих органів виконавчої влади. Головною метою управління розвитком територіальних економічних систем повинно бути своєчасне державне втручання в розвиток тих систем, економіка яких знаходяться в стані небезпеки, або ж така небезпека існує.

Понятійно-термінологічна неузгодженість щодо використання понять „розвиток” та „управління” не забезпечує комплексності та системності досліджень інтеграційно-конвергенційних процесів та самого управління розвитком територіальних економічних систем. Тому дослідження процесу управління зазначеним розвитком слід розпочати з аналізу тлумачення поняття „розвиток”. У науковій літературі зустрічаються різні визначення поняття „розвиток”, як-от:

- довгострокова програма вдосконалення можливостей вирішувати різні проблеми та здібностей до відновлення, особливо шляхом підвищення ефективності управління культурою організації [195, с. 31];

- сукупність змін, які приводять до появи нової якості та зміцнення життєвості системи, її здатність чинити опір руйнівним силам зовнішнього середовища [165, с. 296];

- процес переходу економіко-виробничої системи у новий, більш якісний стан шляхом нагромадження кількісного потенціалу, зміни й ускладнення структури і складу, наслідком чого є підвищення її здатності

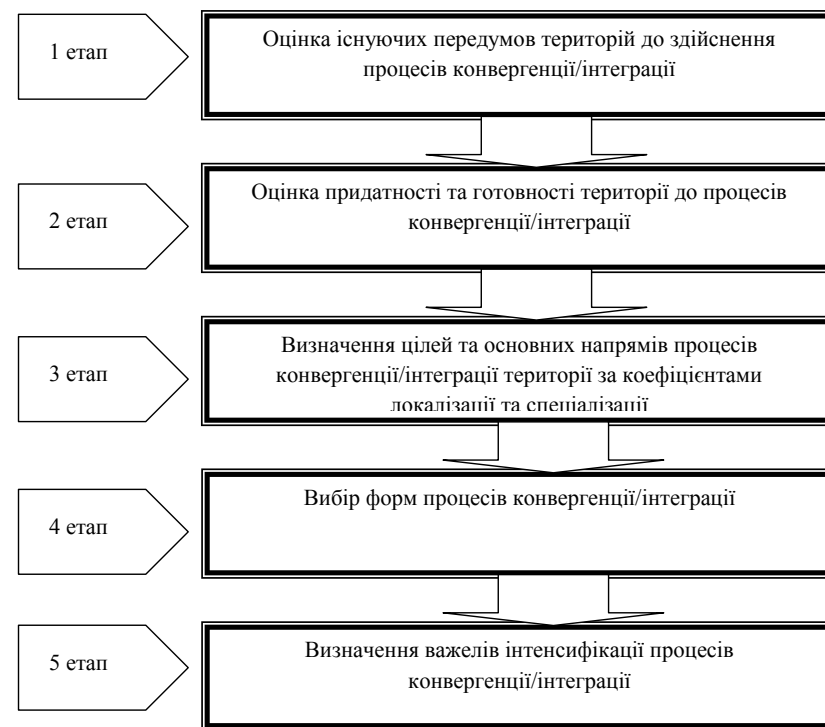

Рис. 5.5. Процес удосконалення механізму управління інтеграцією і конвергенцією сільських прикордонних територій

економічні системи можуть виступити провідною формою просторового реформування соціально-економічної системи України як підґрунтя формування макрорегіонів, економічних районів і міжрегіональних кластерів [211, с. 26-36].

На *другому етапі* проводиться оцінка придатності та готовності території до процесів конвергенції/інтеграції. Здійснюється вона за позиціонуванням сільської території у національному та міжнародному економічному просторі. На цьому етапі визначається рівень конвергентно-інтеграційних процесів, зокрема глибина включення території в інтеграційні процеси національної економіки та

Окрім акцентування на оцінюванні економічного потенціалу, важливою функцією управління є окреслення та вирішення низки проблем у соціальній та екологічній сферах і формування системи превентивних заходів з метою недопущення нових.

З метою поглиблення процесів інтеграції суміжних прикордонних сільських територій необхідно проаналізувати рівень розвитку, спеціалізацію, систему управління та функціонування територій сусідів, визначити рівень розбіжностей щодо економічного, соціального, екологічного, політичного аспектів розвитку. Відтак на основі проведеної оцінки корегувати розвиток власних прикордонних територій з метою поглиблення інтеграційних процесів. Важливо також здійснити оцінку негативних впливів інтеграційних процесів та їх наслідків у майбутньому для прийняття своєчасних заходів протидії.

Зрозуміло, що для реалізації будь-яких проектів необхідні фінансові ресурси, тому оцінювання наявних та можливих до залучення в перспективі ресурсів є невід'ємною складовою забезпечення та реалізації як процесів конвергенції, інтеграції, так і удосконалення системи самого управління. Від можливості виділення, залучення та ефективності розподілу фінансових ресурсів залежатиме і ефективність системи управління процесами інтеграції сільських прикордонних територій.

Розглядаючи процес удосконалення механізму управління конвергенцією/інтеграцією сільських прикордонних територій через алгоритм послідовності, який наведено на рис. 5.5, пропонуємо розділити його на п'ять послідовних етапів, реалізація кожного з яких спрямована на послідовне забезпечення реалізації конвергенційно-інтеграційних процесів сільських прикордонних територій. На *першому етапі* проводиться оцінювання існуючих передумов розвитку територій з метою здійснення процесів конвергенції/інтеграції. Оцінюючи зазначені передумови, слід визначити їх інтеграційний потенціал та його величину, тобто наявні обсяги ресурсів, які придатні для обміну товарами, капіталом, інвестиціями, робочою силою в межах регіональних економічних систем. Саме міжрегіональні соціально-

чинити опір руйнівному впливу зовнішнього середовища та ефективність функціонування [136];

- об'єктивний багатовимірний (через поступові перетворення) процес змін, який характеризується цілеспрямованістю, незворотністю, структурними і функціональними зрушеннями в певній системі, що приводить до покращення її якісного і кількісного стану [107, с. 8].

Дослідивши існуючі тлумачення категорії „розвиток”, пропонуємо до розгляду наступне визначення. Розвиток територіальної економічної системи – це цілеспрямований процес її зміцнення, забезпечення позитивних якісних та кількісних зрушень у ній, що приводить до підвищення життєдіяльності такої системи та збільшення її потенціалу.

Задля відображення багатоманітності всіх аспектів розвитку територіальної економічної системи та узагальнюючи існуючий досвід, систематизуємо класифікацію видових проявів такого розвитку (табл. 2.1).

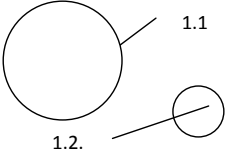

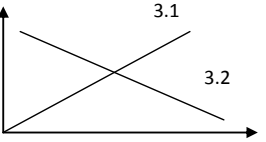
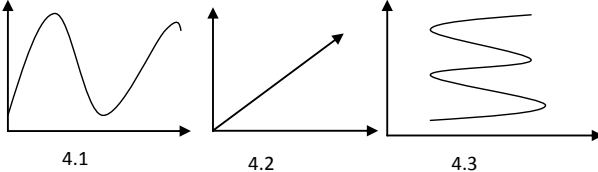
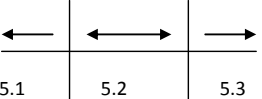
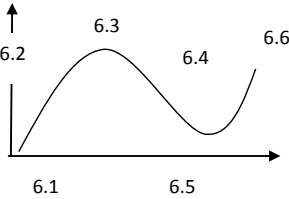
Кожен із видів розвитку територіальної економічної системи потребує виваженого управління з боку центральних та місцевих органів влади, набору управлінського інструментарію та його реалізації в сільських прикордонних територіях. Стосовно розвитку як об'єкта управління територіальною економічною системою регулятивне управління означає управлінський вплив згідно зі встановленими цілями й завданнями управління відповідно до обраних пріоритетів розвитку.

Під управлінням розвитком територіальної економічної системи розумітимемо цілеспрямований процес впливу на зміцнення цієї системи, забезпечення її позитивних якісних та кількісних зрушень, що приводить до переведення такої системи в новий стан через підвищення її життєдіяльності та збільшення потенціалу.

Управління розвитком територіальних економічних систем потребує використання програмно-цільового та нормативно-ціннісного підходів. Програмно-цільовий підхід передбачає використання системи методів та

Таблиця 2.1

Класифікація видових проявів розвитку територіальної економічної системи*

Класифікаційна ознака	Вид розвитку територіальної економічної системи	Схематичне зображення виду розвитку
1. За рівнем розвитку	1.1. Загальний 1.2. Локальний	
2. За видом розвитку	2.1. Соціальний 2.2. Економічний 2.3. Екологічний 2.4. Сталий	
3. За якістю змін	3.1. Прогресивний 3.2. Регресивний	
4. За характером змін	4.1. Циклічний 4.2. Спрямований 4.3. Спіральний	
5. За часом	5.1. Ретроспективний 5.2. Поточний 5.3. Перспективний	
6. За етапом життєвого циклу	6.1. Зародження 6.2. Зростання 6.3. Пік 6.4. Рецесія 6.5. Депресія 6.6. Повторне зростання	

* Розроблено автором

принципів, що забезпечують орієнтацію управлінської діяльності відповідних органів управління на виконання різних програм та досягнення цілей розвитку

сфери, сфери послуг, так і соціальної. Особливої уваги з боку територіального та регіонального управління потребує прикордонна інфраструктура, яка забезпечує і процеси інтеграції прикордонних сільських територій суміжних країн. Тому оцінка її стану і забезпечення необхідного рівня розвитку є важливою складовою функції управління.

Розвиток територій та регіонів доцільно розглядати і з точки зору *територіальних особливостей*, врахування яких позитивно вплине на ефективність системи управління, серед яких: особливості розвитку сільського господарства взагалі та з урахуванням територіальних факторів (зональність, клімат, історичні традиції тощо); геополітичні чинники (географічне положення, природний потенціал, клімат тощо); демографічні (статеві-вікова структура, кількісна та якісна оцінка, розселення, національна та релігійна приналежність); ментальність та місцеві звичаї і культура.

Процес аналізу чинників розвитку прикордонних територій повинен відбуватися за умови чіткого бачення *мети, цілей розвитку* з визначенням сутності процесу (конвергенція чи дивергенція) та напрямку інтеграції. Доцільно зауважити: якщо метою є досягнення євроінтеграції, то цьому обов'язково передують процеси конвергенції, а при міжтериторіальній інтеграції в межах країни згадані процеси можуть здійснюватися паралельно за умови ефективної системи управління. Чітке окреслення мети, цілей та шляхів розвитку є основою формування територіальної стратегії розвитку прикордонних сільських територій на довготривалу перспективу.

Інституційне забезпечення розвитку територій полягає у формуванні ефективної системи забезпечення їх функціонування, основними елементами якої є: законодавчо-нормативні інститути, адміністративні інституції державної влади та органів місцевого самоврядування, інститути соціального партнерства, які покликані забезпечувати та оптимально формувати механізм управління з точки зору взаємодії всіх складових розвитку процесів конвергенції та інтеграції.

Продовження табл. 5.1			
1	2	3	4
8.	Передумови міжнародної інтеграції	Оцінка рівнів розвитку, політичних розбіжностей, інституційного забезпечення вітчизняних СПТ та суміжних територій європейських країн	Процеси конвергенції передують процесам інтеграції СПТ
9.	Негативні впливи процесу міжнародної інтеграції	Враховання та протидія негативному впливу, як: консервування економічного зростання, контрабанда через кордон, криміногенна ситуація тощо на СПТ	Вибір між відкритою чи протекціоністською економічною політикою
10.	Рівень розвитку та спеціалізація суміжних територій	Аналіз потенційних можливостей розвитку суміжних територій, їх спеціалізація, перспективи	Вибір "конкуруючої" чи "доповнюючої" стратегії розвитку СПТ стосовно суміжних територій
11.	Інституційне забезпечення	Аналіз законодавчо-нормативного регулювання процесів конвергенції та інтеграції, системи державного управління і контролю з розвитку СПТ	Доцільність проведення адміністративної і територіальної реформ у напрямі децентралізації влади та системи формування територіальних бюджетів

Оцінювання *потенційних можливостей території* доцільно здійснювати з мікрорівня (село, селище, місто і т.д.), що сприятиме максимальному врахуванню незадіяних резервів. Для розвитку сільських територій важливо оцінити стан і можливості використання земельних ресурсів з точки зору їх стану, родючості, забрудненості, інтенсивності та перспектив використання, спеціалізації. Далі здійснюється оцінка трудового потенціалу в кількісному та якісному вимірах, його можливостей забезпечити розвиток сільськогосподарського виробництва на перспективу та оцінка ємності територіального та національного ринків збуту продукції, що дозволить зіставити потреби з можливостями території та сформувати територіальну стратегію розвитку.

Важливим чинником забезпечення розвитку будь-яких територій є *рівень розвитку інфраструктури*, яка повинна випереджати розвиток інших сфер чи галузей, інакше вона буде стримуючим фактором як для розвитку виробничої

системи з урахуванням кількісних та якісних змін, що відбуваються в ній. Нормативно-ціннісний підхід до управління розвитком територіальних економічних систем спрямований на створення нових (позитивних) цінностей, що пов'язано із діяльністю у площині певних правил та норм, що задаються відповідною шкалою цінностей [174, с. 48].

Так, на початковому етапі розвитку територіальної системи формуються цілі, які згодом і визначають існуючі правила та норми поведінки всіх суб'єктів такої системи. Отже, можна вважати, що кожна ціль є фактично конкретизацією ціннісних правил та норм.

Нині існують суперечності стосовно визначення того, які процеси управління можуть виникати у майбутньому в процесі здійснення структурних трансформацій територіальних економічних систем, вибору методів роботи, що забезпечують здійснення управління такими системами, удосконалення організаційних форм територіального управління. Такі суперечності породили появу проблем розвитку територіальних економічних систем, а саме:

- нерівномірності розвитку зазначених систем, що призводить до появи дивергентних процесів та дезінтеграції єдиного економічного простору країни;
- низького рівня спеціалізації економіки території або ж її відсутності через неефективне використання переваг територіального поділу праці, ресурсного потенціалу тощо;
- недосконалої структури господарства території, переважання частки видобувних та ресурсномістких виробництв, успадкованої за часів існування Радянського Союзу, звідси – неоптимального розміщення продуктивних сил.

Метою управління розвитком територіальних економічних систем є формування конвергентно-інтеграційних процесів цих систем відповідно до наявного потенціалу, економічних і природних умов, які склались на відповідній території, що сприяє забезпеченню їх збалансованого розвитку. Блок-схема управління розвитком територіальних економічних систем наведена на рис. 2.1.

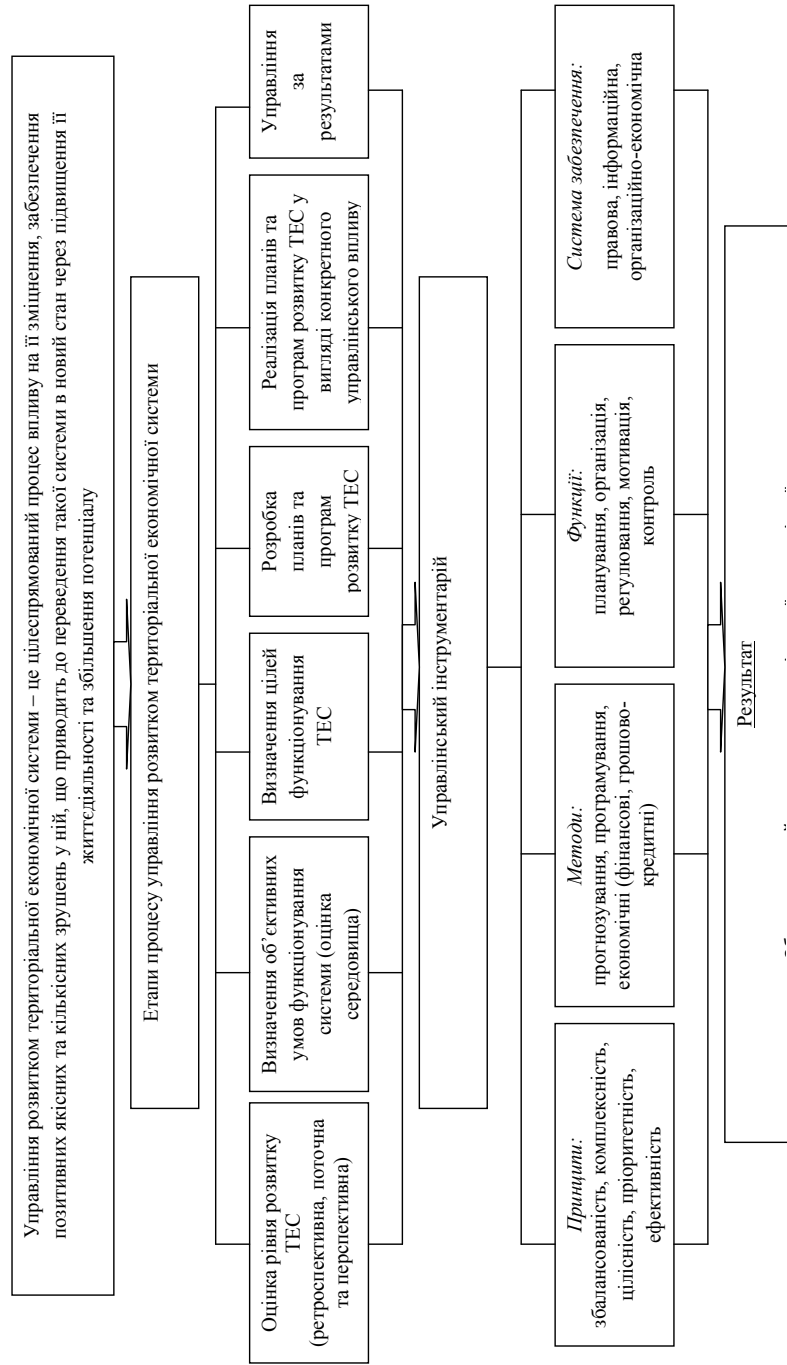

Рис. 2.1. Блок-схема управління розвитком територіальних економічних систем (авторська розробка)

Аналіз дії кожного з чинників впливу на процеси конвергенції та інтеграції сільських прикордонних територій (СПТ) коротко представлено в табл. 5.1.

Таблиця 5.1

Аналіз та особливості факторів впливу на процеси конвергенції та інтеграції сільських прикордонних територій.

	Фактор впливу	Аналіз	Особливості
1	2	3	4
1.	Потенційні можливості території	Оцінка ресурсного та виробничого потенціалу сільської території, вибір пріоритетів соціально-економічного та екологічного розвитку	Необхідність врахування багатьох екзогенних та ендогенних чинників впливу в перспективі
2.	Ефективність системи управління	Оцінка ефективності управління розвитком СПТ	Проблемність вибору критеріїв оцінки ефективності системи управління СПТ
3.	Інфраструктурне забезпечення	Аналіз розвитку та можливостей виробничої, соціальної та прикордонної інфраструктур	Випереджаючий розвиток інфраструктури для забезпечення функціонування виробничої і соціальної сфер
4.	Визначення напрямів, мети розвитку	Аналіз вибору напрямів та кінцевої результативності конвергенційно-інтеграційних процесів	Залежно від напрямів конвергенційно-інтеграційних процесів (внутрішньодержавний чи міжнародний) формується стратегія розвитку СПТ
5.	Територіальні особливості розвитку	Врахування геополітичних, економічних, традиційних, етнічних, ментальних, історичних, та ін. можливостей СПТ	Збереження та відродження етнічної самобутності корінного населення і традиційних видів діяльності для даної території
6.	Соціальні та екологічні проблеми	Виокремлення існуючих соціально-екологічних проблем з метою їх вирішення та недопущення виникнення інших	Превентивність та пріоритетність вирішення соціально-екологічних проблем розвитку СПТ
7.	Фінансова підтримка	Оцінка необхідних обсягів фінансування, можливостей державного фінансування та залучення інших джерел	Необхідність інноваційно-інвестиційного спрямування фінансових ресурсів (не на споживання)

глибокого аналізу процесів управління інтеграцією і конвергенцією сільських прикордонних територій доцільно виокремити основні чинники впливу на зазначені процеси, здійснити їх аналіз і комплексну оцінку, обґрунтувати можливості вибіркового впливу на них (рис. 5.4).

Рис. 5.4. Фактори впливу на процеси конвергенції та інтеграції сільських прикордонних територій (авторська розробка).

Виокремлення факторів впливу на розвиток досліджуваних процесів дозволяє проаналізувати, яку саме дію має той чи інший чинник (позитивну чи негативну), визначити їх роль та місце у системі функціонування і розвитку сільських прикордонних територій, виявити особливості та недоліки дії кожного. Це дозволить у результаті більш глибокого аналізу і використання системного і функціонального підходів сформувати цілісну систему перебігу реальних процесів конвергенції та інтеграції, що відбуваються на конкретній території, та вибрати шляхи щодо удосконалення управління ними.

Запропонована блок-схема зображує процес управління розвитком територіальної економічної системи та управлінський інструментарій. Етапами процесу управління розвитком територіальної економічної системи є ретроспективна, поточна та перспективна оцінка рівня її розвитку на предмет відповідності ознакам конвергенційно-інтеграційних процесів, визначення об'єктивних умов функціонування територіальної системи, цілей функціонування та розвитку територіальної економічної системи, розробка планів та програм її розвитку, їх реалізація та управління за результатами.

Першим із етапів управління є аналіз та оцінка рівня розвитку територіальної економічної системи на предмет відповідності ознакам конвергенційно-інтеграційних процесів. Така оцінка передбачає: аналіз рівня розвитку територіальної економічної системи в цілому за системою часткових та узагальнених індикаторів; аналіз рівня асиметрії та конвергенції сільських прикордонних територій, що дозволить сформулювати висновки стосовно рівня конвергенції/інтеграції досліджуваних територій, розробити заходи щодо забезпечення конвергенційно-інтеграційних процесів та визначитись із найефективнішими напрямками міжтериторіальної інтеграції.

Одним із важливих етапів управління є визначення об'єктивних умов функціонування системи, тобто оцінка середовища та чинників, що впливають на розвиток цієї системи. Динамічний розвиток економічних процесів, що відбуваються в межах територіальних систем, вимагає гнучкості системи управління, її адаптації до мінливих умов зовнішнього та внутрішнього середовищ.

Адаптація є необхідною складовою забезпечення життєдіяльності відкритої економічної системи, тому неврахування цього принципу протиставляє територіальну економічну систему динамічному зовнішньому середовищу, що обумовлює виникнення системної економічної кризи в майбутньому [110, с. 26].

Слід зауважити, що різні чинники є не однаково визначальними для всіх територіальних систем. Наприклад, в одних системах чинники матимуть

визначальний вплив, у той же час вони не визначатимуть розвиток інших територіальних систем, тобто будуть для них другорядними. Так, наявність природних ресурсів (мінерально-сировинних) визначатиме спеціалізацію економіки території, структуру її господарства; однак в інших територіальних системах визначальне значення матимуть такі чинники, як геополітичне розташування, транспортна інфраструктура, природні умови тощо.

Слід відмітити, що чинники, які здійснюють вплив на розвиток територіальних економічних систем та визначають середовище їх функціонування, не рівнозначні за змістом, характером та сферою впливу, рівнем функціонування, часовим критерієм, напрямом та способом впливу, що вказує на необхідність застосування комплексного підходу до їх розгляду. Слід виділити такі чинники розвитку територіальних економічних систем, як природні (природні ресурси та природні умови, які визначають спеціалізацію економіки території); фінансові (власні бюджетні ресурси, інвестиційні ресурси, міжбюджетні трансферти, ін.); людські (забезпеченість території трудовими ресурсами, рівень економічно активного населення, рівень зайнятості населення, рівень кваліфікації, досвіду персоналу, демографічна ситуація, відтворення населення тощо); інноваційні (рівень розвитку науки, техніки та технології, рівень впровадження фундаментальних досліджень та прикладних розробок у економіку території, кількість фахівців вищої кваліфікації, рівень генерації знань, інтелектуальний капітал); інформаційні (обсяги інформаційних ресурсів, інформаційної техніки і технологій). Взаємодіючи між собою, ті чи інші фактори визначають основу розвитку територіальних економічних систем та створюють передумови до забезпечення процесів конвергенції й інтеграції.

Основною ціллю функціонування та розвитку територіальної економічної системи є забезпечення збалансованого її розвитку через досягнення процесів конвергенції та інтеграції (рис. 2.2).

процесів інтеграції аграрного сектору сільських прикордонних територій України в контексті концепції конвергенції.

Формування нової регіональної політики в Україні підсилює зростання ролі регіонів у реалізації ключових євроінтеграційних напрямів. Важливим є також організаційне поєднання сільськогосподарського і технологічного напрямів розвитку аграрного сектору України і суміжних країн, пов'язане з процесами інтеграції і конвергенції на основі використання і розширеного відтворення природних ресурсів, наявного потенціалу територій сільської місцевості, наукового співробітництва, активізації тісних виробничих, господарських і торговельних зв'язків.

5.3. Удосконалення управління процесами конвергенції й інтеграції сільських прикордонних територій

В умовах реалізації політичного курсу держави на децентралізацію влади, євроінтеграцію та розвиток самоврядування, процесів конвергенції та інтеграції сільських територій і аграрного сектору постає завдання удосконалення організації й управління сільським господарством і досліджуваними територіями в цілому.

Зміни в суспільно-економічній системі країни зумовлюють необхідність комплексного управління сільським господарством і сільськими територіями з метою підвищення конкурентоспроможності різноукладних підприємств і господарств галузі, розбудови сприятливих умов сільського розвитку, забезпечення життєдіяльності і підвищення добробуту селян.

Науковими дослідженнями доведено, що процеси конвергенції та інтеграції сільських прикордонних територій проходять у складних умовах і потребують державної та міжнародної підтримки, що в свою чергу обумовлює формування й удосконалення механізму управління ними. З метою більш

- отриманню важливої інформації про тенденції регіонального розвитку, результативність та ефективність обраної програми чи стратегії;
- формуванню уявлення про поточний стан реалізації стратегії/програми;
- виявленню попередніх результатів реалізації програмних документів;
- коригуванню їх змісту, зокрема уточненню цілей, переорієнтації на досягнення реальних результатів;
- підвищенню довіри громадськості до органів влади завдяки забезпеченню прозорості їх діяльності;
- обґрунтуванню запитів щодо фінансування програм;
- зосередженню зусиль усіх учасників реалізації стратегії чи програми задля досягнення запланованих цілей;
- забезпеченню своєчасного та регулярного зворотного зв'язку на всіх рівнях управління стратегією чи програмою;
- аналізові причин успіхів і невдач у реалізації програм чи стратегій та врахуванню цих помилок при розробленні подальших документів.

Однак справедливо буде констатувати, що в Україні майже повністю відсутня детально регламентована функція моніторингу конвергенційно-інтеграційних процесів сільських прикордонних територій та оцінки їх ефективності як на національному, так і на регіональному рівнях.

З метою забезпечення подальшої інтеграції України, зокрема її прикордонних регіонів, у глобальний економічний простір суміжних країн значущим є відкриття європейського ринку і реалізації Угоди про асоціацію з ЄС. Інтеграція економіки України у світове співтовариство потребує позитивних зрушень у структурі національної економіки та відповідних структурних реформ. Знаковим є також те, що в листопаді 2015 р. всі 28 країн-членів ЄС ратифікували Угоду про асоціацію України з Європейським Союзом.

У перспективі вступ України в ЄС, розширення доступу до європейських ринків відкриває можливості реформування національної економіки, підвищення її конкурентоспроможності, адаптації суб'єктів господарювання і регіонів у цілому в європейський економічний простір, прискорить реалізацію

Наступним етапом управління розвитком територіальних економічних систем є формування відповідних планів та програм. Під програмою розвитку названих систем розумітимемо комплекс заходів

Рис. 2.2. Цілі розвитку територіальної економічної системи

організаційно-економічного характеру, спрямованих на досягнення збалансованого розвитку територій, реалізація яких дозволить перейти на конвергенційно-інтеграційну модель. Важливим інструментом забезпечення

процесів конвергенції та інтеграції є розробка програм підтримки територій з низьким рівнем розвитку, вироблення чіткого порядку формування, розгляду, затвердження, фінансування та контролю за виконанням програм. Такі програми можуть стосуватися територій, які потребують фінансової підтримки шляхом залучення прямих державних інвестицій і трансфертів з державного бюджету, передбачають встановлення спеціального режиму інвестиційної та інноваційної діяльності для суб'єктів господарювання, що реалізують проекти в пріоритетних видах економічної діяльності території. У цьому разі, території повинні максимально виважено й ефективно підходити до використання ресурсного потенціалу, стимулювання населення до високопродуктивної діяльності, а держава, в свою чергу, контролюватиме такі процеси та ефективно ними управлятиме. Це дозволить суб'єктам господарської діяльності, які функціонують на певній території, максимально сконцентрувати зусилля та ресурси на пріоритетних видах діяльності, які становитимуть „ядро” інтеграційного утворення.

Плани та програми розвитку територіальних економічних систем потребують реалізації у вигляді конкретного управлінського впливу. Враховуючи багатоцільовий характер функціонування названих систем, слід зауважити, що в процесі управління встановлюється та досягається велика кількість цілей, які різняться за параметрами, часовим горизонтом, змістом тощо. Конкретний управлінський вплив має різними способами узгоджувати різноспрямовані орієнтири, створювати умови для подолання чи пом'якшення „вузьких місць”, „негараздів”, які виникають у процесі реалізації цілей та організувати процес виконання окреслених завдань.

Управління за результатами – це така система управління, яка має базуватися на основі певного способу мислення та поведінки, орієнтованих на досягнення очікуваних результатів [352, с. 181]. Ключовими результатами функціонування та розвитку територіальної економічної системи є конкретні цілі, які були сформовані вище. Процес управління за результатами наведено на рис. 2.3.

самоврядування і громади в цілому. Удосконалення потребує і законодавство у сфері врегулювання питань прикордонного, транскордонного співробітництва й розширення зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання відповідно до вимог європейського законодавства.

Європейське співтовариство з метою реалізації законодавчої ініціативи, обґрунтовує чотири аспекти взаємодії прикордонних територій [276, с. 180], зокрема: економіка; суспільство та соціальна сфера; екологія та стійкий розвиток; організаційні та адміністративні механізми співпраці. Перший і другий аспекти залежать від активності приватного сектора та ініціативи людей і громад у прикордонні, тоді як третій, екологічний аспект, є більш системним і прив'язаний як до особливостей фізико-географічного розташування, спеціалізації економіки, так і до культури поведінки з навколишнім природним середовищем. Четвертий аспект закладає підвалини для всіх інших, оскільки без нього – зокрема без законодавства, нормативних актів, міжнародних угод, інституційних механізмів, кваліфікації державних службовців – важко здійснювати ефективні реформи у транскордонній співпраці.

Відмічене ще раз підтверджує важливість врегулювання законодавчого забезпечення у досліджуваних сферах, що дасть значний поштовх до забезпечення конвергенції, а в подальшому і інтеграції сільських прикордонних територій у європейські структури.

Однією з функцій управління як різновиду управлінської діяльності, що має свої цілі і завдання, є моніторинг. Реалізація завдань інтеграції і конвергенції сільських прикордонних територій в умовах активізації зовнішньоекономічної діяльності і транскордонного співробітництва потребує розроблення і запровадження нової системи моніторингу та оцінювання досліджуваних процесів. Зокрема постає завдання постійного моніторингу та оцінювання напрацьованих регіональних концепцій, стратегій, програм та заходів їх виконання. Інструменти моніторингу та оцінювання програм сприятимуть [144, с. 7]:

- визначенню стратегічних цілей розвитку;

індустріалізовані країни з економікою перехідного періоду; країни розширеного ЄС і країни-сусіди; країни, що розвиваються.

Рамкова програма „Горизонт-2020” покликана стати новим проектом європейського співробітництва в науково-інноваційній сфері у складний період змін світової географії, знань та інновацій. Для України ця програма відкриває нові продуктивні можливості. Нова Рамкова програма „Горизонт-2020” надає унікальні можливості для України, які дозволять їй зміцнити зв'язки з науковцями і новаторами в ЄС та асоційованих країнах заради досягнення спільних конкурентних переваг та впровадження новітніх технологій у виробничо-господарську діяльність суб'єктів господарювання на різних рівнях транскордонного співробітництва.

Результативність конвергенційно-інтеграційних процесів значною мірою залежить від удосконалення законодавчого забезпечення сфери розвитку сільських, у тому числі прикордонних територій, оскільки вони мають специфічні властивості щодо перспективного зростання в умовах прикордоння. За період становлення незалежності України неодноразово були спроби на державному рівні сформувати комплексне законодавче забезпечення розвитку територій сільської місцевості, в тому числі й гірських територій, які є характерними для областей Карпатського регіону, зокрема аграрної сфери як пріоритетної галузі для цієї місцевості. Однак дієвої цілісної програми з окреслення стратегічних пріоритетів розвитку у відмічених сферах так і не було вироблено. Державні цільові напрями сільського розвитку, незважаючи на затвердження їх концепцій, не було втілено у програми, а чинна нині програма не фінансується у повному обсязі, її виконання фактично знаходиться під загрозою [276, с. 131].

З огляду на вагому роль сільських територій у розвитку територіальних економічних систем, забезпечення конвергенційно-інтеграційних процесів їх розвитку на різних рівнях (міжрегіональному, міжтериторіальному, міждержавному) у пріоритетних видах економічної діяльності потребує особливої уваги з боку державних органів влади, органів місцевого

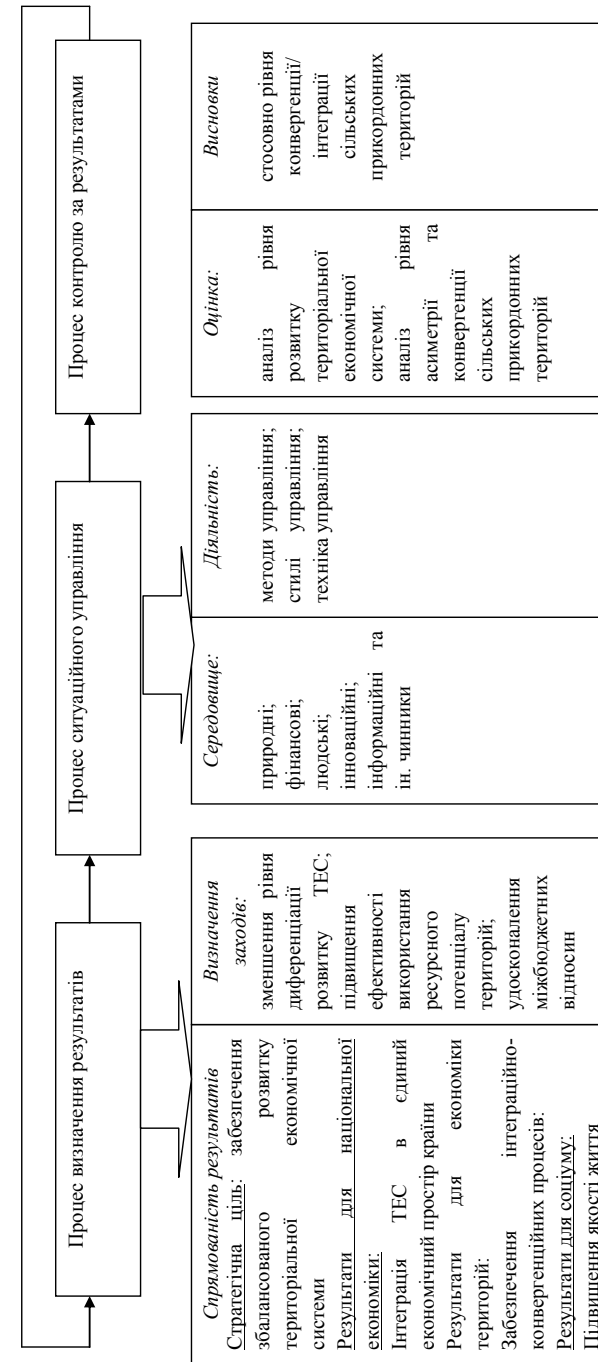

Рис. 2.3. Процес управління за результатами*
*Розроблено автором

Такий процес включає три стадії: стадію визначення результатів, на якій визначається спрямованість результатів для національної економіки, економіки територій, людини та система відповідних заходів; стадію ситуаційного управління, де формується система чинників розвитку територіальної системи та визначаються стилі, методи, технології управління як інструменти управлінської діяльності; стадію контролю за результатами, яка передбачає оцінку за напрямками її проведення та формування відповідних висновків.

Управлінський інструментарій передбачає реалізацію принципів, методів, функцій управління та системи забезпечення їх ефективної реалізації. Розглянемо їх детальніше.

Ефективний розвиток територіальних економічних систем вимагає дотримання таких принципів управління:

- збалансованості соціальної, економічної та екологічної складової розвитку, що в сукупності забезпечить сталий розвиток територіальної системи. Слід збалансувати трансформаційні структурні зрушення в економіці території та стан довкілля, економічні інтереси розвитку системи та соціуму;

- комплексності, який передбачає формування оптимальної структури господарського комплексу територіальної системи, забезпечення спеціалізації економіки території, підвищення рівня її ефективності;

- цілісності – передбачає інтеграцію всіх суб'єктів господарювання та ресурсів (елементів системи) у єдиний економічний простір територіальної системи; інтеграцію усіх територіальних економічних систем у єдиний економічний простір країни в цілому;

- пріоритетності, згідно з яким забезпечення ефективного розвитку територіальної економічної системи вимагає врахування пріоритетів розвитку території, інтересів суб'єктів господарювання, територіальної громади та інтересів країни в цілому;

- ефективності, що передбачає забезпечення результативності функціонування територіальної економічної системи за оптимального використання її ресурсного потенціалу.

пілотних проектів з урахуванням кластерних підходів, що зумовить активізацію конвергенційно-інтеграційних процесів територіального розвитку.

Сучасні підходи до забезпечення конвергенційно-інтеграційних процесів сільських прикордонних територій, зокрема областей Карпатського регіону, обумовлюють необхідність формування нових спільних програм і проектів у межах прикордонної і транскордонної співпраці між господарюючими суб'єктами у пріоритетних видах економічної діяльності на рівні регіону. Розроблення і впровадження таких проектів сприятиме обґрунтуванню превентивних заходів щодо уникнення загроз для еколого-економічного й соціального розвитку сільських прикордонних територій, розширенню транскордонних контактів між територіальними економічними системами, владними структурами та громадами по обидва боки кордону. В цьому контексті доцільним є формування Концепції спільної операційної програми для транскордонного Карпатського регіону в межах фінансової підтримки Євросоюзу. На подальшу перспективу, до 2020 р., актуальним завданням є розроблення та прийняття нової Стратегії міжрегіонального та прикордонного співробітництва України, в тому числі областей Карпатського регіону, із сусідніми країнами (Угорщина, Польща, Словаччина та Румунія) у соціально-економічній, екологічній та у сфері охорони навколишнього природного середовища.

В умовах посилення транскордонної співпраці в межах реалізації спільних проектів доцільно звернути увагу на Рамкову програму науково-технічного співробітництва країн-членів ЄС „Горизонт-2020” зокрема підпрограму „Міжнародне співробітництво”, яка стосується вирішення проблем суспільства та проведення перспективних і базових досліджень, а також підтримки конкурентоспроможності європейської промисловості, передусім шляхом розвитку світових стандартів і рекомендацій. Крім того, сприяння мобільності науковців і новаторів відіграватиме ключову роль у зміцненні міжнародної співпраці. Згідно з програмою „Горизонт-2020” міжнародне співробітництво здійснюватиметься в таких напрямках [207, с. 50-52; 73]:

підтримки інноваційних проєктів, запропонованих виробниками на основі формування кластерів [297].

Практика господарювання підтверджує, що створення кластерів на мікро-і мезорівні („знизу”) дає більшу результативність порівняно з ініціюванням формування кластерів на рівні держави („зверху”), оскільки на рівні регіону суб’єкти господарювання, державні структури, органи місцевого самоврядування володіють достовірною інформацією щодо наявності всіх сприятливих природних і матеріальних ресурсів для формування дієвого кластеру з урахуванням його можливого „перекриття” в межах пріоритетних сфер і видів економічної діяльності певної території.

У цьому контексті важливим є використання конкурентних переваг розвитку сільських прикордонних територій, областей Карпатського регіону, підвищення їх конкурентоздатності. Зокрема, у пріоритетних галузях Закарпатської області доцільним є формування кластерів у машинобудуванні (виробництво автомобілів); лісопромислового виробництва; сільському господарстві (виробництво органічної, екологічно чистої продукції); рекреаційно-туристичній сфері та транспортно-логістичному комплексі.

Для України, зокрема для прикордонних сільських територій, прикладом може стати досвід Словенії, яка за період 1999-2003 рр. впровадила поетапну Національну програму кластеризації [297]:

- *перший етап* (6 місяців) передбачав ідентифікацію потенційних кластерів;
- *другий етап* (1 рік) – розвиток кластерної політики;
- *третій етап* (2,5 року) – реалізація Програми.

Реалізація відміченої програми дістала дієву підтримку центральної і регіональної влади Словенії, а також ділових кіл, що сприяло створенню і ефективному функціонуванню 12 динамічних промислових кластерів як на національному, так і на ринках Євросоюзу та світу.

Нині постає необхідність пошуку інноваційної моделі розвитку територіальних економічних систем, зокрема областей Карпатського регіону, де сільські прикордонні території можуть стати базовими у запровадженні

Серед методів управління розвитком територіальної економічної системи слід виділити територіальне прогнозування, планування розвитку територій, фінансові та грошово-кредитні методи.

Прогнозування розвитку територій становить передбачення ситуації, яка може скластись у перспективі залежно від реалізації заходів державної влади, ефективності державного та територіального управління. Територіальне прогнозування, яке здійснюється на основі ретроспективного та поточного аналізу розвитку територіальних економічних систем, дає змогу визначити майбутній рівень та глибину процесів конвергенції та інтеграції, активізувати роль держави у розвитку тих територій, де такі процеси розвинуті у недостатній мірі. Державні органи влади мають змогу регулювати конвергенційно-інтеграційні процеси через зменшення рівнів диференціації територіального розвитку, спрямування цільових коштів на території, які є перспективними з точки зору забезпечення інтеграційних процесів країни в цілому.

Планування розвитку територій представляє собою комплекс заходів, узгоджених стосовно ресурсів, виконавців і термінів здійснення щодо забезпечення конвергенційно-інтеграційних процесів територіальних економічних систем. Розроблення програм розвитку територій надає їм необхідні орієнтири, які дозволяють визначити домінуючі тенденції, своє місце в міжтериторіальному та міжнародному поділі праці. Метою розроблення таких програм є створення умов для інтеграції територій у єдиний економічний простір держави, зближення рівнів їх розвитку як передумови забезпечення конвергенції.

Серед економічних методів регулювання розвитку територіальних економічних систем варто, перш за все, виділити фінансові та грошово-кредитні методи. Їх зміст полягає в наданні одноразових, тимчасових і постійних субсидій, дотацій, кредитів, грантів, податкових пільг для зниження витрат з виготовлення продукції, надання послуг на проблемних територіях з метою накопичення власних інвестиційних

ресурсів і підвищення привабливості їх залучення із зовнішніх джерел [21, с. 247; 177, с. 154-155; 7, с. 65-75].

Управління розвитком територіальної економічної системи найбільш системно розкривають функції управління – відповідні види управлінського впливу, що стосуються всіх управлінських структур регіону.

Планування як функція управління процесом розвитку територіальної економічної системи полягає у систематизованих зусиллях органів державного та територіального управління, спрямованих на розроблення стратегії розвитку території, оформлення її у вигляді стратегічних, поточних та оперативних планових документів, організацію виконання цих планів. Основною метою планування є визначення порядку дій для підготовки ефективного функціонування територіальної економічної системи у довгостроковій перспективі. Основними передумови забезпечення планування розвитку територіальних економічних систем є:

- необхідність забезпечення миттєвої реалізації на зміни умов, чинників та ресурсів, які визначають розвиток територіальної економічної системи через їх моделювання;

- потреба в об'єднанні ресурсів, концентрації виробництв на створення інтеграційних утворень;

- посилення участі територіальних економічних систем у міжнародному поділі праці, інтернаціоналізації бізнесу;

- необхідність зменшення рівнів територіальної диференціації як передумови до забезпечення конвергенційних процесів.

Стратегія розвитку територіальної економічної системи повинна бути розроблена в двох площинах: стратегія забезпечення процесів конвергенції та стратегія забезпечення процесів інтеграції, реалізація яких дозволить досягти збалансованого розвитку території.

Ефективне управління територіальною економічною системою залежить від його організації, що містить гармонійне поєднання дій управляючої та керованої систем, налагодження взаємозв'язків між ними [21, с. 310], які

Процеси інтеграції української економічної системи у світогосподарську обумовлюють необхідність формування конкурентоздатного господарського комплексу країни та її регіонів на основі вирівнювання рівнів соціально-економічного розвитку територіальних систем. Акцентування уваги на підвищенні рівня регіонального розвитку є важливою складовою економічної політики України в контексті європейського досвіду регіонального управління.

У забезпеченні конкурентоспроможності територіальних економічних систем вагому роль відіграє створення й ефективне функціонування кластерів у пріоритетних галузях і видах економічної діяльності регіонів, у тому числі сільських територій. Кластерний підхід як ефективний чинник розвитку територіальних систем застосовується передусім з метою прискорення трансформаційних змін у сфері регіональної економіки, формування сприятливого інноваційного клімату і підвищення мотивації для успішного функціонування бізнесу, зокрема малого і середнього. Кластеризація економіки сільської місцевості стане поштовхом для конвергенційних процесів розвитку сільських територій, а вироблення спільних стратегій прикордонно- і транскордонного розвитку сприятиме адаптації у європейські структури.

Досвід розвинених країн підтверджує необхідність урахування кластерного підходу у забезпеченні інноваційного спрямування розвитку економічної системи. Так, нова промислова політика Франції, як і інших розвинених держав Євросоюзу, спрямована на підвищення конкурентоздатності економіки, розглядає свої кластери Poles de competitive як складову Європейської кластерної мережі, формуючи сприятливе середовище для співпраці з аналогічними закордонними утвореннями. Ключовою складовою такої співпраці стало окреслення технологічних ініціатив, сформованих Сьомою рамковою програмою ЄС (FP7, 2007-2013 рр.) та програмою EUREKA, остання з яких поєднала франко-німецькі ініціативи й нині охоплює 34 країни-учасниці. Метою відміченої програми є підвищення європейської конкурентоспроможності територіальних економічних систем шляхом

оскільки регіони конкурують між собою задля забезпечення функціонування системи. Інтеграційні взаємодії між регіонами виникають як необхідність формування взаємозв'язків з метою спільного виживання, коли потенціал конкурентних взаємодій вже вичерпано.

В умовах інформаційного суспільного розвитку результативність зростання економічної системи залежить від наявного людського та фінансового капіталу, що не підпадають під територіальні межі і мають властивість швидкого просторового переміщення. Концентрація інформаційних потоків, потоків людського та фінансового капіталу у просторовому розміщенні створює певні перекриття, де формується найвища активність міжрегіональної економічної співпраці. Такі території, як відмічає І. Сторонянська [319, с. 12], ще називають „футуро зонами” – регіонами, які формують бачення майбутнього.

Сільським прикордонним територіям Карпатського регіону притаманні міжтериторіальні інтеграційні процеси, що відбуваються у зовнішньоекономічному просторі по обидва боки кордону з країнами-членами Євросоюзу.

В цілому забезпечення міжрегіональної економічної інтеграції і конвергенції суб'єктів господарювання базується на взаємообумовленості інтересів господарюючих структур, взаємозалежності їх функціонування, взаємопроникненні процесу їх зближення з метою розширеного відтворення їх діяльності у напрямі формування цілісного господарюючого механізму, здатного адаптуватися до вимог Євросоюзу й інтегруватися у світогосподарські процеси розвитку.

Водночас сільські прикордонні території областей Карпатського регіону обумовлюють необхідність як міжрегіонального, так і міжтериторіального конвергенційно-інтеграційного спрямування, оскільки мають унікальну можливість швидкої адаптації до умов і вимог європейського співтовариства для підвищення стійкості сільських територіальних економічних систем і забезпечення їх збалансованого розвитку.

дозволять забезпечити реалізацію конвергенційно-інтеграційних процесів територіальної економічної системи та досягти її збалансованого розвитку. Організаційну єдність усіх елементів територіальної економічної системи можна забезпечити через забезпечення скоординованої роботи усіх ланок та суб'єктів господарювання, розподіл управлінської діяльності на її спеціалізовані види, що визначатимуть спеціалізацію економіки території.

Сьогодні організаційні структури управління територіальними економічними системами не можна розглядати як статичні, оскільки під мінливим впливом чинників зовнішнього середовища (політична та економічна ситуація в країні, нормативно-правове поле регулювання, податкове законодавство), зміни спеціалізації економіки території, ефективності використання її ресурсного потенціалу вони повинні бути динамічними, підлягати моделюванню та трансформації.

Новостворена організаційна структура управління територіальною економічною системою повинна відповідати принципам та постулатам нової моделі конвергенції через досягнення рівноваги, симетричності та зближення рівнів розвитку територій як у просторовому, так і часовому аспектах як передумова забезпечення інтеграційних процесів країни в цілому. Повинна зазнавати змін вся організаційна структура: організація і функціонування суб'єкта управління, в якості якого виступають інститути управління конвергенційно-інтеграційними процесами; структура взаємозв'язків у межах територіальної економічної системи з керованими об'єктами; сам об'єкт управління – процеси конвергенції та інтеграції.

Вважаємо, що організаційна структура управління територіальною економічною системою повинна будуватися за матричним підходом [8], де на перетині діяльності інститутів управління інтеграційно-конвергенційними процесами за напрямками забезпечення таких процесів будуть досягнуті результати, які відобразатимуть збалансований розвиток територіальної економічної системи. Організаційна структура управління територіальною економічною системою як по вертикалі, так і по горизонталі повинна бути

узгоджена з пріоритетами та принципами збалансованого розвитку території, де кожен із виконавців координуватиме та консолідуватиме свою діяльність і дії в напрямі формування та реалізації конвергенційно-інтеграційної моделі розвитку (рис. 2.4).

Функція мотивації полягає у стимулюванні суб'єктів господарювання до активізації розвитку бізнесу, поліпшення соціально-економічних показників розвитку території, формування системи потреб відповідно до пріоритетів територіального розвитку; застосування системи стимулів суб'єктам господарювання за високі показники соціально-економічного розвитку.

Вагоме місце серед функцій управління територіальною системою належить контролю, який повинен бути присутнім на всіх ланках і стадіях реалізації процесів конвергенції та інтеграції, вчасного виявлення відхилень та оцінки рівня досягнення поставлених цілей. Реалізація функції контролю вимагає посилення відповідальності органів державної влади та органів місцевого самоврядування за витрачанням ресурсів; виявлення відхилень від намічених цілей; глибокого аналізу проблемних ситуацій, контролю процесів боротьби з ними.

Основним завданням регулювання розвитку територіальної економічної системи є розроблення та реалізація відповідних методів, засобів, механізмів, які дозволять забезпечити збалансований розвиток територіальної системи через досягнення процесів їх конвергенції та інтеграції.

Правове забезпечення розвитку територіальної економічної системи передбачає наявність системи правових відносин, формування відповідного нормативно-правового поля, що регламентує діяльність суб'єктів господарювання та відносини між державою та окремою територією, розмежування повноважень між центральними та місцевими органами виконавчої влади.

першочергова підтримка забезпечення відповідних соціально-економічних умов життєдіяльності на депресивних сільських територіях. Як наголошують науковці Я. Гадзало і В. Жук [333, с. 13], соціально-економічна сутність селозберігаючого розвитку вітчизняного аграрного підприємництва і сільських територій включає відповідний адміністративно-територіальний устрій, державну аграрну, податкову, соціальну, інвестиційну та іншу політику, масове розгортання наукового та громадського дорадництва, що забезпечує збереження села, функціонування там відповідального підприємництва та наявність гідних умов проживання і розвитку людини.

Світові інтеграційні процеси зумовлюють необхідність активізації міжрегіональної економічної, соціальної й екологічної інтеграції територіальних економічних систем, що є вагомою складовою забезпечення збалансованого розвитку країни та її регіонів. Під впливом конвергенційно-інтеграційних процесів знижуються негативні тенденції господарської діяльності людини, формуються стійкі моделі виробничо-споживчого спрямування на основі раціонального використання природних ресурсів, збереження довкілля і охорони навколишнього природного середовища.

У сучасних умовах господарювання посилюється роль і місце прикордонних регіонів у євроінтеграційних процесах, актуалізується їх привабливість щодо залучення як вітчизняних, так більшою мірою іноземних інвестицій, які спрямовуються у пріоритетні види економічної діяльності, підвищуючи їх конкурентоспроможність на внутрішньо-, міжрегіональному та світовому ринках.

Однак, як вважають окремі науковці [319, с. 15], для збереження власної конкурентоспроможності регіони змушені здійснювати переорієнтацію інтеграційних економічних зв'язків на сусідні території, що пов'язано передусім із здешевленням транспортних витрат. Така переорієнтація є характерною для периферійних територій. З метою подолання кризових явищ та виживання в умовах ринку відбувається взаємодія регіонів за двома видами, зокрема конкуренції та інтеграції. Конкуренція передусє процесу інтеграції,

Відмічена Стратегія є важливою не тільки для країн-членів ЄС, а й для країн-кандидатів, оскільки вона може стати провідником для останніх у питаннях реформування.

Можливості і перспектива створення і формування зони вільної торгівлі та спільного ринку на прикордонних територіях України, Угорщини, Словаччини, Румунії потребують активізації функціонування інфраструктури товарного ринку та його складових – товарних бірж, промислових палат, систем оптової і роздрібною торгівлі, фірм, що постачають учасників транскордонної співпраці і зовнішньоекономічної діяльності інформацією про ринки та компанії, які займаються посередницькою діяльністю, служб сервісу.

Стосовно створення зон спільного підприємництва із зарубіжними партнерами на прикордонних територіях України і суміжних країн важливого значення набуває розгортання підприємницької діяльності саме на сільських територіях. Однак проведені вченими Відділення аграрної економіки і продовольства Національної академії аграрних наук України економіко-математичні розрахунки сучасного вектору розвитку сільських територій засвідчують негативну тенденцію для села України: інтегрований індекс розвитку сільських територій у 2013 р. проти 1991 р. знизився до показника 0,2. Зокрема різко погіршилися показники основних складових індексу: чисельність сільського населення за аналізований період знизилася з 16,8 до 14,3, або на 2,5 млн. осіб; кількість сільських населених пунктів зменшилася на 53 од. і становила 28397 сіл (2013 р.); кількість найманих працівників сільськогосподарських підприємств знизилася до 0,8 млн., або на 3,6 млн. осіб. Різко скоротилася підприємницька зайнятість: за період з 1990 по 2013 р. у сільській місцевості вона знизилася на 72 % (з 5,0 до 1,4 млн. зайнятих осіб) [333, с. 4].

Економічна наука і досвід розвинутих країн світу визначили пріоритетом у політиці держави: 1) сільський розвиток (через підтримку аграрного підприємництва); 2) розвиток сільських територій (через інвестиції в їх соціально-економічну інфраструктуру). Важливим принципом при цьому є

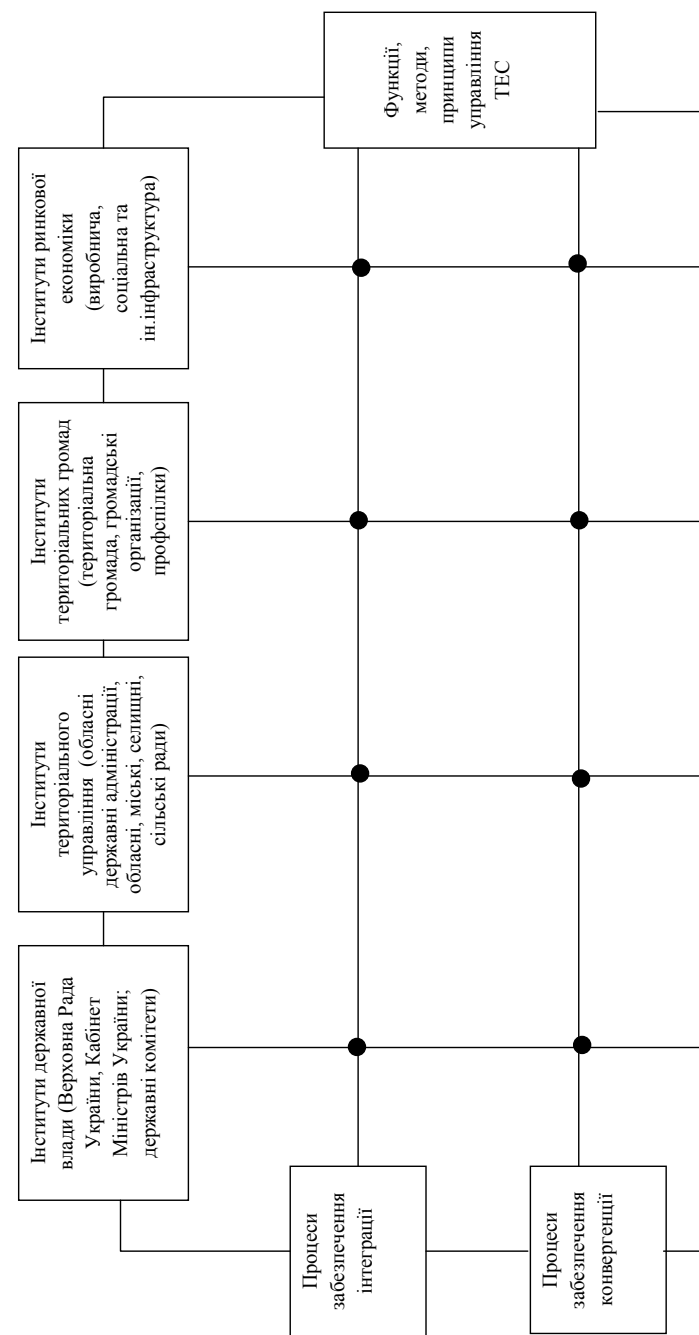

Рис. 2.4. Організаційна структура управління територіальною економічною системою*
*Складено автором

Інформаційне забезпечення полягає в інформатизації територіальних громад щодо пріоритетів та перспектив розвитку території, можливості доступу до джерел інформації. Інформаційне поле включає також нормативно-правову базу регулювання розвитку територіальних економічних систем.

Організаційно-економічне забезпечення розвитку територіальних економічних систем передбачає застосування системи заходів, спрямованих на трансформацію економіки території, зміну спеціалізації, модернізацію інфраструктури, налагодження системи прогнозування територіального розвитку, створення спеціальних інституцій підтримки розвитку території, забезпечення її інвестиційної привабливості тощо.

Отже, розроблений підхід до управління розвитком територіальних економічних систем дозволить підвищити ефективність їх функціонування, удосконалити методи та організаційні форми управління територіями, збалансувати інтереси територіальних громад та влади в такий спосіб, досягти збалансованого розвитку територіальних економічних систем.

2.2. Методологія управління процесами конвергенції й інтеграції сільських прикордонних територій

Необхідність забезпечення продовольчої безпеки країни вимагає посиленої уваги до управління сільськими територіями, як територіальною підсистемою, що володіє значним ресурсним потенціалом розвитку сільського господарства. Існує внутрішньотериторіальна диференціація розвитку сільських територій, що свідчить про необхідність забезпечення та управління процесами інтеграції та конвергенції в межах цих територіальних систем. Сьогодні база даних про сільські території обмежується результатами емпіричних спостережень та вкрай обмеженою статистичною інформацією. Сільські території поки що не є об'єктом статистичного спостереження,

пухових ковдр, подушок), ТОВ „Фішер-Мукачево” та ТОВ „Бліцартпродукціон” (виробництво лиж).

Вагому роль у виробництві продукції і розвитку економіки регіону відіграють спільні з іноземними партнерами підприємства: ТОВ “Троклін Карпати» (пошиття верху автомобільних сидінь); ТОВ „ФЦА” – (операції з нерухомим майном); ТОВ „Петро Карбо Хем Мукачево” (вантажні перевезення). Розгорнули діяльність з виробництва електроустаткування до двигунів ТОВ „Ядзакі Україна”, ТОВ „Джейбіл Сьоркіт Юкрейн-Лімітед”; ТОВ „ВЕТ Аутомотив”, ТОВ „Платі Юкрейн Лімітед”, які здійснюють реалізацію продукції як на вітчизняному, так і зарубіжних ринках.

Спільні із зарубіжними партнерами підприємства та товариства, що функціонують на сільських прикордонних територіях області, можуть стати безпосередніми учасниками зон спільного підприємництва та зон вільної торгівлі і спільного ринку.

Єдиний ринок, як наголошено у Стратегії „Європа 2020” [212], передбачає наявність добре функціонуючих і взаємопов'язаних ринків, де конкуренція і доступ споживачів стимулюють зростання та інновації. Відкритий єдиний ринок для послуг повинен бути створений на основі Директиви про послуги. Повна реалізація Директиви про послуги може збільшити торгівлю комерційними послугами на 45 % і сприяти збільшенню прямих іноземних інвестицій до 25 %, в результаті чого ВВП збільшиться від 0,5 до 1,5 %. Доступ малого і середнього бізнесу до єдиного ринку необхідно поліпшити. Повинні бути розроблені конкретні ініціативи в галузі політики, в тому числі спрощення норм корпоративного права (процедур банкрутства, статуту приватної компанії), а також ініціативи, що дозволяють підприємцям перезапустити невдалий бізнес. Громадяни повинні мати можливість повною мірою брати участь в єдиному ринку. Це вимагає зміцнення їх здатності і впевненості у своїх можливостях купувати товари та послуги, зокрема он-лайн.

Актуальним є створення і формування в областях Карпатського регіону спеціальних (вільних) економічних зон і територій пріоритетного розвитку, де існують несприятливі соціально-економічні й екологічні умови життєзабезпечення і діяльності місцевого населення, з метою реалізації інвестиційно-інноваційних проектів у напрямі забезпечення збалансованого розвитку територій, передусім депресивних, що в подальшому забезпечить їх конвергенцію і сприятиме вирівнюванню їх економічного, соціального й екологічного розвитку.

Для територій сільської місцевості, зокрема Карпатського регіону, характерним є розвиток підприємництва, в тому числі малого і середнього бізнесу. До суб'єктів інфраструктури з підтримки підприємництва, згідно із Законом України „Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні” [259], належать бізнес-центри, бізнес-інкубатори, технопарки, індустриальні парки, інноваційні бізнес-інкубатори, науково-технологічні центри, центри трансферу технологій, фонди підтримки малого підприємництва, лізингові компанії, консультативні центри, інші підприємства, установи та організації, основним завданням яких є сприяння розвитку малого і середнього підприємництва.

Наукові дослідження підтверджують, що передумовою створення зон спільного підприємництва, в перспективі формування зони вільної торгівлі та спільного ринку на прикордонних територіях України, Угорщини, Словаччини, Румунії, є успішне функціонування спільних із зарубіжними партнерами підприємств прикордонної Закарпатської області.

На її території сьогодні успішно функціонують спільні підприємства СП „Тисатранс” (надання транспортних послуг), „Віадук” (виробництво засобів обчислювальної техніки), „Закарпаття” (виробництво садових меблів), „Смерека”, „Радіола”, „Сантрі”, „ІзолітКарпати”, „Інтеграл-Береги” (обробка деревини та виробництво столярних виробів), „Елегант”, „Євромакс”, „Дріада” (виробництво товарів широкого вжитку), фірма „Сандерс” (виробництво

оскільки відчувається дефіцит доступної інформації про результати соціологічних досліджень [218, с. 22]. Це спричинено відсутністю нової теоретичної моделі конвергентно-інтеграційних процесів сільських прикордонних територій, яка б забезпечила ефективне використання переваг ресурсного потенціалу територій, мінімізувала ризики їх дивергентних процесів, дозволила б економіці територій забезпечити рівновагу та об'єднати воедино економічну, соціальну та екологічну складові. Проте, незважаючи на таку ситуацію, окремі напрацювання у сфері конвергентно-інтеграційних процесів існують [107; 174; 19; 231; 26; 319]. Наприклад, розроблено систему індикаторів та показників, що характеризують рівень асиметрій розвитку територій, а відтак – процеси конвергенції та інтеграції; рівень ефективності інтеграційних процесів, впливу інтеграційних утворень на рівень розвитку економіки, стан і динаміку внутрішньодержавної економічної інтегрованості України.

Таким чином, існує потреба у формуванні методологічної та методичної бази управління процесами конвергенції та інтеграції сільських прикордонних територій, яка б дозволяла оцінити конвергенційно-інтеграційні процеси та рівень їх глибини. В цілому під методологією управління процесами конвергенції та інтеграції розумітимемо сукупність прийомів, принципів та методів дослідження, методичних підходів, що використовуються для оцінки конвергенційно-інтеграційних процесів сільських прикордонних територій і які дозволяють визначити рівень конвергенції/інтеграції. Схематично методологія управління процесами конвергенції та інтеграції сільських прикордонних територій наведена на рис. 2.5.

Запропонована методологія містить шість послідовних етапів управління процесами інтеграції та конвергенції сільських прикордонних територій. На першому етапі визначається концепція управління зазначеними процесами. У сучасній науковій літературі існує дві взаємопов'язані концепції конвергентно-інтеграційних процесів: σ - конвергенція, яка передбачає скорочення міжтериторіальної диференціації показників розвитку, наприклад ВРП на душу населення, та β - конвергенція, що відображає наближення слаборозвинених

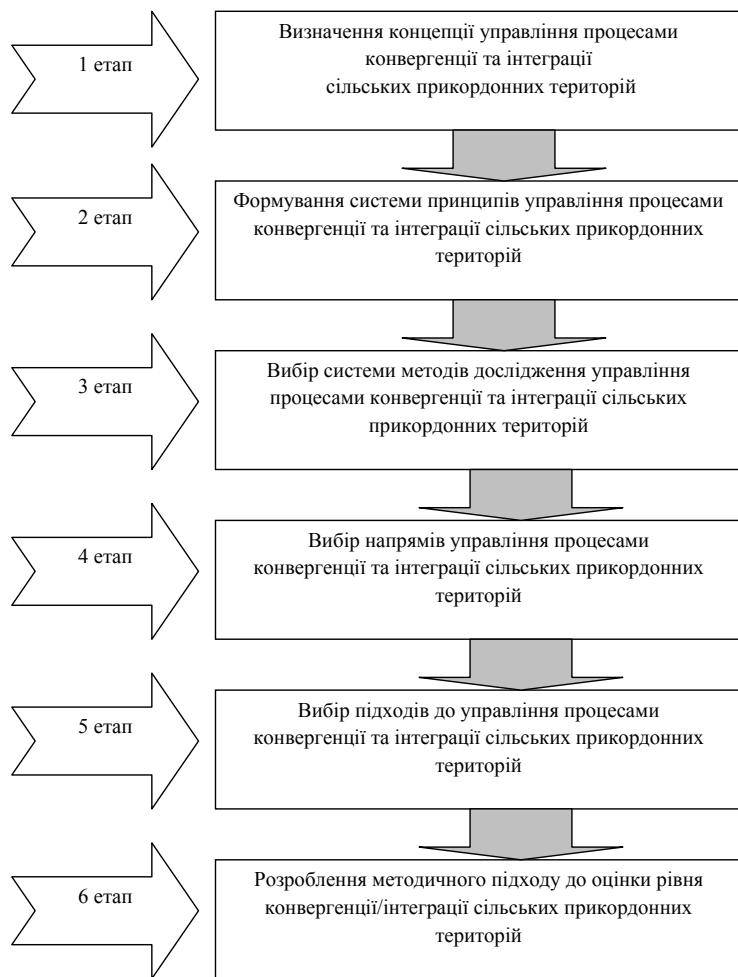

Рис. 2.5. Методологія управління процесами конвергенції та інтеграції сільських прикордонних територій (авторська розробка)

територій за рахунок прискореного розвитку до більш розвинених, що відтак скорочує розрив у показниках розвитку.

Проблеми β -конвергенції спричинені дилемою будь-яких об'єднань і структур – з одного боку, сподівання на отримання вигод від інтеграції, а з іншого

держави. Окремі науковці зауважують [353, 288], що конкурентоспроможність є здатністю виконувати власні функції (призначення, місію) з необхідними якістю і вартістю в умовах конкурентного ринку, тобто обумовлена економічними, соціальними, політичними та іншими факторами функціонування регіону і його окремих товаровиробників на внутрішньому і зовнішньому ринках, що відображається через показники (індикатори), які характеризують стан і динаміку розвитку регіону.

Конкурентоспроможність регіональної економіки створює передумови до забезпечення збалансованого розвитку територіальної системи. Комплексного розвитку територій можна домогтися за допомогою надання їм спеціального економічного статусу, зокрема територій пріоритетного розвитку та спеціальних (вільних) економічних зон шляхом залучення інвестиційних ресурсів у пріоритетні види економічної діяльності окремої території. Формування відмічених територій сприятиме: створенню нових робочих місць; запровадженню інноваційних технологій у виробничу сферу та сферу з надання послуг, прискоренню процесу „дифузії” інновацій у пріоритетних сферах регіональної економіки; активізації прикордонного і транскордонного співробітництва; розширенню зовнішньоекономічних зв'язків суб'єктів господарювання по обидва боки кордону; збільшенню виробництва високоякісної продукції та надання послуг; створенню сучасної виробничої, транспортної та ринкової інфраструктури за європейськими вимогами.

Перспективи євроінтеграційного процесу на прикордонних територіях Закарпаття були започатковані ще у 1980 р., коли в м. Ужгород проводилась міжнародна конференція „Розвиток прикордонних економічних зв'язків країн-членів РЕВ” [282], яка окреслила напрями інтеграції у європейське співтовариство. Це ж було підтверджено прийняттям Закону України „Про спеціальну економічну зону” Закарпаття "від 22 березня 2001 р. № 2223-III строком на 30 років. Незважаючи на скасування пільгового режиму господарювання СЕЗ „Закарпаття” (25.03.2005 р.), тут і донині успішно реалізуються інвестиційні проекти.

Геополітичне розташування прикордонних областей Карпатського регіону посилює конвергенційно-інтеграційні процеси сільських територій і створює сприятливе середовище щодо функціонування прикордонної інфраструктури. Зокрема, на території Закарпатської області здійснюють діяльність Ужгородська, Виноградівська і Чопська митниці, які входять до складу Західної регіональної митниці, де функціонують 19 пунктів пропуску через державний кордон України. На закарпатських кордонах діють 7 термінальних комплексів, що надають транспортні послуги.

Пріоритетним напрямом активізації інтеграційних процесів сільських прикордонних територій є розбудова і модернізація прикордонної та митної інфраструктури і транспортних коридорів, що додатково потребують: створення пунктів перетину українсько-польського кордону, здійснення реконструкції існуючих пунктів пропуску на кордоні з Угорщиною, Румунією та Словаччиною відповідно до міжнародних стандартів, посилення контролю та підвищення пропускної спроможності, сприяння залученню допомоги іноземних держав та міжнародних організацій, здійснення моніторингу програм розвитку міжнародних транспортних коридорів. Для розбудови транспортно-логістичних центрів доцільно розробити концепцію та програму їх технічного оснащення, а також створити міжнародний транспортно-логістичний регіональний центр.

З метою активізації транспортних перевезень і вантажо-розвантажувальних робіт в області розроблено проект створення міжнародного транспортно-логістичного центру на базі існуючих підприємств Чопсько-Загонського транспортного вузла (Україна, Угорщина), підприємств станцій Чіерна-над-Тисою (Словацька Республіка) та провідних підприємств країн вантажовідправників-вантажоотримувачів, що дасть змогу забезпечити реалізацію конвергенційно-інтеграційних процесів на сільських прикордонних територіях регіону.

Формування конкурентоспроможності розвитку територіальних економічних систем є стратегічним пріоритетом національної безпеки

– небажання поступитися власними уподобаннями учасників інтеграційного утворення – зумовлені їх інституційними та економічними властивостями [184].

Процеси абсолютної та відносної β -конвергенції ставлять різні вимоги до системи державного регулювання економічного розвитку з боку центрального уряду. Якщо існує достатньо швидка абсолютна β -конвергенція й розбіжності в рівнях економічного розвитку територій знижуються автоматично в результаті дії ринкових сил, то втручання уряду не є обов'язковим. Якщо ж умови розвитку регіональних економік якісно різні і наявна умовна β -конвергенція, то зближення рівнів економічного розвитку відбуватиметься лише до певної межі. Подальше скорочення розбіжностей неможливе без активного державного втручання, спрямованого на усунення перешкод для подолання відносного відставання та реалізації економічного потенціалу менш розвинених територій [316, с.161].

На другому етапі формується система принципів управління процесами інтеграції та конвергенції сільських прикордонних територій. Виходячи з вище описаних досліджень, основними методологічними принципами управління процесами інтеграції та конвергенції сільських прикордонних територій є цілісність та системність; цільова спрямованість; простота та гнучкість; спеціалізація; періодичність; зрозумілість та адекватність (рис. 2.6).

Відповідно до обраних методологічних принципів на третьому етапі обирається система методів дослідження управління процесами інтеграції та конвергенції сільських прикордонних територій. Серед методів дослідження слід виокремити такі, як метод абсолютної та відносної конвергенції, метод Джинні, метод Аткинсона, метод Тейла, метод Морана, метод куль, метод зваженого коефіцієнта варіації Уільямсона [398, с. 3-56; 159; 397, с. 402-410; 379, с. 407-416; 26, с. 7], які детальніше розглядатимуться у параграфі 2.3.

На четвертому етапі обираються напрями управління процесами інтеграції та конвергенції сільських прикордонних територій. На цьому етапі доцільно виділити два напрями дослідження. Перший напрям передбачає

Рис. 2.6. Методологічні принципи управління процесами конвергенції та інтеграції сільських прикордонних територій

оцінку рівня асиметрій (дивергенції) територіального розвитку, в результаті чого порушується рівновага територіальних економічних систем, яка

Закарпатської області створено і функціонують індустріальні парки у с. Розівка (електронної промисловості) та с. Соломоново – машинобудування.

Водночас із формуванням технопарків доцільно звернути увагу на створення технополісів як точкових вільних економічних зон з територіальним розміщенням на сільських територіях, де у процесі їх становлення враховуватиметься взаємообумовленість вітчизняних наукових інновацій та світових високих технологій з традиційною культурою як на національному, так і регіональному рівні, що в результаті створюватиме комфортне середовище для життєзабезпечення мешканців досліджуваних територій. Такі острівці наукових зон мотивуватимуть формування інноваційних центрів і інкубаторів з метою підтримки малого і середнього підприємництва, що спонукає до збільшення кількості інноваційно-активних підприємств у пріоритетних галузях і видах економічної діяльності на прикордонних територіях сільської місцевості. Відмічені інноваційні центри покликані поєднати зусилля науковців і підприємців у запровадженні наукових ідей, винаходів із залученням капіталу, фінансових ресурсів суспільних і приватних фондів для започаткування інноваційного господарювання. Реалізація інноваційних підходів у подальшому сприятиме підвищенню рівня зайнятості сільських мешканців, їх добробуту і благополуччя, зменшить негативні наслідки міграційних процесів, що часто пов'язані з пошуком роботи.

Нині постає необхідність формування і поширення інноваційної культури у всіх сферах і видах економічної діяльності суспільства, що підсилить конвергенційно-інтеграційний ефект розвитку територіальних економічних систем. Незважаючи на певне законодавче забезпечення відміченої сфери, зокрема й прийнятий Закон України "Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків" (від 12 січня 2006 р. № 3333-IV) [262] і низки відповідних змін до нього, суттєвої підтримки з боку держави, вчених і науковців потребує процес територіального розширення і створення нових технопарків з метою прискорення інноваційних впроваджень у виробництво.

операційних завдань [256, с. 51]: ініціювати створення єдиного модулю стимулювання інвестиційної діяльності за взірцем країн Європи; розширити мережу інвестиційних проектів з країн-сусідів у провідних видах економічної діяльності; розробити механізм контролю за якістю іноземних інвестицій та усунення загроз псевдо-інвестицій у регіоні; сформувавши дієву систему укладання інвестиційних договорів та моніторингу виконання інвестиційних зобов'язань; вдосконалювати структуру експорту з наданням переваг ефективним компонентам життєвого циклу продукції; сприяти створенню спільних підприємств у високотехнологічних сферах діяльності.

У системі реалізації процесів інтеграції і конвергенції територіальних економічних систем вагоме місце займає створення науково-технічних зон. Для сільських прикордонних територій актуальним є створення технопарків, індустріальних парків, технополісів, інноваційних центрів та інкубаторів як форм інтеграції науки і виробництва в регіоні.

З метою утвердження сприятливого інноваційного клімату на територіях сільської місцевості та забезпечення умов економічно обґрунтованих процесів впровадження інновацій доцільним є формування інноваційної структури, що уможливить ефективну інноваційну діяльність суб'єктів господарювання на досліджуваних територіях. Економіка територіальної системи вважається інноваційною, якщо на основі інноваційної інфраструктури, яка є основним інструментарієм і механізмом інноваційної економіки, забезпечується високий рівень зростання національної економіки країни. Зокрема, вагомою складовою формування інноваційної економіки є створення науково-технологічних парків, що акумулюють нові знання і технології з використанням науково-виробничого і кадрового потенціалу, синтез яких спрямовується на інноваційний розвиток господарського комплексу країни та її регіонів. Функціонування техно- та індустріальних парків передбачає співпрацю з територіальним виробничим комплексом, науковими центрами, бізнес-структурами, залучення креативної молоді, в тому числі студентів, що спрямовують власну діяльність у напрямі розширення інноваційних знань. Зокрема, на сільських територіях

призводить до територіальної дезінтеграції єдиного економічного простору. Другий напрям спрямований на оцінку рівнів зближення територіальних систем як передумов до забезпечення конвергенційно-інтеграційних процесів. Кожен із напрямів дослідження містить систему індикаторів та показників оцінки управління процесами інтеграції та конвергенції аналізованих територій.

На п'ятому етапі обираються підходи до управління процесами конвергенції та інтеграції сільських прикордонних територій. У сучасній науковій літературі виділяють два основних підходи до оцінки конвергенційно-інтеграційних процесів: детермінований та стохастичний. До детермінованих підходів відносять ряди та перетворення Фур'є, вейвлет-ряди та вейвлет-перетворення, диференціальні рівняння Вінтерса [26, с. 36].

До стохастичних підходів оцінки конвергенції відносять регресійні моделі, стаціонарний випадковий процес, періодичні ARMA-моделі, періодичні ланцюги Маркова [26, с. 36]. Ці підходи детально досліджено у наукових працях [119; 122; 166; 154; 340; 204; 341] та наведено у табл. 2.2.

На шостому етапі розробляється методичний підхід до оцінювання рівня конвергенції/інтеграції сільських прикордонних територій. У сучасній літературі існують різні підходи до такого оцінювання. Вони досліджені у працях [154; 316; 319; 26; 108; 200; 217], де автори виділяють різні напрями, критерії та показники оцінки конвергенційно-інтеграційних процесів.

Однак, незважаючи на значні напрацювання в цій сфері, і досі не вироблено єдиного підходу до методики оцінювання конвергентно-інтеграційних процесів сільських прикордонних територій. Така методика повинна дозволити провести оцінку рівня асиметрій територіальних економічних систем, визначити причини асиметричності, виявити глибину процесів конвергенції та інтеграції сільських прикордонних територій. Все це варто врахувати при розробленні авторського підходу до методики оцінювання конвергентно-інтеграційних процесів.

Таблиця 2.2

Підходи до оцінювання конвергенції територіальних економічних систем*

Підхід	Модель	Характеристика
Детермінований підхід	Ряди та перетворення Фур'є	Застосовується для прогнозування циклічних економічних процесів. Розв'язання задач аналізу та прогнозування циклічних економічних процесів базується на постулаті збереження спектральних закономірностей, виявлених на інтервалі їх передісторії, а також екстраполяції цих закономірностей на інтервал прогнозування, в термінах спектральних зображень
	Вейвлет-ряди та вейвлет-перетворення	Використовують для аналізу економічних циклічних процесів
	Диференціальні рівняння Вінгера	Ці моделі ґрунтуються на представленні циклічного економічного процесу за допомогою диференціальних рівнянь
Стохастичний підхід	Регресійні моделі	Ці моделі дають можливість врахувати значну кількість різноманітних факторів як прямого, так і опосередкованого впливу, визначити залежність ознаки від численних елементів, а також кількісно оцінити їхній вплив
	Періодичні моделі ARMA	Періодична модель ARMA (авторегресії та ковзного середнього) є однією з найпоширеніших моделей прогнозування циклічних економічних процесів, в основі якого лежить оцінювання параметрів моделі з використанням методу максимальної правдоподібності
	Періодичні ланцюги Маркова	В основу підходу покладено параметричну ідентифікацію моделі, яку описують матрицею ймовірностей переходів, шляхом статистичного оцінювання її елементів – ймовірностей переходу економічної системи з одного в інший стан

*Сформовано на основі джерел: [26, с. 37-38; 122, с. 249-255; 119, с. 404-409; 166, с.19-23; 154, с. 257-262; 1340, с. 247-253; 204, с. 99-107; 341, с. 90-102].

Структурно-логічна схема методики оцінки рівня конвергенції/інтеграції сільських прикордонних територій наведена на рис. 2.7.

Блок 1 (підготовчий) визначає мету, цілі, об'єкт, предмет та інформаційну базу оцінки рівня конвергенції/інтеграції сільських прикордонних територій та формує напрями таких досліджень.

У цілому зменшення сукупного обсягу іноземного капіталу, з урахуванням курсової різниці, за 2014 р. становить 60,9 млн. дол. США, що на 13,9 % менше обсягів інвестицій до початку року (3 місце серед областей України).

У структурі прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) близько 4,1 % – внески у формі рухомого і нерухомого майна, 79,5 % – грошові внески, 15,4 – інвестиції за договорами про спільну інвестиційну діяльність за участю іноземного інвестора, інші вкладення капіталу – 1,0 %.

Сьогодні в області функціонує 755 підприємств з іноземними інвестиціями. Із загальної кількості підприємств близько 45,0 % зосереджено у промисловому секторі.

В області працюють інвестори з 48 країн світу, на 10 з них припадає більше 84,0 % загального обсягу прямих іноземних інвестицій, 71,9 % інвестицій належать країнам Європейського Союзу, 9,1 % – іншим країнам світу. Слід зазначити, що у сфері сільського, лісового та рибного господарств за аналізований період вкладено лише 0,7 % іноземних інвестицій.

Науково обґрунтовано, що активізація процесів конвергенції та інтеграції сільських прикордонних територій в економічний простір прикордонних територій суміжних країн значною мірою залежить від залучення прямих іноземних інвестицій. Зокрема, залучення таких інвестицій в агропромисловий комплекс області сприятиме нарощенню виробництва і переробки сільськогосподарської продукції, завоюванню ніші експорту конкурентоспроможного продовольства, входженню в європейські економічні інтеграційні структури, забезпечить відповідний соціально-економічний розвиток сільських прикордонних територій.

Доведено, що інвестиційна діяльність є одним з головних чинників міжнародної економічної інтеграції України у світове співтовариство, а також розвитку зовнішньоекономічної діяльності і транскордонного співробітництва. Для поглиблення економічної прикордонної інтеграції господарюючих суб'єктів європейських країн і регіонів слід забезпечувати реалізацію таких

віддаленими європейськими країнами, а також іншими державами світового співтовариства.

Успішна трансформація економічних відносин в Україні, успіх в реалізації процесів інтеграції та конвергенції багато в чому залежить від використання суб'єктами господарювання внутрішніх джерел інвестицій та прямих іноземних інвестицій.

За даними Головного управління статистики за 1994-2014 рр. в Закарпатську область залучено майже 376,6 млн. дол. США прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) (13 місце серед областей України), що відповідно становить 300,0 дол. США у розрахунку на одну особу (13 місце серед регіонів України).

Упродовж 2014 р. в економіку області вкладено майже 20,0 млн. дол. США прямих іноземних інвестицій, що на 45,1 млн. дол. США, або 69,3 % менше аналогічного періоду 2013 р. (рис. 5.3).

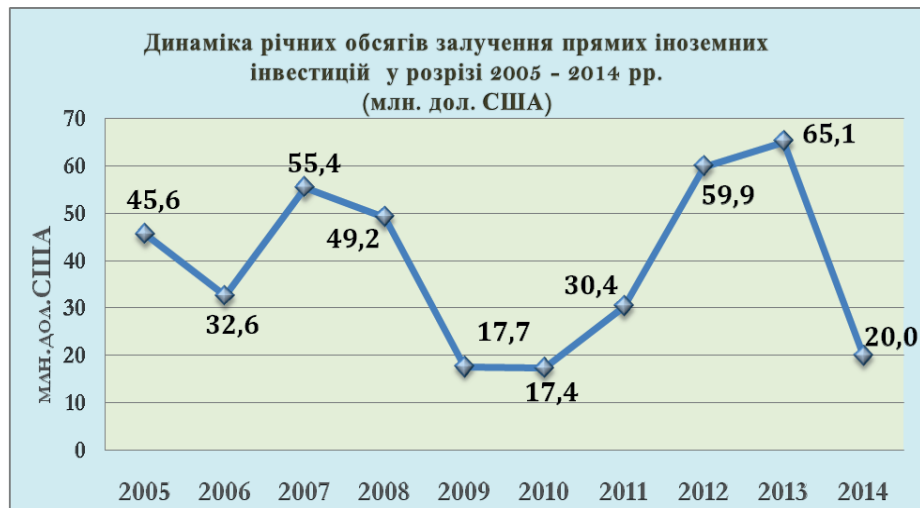

Рис. 5.3. Динаміка залучення прямих іноземних інвестицій в економіку Закарпатської області за період 2005-2014 рр.

Рис. 2.7. Структурно-логічна схема методики оцінювання рівня конвергенції/інтеграції сільських прикордонних територій

Характеристика підготовчого блоку наведена на рис. 2.8.

Рис. 2.8. Основні підходи до формування підготовчого блоку

Основною метою проведення дослідження є встановлення рівня конвергенції/інтеграції сільських прикордонних територій. Цілями оцінювання є:

- оцінка рівня розвитку територіальних економічних систем;
- оцінка наявності ознак інтеграції/конвергенції/дивергенції сільських прикордонних територій;

на 83,1 млн. дол. США (на 6,4 %), а імпорт зменшився на 327,9 млн. дол. США (на 15,9 %). Найбільші обсяги експорту товарів по Закарпатській області у звітному періоді здійснено до Угорщини, що становить 45,8 % до загального обсягу експорту товарів області, та Російської Федерації відповідно – 12,4 %.

Частка обсягу зовнішньої торгівлі Закарпатської області з сусідніми країнами в цілому, а саме з Угорщиною, Словаччиною, Румунією та Польщею, в 2014 р. становила 34,4 % до загального обсягу зовнішньої торгівлі, а їх зовнішньоторговельний оборот становив 1073,8 млн. дол. США. Сальдо зовнішньоторговельного балансу країн-сусідів, кордони яких межують із Закарпатською областю, було позитивним і становило 570,9 млн. дол. США. Значну нішу в зовнішній торгівлі займає торгівля послугами. Характерно, що в 2014 р. експорт послуг (201,0 млн. дол. США) переважав імпорт послуг (33,1 млн. дол. США) на 167,8 млн. дол. США [305, с. 187].

Роль зовнішньої торгівлі товарами в економіці як кожної країни, так і її регіонів, зростає, незважаючи на те, що міжнародні торговельні зв'язки нестійкі. Внаслідок цього в структурі товарообороту та в напрямках зовнішньоторговельних потоків постійно відбуваються зміни. Високими темпами зростає міжнародна торгівля машинами та обладнанням, продукцією електротехнічної промисловості, транспортними засобами.

В експорті дедалі більшого значення набуває наукомістка продукція, а це спричиняє розширення торгівлі послугами, оскільки експорт-імпорт послуг стимулює міжнародну торгівлю товарами виробничого характеру. Сферу послуг у міжнародній торгівлі необхідно довести до стандартів світових, а тим більше європейських, з тим, щоб за співвідношенням вона становила 20 % до міжнародної торгівлі товарами та послугами.

З огляду на розширення Європейського Союзу на Схід, внаслідок чого кордони регіону збігаються з державним кордоном України, повністю стосовно Угорщини та Словаччини та частково – Польщі і Румунії, особлива роль повинна бути відведена розвитку і подальшому поглибленню транскордонного співробітництва у зовнішньоторговельній діяльності з сусідніми та більш

Мукачево-Рогатин, а також міжнародний транспортний коридор Критський – Лісабон-Трієста-Любляна-Будапешт-Київ-Волгоград.

Конкурентними перевагами регіону є його інвестиційна привабливість, можливість диверсифікації зовнішньоекономічних зв'язків, розширення і модернізації пунктів пропуску на кордоні.

Міжнародне економічне співробітництво у системі конвергенційних і інтеграційних процесів є одним з важливих факторів впливу на забезпечення збалансованого розвитку сільських прикордонних територій. При цьому зовнішньоекономічні зв'язки між суб'єктами господарювання регіону і спільними з іноземними партнерами підприємствами обумовлюють раціональність структури експорту та імпорту, формують напрям товарного потоку.

Значну роль у зовнішньоекономічній діяльності відіграють зовнішньоторговельні операції, суть яких полягає в міжнародній торгівлі товарами і продукцією в матеріально-речовій формі, до яких належить: експорт (продаж іноземному контрагенту товару з вивезенням за кордон); імпорт (придбання в іноземного контрагента товару із ввезенням з-за кордону); реекспорт (продаж раніше імпортованого товару за кордон без доробки); реімпорт (придбання раніше експортованого товару із ввезенням з-за кордону).

Суб'єкти господарювання Закарпатської області здійснюють торгівлю з партнерами з 110 країн світу. Серед партнерів найвагомішими у 2014 р. були Угорщина, Білорусь, Російська Федерація, Німеччина, Китай, Чехія, Польща, Італія та Словаччина. У процесі здійснення зовнішньоторговельних операцій суб'єктами господарювання експортовано товарів на суму 1382,8 млн. дол. США. В область імпортовано товарів на суму 1734,5 млн. дол. США [305, с. 182-183]. Слід зазначити, що сальдо зовнішньої торгівлі товарами є від'ємним і становить 351,7 млн. дол. США.

Аналіз зовнішньої торгівлі товарами області за 2014 р. свідчить про спад зовнішньоторговельного обороту порівняно з показником аналогічного періоду 2013 р. на 244,9 млн. дол. США (7,3 %). Експорт товарів збільшився

- оцінка рівня конвергенції/інтеграції сільських прикордонних територій.

Об'єктом оцінювання виступають сільські прикордонні території як територіальні економічні системи. Предметом оцінки є конвергенційно-інтеграційні процеси сільських прикордонних територій. Інформаційною базою аналітичних досліджень є статистичні дані Державного комітету статистики України, Міністерства аграрної політики та продовольства України.

Блок 2 (аналітичний) містить формування статистичного апарату оцінки рівня конвергенції/інтеграції сільських прикордонних територій; визначення кількісних індикаторів оцінки цього рівня; ідентифікацію наявності процесів конвергенції/інтеграції сільських прикордонних територій.

Статистичний апарат оцінювання конвергенційно-інтеграційних процесів сільських прикордонних територій дозволяє виділити такі основні підходи:

- перший підхід, в основу якого покладено оцінку асиметрій розвитку територіальних економічних систем, що дозволяє визначити рівень та глибину дивергентних процесів;

- другий підхід, що передбачає використання системи статистичних показників для оцінки рівня конвергенції сільських прикордонних територій;

- третій підхід, що містить математичний апарат для оцінки глибини інтеграційних утворень територіальних систем.

Розглянемо статистичний апарат оцінки міжтериторіальних асиметрій, що характеризує *дивергентні процеси* розвитку територіальних економічних систем.

Для оцінки асиметрій розвитку територіальних систем зазвичай у науковій літературі використовують такі показники: \bar{d} (середнього лінійного відхилення), δ (середнього квадратичного відхилення), γ (коефіцієнта асиметричності) та V (коефіцієнта варіації [346, с. 5].

$$\bar{d}_m = \frac{\sum |x_i - \bar{x}|}{n_m}, \quad (2.1)$$

$$\delta_m = \sqrt{\frac{\sum (x_i - \bar{x})^2}{n_m}}, \quad (2.2)$$

$$\gamma_m = \frac{\delta_m}{d_m}, \quad (2.3)$$

$$V_m = \frac{\delta_m}{x}, \quad (2.4)$$

де x_j – регіональний показник у j -му році в країні m ;
 \bar{x} – середньоарифметичний (національний) показник у країні m ;
 n_m – кількість регіонів, які умовно відповідають європейській регіональній структурі середнього NUTS-2² у країні m .

Проте такі показники не враховують повною мірою просторових аспектів конвергенційно-інтеграційних процесів. Для того, щоб з'ясувати, наскільки міжрегіональна нерівність є просторово детермінованою, використовують показник І. Морана, який розраховується за формулою [380, с. 160]:

$$I = \frac{N}{S} \frac{\sum_i \sum_j w_{ij} (x_i - \mu)(x_j - \mu)}{\sum_i (x_i - \mu)^2}, \quad (2.5)$$

де N – кількість регіонів;
 w_{ij} – елемент матриці просторових ваг, який відповідає парі регіонів (i, j) ;
 x_i і x_j – значення показника x для регіонів i і j ;
 μ – середнє значення показника x для всіх регіонів;
 S – сума всіх просторових ваг.

Елементи матриці просторових ваг $w_{ij} = 1$, якщо регіони i та j є суміжними, і $w_{ij} = 0$ у протилежному випадку.

С. Галачієва пропонує асиметрії оцінювати за евклідовою відстанню [325, с. 149]. Евклідова відстань визначається за формулою традиційної відстані між двома точками $\mathbf{P} = (p_1, p_2, \dots, p_n)$ та $\mathbf{Q} = (q_1, q_2, \dots, q_n)$, при цьому евклідова відстань у просторі визначається:

$$\sqrt{(p_1 - q_1)^2 + (p_2 - q_2)^2 + \dots + (p_n - q_n)^2} = \sqrt{\sum_{i=1}^n (p_i - q_i)^2}. \quad (2.6)$$

Рис. 5.2. Стратегічні напрями реалізації процесів інтеграції і конвергенції сільських прикордонних територій (авторська розробка).

призведе до втрати економічної і політичної єдності. Роль і значення зовнішніх факторів при цьому суттєво зростатиме.

Однією з важливих інтеграційних передумов, а водночас і переваг прикордонних регіонів є суміжність їх територій та невелика віддаленість підприємств і організацій – суб'єктів зовнішньоекономічних зв'язків, що уже само по собі є важливим ресурсом до інтегрування. Крім того, в переважній більшості прикордонні регіони характеризуються більш високою, порівняно з іншими територіями, часткою сформованої інтеграційної інфраструктури, в тому числі локальної.

Передумовами співпраці, що мають соціальний характер, є етнічна близькість населення, що проживає на прикордонних територіях, значна частина якого володіє мовою або мовами населення країн-сусідів, досить високий рівень міжособових контактів, близькість елементів соціальної психології, культури. Вказані фактори є визначальними у процесі формування стратегічних напрямів реалізації процесів конвергенції й інтеграції сільських прикордонних територій (рис. 5.2).

Унікальне географічне і геополітичне розташування областей Карпатського регіону на перехресті міжнародних транспортних, економічних, торговельних, культурних шляхів, як уже відмічалось, сприяє розвитку і подальшому поглибленню всебічного міждержавного співробітництва, відводить важливу роль регіону в інтеграції України у європейські структури. Наявність розгалуженої регіональної транспортно-логістичної та телекомунікаційної мереж, можливості подальшого розвитку транспортного сполучення та просторової інфраструктури прискорює процеси конвергенції та інтеграції сільських прикордонних територій. Важливу роль у процесах транскордонного співробітництва серед областей Карпатського регіону відіграє виробнича інфраструктура Закарпаття, представлена розгалуженою транспортною мережею, яка включає залізничний, автомобільний, повітряний та трубопровідний транспорт. Зокрема, територією області проходять дві автодороги державного значення – магістральна Київ-Чоп і регіональна

На думку С. Галачієвої, про наявність асиметрії можна дізнатись, прослідковуючи зміни за роками: мінімальної відстані r_{\min} , максимальної відстані r_{\max} , середньої відстані, статистичних показників (середньоквадратичного відхилення, асиметрії, ексцесу, коефіцієнта варіації тощо) [325, с. 149].

Коефіцієнт варіації для оцінки асиметрії територіальних систем запропонував розраховувати Б. Лавровський [325, с.150; 175, с. 42-52; 347, с. 127]:

$$I_{PAC} \frac{1}{\lambda^i} \sqrt{\frac{1}{N} \sum_{e=1}^N (\lambda_e^i - \bar{\lambda}^i)^2} \quad (2.7)$$

де $\bar{\lambda}^i$ - середнє значення показника по країні на душу населення у році i ;
 λ_e^i - значення показника у регіоні e на душу населення в році i ;
 N – кількість регіонів.

Однією з модифікацій коефіцієнта варіації є зважений коефіцієнт варіації Уільямсона, перевагою застосування якого є врахування чисельності населення при здійсненні регіональних зівставлень:

$$V_w = \frac{\sqrt{\sum_i (x_i - \bar{x})^2 \frac{P_i}{P}}}{\bar{x}} \quad (2.8)$$

де P_i – чисельність населення регіону i ;
 P – чисельність населення країни в цілому;
 x – значення критерію порівняння для i -того регіону.

В якості показника, що характеризує ступінь асиметрії розвитку регіонів України, О. Шубна пропонує використовувати індекс регіональної асиметрії, який враховує різницю у розмірі валового регіонального продукту (ВРП), що припадає на гривню витрат населення в регіональному розрізі [25].

Для розрахунку коефіцієнта регіональної асиметрії пропонується використовувати формулу [357, с. 445]:

$$I_{PAC} = 1 - \left(\sum_{i=1}^n \frac{BPP'_i \times B'_i}{20000} + \sum_{i=2}^n \frac{B'_i \times \sum_{j=1}^{i-1} BPP'_j}{10000} \right) \quad (2.9)$$

де I_{PAC} – індекс регіональної асиметрії; n – кількість регіонів ($i=1, n; j=1, n$); BPP'_i – частка BPP регіону у BPP країни; B'_i – частка витрат населення регіону в інтегральних витратах населення країни.

Індекс асиметрії може мати значення в діапазоні від нуля до одиниці. З наближенням значення індексу до нуля ступінь асиметрії знижується.

Окремі науковці використовують методику оцінки конвергентних процесів за допомогою „відстані до лідируючого регіону” [392, с. 35]:

$$\text{distance}_{j,\tau} = \ln Y_{frontier,\tau} - \ln Y_{j,\tau}, \quad (2.10)$$

де j – регіон; $Y_{frontier}$, Y_j є реальним ВРП на душу населення регіону-лідера та кожного регіону відповідно.

На практиці така залежність матиме вигляд:

$$\Delta Y_{j,\tau} = \alpha_0 + \alpha_1 \text{distance}_{j,\tau-1} + \alpha_2 \text{distance}_{j,\tau-1} \times SR_{\tau-1} + \alpha_3 SR_{\tau-1} + \alpha_4 \Delta Y_{frontier,\tau} + \varepsilon_{j,\tau},$$

де $\Delta Y_{j,\tau}$ – зростання ВРП на душу населення регіону;

SR_i – змінна, що визначає певну структурну реформу;

$\Delta Y_{frontier}$ – зростання ВРП на душу населення найрозвиненішого регіону.

У такому регресійному рівнянні позитивне значення коефіцієнта α_1 вказує на позитивний зв'язок між регіональним зростанням та відстанню до регіону-лідера, що фактично визначає існування регіональної конвергенції. Своєю чергою, коефіцієнт α_2 буде позитивним тоді, якщо одночасно позитивними є вплив зростання у показниках структурної реформи та відстані до регіону-лідера.

Дослідивши наведені вище показники оцінки, зауважимо, що вони відображають рівень міжтериторіальних асиметрій розвитку різних економічних систем, проте не дозволяють оцінити глибину процесів їх

держав. Тому в умовах забезпечення збалансованого розвитку і посилення інтеграції економіки України у світову економічну систему завдання розвитку взаємообумовлених зовнішньоекономічних зв'язків країни та її регіонів, передусім прикордонних, набуває дедалі більшої актуальності і потребує окреслення пріоритетних стратегічних напрямів реалізації.

Стратегія економічного розвитку охоплює формування цілей і засобів, механізми та ресурси, необхідні для їх досягнення. Цілі економічного розвитку стосуються комплексного розвитку економічного та соціального потенціалу і економіки в цілому, або її сфер і напрямів. Прикордонні регіони внаслідок недостатнього економічного розвитку потребують застосування різних стратегій, серед яких найпоширенішими є: промисловий розвиток, зокрема пов'язаний із заміщенням імпорту внутрішнім виробництвом; підтримка сільського господарства; розвиток відсталих регіонів, у тому числі гірських прикордонних територій, зокрема забезпечення збалансованого розвитку сільських і промислових регіонів; стабілізація фінансово-грошової системи і національної валюти; зведення інфляції до мінімуму; розвиток експортного виробництва з метою отримання іноземної валюти та ін.

Сучасні підходи до реалізації конвергентних та інтеграційних процесів розвитку сільських прикордонних територій потребують обґрунтування концептуальних напрямів, пошуку альтернативних рішень у розв'язанні проблем міжнародного співробітництва в різних сферах економічної діяльності. Важливою проблемою при цьому залишається зближення соціально-економічного й екологічного рівнів регіонів за рахунок стимулювання розвитку одних територій і стримування інших. Вирівнювання рівнів розвитку регіонів є важливим аспектом європейської ринкової економіки, що визначає політику Європейського Союзу у сфері інтеграційного забезпечення їх функціонування. Незаперечним є факт, що в практичному зрізі остаточне вирівнювання рівнів регіонів навряд чи коли-небудь відбудеться, однак, як переконує світовий досвід, нехтувати стратегією вирівнювання не можна, оскільки це обов'язково

- забезпечення відповідності рівня інтелектуального потенціалу територій середньому загальнодержавному значенню;

- досягнення високого рівня інтелектуального потенціалу територій з урахуванням необхідності забезпечення належного рівня життя населення.

Реалізація процесів конвергентно-інтеграційного розвитку передбачає одержання додаткових ефектів для кожного суб'єкта: держави, територій, громади. Для країни очікуваним ефектом від процесів конвергенції/інтеграції буде інтеграція сільських прикордонних територій у єдиний економічний простір країни; для території – збалансований розвиток сільських прикордонних територій; для громади – підвищення якості життя мешканців території.

Таким чином, розроблений механізм управління процесами конвергенції/інтеграції сільських прикордонних територій дозволить концептуально змінити модель функціонування територіальних економічних систем, що сприятиме забезпеченню ефективної спеціалізації економіки території, нарощенню її конкурентних переваг, розвитку людського потенціалу. Відтак це дасть змогу перейти на засади конвергентно-інтеграційного розвитку в цілому.

5.2. Стратегічні напрями реалізації процесів конвергенції й інтеграції сільських прикордонних територій

Одним з важливих чинників реалізації процесів конвергенції та інтеграції сільських прикордонних територій є активізація транскордонного співробітництва (ТКС), що сприятиме поживленню соціально-економічного розвитку прикордонних територій. Активізація ТКС у країнах Західної Європи припадає на середину минулого століття, ними вже нагромаджено значний досвід здійснення співпраці, спрямованої на поглиблення взаємовідносин між територіальними громадами, владними структурами та громадами сусідніх

конвергенції та інтеграції. Тому подальшою метою досліджень є розгляд математичного апарату, що характеризує конвергентно-інтеграційні процеси сільських прикордонних територій як територіальних економічних систем.

В основу другого підходу покладено оцінку рівня *конвергенції* сільських прикордонних територій. У цій сфері варто виділити напрацювання І. Вахович, В. Євдокименка, Ю. Макогон, І. Ропотан, І. Яскала, ін. Наприклад, І. Вахович, І. Ропотан наводять рівняння конвергенції, математична інтерпретація якого зводиться до формули [26]:

$$\frac{y_{iT}}{y_{i0}} = \varphi_i(y_{i0}), \quad (2.11)$$

де i – номер регіону, $i = 1, 2, \dots, n$;

T – довжина досліджуваного інтервалу часу (в роках);

y_{i0} – середньодушовий дохід у регіоні на початок досліджуваного періоду;

y_{iT} – середньодушовий дохід у регіоні на кінець досліджуваного періоду;

φ_i – деяка спадна функція, притаманна окремо взятому регіону.

Рівняння (2.11) вважається рівнянням конвергенції. Якщо функції φ_i для різних регіонів однакові, то має місце абсолютна конвергенція, в іншому випадку – умовна.

Варто відмітити, що відправною точкою аналізу β -конвергенції можна вважати модель абсолютної β -конвергенції. Важливим припущенням цієї моделі є те, що в довгостроковій перспективі регіони повинні приходити до єдиної для всіх траєкторії пропорційного зростання.

Згадана модель заснована на неокласичній теорії економічного зростання. Відповідно до гіпотез конвергенції, якщо економіка регіону в початковий момент знаходиться далі від положення стійкої рівноваги, темпи її зростання будуть вищі, ніж у економіки, що перебуває ближче до рівноваги. Однак, у довгостроковому періоді така диференціація зникає.

Отже провівши логарифмування рівняння (2.11), отримуємо:

$$\frac{\ln y_{iT} - \ln y_{i0}}{T} = \psi_i(\ln y_{i0}), \quad (2.12)$$

де ψ_i також є спадною функцією, яка рівна $\psi_i(x) = \ln \varphi_i(e^x)$.

Здійснюючи перехід від точних значень функції v , до наближених лінійних, отримуємо:

$$\frac{\ln y_{iT} - \ln y_{i0}}{T} = a_i + b_i \ln y_{i0} + \varepsilon_i \quad (2.13)$$

де ε_i – випадкова помилка ($\varepsilon_i \in iid(0, \sigma^2)$).

Якщо має місце абсолютна конвергенція, то розрахункові коефіцієнти правої частини рівняння (2.13) будуть однаковими для всіх регіонів, а саме рівняння набуде вигляду:

$$\frac{\ln y_{iT} - \ln y_{i0}}{T} = a + b \ln y_{i0} + \varepsilon_i \quad (2.14)$$

де a – вільний член (константа);

b – коефіцієнт регресії.

Рівняння (2.14) вважається регресійним рівнянням, котре характеризує абсолютну конвергенцію.

Індикатором наявності конвергенції є знак коефіцієнта b . Якщо $b < 0$, це означає, що менш розвинені території з порівняно невеликим значенням показника мають вищі темпи зростання цього показника порівняно з більш розвиненими муніципальними утвореннями. Якщо $b > 0$, то наявна не конвергенція, а дивергенція.

Інші науковці для оцінки темпів конвергенції (b) використовують показник, який показує, на скільки відсотків знизиться темп економічного розвитку в разі зростання початкового рівня ВДВ на одну особу на 1%. Цей показник визначається таким чином:

$$b = \frac{1 - e^{\beta T}}{T} \quad (2.15)$$

Процес конвергенції зазвичай характеризується швидкістю конвергенції і часом подолання половини відстані. Швидкість конвергенції показує, у скільки разів скорочується розрив між регіонами за певний період часу [26, с. 40].

досліджують цю проблематику, нинішній рівень деградації людського потенціалу сільських територій суттєво перевищує офіційні статистичні дані, які формально відображають лише кількісні показники їх розвитку. Насправді якість функціонування людського потенціалу знаходиться на досить низькому рівні. Рівень якості життя на сільських територіях характеризується низькими показниками, що спричиняє погіршення демографічної ситуації та високий рівень міграції, призводячи до постійного скорочення населення сіл, особливо осіб у працездатному віці. Чинниками наявної ситуації є монофункціональність сільських територій, що проявляється у суттєвому переважанні сільського господарства над іншими видами економічної діяльності. Перелік потенційних видів економічної діяльності, альтернативних сільському господарству на цих територіях, є незначним, що зумовлено порівняно низькою щільністю розселення мешканців сільських місцевостей, відсутністю підтримки підприємницьких ініціатив, незадовільним рівнем виробничої та соціальної інфраструктури, відсутністю доступних можливостей професійної підготовки, недоступністю інформаційного забезпечення щодо альтернативних видів підприємницької діяльності [172, с. 55].

Основними цілями зростання людського капіталу сільських прикордонних територій є:

- забезпечення процесу реалізації загальнодержавних цілей нарощення людського, освітнього, наукового, інноваційного та інформаційного потенціалів;
- забезпечення доступу сільського населення до економічних вигід від позитивних темпів росту показників сільськогосподарських підприємств;
- надання самостійності сільським громадам у вирішенні проблем розвитку сільських територій та напрямів формування людського капіталу;
- стимулювання територіальних громад села до підвищення інвестиційної привабливості сільських територій як базису розвитку людського капіталу;
- збільшення фінансування соціальної інфраструктури села як напрямку забезпечення розвитку людського капіталу сільських прикордонних територій;

створену вартість у розпорядження території, а кредитування встановлює чіткі, попередньо обумовлені обмеження на розпорядження доходом, отриманим у процесі обігу капіталу – обов'язково передбачається і здійснюється повернення частини створеної вартості на користь кредитора. Тому формування стабільних джерел фінансування розвитку сільських прикордонних територій як їх конкурентної переваги має стати органічною складовою системи управління економікою території, стимулювати цей розвиток і відтворювальні процеси [27, с. 48].

Досліджуючи проблематику конвергентно-інтеграційних процесів сільських прикордонних територій, особливу увагу слід приділити врахуванню синергетичних ефектів, що виникають у процесі поєднання індивідуальних цінностей їх носіїв та суспільно-психологічних чинників економічного розвитку в межах певної держави і конкретної території [15, с. 97]. Таким носієм розвитку сільських територій виступає людський потенціал як „генератор” визначення траєкторії їхнього переходу на модель конвергентно-інтеграційного розвитку. Окрім того, людський потенціал є основним стратегічним ресурсом і чинником соціально-економічного зростання сільських прикордонних територій. Інвестиції в людський капітал становлять будь-які дії, що підвищують професійну кваліфікацію та продуктивні здібності людини і тим самим продуктивність праці. Витрати, що сприяють підвищенню людської продуктивності, можна розглядати як інвестиції, оскільки поточні витрати здійснюються з тим розрахунком, що їх буде багаторазово компенсовано дедалі більш значним потоком доходів у майбутньому. Інвестиції в людський капітал бувають різних видів. Передусім це, звичайно, витрати на освіту, включаючи загальну та спеціальну, формальну та неформальну освіту, підготовку за місцем роботи і т.д.; витрати на зміцнення здоров'я і медичне обслуговування; витрати на мобільність [114, с. 54-55].

Якісні бар'єри, породжені переважно аксіологічними проблемами формування людського капіталу, відіграють суттєву негативну роль, насамперед у розвитку сільських територій. На думку більшості експертів, що

$$\beta = -\frac{\ln(1+bT)}{T} \quad (2.16)$$

Вона має знак, протилежний коефіцієнту b , тобто якщо останній негативний, то швидкість конвергенції відповідно буде більшою за нуль.

Час подолання половини відстані під час зближення регіонів, тобто час, який відділяє економіку регіону від її стійкого стану, розраховується за формулою:

$$\tau = \frac{\ln 2}{\ln(1+\beta)} \quad (2.17)$$

У такій моделі територіальні економічні системи характеризуються лише тимчасовими відмінностями в рівнях розвитку, які пояснюються винятково відмінностями на початковій стадії формування такого розвитку.

Гіпотеза про те, що країни/регіони мають відмінні стійкі траєкторії у зростанні, знаходить вияв у моделі умовної β -конвергенції:

$$\frac{\ln y_{it} - \ln y_{i0}}{T} = a + b \ln y_{i0} + c_z + \varepsilon_i, \quad (2.18)$$

де c – матриця регіональних чинників розвитку, що характеризують рівновагу стійкого стану окремо взятого регіону.

Умовна β -конвергенція приймає або відхиляє гіпотезу про наявність від'ємної залежності між середніми темпами зростання і початковим значенням досліджуваного показника. Умовна β -конвергенція передбачає, що різні регіони мають різні траєкторії пропорційного росту, які визначаються специфічними регіональними факторами розвитку.

Моделі абсолютної та умовної β -конвергенції дозволяють визначити загальні тенденції щодо темпів економічного розвитку регіонів України (ідентифікувати, конвергентна чи дивергентна модель розвитку в країні). Модель, яка призначена для оцінки гіпотези про вплив розвитку одних територій на розвиток сусідів (просторове поширення темпів розвитку і динаміки доходів), а також про існування в країні „клубів” конвергенції, отримала назву мінімально-умовної β -конвергенції.

$$\frac{\ln y_{it} - \ln y_{i0}}{T} = a + b \ln y_{i0} + \delta \delta g_n + \varepsilon_i \quad (2.19)$$

Відмічена модель дозволяє врахувати просторову автокореляцію залишків моделі шляхом включення в якості пояснюючої змінної ендогенного просторового лага на логарифм середніх темпів розвитку ВРП на 1 особу ($\Delta \delta g_n$) [26, с. 40].

Окрім β -конвергенції, існує ще один індикатор зближення територіального розвитку – σ -конвергенція. Вона характеризує послідовне зближення територіальних утворень. Розрахунок σ -конвергенції здійснюється за допомогою статистичних індикаторів, які здатні прослідкувати відхилення від середньої величини чи між двома і більше моментами часу.

Таким чином, наведені показники в межах другого підходу дозволяють оцінити швидкість процесів конвергенції, рівень зближення територіальних систем, визначити час подолання відстані. Проте вони не відображають спеціалізації економіки територій як основи створення інтеграційного утворення, рівня інтеграції сільських прикордонних територій.

В основу третього підходу покладено оцінку рівня *інтеграції* територіальних економічних систем, де варто виділити дослідження М. Бандмана, П. Буряка, В. Євдокименка, Ю. Макогона, І. Сторонянської, І. Яскала, ін.

Так, Ю. Макогон пропонує вимірювати глибину інтеграції між країнами за аналогією з гравітаційною моделлю [188, с. 44; 189, с. 151]

$$ID_{12} = \varphi \frac{GDP_1 \times GDP_2}{r^2}, \quad (2.20)$$

де ID_{12} – глибина інтеграції;

GDP_1, GDP_2 – валовий внутрішній продукт країн 1 і 2 відповідно;

φ – коефіцієнт поправки (тіньова економіка, регулювання права власності, регулювання цін і заробітної плати, банківсько-фінансовий сектор, іноземні інвестиції, грошово-кредитна політика, фіскальний тягар, державне втручання, торгова політика тощо);

r – відстань між країнами [132, с. 55].

висококваліфікованих людських ресурсів із сільських прикордонних територій за кордон. Міграція людських ресурсів – негативне явище для економіки територій, забезпечення їх конвергенційно-інтеграційних процесів. Тому слід удосконалити державну політику щодо збереження набутого людського потенціалу, підвищення рівня інвестування в людину і формування у такий спосіб людського капіталу сільських прикордонних територій.

Важливою конкурентною перевагою сільських територій є їх фінансова спроможність, здатність інвестувати як у людський потенціал, так і в розвиток пріоритетних видів економічної діяльності. Наявність власної фінансової бази, рівень людського капіталу формує інвестиційну активність територій, його привабливість для інших інвесторів.

Головна мета процесів конвергенції/інтеграції – трансформування суб'єктів господарювання до стану фінансової спроможності та інвестиційної привабливості, структурно-інноваційні перетворення через взаємодію всіх структурних елементів території з одночасною адаптацією до прогнозованих зрушень у територіальній системі. Йдеться про трансформацію суб'єктів господарювання за рахунок виробничо-ресурсної інтеграції до стану фінансової спроможності, їх „дозрівання” до ролі реальних гравців на ринках [132, с.116-117]. Необхідно збалансувати фінансові можливості сільських прикордонних територій та їх потреби. Сільська територія повинна бути забезпечена достатнім обсягом фінансових ресурсів, необхідним для гарантування безперебійного і своєчасного задоволення потреб її розвитку. Це дозволить сформувати конкурентні переваги, забезпечити фінансову дієздатність та стійкість території і провадити діяльність на засадах самофінансування. Тому в проблемі фінансового забезпечення розвитку сільських прикордонних територій виділяють три основні вектори: власні фінансові ресурси, запозичені фінансові ресурси та залучені інвестиції або бюджетні кошти. Пріоритетність вибору тих чи інших джерел фінансування обґрунтовується міркуваннями як стратегічного, так і ситуативного характеру з урахуванням потреб збереження чи зміни структури фінансових ресурсів. Інвестування залишає повністю

Природні ресурси та природні умови визначають спеціалізацію економіки території і види економічної діяльності, що залежать від цих умов і ресурсів і створюють основу для забезпечення реалізації процесів конвергенції/інтеграції. Створення конкурентних переваг сільських територій вимагає постійного відтворення природних ресурсів, яке повинне включати відновлення природи як джерела предметів і засобів праці (рекультивация ґрунту, лісівництво і т.д.), відновлення природи як просторового базису (ландшафту територій, порушеного внаслідок будівництва і т.п.), відновлення середовища існування людини (очищення атмосфери, водойм, відновлення лісів та ін.) [157].

Процеси конвергенції/інтеграції повинні тісно пов'язуватись з раціональним використанням природних ресурсів за рахунок більш глибокої переробки вихідної сировини, широкого впровадження природо- і ресурсозберігаючих, маловідходних і безвідходних технологій, що в свою чергу сприятиме зменшенню антропогенного навантаження на природне середовище.

В умовах інтеграційних процесів актуалізуються питання, пов'язані з розвитком людського потенціалу, активізацією трудової діяльності підвищенням якості трудових ресурсів і життя територіальних громад. Основною конкурентною перевагою передових країн, що визначає їх місце у світовій економіці, є спроможність забезпечити безперервність інноваційного ланцюжка „наука-упровадження наукових розробок-підготовка кадрів”. Високоінтелектуальні галузі і новітні види виробництва стали визначальними векторами зростання й розвитку неоекономіки [109, с. 68-77]. Тому сьогодні важливе значення у створенні конкурентних переваг сільських прикордонних територій належить людському потенціалу, що вимагає вкладання інвестицій у людські ресурси. Так, за даними Світового банку, майже $\frac{2}{3}$ світового багатства зосереджено в людському капіталі. Велику його частину становлять знання й інтелектуальні можливості працівників нової економіки знань [290, с. 2-6].

Тому перш за все слід розвивати людський потенціал наукомістких видів діяльності задля збереження висококваліфікованої робочої сили. Низький рівень фінансування в людський потенціал призводить до відтоку

Науковці В. Євдокименко та І. Яскал пропонують оцінювати рівень інтеграційних процесів територіальних економічних систем за допомогою системи таких показників [132, с. 55]:

1. Кількість працівників, яка припадає на одне діюче підприємство.
2. Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) на одне діюче підприємство.
3. Середньомісячна заробітна плата працівників.
4. Сума прибутку на одне діюче підприємство.
5. Обсяг валових капітальних інвестицій на одне діюче підприємство.
6. Залишкова вартість основних засобів на одне діюче підприємство.
7. Вартість введених у дію основних засобів на одне діюче підприємство.
8. Фондовіддача.

Водночас вони зосереджують увагу на необхідності розрахунку індексів локалізації розміщення виробництв на певній території, що дозволяє оцінити рівень спеціалізації районів і зробити висновки з приводу посилення внутрішньотериторіальних економічних зв'язків.

Коефіцієнт локалізації (спеціалізації, зосередження) визначається відношенням частки певного виду економічної діяльності у загальному обсязі виробництва регіону до частки того ж виду економічної діяльності у виробництві країни [107, с. 46]. Якщо коефіцієнт локалізації дорівнює або більший одиниці, то вид економічної діяльності на певній території належить до спеціалізованої; якщо менше одиниці, він має обслуговуюче значення.

Ефективність спеціалізації регіону визначається через зіставлення ефекту виробництва продукції даного виду економічної діяльності на певній території та загалом у країні. Можна порівняти, наприклад, собівартість, фондовіддачу чи продуктивність праці, тоді ефективність визначається за формулами [107, с.47]:

$$E_c = C/C_i; \quad E_c = \Phi_i/\Phi; \quad E_c = \Pi_i/\Pi. \quad (2.21)$$

Спеціалізація вважається ефективною, якщо $E_c \geq 1$

Інші науковці для оцінки інтеграційних процесів використовують коефіцієнт вивозу, ввозу та товарообміну [112, с. 111].

Коефіцієнт вивозу (частка вивозу відносно валового споживання продукції в регіоні) визначається як:

$$\gamma_v = \frac{v}{q}, \quad (2.22)$$

де v – вивіз продукції;
 q – обсяг виробництва.

Коефіцієнт ввозу (частка ввозу відносно валового споживання продукції в регіоні):

$$\gamma_w = \frac{w}{q - v + w}, \quad (2.23)$$

де w – ввіз продукції.

Коефіцієнт товарообміну:

$$\gamma_{v+w} = \frac{v+w}{q}, \quad (2.24)$$

Значення коефіцієнтів γ_v і γ_w як в окремих галузях, так і в цілому знаходяться у межах $[0;1]$. Значення коефіцієнта γ_{v+w} для економіки регіону можуть бути більше 1. Безперечно, що розрахунок зазначених показників повинен доповнюватися зіставленням з іншими індикаторами, а також оцінкою взаємозв'язку між окремими показниками.

У роботі В. Свдокименка [132, с. 55], зазначається, що інтенсивність розвитку інтеграції можна простежити за досить поширеним параметром – часткою у відсотках від сумарного валового національного (регіонального) продукту, що припадає на внутрішньорегіональний товарооборот, експорт, імпорт. При цьому важлива і динаміка цього показника, яка дозволяє встановити, посилюється інтеграційна складова в економічному розвитку регіону чи ні.

Для оцінки рівня впливу міжінтеграційних утворень на розвиток національної економіки окремі науковці використовують оптимізаційну

- у межах територіальних економічних систем, якими є сільські прикордонні території, оптимізувати внутрішньогалузеві, міжгалузеві, внутрішньотериторіальні та міжтериторіальні зв'язки, поглибити процеси спеціалізації та кооперації;

- забезпечити добровільну міжгалузеву інтеграцію власності, через інтеграцію в єдиний технологічний процес виробництва і збуту продукції, з тісною взаємодією малих, середніх підприємств, фінансових структур.

Спеціалізація економіки територій повинна відповідати прогресивним напрямкам їх розвитку, підвищувати конкурентоспроможність та економічну ефективність національного виробництва, сприяти інтеграції сільських територій як у межах держави, так і в світовий економічний простір.

Одним із напрямів забезпечення ефективної спеціалізації економіки сільських прикордонних територій є формування агрокластерів. Об'єднання в кластери наукових і навчальних установ, промислових підприємств, обслуговуючих інституцій (страхові компанії, кредитні установи, консалтингові фірми) дає можливість збільшити залучення інвестицій, забезпечити нарощення конкурентних переваг сільських територій, сприяє формуванню інтеграційних зв'язків.

Перехід територій на модель конвергентно-інтеграційного розвитку вимагає від органів територіального управління пошуку пріоритетів, у яких сільська прикордонна територія має конкурентні переваги, ефективне використання яких дозволить, з одного боку, забезпечити спеціалізацію економіки території, а з іншого – підвищити рівень якості життя територіальної громади, а відтак забезпечити розвиток людського потенціалу. Глибина процесів конвергенції/інтеграції визначається тим, якою мірою фактично реалізовані чи потенційно можуть бути реалізовані конкурентні переваги території. Такими конкурентними перевагами сільської території можуть бути наявність природних ресурсів та сприятливі природні умови як основи для розвитку сільського господарства, людські, фінансові ресурси, матеріально-технічна база тощо.

З іншого боку, основними принципами оптимізації структури територіальної економічної системи, які визначатимуть ефективність процесів конвергенції/інтеграції, є: забезпечення умов для розширеного відтворення природних ресурсів, засобів виробництва і виробничих відносин; взаємоузгодженість форм господарювання і відповідних форм землекористування з формою власності на засоби виробництва і землю; орієнтація системи „виробничий колектив” на одержання максимального прибутку завдяки ефективному використанню праці; створення однакових умов для функціонування виробничих колективів незалежно від форм власності.

Оцінюючи сучасний стан економіки країни загалом та сільських прикордонних територій зокрема, слід відмітити, що відсутня оптимальна структура економіки на будь-якому територіальному рівні. Доцільно формувати власний комплекс розвитку виробництва з оптимальною кількістю зв'язків у межах територіальних економічних систем.

Розвиток цього комплексу має спрямовуватись на зростання матеріального рівня життя населення, розв'язання соціальних проблем, забезпечення безпеки території [220, с. 145]. Тому задля забезпечення ефективної спеціалізації сільських прикордонних територій, яка сприятиме розвитку конкурентних переваг, нарощенню людського потенціалу, слід формувати нову структуру економіки з раціональними внутрішньогалузевими, міжгалузевими та міжтериторіальними зв'язками як передумову до забезпечення процесів конвергенції/інтеграції. Слід забезпечувати реалізацію принципів зближення територіальних систем, що пов'язано з процесами територіального поділу праці, міжтериторіальною інтеграцією; забезпечувати прив'язку суб'єктів господарювання до місць концентрації сировини та ресурсів.

Забезпечення спеціалізації економіки територій як основи процесів конвергенції/інтеграції дозволить [220, с. 151]:

- усунути структурну недосконалість сільських територій та оптимізувати структуру їх економіки;

міжрегіональну міжгалузеву модель [328] та модель економічної взаємодії регіонів [289, с. 191-198].

За допомогою таких моделей встановлюється залежність зміни обсягу внутрішнього кінцевого продукту регіону від рівня зміни його зовнішніх зв'язків. При цьому зовнішні зв'язки включають у себе як зв'язки з іншими регіонами країни, так і міжнародні економічні зв'язки. У науковій літературі найчастіше використовується оптимізаційна статистична модель міжгалузевого балансу регіонів, формалізований запис якої має такий вигляд [132, с.55]:

$$X_i = \sum_{y=1}^n a_{iy} x_y + s_i Y + (1-C)\Delta_i, i = 1, \dots, n, \quad (2.25)$$

$$Y \rightarrow \max,$$

$$X_i \leq X_i^0,$$

де X_i – обсяг виробництва продукції галузі i даного регіону ($i = 1, \dots, n$);

Y – величина внутрішнього кінцевого продукту регіону;

a_{iy} – коефіцієнти матриці прямих затрат міжгалузевого балансу регіону;

s_i – показник частки галузі i в галузевій структурі внутрішнього кінцевого продукту регіону;

Δ_i – сальдо ввозу-вивозу галузі i регіону;

C_i – параметр, який характеризує ступінь послаблення зовнішніх зв'язків регіону, якщо $C=0$, то це означає, що зовнішні зв'язки регіону повністю збережені, якщо $C=1$ – зовнішні зв'язки регіону відсутні;

X_i^0 – обсяг виробництва продукції галузі i при $C=0$, тобто при повному збереженні зовнішніх зв'язків.

Результати розрахунків для всіх регіонів можуть бути представлені у вигляді наступної лінійної залежності [328]:

$$\frac{Y}{Y_0} = 1 - K, \quad (2.26)$$

де Y_0 – величина внутрішнього кінцевого продукту регіону в умовах повного збереження зовнішніх зв'язків регіону ($C=0$);

K – коефіцієнт залежності внутрішнього кінцевого продукту регіону від зовнішніх зв'язків, який показує величину зміни кінцевого продукту (в %) при зміні його зовнішніх зв'язків на 1 %.

Однак на практиці доволі складно використати наведені оптимізаційні моделі через відсутність інформаційної статистичної основи щодо наявності інтеграційних зв'язків між територіальними економічними системами.

I. Сторонянська для оцінки рівня інтеграції використовує п'ять аналітичних блоків [315]:

1. Аналіз міжрегіональних економічних потоків та оцінка рівня інтегрованості регіону в національну та світову економіку.

2. Аналіз бар'єрів міжрегіональної економічної інтеграції та причин їх виникнення.

3. Оцінювання залежності зміни обсягів валового регіонального продукту (ВРП) від рівня зміни економічних зв'язків регіону (як з іншими регіонами в межах держави, так і з іншими країнами).

4. Оцінка доцільності реалізації інтеграційних проектів за участю господарюючих суб'єктів двох чи більше регіонів з погляду її ефективності.

5. Аналіз впливу міжрегіональної інтеграції на темпи економічного розвитку регіонів та макрорегіонів у контексті концепції конвергенції.

Для оцінки інтеграційних утворень цитований автор використовує такі показники, як бюджетний регіональний ефект та сумарний регіональний ефект [315, с. 143]. Формула розрахунку бюджетного регіонального ефекту має вигляд:

$$E_b = \sum_{t=0}^N \frac{\Delta P}{(1+r)^t} - \sum_{t=0}^N \frac{I_b}{(1+r)^t}, \quad (2.27)$$

де E_b – бюджетний регіональний ефект;

ΔP – додаткові річні податкові надходження, пов'язані з реалізацією міжрегіонального проекту;

I_b – інвестиції в проект із регіонального бюджету.

У свою чергу формула сумарного регіонального ефекту має вигляд:

$$E_{\Sigma} = \sum_{t=0}^N \frac{\Delta Z + \Delta D + \Delta P}{(1+r)^t} - \sum_{t=0}^N \frac{I_b + I_p}{(1+r)^t}, \quad (2.28)$$

де E_{Σ} – сумарний регіональний ефект;

структурою економіки. Науковці та практики вважають, що на сьогодні агробізнес – один із найпривабливіших напрямів для вкладення капіталу, який гарантує успіх у майбутньому й швидке повернення коштів. Аграрний сектор України є надзвичайно привабливим для інвесторів, більшість з яких очікують значного зростання обсягу продажів і прибутковості у швидкозростаючих сегментах продовольчого ринку. Для підприємств сільських територій інвестиції є основним чинником, що створює умови для розширеного відтворення й зростання їх потенціалу.

Важливе значення в розвитку територіальних економічних систем, реалізації процесів конвергенції/інтеграції належить прикордонному співробітництву. Міжрегіональне і прикордонне співробітництво націлено надає нового імпульсу розвитку прикордонних територій, сприяє залученню іноземних інвестицій.

Формування механізму управління процесами конвергенції/інтеграції повинно здійснюватись відповідно до таких основоположних принципів, як:

- об'єктивність, – принцип, згідно яким, механізм управління процесами конвергенції/інтеграції повинен об'єктивно бути включений та „вливатися” цілісно у загальну систему механізму державного управління такими процесами;

- гнучкість – передбачає динамічність і маневреність механізму управління процесами конвергенції/інтеграції відповідно до специфічних умов, що склалися на певній сільській прикордонній території;

- комплексність – механізм управління процесами конвергенції/інтеграції повинен функціонувати як єдине ціле, взаємодія елементів якого дозволить досягти синергетичного ефекту в межах сільських прикордонних територій;

- цілісність – економічні зв'язки, що виникають між складовими елементами механізму, не повинні порушувати цілісності територіальної системи (сільських прикордонних територій), а бути воедино пов'язані, що оптимізує співвідношення між елементами такої системи.

податками [27, с. 214]. Однак найбільш ефективним способом податкового стимулювання є скорочення податкових ставок, адже дія такого інструменту поширюється на всіх суб'єктів господарювання чи населення, тобто, на відміну від інших інструментів, він базується на принципі справедливості оподаткування [24, с. 30].

Кредитування як інструмент управління процесами конвергенції/інтеграції повинен враховувати диференційовані підходи щодо встановлення відсоткових ставок залежно від глибини протікання таких процесів. Однак, існуюча нині в Україні кредитна практика не стимулює процеси конвергенції/інтеграції, не дозволяє забезпечувати ефективний розвиток сільських прикордонних територій. Високі відсоткові ставки сплати за кредитами, короткостроковий характер кредитування обмежує використання такого джерела фінансування, негативно впливаючи на розвиток територіальних економічних систем у цілому.

Сьогодні більшість сільських прикордонних територій відчуває брак власних фінансових ресурсів, що вимагає залучення як вітчизняних, так і іноземних інвестицій як джерела фінансування їх розвитку. Інвестиції слід спрямовувати у сільські прикордонні території, які характеризуються посиленними процесами конвергенції/інтеграції та мають передумови до подальшого економічного зростання. Для інших територіальних економічних систем (сільських територій) слід запровадити спеціальні режими інвестування, які вирішать проблеми територіального розвитку. Такий спеціальний режим передбачає встановлення пільг для суб'єктів підприємницької діяльності, що реалізують у визначеному порядку інвестиційні проекти на територіях спільних економічних зон [280, с. 271]. Однак, як показує практика, запровадження механізму спеціального режиму інвестування на територіях із низьким рівнем розвитку, як інструменту реалізації стратегії нарощення потенціалу, не завжди спрацьовує, що поглиблює економічні проблеми розвитку таких територій. Інвестиції надходять передусім на території з більш розвинутою інфраструктурою, сформованими конкурентними перевагами, оптимальною

ΔZ – річний фонд заробітної плати працівників на новостворених робочих місцях;
 ΔD – річний додатковий обсяг прибутків підприємств-резидентів;
 I_p – приватні інвестиції фірм, задіяних у міжрегіональному проекті.

П. Буряк для оцінки рівня інтеграційних процесів використовує такий показник, як ефективність інтеграції ($K_{\text{інт}}$) [18, с. 23-24]:

$$K_{\text{інт}} \rightarrow \sum_{i=1}^n Z_{\text{вир}} + \sum_{i=1}^n Z_{\text{нвир}} + \sum_{i=1}^n Z_{\text{твр}} \geq Z_{\text{вир}}^I + Z_{\text{нвир}}^I + Z_{\text{твр}}^I, \quad (2.29)$$

де $\sum_{i=1}^n Z_{\text{вир}}$, $\sum_{i=1}^n Z_{\text{нвир}}$, $\sum_{i=1}^n Z_{\text{твр}}$ – відповідно суми: виробничих, невиробничих умовно-постійних, невиробничих трансакційних витрат окремих підприємств;
 $i = 1, \dots, n$ – кількість підприємств, що інтегруються в одну структуру;
 $Z_{\text{вир}}^I$, $Z_{\text{нвир}}^I$, $Z_{\text{твр}}^I$ – відповідно виробничі, невиробничі умовно-постійні, невиробничі трансакційні витрати інтегрованої підприємницької структури (ІПС).

Ефективними є процеси інтеграції, якщо ліва частина нерівності (2.30) більша за праву.

А синергійний ефект від створення інтегрованої підприємницької структури визначатиметься такою залежністю:

$$C_{\text{сум}} = \sum_{i=1}^n \Delta C_i (1+r), \quad (2.31)$$

де r – дисконтна ставка;

ΔC_i – сумарна економія, отримана i -м учасником ІПС.

$$\Delta C_i = (PN_i + P_{ai} + E_{ei} + E_{ti} + E_{ni}) - (I_i + T_i + I_{oi}), \quad (2.32)$$

де PN_i – розрахунковий додатковий прибуток від розширення масштабів діяльності i -го учасника ІПС, отриманий у результаті інтеграції;
 P_{ai} – розрахунковий додатковий прибуток i -го учасника від зниження ризику за рахунок диверсифікації діяльності ІПС;
 E_{ei} – економія поточних виробничих витрат i -м учасником ІПС;
 E_{ti} – економія трансакційних витрат i -м учасником ІПС;
 E_{ni} – економія податкових платежів i -м учасником ІПС;
 I_i – витрати i -го учасника ІПС на реконструкцію та створення інтегрованої структури;

T_i – приріст (зменшення) податкових платежів i -го учасника ІПС;
 I_{oi} – інвестиції i -го учасника ІПС у початковий момент інтеграції.

Таким чином, наведений статистичний апарат у межах третього підходу дозволяє оцінити глибину інтеграції, рівень спеціалізації економіки території i , як результат, забезпечити стаке економічні зростання територіальної системи.

Блок 3 (результатуючий) передбачає підбиття результатів дослідження у вигляді формування висновків стосовно рівня інтеграції/конвергенції сільських прикордонних територій та розроблення заходів із забезпечення конвергенційно-інтеграційних процесів.

Оцінка, проведена за вищенаведеною методикою, дозволяє виділити три варіанти конвергенційно-інтеграційних процесів сільських прикордонних територій (рис. 2.9):

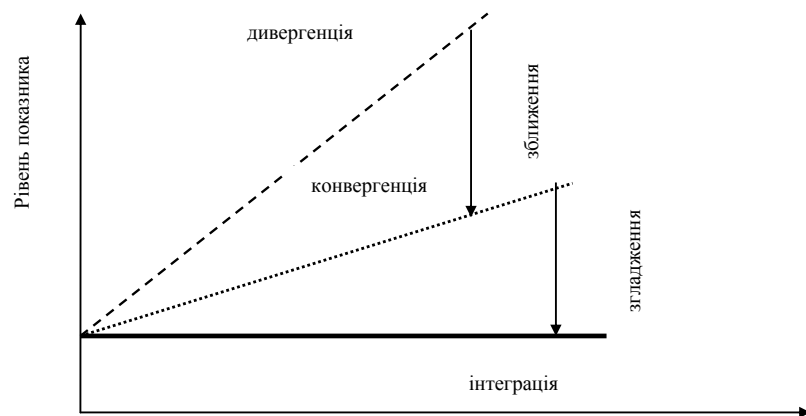

Рис. 2.9. Варіанти здійснення конвергенційно-інтеграційних процесів сільських прикордонних територій

1. Дивергенція (сильна/слабка), яка характеризує значне розходження показників розвитку сільських прикордонних територій та посилює асиметричність розвитку країни в цілому.

конвергенції/інтеграції. Традиційні інструменти управління територіальними економічними системами, що сформувалися донедавна, не відповідають умовам ринкової економіки та не дозволяють вирішити проблему якісно нових взаємовідносин між територіальними економічними системами, реалізувати основні засадничі принципи моделі конвергентно-інтеграційного розвитку. Слід використовувати такий управлінський інструментарій, який би сприяв забезпеченню процесів конвергенції/інтеграції розвитку сільських прикордонних територій та реалізації їх стратегічних імперативів. Такі інструменти повинні стимулювати сільські території до ефективного розвитку, нарощення конкурентних переваг, формування людського капіталу та забезпечувати спеціалізацію економіки територій як основи їх ефективного функціонування. Серед основних інструментів управління процесами конвергенції/інтеграції сільських прикордонних територій виокремлюють оподаткування, кредитування, інвестування.

Оподаткування є інструментом, який, з одного боку, через збільшення ставок оподаткування, їх гнучкість сприяє скороченню або спаду економічної активності сільських територій, а з іншого – через скорочення маси податкових надходжень, зміну форм оподаткування, звільнення від оподаткування окремих видів діяльності сприяє зростанню активності суб'єктів господарювання конкретної території. У світовій практиці існують різноманітні інструменти податкового стимулювання розвитку. Найбільш вагомими серед них: застосування пільг з оподаткування, податкові канікули, використання податкових субсидій, скорочення податкових ставок тощо [27, с. 214]. Проте податкові пільги необхідно надавати не за галузевим принципом, як це нині відбувається, а як „винагороду” за виконання певних суспільно важливих функцій, серед яких першочергова – запровадження податкового стимулювання інвестицій [185, с. 16]. Податкові субсидії є податковими преференціями, необхідними для підтримки певної діяльності, галузі, економіки чи населення. Сутність податкових канікул полягає в тому, що суб'єкти господарювання повністю або частково на певний період звільняються від оподаткування за певними

необхідне вжиття превентивних заходів. Проблема потребує комплексного розв'язання, що можливо лише на основі програмно-цільового методу, який забезпечує впровадження передових технологій, системного підходу до еколого-економічного обґрунтування й механізму реалізації, ув'язку наявних ресурсів з організацією виконання [326, с. 52].

Щодо форм управління процесами конвергенції/інтеграції, то основною з них є організаційна форма, яка передбачає вибір організаційної системи цього управління. Перехід територіальних систем на модель конвергентно-інтеграційного розвитку потребує обґрунтування та систематизації основних механізмів урегульованості цих процесів, заходів та функцій щодо їх реалізації. Важливою формою упорядкування таких процесів є організаційна система управління процесами конвергентно-інтеграційного розвитку.

Організаційна структура (система) управління процесами конвергенції/інтеграції повинна функціонувати таким чином, щоб максимально ефективно задовольняти потреби територіальних громад сільських територій та сприяти розвитку їх у цілому. Її функціонування повинно спрямовуватись на:

- гармонізацію поставлених цілей, пріоритетів та завдань розвитку сільських прикордонних територій з процесам конвергенції/інтеграції;
- виконання чітко поставлених функцій управління, що сприятиме спеціалізації економіки території та цілеспрямованню зусиль на процеси конвергентно-інтеграційного розвитку;
- ефективне використання конкурентних переваг території та формування її людського капіталу;
- координацію діяльності суб'єктів господарювання щодо акумулювання ресурсів та зусиль на забезпечення процесів конвергенції/інтеграції.

В умовах переходу сільських прикордонних територій на модель конвергентно-інтеграційного розвитку інструменти управління територіальними економічними системами повинні виступати в якості дієвих знарядь та важелів, за допомогою яких державні органи влади та органи місцевого самоврядування здійснюватимуть регулюючий вплив на процеси

2. Конвергенція (сильна/слабка), що відображає рівень зближення показників розвитку сільських прикордонних територій.

3. Інтеграція (сильна/слабка), передбачає наявність інтеграційних утворень між сільськими прикордонними територіями.

Такий підхід до виокремлення варіантів існування інтеграційно-конвергентних процесів сільських прикордонних територій дозволить визначити реальні причини наявності асиметрій соціо-еколого-економічного розвитку територіальних систем, оцінити процеси їх конвергенції/інтеграції регіонального розвитку, а також визначитись із найефективнішими напрямками міжтериторіальної інтеграції.

2.3. Методи дослідження управління процесами конвергенції та інтеграції

Ефективність управління процесами конвергенції та інтеграції сільських прикордонних територій, визначення їх рівня та глибини вимагає застосування виважених методів дослідження. Використання різної системи показників та індикаторів ставить проблему вибору методу оцінки конвергентно-інтеграційних процесів. Загалом, під методом розуміють спосіб досягнення будь-якої мети, вирішення конкретного завдання; систематизований комплекс прийомів, процедур, які застосовуються дослідником для досягнення поставленої мети [125, с. 327; 127, с. 731]. У подальшому під методом дослідження розумітимемо способи кількісної та якісної оцінки рівня та глибини інтеграційно-конвергентних процесів сільських прикордонних територій. Основною метою такого дослідження є одержання результатів, які можуть бути використані для забезпечення збалансованого розвитку територіальної економічної системи.

Аналіз літературних джерел показав, що для оцінки різних явищ, у т.ч. і рівня конвергенції/інтеграції територіальних систем, використовуються різноманітні методи, серед яких поширеними є методи порівняння; групувань; математичної статистики; матричний метод; методи факторного аналізу; ранговий; рейтинговий; експертних оцінок; нечіткої логіки; метод нейронних мереж [194].

Зважаючи на велику різноманітність методів дослідження, при оцінці рівня конвергентно-інтеграційних процесів сільських прикордонних територій доцільно застосувати ті з них, які дозволять одержати точний кінцевий результат, врахувати усі елементи процесів конвергенції/інтеграції територіальних економічних систем і визначити рівень глибини цих процесів. Тому використаємо такі методи досліджень при визначенні рівня конвергенції/інтеграції сільських прикордонних територій:

- метод аналізу та порівняння – для розроблення методики та системи показників, індикаторів оцінки рівнів конвергенції/інтеграції сільських прикордонних територій;
- економіко-статистичні методи – для опрацювання статистичних показників з метою оцінки рівнів конвергенції/інтеграції сільських прикордонних територій;
- табличний, графічний і картографічний методи – для наочного відображення результатів оцінки рівнів конвергенції/інтеграції сільських прикордонних територій;
- математичні методи – для ідентифікації результатів оцінки рівнів конвергенції/інтеграції сільських прикордонних територій.

Вагоме місце серед зазначених методів дослідження належить методам математичної статистики, які формують статистичний апарат оцінки рівнів конвергенції/інтеграції сільських прикордонних територій і дають змогу математично інтерпретувати результати такої оцінки. Відповідно до розробленої вище методології управління процесами конвергенції та інтеграції сільських прикордонних територій розглянемо детальніше статистичні методи оцінки.

Методами управління процесами конвергенції/інтеграції сільських прикордонних територій є економічні, організаційні, правові. Серед економічних методів управління доцільно виділити такі, як формування фінансової спроможності цих територій або через створення власної фінансової бази, або шляхом залучення внутрішніх і зовнішніх інвестиційних ресурсів у територіальну систему; збільшення дохідної частини місцевих бюджетів, формування бюджетів розвитку територій; оптимізація видаткової частини бюджету.

Організаційні методи управління процесами конвергенції/інтеграції спрямовані на удосконалення організаційної структури управління сільськими прикордонними територіями та її орієнтацію на забезпечення реалізації процесів конвергенції/інтеграції; персоніфікацію функцій управління на різних рівнях. З іншого боку, організаційні методи управління можуть бути спрямовані на створення тимчасового центру координації процесів конвергенції/інтеграції. Основними завданнями такого центру повинні бути формування програми реалізації процесів конвергенції/інтеграції, визначення передумов та глибини цих процесів на сільських прикордонних територіях, забезпечення інтеграції людських, природних, інноваційних, фінансових та інших ресурсів у процес конвергентного розвитку територій.

Правові методи передбачають формування відповідного правового поля регулювання процесів конвергенції/інтеграції. Сьогодні відсутнє правове поле регулювання процесів конвергенції сільських прикордонних територій, що передбачає створення відповідного нормативного документа. Щодо процесів інтеграції, то в Україні діє Указ Президента України „Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу” від 07.07.2015 р. Однак цей нормативний акт потребує удосконалення в напрямі визначення особливостей інтеграції територіальних систем в єдиний економічний простір країни.

Виходячи із соціально-економічної політики держави, на найближчий період для подолання кризового стану сільських прикордонних територій

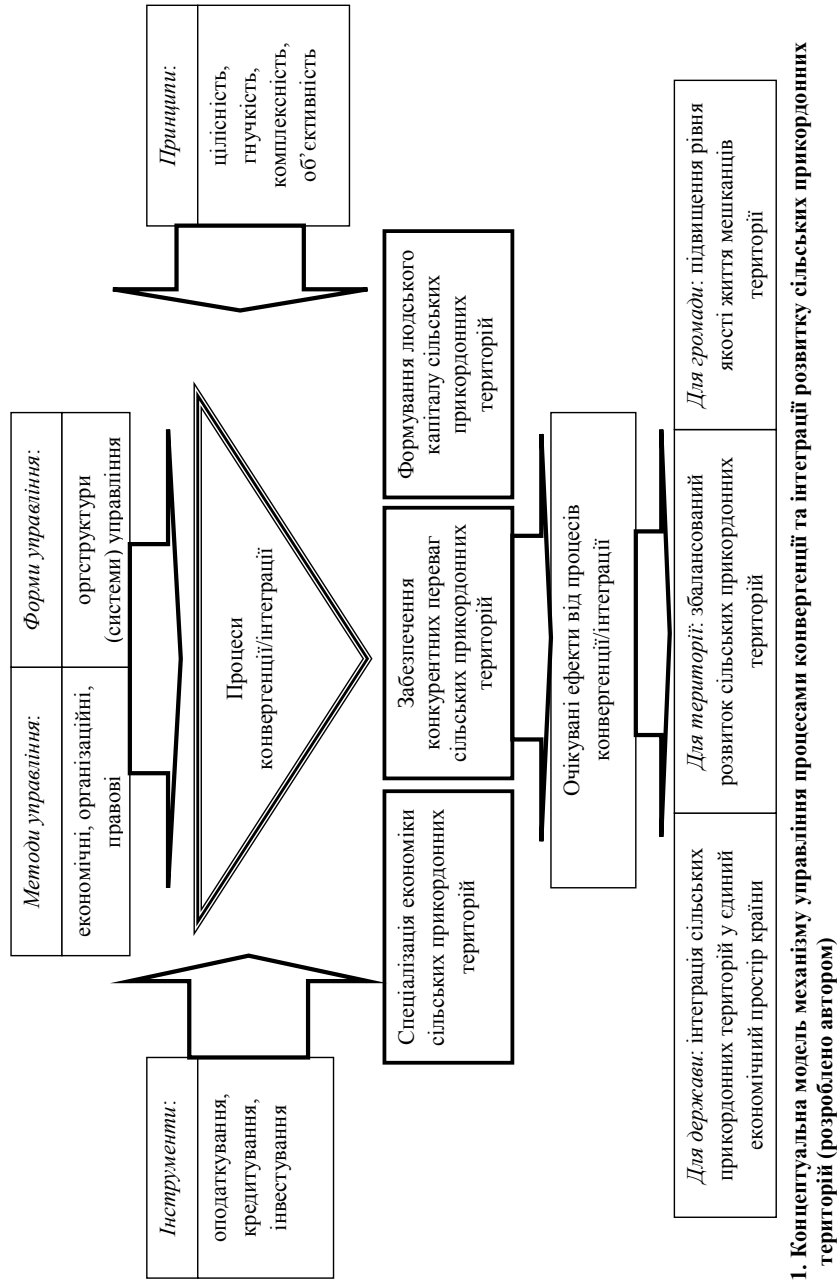

Рис. 5.1. Концептуальна модель механізму управління процесами конвергенції та інтеграції розвитку сільських прикордонних територій (розроблено автором)

Для зручності умовно розділимо їх на дві групи: *1 група* – методи дослідження управління процесами конвергенції сільських прикордонних територій; *2 група* – методи дослідження управління процесами інтеграції сільських прикордонних територій.

Серед методів дослідження управління процесами *конвергенції* сільських прикордонних територій слід виокремити такі, як метод абсолютної та відносної конвергенції, метод Джинні, метод Аткинсона, метод Тейла, метод Морана, метод куль, метод зваженого коефіцієнта варіації Уільямсона.

Застосування методів абсолютної та відносної конвергенції дозволяє визначити абсолютну та умовну β -конвергенції.

Аналіз β -конвергенції територіальних систем проведемо за допомогою таких математичних інтерпретацій:

- абсолютної β -конвергенції, яка вимагає оцінювання параметрів рівняння регресії:

$$\frac{\ln y_{i,T} - \ln y_{i,0}}{T} = a + b \ln y_{i,0} + \varepsilon_i, \quad (2.33)$$

де $y_{i,0}$ - реальний ВРП на одну особу в регіоні i на початок аналізованого періоду; $y_{i,T}$ – реальний ВРП на одну особу в регіоні i на кінець аналізованого періоду; T – тривалість аналізованого періоду. Якщо за результатами оцінювання регресії статистичну гіпотезу $H_0 : \beta = 0$ вдасться відкинути проти альтернативної гіпотези $H_0 : \beta > 0$, то це можна розцінювати як свідчення на підтримку гіпотези про абсолютну β -конвергенцію (дивергенція); при $\beta < 0$ забезпечується конвергенція;

- умовної β -конвергенції, яка передбачає оцінку параметрів економетричного рівняння:

$$\frac{\ln y_{iT} - \ln y_{i0}}{T} = a + b \ln y_{i0} + c_x + \varepsilon_i, \quad (2.34)$$

де, X – матриця регіональних чинників розвитку, які характеризують рівновагу стійкого стану кожного регіону [362, с. 87-89];

- мінімально умовної β -конвергенції в специфікації просторового лага (*spatial lag model*):

$$\frac{\ln(y_{r,t} / y_{r,t-1})}{T} = a - \beta \ln y_{r,t-1} + \delta Sg_{i,t} + \varepsilon_i \quad (2.35)$$

Така модель дозволяє врахувати просторову автокореляцію залишків шляхом введення як пояснювальної змінної – ендогенного просторового лага на логарифм середніх темпів розвитку ВРП на одну особу ($Sg_{i,t}$) [371; 370, с. 177-198; 363].

Британським вченим А. Аткинсоном у 1970 р. запропоновано оцінку міри нерівності, пов'язану з функцією корисності, де відповідно індекс Аткинсона розраховується за формулою [26]:

$$\begin{cases} 1 - \left(\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \left(\frac{Y_i}{\bar{Y}} \right)^{1-\varepsilon} \right)^{1/(1-\varepsilon)}, & \varepsilon \neq 1 \\ 1 - \prod_{i=1}^N \left(\frac{Y_i}{\bar{Y}} \right)^{1/N}, & \varepsilon = 1 \end{cases} \quad (2.36)$$

де Y_i – ВРП регіону i ;

\bar{Y} – середнє значення ВРП;

N – кількість регіонів;

ε – параметр, що характеризує становлення населення до нерівності розподілу суспільних благ.

Параметр ε характеризує ставлення суспільства до існуючої нерівності і може варіюватися від 0 до $+\infty$. При $\varepsilon = 0$ суспільство байдуже сприймає нерівність у розподілі доходу / благ, але зі зростанням параметра ε суспільство стає більш зацікавленим у вирішенні проблеми існуючої нерівності. Отже, при значенні 0 забезпечується абсолютна рівність територіальних систем, при 1 – здійснюється абсолютна нерівність.

У 1967 р. Г. Тейл у своїй книзі „Economics and Information Theory” („Економіка і теорія інформації”) запропонував ентропійний індекс нерівності

- неефективністю поставлених цілей та завдань розвитку сільських прикордонних територій та відсутністю контролю за ходом їх виконання.

У зв'язку з цим, виникає необхідність розроблення виваженого механізму управління процесами конвергенції та інтеграції сільських прикордонних територій, реалізація якого дозволила б вирішити існуючі проблеми у їх розвитку. Під механізмом управління процесами інтеграції та конвергенції розвитку сільських прикордонних територій будемо розуміти сукупність методів, форм, принципів та інструментів управління, які через ефективну взаємодію між собою дозволяють забезпечити спеціалізацію економіки території, розвиток її конкурентних переваг та формування людського капіталу як визначальних характеристик зазначених процесів задля одержання позитивних ефектів для національної економіки, території та громади. Концептуальна модель механізму управління процесами конвергенції та інтеграції розвитку сільських прикордонних територій наведена на рис. 5.1.

Як видно, представлений механізм містить у собі такі елементи як:

- методи управління (економічні, організаційні, правові);
- форми управління, які представлені у вигляді організаційних структур управління процесами конвергенції/інтеграції;
- інструменти управління (оподаткування, ліцензування, страхування, інвестування тощо);
- принципи управління (цілісність, гнучкість, об'єктивність, комплексність).

Ядром самого механізму виступають процеси конвергенції/інтеграції, які спрямовані на забезпечення спеціалізації економіки сільських прикордонних територій, розвиток їх конкурентних переваг та формування людського капіталу.

РОЗДІЛ 5. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСАМИ КОНВЕРГЕНЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ СІЛЬСЬКИХ ПРИКОРДОННИХ ТЕРИТОРІЙ

5.1. Формування механізму управління процесами конвергенції та інтеграції розвитку сільських прикордонних територій

Життєзабезпечення територіальних економічних систем і територіальних громад зокрема вимагає узгоджених дій та заходів у досягненні рівноважного і симетричного розвитку сільських прикордонних територій. В умовах переходу на модель конвергентно-інтеграційного розвитку території не в змозі самостійно реалізувати основні засадничі принципи зазначеної моделі, а управління процесами конвергенції/інтеграції є неефективним та спонтанним. Це вказує на відсутність або недієвість механізму управління процесами конвергенції та інтеграції розвитку сільських прикордонних територій. Недієвість названого механізму зумовлена:

- відсутністю чіткої моделі переходу територіальних систем до конвергентно-інтеграційного розвитку;
- неврахуванням існуючої територіальної нерівності умов відтворення АПК порівняно з іншими видами економічної діяльності, що зумовлено природно-кліматичними умовами, довгими періодами окупності тощо;
- невідповідністю програм розвитку сільських територій визначеним економічним і соціальним пріоритетам;
- недостатньою державною підтримкою облаштування сільських територій і відсутністю системного кредитного забезпечення і страхового обслуговування сільського господарства [326, с. 56];
- недостатньо розвинутою інфраструктурою розвитку сільських прикордонних територій;

[366], який одержав назву індекс Тейла, що дозволяє визначити σ -конвергенцію:

$$IT(\alpha) = \frac{1}{\alpha^2 - \alpha} \left[\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left(\frac{y_i}{\mu} \right)^2 - 1 \right], \quad (2.37)$$

де y_i – показник i -го члена вибірки, $i = 1.., n$;

μ – середній показник по вибірці.

Параметр α може приймати будь-яке значення від $-\infty$ до $+\infty$. Однак в емпіричних дослідженнях найчастіше використовують два значення α : 0 чи 1. При $\alpha=1$ індекс Тейла, або, як його ще називають, Т-міра Тейла розраховується за формулою [231, с. 7]:

$$IT(1) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{y_i}{\mu} \ln \frac{y_i}{\mu} \quad (2.38)$$

Ентропійний індекс Тейла при $\alpha=1$ приймає значення в інтервалі $(0; \ln \mu)$ при $y_i \in (0; \infty)$. При $\alpha=0$ індекс Тейла (L-міра Тейла) також представляє собою логарифмічне відхилення, як і Т-міра Тейла, і розраховується за формулою:

$$IT(0) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{y_i}{\mu} \ln \frac{\mu}{y_i} \quad (2.39)$$

L-міра Тейла приймає значення в інтервалі $(0; \infty)$, при $y_i \in (1; \infty)$.

При цьому чим нижчим є значення цих індексів, тим нижчим є рівень дивергенції.

Економічна інтерпретація вищезгаданих індексів полягає у наступному:

1) для Т-міри Тейла:

$$IT_T = \sum_{i=1}^n \frac{Y_i}{Y} \ln \frac{Y_i/P_i}{Y/P}, \quad (2.40)$$

де Y_i – обсяг ВРП регіону (індикатор результативності діяльності регіону);

Y – обсяг ВРП країни;

P_i – зайняті регіону;

P_i – зайняті країни.

2) для L-міри Тейла:

$$IT_L = \sum_{i=1}^n \frac{P_i}{P} \ln \frac{P_i/Y_i}{P/Y} \quad (2.41)$$

Перший індекс Тейла показує регіональний розподіл доходу за населенням, а другий, навпаки, – розподіл населення за доходом. Відмітимо той факт, що індекси Тейла можуть мати тільки додатні значення. Значення індексу Тейла, що дорівнює 0, означає повну рівність досліджуваної змінної, значення, що дорівнює 1, – відповідно повну нерівність.

Якщо T -міра Тейла більша за L -міру, то робиться висновок про те, що переважний вплив на нерівномірність розвитку держави спричиняють більш розвинені території. У протилежному випадку – навпаки, переважний вплив на нерівномірність розвитку держави спричиняють „бідні” регіони [26].

Особливістю індексу Тейла для оцінювання міжрегіональної економічної асиметрії є його незалежність від масштабу доходу та абсолютної чисельності населення, а також відповідність принципу трансфертів Пігу-Дальтона [361, с. 57-75]. Незалежність від масштабу доходу та абсолютної чисельності населення означає, що індекс залишиться незмінним, якщо ВРП/ВДВ або чисельність населення кожного регіону збільшується або зменшується в одну й ту саму кількість разів [315].

Важливою перевагою методу Тейла є те, що він дозволяє розкласти показник загальної міжрегіональної асиметрії на дві складові, що відображають міжмакрорегіональну та внутрішньомакрорегіональну економічну асиметрію. Якщо розбити всю кількість регіонів на K макрорегіонів, до кожного з яких входить по J_k регіонів, то індекс Тейла T можна подати у вигляді:

$$IT = IT_B + IT_W, \quad (2.42)$$

де

$$IT_B = \sum_{k=1}^K \frac{Y_k}{Y} \ln \frac{Y_k/P_k}{Y/P} \quad (2.43)$$

- індекс міжмакрорегіональної асиметрії;

удосконалення системи адміністрування досліджуваних територій, зокрема розширення фінансової бази, управління „знизу доверху”.

В умовах незалежної України економічне реформування потребує здійснення ефективної й гнучкої державної політики, яка б урахувала інтереси сільського населення. На жаль, взаємовідносини між центром і місцевими органами управління, а також між державою й регіонами в Україні залишаються неврегульованими, що породжує і загострює явище економічної роз’єднаності, спричиняє прояви дезінтеграційних процесів. Виникає необхідність проведення такої соціально-економічної політики сільського розвитку, стратегічною метою якої має стати суттєве підвищення життєвого рівня населення на основі якісно поліпшеного використання ресурсного потенціалу, принципово нових підходів до формування продуктивних сил, докорінного поліпшення екологічного стану регіонів.

Побудова соціально-орієнтованої економіки на засадах вирівнювання пропорцій економічного, соціального та екологічно безпечного розвитку сільських територій, зосередженого на інтересах громади села з метою створення в сільських поселеннях належних умов праці й проживання в межах існуючої системи й застосування технологій державного управління „зверху вниз” практично неможлива. Світовий досвід і вітчизняна практика переконують, що система державного і громадського управління має формуватися на засадах децентралізації й розширення самоврядування, відпрацювання організаційно-економічного механізму макроекономічного попиту, територіально-самоврядного і галузевого управління комплексним розвитком регіону.

Реалізація напрямів впровадження досвіду ЄС в управлінні розвитком сільських територій, у тому числі прикордонних, потребує активізації заходів внутрішньої стабілізації і сталого розвитку, зокрема таких складових: економіки, соціуму й екології. В економічному вимірі постає завдання диверсифікації сільськогосподарського виробництва та сільської економіки в цілому, створення сприятливих умов для розвитку нових форм господарювання на селі.

В умовах утвердження засад ринкової економіки важливим є створення ефективної економіки сільського господарства, нарощування виробництва конкурентоспроможної продовольчої продукції, забезпечення високого рівня життя населення. В цьому контексті актуальними є завдання організаційно-економічної модернізації аграрної сфери, і в першу чергу існуючого комплексу продуктивних сил і виробничих відносин. Особливої уваги потребує використання потенціалу селянських господарств, їх участі в нарощуванні виробництва сільськогосподарської продукції у підприємницькому секторі агропромислового виробництва, підвищенні товарності.

Разом з тим, для сільських територій України, у світлі досвіду країн ЄС, важливим є розв'язання демографічних проблем, забезпечення відповідного розвитку соціальної інфраструктури, підвищення якості життя на селі, збереження культури та самобутності сільських поселень. Розвиток сільськогосподарського виробництва і сільських територій – взаємопов'язаний і взаємозалежний процес в реалізації якого важливу роль відіграють місцева влада, органи самоврядування, громади. Особливої уваги заслуговують питання зміцнення громадянської позиції селян у вирішенні важливих проблем сільських територій.

Стосовно реалізації заходів з адаптації до зовнішнього впливу на управління розвитком сільських територій, постає завдання наближення до європейських стандартів життєзабезпечення сільських мешканців через конвергенцію соціально-економічних показників сільських територій, підвищення уваги до екологічної складової збалансованого розвитку,

$$IT_W = \sum_{k=1}^K \frac{Y_k}{Y} IT_k \quad (2.44)$$

– середня зважена індексів внутрішньомакрорегіональної асиметрії;

$$IT_k = \sum_{j=1}^J \frac{Y_{kj}}{Y_k} \ln \frac{Y_{kj} / P_{kj}}{Y_k / P_k} \quad (2.45)$$

– індекс внутрішньомакрорегіональної асиметрії макрорегіону k ; Y_{kj} – ВРП/ВДВ регіону j , що входить до макрорегіону k ; P_{kj} – населення регіону j , що входить до макрорегіону k ; Y_k – ВРП/ВДВ макрорегіону k ; P_k – населення макрорегіону k , який охоплює дві складові, що відображають міжмакрорегіональну та внутрішньомакрорегіональну економічну асиметрію.

Перевага цього методу в тому, що він є виваженим і не залежить від кількості територій, а також для нього виконується принцип декомпозиції. Метод декомпозиції ентропійних мір дозволяє оцінити структуру дивергенції та значимість чинників, що її спричиняють у певний момент часу.

Розглянуті вище індекси та коефіцієнти дозволяють визначити існуючий рівень дивергенції територіальних економічних систем, динаміку зростання/зниження диспропорцій, однак не враховують взаємозалежність територіальних систем одна від одної, що є досить важливим в умовах формування інтеграційних процесів. Наприклад, показники, що характеризують економічний розвиток однієї територіальної системи (зайнятість трудових ресурсів, рівень безробіття, обсяг інвестицій в основний капітал, інноваційні витрати тощо) можуть негативно або позитивно впливати на економічний розвиток іншої територіальної системи.

Таким чином, аналізовані показники можуть бути автокорельовані в просторі. Одна з переваг індексу Тейла над подібними показниками, наприклад, коефіцієнтом Джинні, є його властивість адитивності – сумарна регіональна нерівність у країні дорівнює сумі нерівностей регіонів [231, с.7]. Індекс Тейла

може розглядатися як показник вимірювання значного переважання одного регіону над іншим, відсутності диверсифікації, наявності відносної ізоляції, економічно-соціальної нерівності і т.д. [271, с. 44-47].

Індекс Морана – один з показників, що враховує просторову автокореляцію. Індекс розраховується за формулою:

$$I_{\mu} = \frac{N}{\sum_i \sum_j w_{ij}} \times \frac{\sum_i \sum_j w_{ij} (x_i - \mu)(x_j - \mu)}{\sum_i (x_i - \mu)^2}, \quad (2.46)$$

де N – кількість регіонів;

w_{ij} – елемент матриці просторових ваг для регіонів i та j ;

μ – середнє значення показника;

x – аналізований показник.

Зауважимо, що матриці просторових ваг широко використовуються у просторовій економетриці та при визначенні взаємного впливу регіонів один на одного. І. Вахович пропонує скористатися підходом, у якому елементи матриці граничних сусідів презентують наступним чином [26]:

$$w_{ij} = \begin{cases} 0, & \text{регіон } j \text{ не має кордонів з регіоном } i \\ 1, & \text{регіон } j \text{ має кордони з регіоном } i \end{cases} \quad (2.47)$$

Індекс Морана варіюється від -1 до +1.

Очікуване значення індексу розраховується за формулою:

$$E(I_M) = \frac{-1}{(N-1)} \quad (2.48)$$

Якщо $I_M > E(I_M)$, то можна стверджувати про наявність позитивної просторової автокореляції досліджуваних процесів.

Варто також звернутися до розрахунку коефіцієнта Джинні [183, с. 85-110], який дозволяє оцінити наявність σ -конвергенції:

$$Gini = \left(\frac{1}{y} \right) \frac{1}{n(n-1)} \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |y_i - y_j|, \quad (2.49)$$

де y_i та y_j – показники ВРП у розрахунку на одну особу регіонів i та j ; n – кількість регіонів; y – середній рівень ВРП у розрахунку на одну особу в країні.

Таблиця 4.5

Напрями впровадження досвіду ЄС в управління розвитком сільських територій України*

Розвиток сільських територій				
Заходи з внутрішньої стабілізації			Заходи з адаптації до зовнішнього впливу	
Економіка	Соціум	Екологія	Протидія іноземній конкуренції та розвиток експорту	Наближення до європейських стандартів
Створення сприятливих умов для розвитку нових форм господарювання на селі; диверсифікація с.-г. та сільської економіки загалом; розробка моделі використання потенціалу особистих селянських господарств у підприємницькому секторі АПВ, модернізація аграрних підприємств	Розв'язання демографічних проблем; підвищення якості життя на селі, розвиток соціальної інфраструктури, популяризація сільського способу життя; збереження культури та самобутності сільських поселень; зміцнення громадянської позиції селян у вирішенні важливих питань сільських територій	Розвиток органічного рослинництва та тваринництва, еко- та агро туризму; розробка заходів державного контролю за раціональним використанням природних ресурсів та збереженням природної цілісності сільських територій	Підвищення конкурентоспроможності сільського господарства; розробка методів протидії експансії іноземного капіталу в АПВ країни, впровадження заходів дозволених «скриньок» СОТ з метою захисту національного виробника та виходу на зовнішні ринки	Конвергенція соціально-економічних показників сільських територій; підвищення уваги до екологічної складової сталого розвитку; вдосконалення системи адміністрування сільських територій (розширення фінансової бази, управління „знизу догори”)

*Сформовано автором за джерелами: [388; 69, с. 137].

Заходи з адаптації до зовнішнього впливу покликані підготувати сільські території в перспективі до вступу України в ЄС та конкуренції з боку європейських територій, до реалізації вимог щодо організації економіки та участі сільського населення в управлінні розвитком територій. З іншого боку, майбутнє сільських територій великою мірою залежатиме від спроможності продукувати конкурентну на світових ринках та екологічно чисту продукцію.

саморегулювання, найголовніше – визначено статус земель сільськогосподарського призначення. Від обраного шляху в цілому залежала превалююча форма господарювання в сільському господарстві, особливості розвитку його основних секторів;

4) значну частку сільського господарства у валовому продукті та зайнятості населення. Сільське господарство України – це бюджетонаповнювальна галузь зі значними експортними надходженнями від реалізації продукції, а в ЄС самозабезпечення сільськогосподарською продукцією досягається майже 80 %-ною часткою спільних європейських фондів підтримки. Головним завданням розвитку сільських територій України як бази аграрного виробництва є не тільки самозабезпечення продукцією, а експортоорієнтоване функціонування галузей сільського господарства;

5) впровадження децентралізованого підходу до розвитку сільських територій в нашій державі гальмує недосконала система адміністративно-територіального управління: відсутність розвитку „знизу догори”. Забезпечення місцевого характеру розвитку неможливе з огляду на слабку фінансову базу локальних адміністративно-територіальних одиниць.

Узагальнення європейської практики перетворень в управлінні розвитком сільської місцевості показує, що для України цей розвиток має включати два напрями заходів: внутрішню стабілізацію та адаптацію до зовнішніх впливів (табл. 4.5).

Внутрішня адаптація передбачає збалансування економічної, соціальної та екологічної складових розвитку сільських територій через розвиток підприємництва в АПВ та забезпечення багатофункціональності сільської економіки; зближення рівнів розвитку сільських територій через підвищення якості життя та створення сприятливих умов для збереження людського капіталу; ощадливе використання, збереження та примноження природних ресурсів.

G змінюється від 0 для повної рівності до 1 для повної розбіжності. Якщо значення коефіцієнта Джинні рівне нулю, то мова йде про абсолютну рівність, за умови рівного одиниці – абсолютна нерівність.

Перевагами коефіцієнта Джинні є можливість порівнювати розподіл ознаки в сукупностях з різним числом одиниць. Він може бути використаний для порівняння розподілу ознаки за різними групами населення, дозволяє відслідковувати динаміку нерівномірності розподілу. Однак використання цього методу має і недоліки, які полягають у відмінностях у методах збору статистичних даних для обчислення коефіцієнта, що призводить до ускладнень в зіставленні отриманих коефіцієнтів.

Сутність методу Куль полягає в тому, що для кожної точки будується куля в n – мірному просторі із заданим радіусом r [287]:

$$r = \max \min C_{ij}, \quad (2.50)$$

де $\{C_{ij}\}$ – матриця відстаней між точками;

n – кількість точок.

Можливий розрахунок кількох мір відстаней між точками i та u .

Серед методів дослідження управління процесами *інтеграції* сільських прикордонних територій слід виокремити ще такі, як метод дисконтованого доходу, метод Альтмана, модель економічної взаємодії регіонів (МЕВР), оптимізаційну міжрегіональну міжгалузеву модель (ОМММ).

Оцінити рівень інтеграційних процесів можна через визначення співпраці за участю суб'єктів господарювання різних територіальних економічних систем, тобто шляхом оцінки міжфірмової інтеграції або ж через побудову оптимізаційної міжрегіональної міжгалузевої моделі та моделі економічної взаємодії регіонів (моделі розроблені Інститутом економіки Сибірського відділення РАН).

Оцінка ефективності міжфірмової інтеграції може бути проведена на основі використання методів оцінки інвестиційних проектів та оцінки ризиків:

- метод дисконтованого доходу (методика UNIDO, розроблена під егідою ООН);

- метод Альтмана.

Методика UNIDO [196, с. 251-258] для оцінки інвестиційних проектів використовує показник чистого приведенного доходу (*NVP*) для розрахунку якого додаткові витрати та доходи дисконтуються:

$$ЧПД = \sum_{t=1}^n \frac{ГП_t}{(1+\delta)^t} - \sum_{t=0}^n \frac{I_t}{(1+\delta)^t}, \quad (2.51)$$

де I_t – початкові інвестиції;

$ГП_t$ – грошові потоки в році t , що будуть отримані завдяки інвестиціям;

δ – ставка дисконтування.

Величину грошових потоків визначають за формулою:

$$ГП_t = П_t + A_t - П_{mt}, \quad (2.52)$$

де $П_t$ – прибуток від реалізації проекту в році t ;

A_t – амортизація на реновацію в році t ;

$П_{mt}$ – податок на прибуток $П_t$.

Отже, грошовий потік охоплює чистий прибуток і амортизацію за весь період експлуатації. Якщо цей період визначити складно, то в розрахунках його приймають таким, що становить 5 років. Якщо ЧПД проекту – величина додатна, то це означатиме, що в результаті реалізації такого проекту цінність фірми зросте і відповідно інвестування піде їй на користь, тобто проект необхідно прийняти.

Дисконтна ставка є процентною ставкою, застосування якої у процесі дисконтування дасть змогу привести майбутню вартість грошового потоку до теперішньої. Чим вищий темп інфляції, тим вищою має бути ставка процента, яка могла б компенсувати інвестору втрачений дохід.

Показник чистого приведенного доходу не може бути від'ємним числом, оскільки в цьому разі здійснені інвестиції не принесуть доходу і будуть збитковими.

Для оцінки ефективності створення інтегрованих бізнес-груп окремі автори пропонують використовувати так званий Z-рахунок Альтмана, який

1) витрати заходів САП, що фінансуються за рахунок платників податків. У середньому один громадянин Європи „вкладає” у бюджет спільної політики ЄС 8 євро на місяць, тобто 96 євро на рік. Якщо врахувати, що середня заробітна плата за даними Євростату становить 38000 євро, то вклад громадянина у сільський добробут та продовольчу безпеку держави становить лише 0,2 % щорічного доходу. Аналогічний внесок для громадянина України при нинішньому рівні середньої заробітної плати (4343 грн. станом на 1 вересня 2015 р.) становив би майже 2 %. Тому впровадження таких заходів вимагає попередньої ретельної оцінки їх доцільності та відповідності критерію ефективності, з тим, щоб економічний результат від їх впровадження перевищував витрати на реалізацію;

2) суперечність САП ЄС загальносвітовим тенденціям лібералізації аграрної політики та вимогам СОТ. Одне з ключових питань поточного раунду переговорів у рамках СОТ – усунення протекціонізму в сільському господарстві з боку розвинених країн, у зв'язку з чим заходи внутрішньої державної політики із захисту галузі розділено на три „скриньки” – зелену, жовту й блакитну. Заходи, включені до жовтої скриньки, передбачають пряме державне фінансування сільгоспвиробників, програм, що спрямовані на стимулювання виробництва та підвищення прибутковості (підтримка цін на продукцію, здешевлення вхідних матеріально-технічних ресурсів тощо). Хоча САП в цілому передбачає зменшення прямої державної підтримки і посилення конкурентоспроможності агробізнесу за рахунок заходів дозволених „скриньок”, проте політика провідних аграрних країн ЄС характеризується значним ступенем субсидування економічних суб'єктів АПВ, а скорочення прямого фінансування стосується насамперед нових членів ЄС (наприклад, рівень загальної підтримки сільського господарства в Чехії через рік після вступу становив 23 %, у „старих” членах ЄС – до 35 %;

3) незавершеність ринкових перетворень в Україні. Напередодні вступу до ЄС в кожній з країн-претендентів було сформовано відповідну інституційну та правову базу для розвитку сільського господарства на засадах ринкового

внутрішньому ринку, є низький рівень реальних доходів у країні. Витрати на продовольство займають значну частку у витратах домогосподарств, тому для більшості громадян перехід на органічну продукцію за вищими цінами її придбання на національному ринку неможливий.

Важливим напрямом екологічної складової розвитку сільських територій Європи стало впровадження мережі захищених природних територій за програмою Natura 2000. Такі території, що мають особливий статус, охоплюють 11 % сільськогосподарських земель ЄС та 15 % відповідних територій нових країн-членів, що ставить перед ними особливо жорсткі зобов'язання щодо ошадливого та безпечного користування природними багатствами. Також програмою передбачено стимулювання розвитку екотуризму через залучення на місцевому рівні до цієї діяльності малих та середніх підприємств [388].

Екологічна складова політики розвитку сільських територій в Україні, на нашу думку, мала б охоплювати такі напрями:

1) пошук шляхів раціонального та екологічно безпечного використання родючих ґрунтів у сільських районах, де природні ресурси достатні для розвитку землеробства – вирощування „органічної їжі” (organic food);

2) розвиток альтернативних шляхів використання природних ресурсів там, де використання землі для рослинництва є недоцільним і нерентабельним (органічне тваринництво, еко- та агротуризм у регіонах з несприятливими умовами, наприклад на гірських сільських територіях);

3) розвиток ринку екологічних послуг на базі становлення екологічної інфраструктури на селі, реалізація агроекологічних програм, розвиток агроекологічних умов ефективного функціонування пріоритетних галузей сільського господарства.

Адаптація аграрної політики та політики сільського розвитку України до вимог ЄС, впровадження заходів, передбачених САП ЄС, має враховувати низку специфічних для України факторів, що визначають необхідність ретельного аналізу адекватності таких заходів потребам економіки та потенціалу держави, а саме:

описує фінансову стійкість окремо взятих підприємств до інтеграції та фінансову стійкість міжрегіональних бізнес-груп за їх участю:

$$Z = 1,2X_1 + 1,4X_2 + 3,3X_3 + 0,6X_4 + 1,0X_5 \quad (2.53)$$

де X_1 – відношення робочого капіталу до загальних активів, де робочий капітал визначається як різниця між оборотними засобами й поточними зобов'язаннями; X_2 – відношення нагромадженого капіталу до загальних активів; X_3 – відношення балансового прибутку до загальних активів; X_4 – відношення власного капіталу до загальної заборгованості; X_5 – відношення обсягів продажу до загальних активів [11, с. 474-560].

Порівняння значень Z -рахунка до і після інтеграції дозволяє зробити висновки про ефективність створення інтегрованої бізнес-групи (зростання значень після інтеграції свідчить про більшу фінансову стійкість інтегрованої бізнес-групи). Модифікації моделі Альтмана вже використовували, наприклад, для обґрунтування створення вертикально інтегрованих фінансово-промислових груп [141, с. 120-126].

Однак на практиці, на відміну від розглянутих вище методів, метод Альтмана не є придатним при оцінці рівня інтегрованості територіальних економічних систем.

Оптимізаційні міжрегіональні міжгалузеві моделі становлять таку форму об'єднання регіональних моделей, при якій зберігається свобода вибору міжгалузевих та міжрегіональних зв'язків. Оптимізаційна міжрегіональна міжгалузева модель (ОМММ) як метод оцінки міжтериторіальної інтеграції має такий вигляд [337, с. 181-191]:

Формалізований запис міжрегіонального балансу:

$$X_i^r = \sum_{s=1}^m \sum_{j=1}^n X_{ij}^{rs} + \sum_{s=1}^n Y_i^{rs} \quad (i = 1, \dots, n; r = 1, \dots, m) \quad (2.54)$$

Умови моделі:

1. Баланс виробництва і розподілу продукції:

$$X_i^r \geq \sum_{j=1}^n a_{ij}^r x_j^r + a_i^r x^r + a_i^r z^r + \sum_{\substack{s=1 \\ (s \neq r)}}^m x_i^{rs} - \sum_{\substack{s=1 \\ (s \neq r)}}^m x_i^{sr} + q_i^r$$

$$(i=1, \dots, n; r=1, \dots, m) \quad (2.55)$$

2. Баланс роботи транспорту:

$$X_\tau^r \geq \sum_{j=1}^n a_{j\tau}^{rr} x_j^r + \sum_{\substack{s=1 \\ (s \neq r)}}^m \sum_{j=1}^n (a_{j\tau}^{rs} - a_{j\tau}^{rr}) x_j^{rs} + \sum_{\substack{s=1 \\ (s \neq r)}}^m \sum_{j=1}^n a_{j\tau}^{rs} x_j^{sr} + a_\tau^r z^r \quad (r=1, \dots, m) \quad (2.56)$$

Після перетворення умов отримуємо:

$$X_\tau^r \geq \sum_{j=1}^n a_{j\tau}^{rr} (x_j^r + \sum_{\substack{s=1 \\ (s \neq r)}}^m x_j^{sr} - \sum_{\substack{s=1 \\ (s \neq r)}}^m x_j^{rs}) + \sum_{\substack{s=1 \\ (s \neq r)}}^m \sum_{j=1}^n a_{j\tau}^{rs} x_j^{rs} \quad (2.57)$$

3. Баланс трудових ресурсів:

$$\sum_{j=1}^n t_j^r x_j^r + t_\tau^r x_\tau^r \leq L^r \quad (r=1, \dots, m) \quad (2.58)$$

4. Обмеження на виробничі потужності:

$$x_j^r \leq N_j^r \quad (i=1, \dots, n; r=1, \dots, m) \quad (2.59)$$

5. Критеріальні умови:

$$z^r \geq \lambda^r z \quad (r=1, \dots, m), \quad (2.60)$$

де $0 \leq \lambda^r z \leq 1$; $\sum \lambda^r = 1$; $z \rightarrow \max$.

де: x_i^r - обсяги випуску i -ї галузі у регіоні r ;

x_τ^r - обсяги продукції транспорту у регіоні r ;

x_i^{rs} - обсяги продукції i -ї галузі, що поставляються з регіону r у регіон s (безпосередньо враховуються зв'язки лише між суміжними регіонами);

Y_i^r - обсяги продукції i -ї галузі, що поставляються із регіону r у регіон s для внутрішнього кінцевого споживання (включаючи сальдо зовнішньоекономічного обміну);

збереженні екологічної цілісності та багатства природи позаміських територій. Екологічна складова сталого розвитку сільських територій набуває особливої актуальності в контексті екологічної безпеки держави, запобігання кліматичних змін та збереження нестійкого екологічного балансу в природі, а також з огляду на необхідність диверсифікації сільськогосподарського виробництва за рахунок розвитку його екологічного напрямку. Недопущення виснаження угідь та вилучення придатної землі з сільськогосподарського виробництва виступають головними складовими екологічної політики розвитку сільських територій ЄС. Органічне виробництво в країнах Європи рентабельне завдяки високій ціні продукції та відсутності витрат на хімічні компоненти. Воно виконує одразу економічну та екологічну функції. Фермери, які беруть на себе агроекологічні зобов'язання на строк від 5 років, отримують допомогу від національних урядів за Програмою сільського розвитку на новий програмний період 2014-2020 рр.

Нині в Європейському Союзі 4,2 % сільськогосподарських угідь зайняті під виробництво екологічної продукції. Найбільші ділянки під органічне виробництво відведені в Австрії, де вони становлять 13,4 % загальних площ, а найменші – в Ірландії (0,95 %), Румунії (0,77 %) та Мальті (0,2 %). У Польщі розвиток виробництва екологічної сільськогосподарської продукції все ще не набув загальноєвропейських темпів, а частка земель, задіяних у її виробництві, становить 1,94 % [173].

За даними досліджень, в Україні придатні для розвитку органічного землеробства 19 % угідь. Органічна продукція, що виробляється підприємствами в незначних кількостях, через її високу вартість не реалізується на внутрішньому ринку. Як зазначають М. Кропивко та О. Ковальова, таке виробництво стає високорентабельним лише через кілька років, за які проходить перебудова технологічної бази підприємства [170, с. 78-85]. Якщо європейські фермери в змозі за цей період адаптуватися до нових умов організації бізнесу завдяки прямій підтримці держави, то в Україні лише одиниці господарств ризикують освоювати екологічне виробництво. Причиною того, що продукція органічного виробництва не може реалізовуватися на

Другий напрям диверсифікації сільської економіки передбачає розвиток соціальної інфраструктури, що є необхідною передумовою добровільного „утримання” соціального капіталу в сільській місцевості. Поширенням нині стає цілеспрямоване переміщення економічно активної частини сільського населення в найближчі міста, явище маятникової міграції з подальшим повним переміщенням молоді на проживання у міста. Занедбана за роки незалежності соціальна база українського села, скорочення державних інвестицій у розвиток сільської освіти, медицини, руйнують людський капітал, а низький рівень добробуту підриває підприємницьку ініціативу на селі та змушує населення шукати джерела доходу поза сільським господарством або за межами постійного місця проживання. Це скорочує податкову базу місцевих громад та відповідно породжує нову „спіраль” скорочення фінансування соціальної сфери, що власне належить до компетенції місцевої влади. Розв’язання цієї проблеми у площині використання європейського досвіду можна розглядати у двох напрямках:

1) місцевий рівень – розширення податкової бази місцевого та локального рівнів, запровадження політики сільського розвитку „знизу догори”, де потрібні напрями та обсяги фінансової підтримки окремих соціальних сфер визначають на місцях (з розширенням повноважень органів місцевого самоврядування у вирішенні питань громади та його фінансової бази);

2) підприємницький рівень – розбудова прилеглої до підприємств соціальної інфраструктури, стимулювання інвестицій аграрних підприємств у капітальне будівництво об’єктів соціального призначення. Така ідея не є новою і практика „прив’язки” розвитку соціальної бази села до аграрних підприємств вже існувала в радянські часи. Тому дехто з науковців пов’язує руйнування соціальної інфраструктури та сфери послуг на селі саме з реформуванням аграрного сектору, зазначаючи, що розпад колгоспно-радгоспної системи призвів до руйнування соціальної бази села [111, с. 133-139],

Зміни у політиці сприяння розвитку сільських територій в Європі останніми роками стосуються, насамперед, перегляду ролі людини у

z - обсяги кінцевого попиту (чи кінцевого споживання) в цілому по країні;
 z^r - обсяги кінцевого попиту (чи кінцевого споживання) в регіоні r ;
 q_i^r - фіксована частка кінцевого попиту i -ї продукції в регіоні r (валове накопичення, сальдо експорту-імпорту);
 N_j^r - обсяги j -ї продукції, які можуть бути отримані з наявних виробничих потужностей у регіоні r ;
 L^r - ліміт трудових ресурсів у регіоні r ;
 a_{ij}^r - затрати i -ї продукції на виробництво одиниці j -ї продукції у регіоні r ;
 a_{it}^r - затрати i -ї продукції на одиницю транспортної роботи у регіоні r ;
 a_{ti}^{rr} - затрати транспортної роботи на внутрірегіональні перевезення одиниці j -ї продукції в регіоні r ;
 a_{tj}^{rs} - затрати транспортної роботи на перевезення одиниці j -ї продукції з регіону r у регіон s ;
 t_j^r - затрати праці на виробництво одиниці j -ї продукції в регіоні r ;
 t_t^r - затрати праці на одиницю транспортної роботи в регіоні r ;
 λ^r - частка r -го регіону у загальнонаціональному обсязі кінцевого споживання;
 a_i^r - частка i -ї продукції у кінцевому споживанні r -го регіону.

При цьому $\sum_{i=1}^n a_i^r = 1$.

Модель економічної взаємодії регіонів (МЕВР) описує процес вибору та узгодження рішень у багаторегіональній системі через використання ринкового механізму. На відміну від ОМММ із єдиним критерієм оптимальності, МЕВР являє собою систему оптимізаційних моделей окремих регіонів, пов’язаних між собою умовами рівноваги попиту та пропозиції на національному ринку [337, с. 181-191].

З цієї метою в умови регіонального блоку ОМММ внесено дві зміни:
 - по-перше, замість змінних міжрегіональних поставок x_i^{rs} розглядаються змінні вивозу v_i^r та ввозу w_i^r , тобто відсутня географічна прив’язка зв’язків;

- по-друге, вводиться умова торговельного балансу:

$$\sum_{i=1}^{n_1} P_i (v_i^r - w_i^r) \geq \Delta^r, \quad (2.61)$$

де Δ^r - фіксоване сальдо торговельного балансу регіону: ці величини

задаються таким чином, щоб $\sum_{r=1}^m \Delta^r = 0$

Загальними умовами, які пов'язують регіональні моделі, є торговельні баланси за усіма мобільними видами продукції:

$$\sum_{r=1}^m (v_i^r - w_i^r) = 0 \quad (i = 1, \dots, n_1) \quad (2.62)$$

Економічна рівновага багаторегіональної системи представляє собою сукупність оптимальних регіональних рішень

$(X^{r*}, x_r^{r*}, z^{r*}, V^{r*}, W^{r*}), (r=1, \dots, m),$

А також вектор цін обміну, при яких виконуються нерівності:

$$\sum_{r=1}^m (V^{r*} - W^{r*}) = 0. \quad (2.63)$$

Характеристика методів дослідження управління процесами інтеграції та конвергенції наведено у табл. 2.3.

Як видно, кожен із наведених методів дослідження має як переваги, так і недоліки при оцінці конвергентно-інтеграційних процесів сільських прикордонних територій.

Проте, зважаючи на мету дослідження, вважаємо за доцільне оцінювати рівень та глибину конвергенції/інтеграції за допомогою коефіцієнта варіації Уільямсона, індексу Джинні, індексу Тейла, індексу Аткинсона та коефіцієнтів абсолютної та умовної β -конвергенції, що широко використовуються у зарубіжній практиці.

Аналіз статистичних даних доводить, що у господарствах населення зосереджений значний трудовий потенціал, майже 30 % посівних площ України, виробляється понад 55 % сільськогосподарської продукції (97,4 % картоплі, 88,1 % овочів, 83,6 % плодів і ягід, 80,1 % молока) в основному без використання хімічних добрив та інших неорганічних речовин [334, с. 86]. Тому для розв'язання соціально-економічних проблем розвитку сільських територій необхідне грамотне використання зазначеного потенціалу шляхом створення сільськогосподарських підприємств невеликих розмірів.

Економічною базою для розвитку сільських територій є формування ринкового середовища для розвитку бізнесу в сільській місцевості, створення умов для диверсифікації сільськогосподарської та несільськогосподарської діяльності, розміщення в сільській місцевості промислових, обслуговуючих, переробних підприємств. У країнах Західної Європи існувала практика розміщення у сільській місцевості промислових підприємств для стимулювання переміщення міського населення в село та розв'язання в ньому проблеми безробіття, усунення у такий спосіб демографічного дисбалансу між містом і селом. При цьому важливою умовою диверсифікації у країнах ЄС є недопущення вибуття з використання значної кількості меліоративних земель, збереження сільськогосподарської функції сільських територій, диверсифікація сільського господарства шляхом розвитку екологічного та органічного виробництва, тобто збереження екологічної цілісності цих територій.

Диверсифікація сільської економіки має відбуватися за рахунок розширення видів економічної діяльності, у яких задіяні окремі сільськогосподарські підприємства. Показовими є приклади високорентабельних європейських підприємств, що досягли значних прибутків за рахунок створення замкнутого виробничого циклу, використання побічної продукції землеробства у тваринництві, організації виробництва екологічно чистих харчових продуктів з власної сировини і самостійний їх збут через власну торгову мережу.

2) невеликий розмір землеволодінь звужує можливості використання землі за видами економічної діяльності (такі невеликі за розміром господарства можуть бути ефективними у плодоовочівництві, птахівництві та обмеженій низці видів скотарства);

3) обмежені можливості власника щодо оновлення матеріально-технічної бази виробництва та недоцільність придбання дорогої сільгосптехніки для обслуговування невеликих площ.

Після відповідних перетворень та адаптації національних аграрних політик до вимог САП ЄС у нових країнах-членах відбулося, з одного боку, перетворення ефективних і перспективних домогосподарств із земельними наділами у невеликі та середні за розміром індивідуальні фермерські господарства, об'єднання зусиль невеликих ферм на засадах кооперування, або ж подальше посилення ролі великих сільськогосподарських підприємств як найбільш життєздатної у національних умовах форми організації сільськогосподарського виробництва (Чехія). Проблему захисту національних учасників ринку землі (питання актуальне і для нашої держави в разі скасування мораторію на продаж землі) країни ЦСЄ вирішили шляхом встановлення тимчасової (7-12 років) заборони на купівлю земель іноземцями, регулювання максимального розміру земельних володінь, обмеження продажу сільськогосподарської землі юридичним особам тощо.

Щодо загальної соціально-економічної ситуації, яка склалась на сільських територіях України, можна зазначити, що концентрація сільськогосподарського виробництва у господарствах населення, не охоплених підприємницькою діяльністю, є результатом невпорядкованості питань власності на землю та показником низького рівня життя на селі. Як зазначає О. Стасів, „...особисті селянські господарства не можуть вважатися пріоритетною формою господарювання. Але вони зберігатимуться доти, доки існуватиме безробіття на селі, доки не зросте рівень матеріального добробуту сільських жителів, не відродиться рівень виробництва в сільськогосподарських підприємствах” [30], с. 36].

Таблиця 2.3

Характеристика методів дослідження управління процесами інтеграції та конвергенції*

Метод дослідження	Математична інтерпретація	Переваги методу	Недоліки методу
Метод абсолютної β-конвергенції (β-конвергенція)	$\frac{\ln Y_{i,t} - \ln Y_{i,0}}{T} = a + b \ln Y_{i,0} + \varepsilon_i$ <p>де $Y_{i,0}$ - реальний ВРП на одну особу в регіоні i на початок аналізованого періоду; $Y_{i,t}$ - реальний ВРП на одну особу в регіоні i на кінець аналізованого періоду; T - тривалість аналізованого періоду</p>	Дозволяє оцінити тенденції особливості розвитку територіальних економічних систем	Недоцільність використання методу
Метод умовної β-конвергенції (β-конвергенція)	$\frac{\ln Y_{i,t} - \ln Y_{i,0}}{T} = a + b \ln Y_{i,0} + c_x + \varepsilon_i$ <p>де X - матриця регіональних чинників розвитку, які характеризують рівновагу стійкого стану кожного регіону</p>	Підтверджує гіпотезу про те, що стан і тенденції розвитку кожної територіальної економічної системи визначаються особливостями їх розвитку та ефективністю використання факторів виробництва	Не розкриває інтеграційних особливостей територіальних економічних систем
Метод (індекс) Аткинсона (σ-конвергенція)	$1 - \left(\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \left(\frac{Y_i}{\bar{Y}} \right)^{1-\varepsilon} \right)^{1/(1-\varepsilon)}, \varepsilon \neq 1$ $1 - \prod_{i=1}^N \left(\frac{Y_i}{\bar{Y}} \right)^{1/n}, \varepsilon = 1$ <p>де Y_i - ВРП регіону i; \bar{Y} - середнє значення ВРП; N - кількість регіонів; ε - параметр, що характеризує ставлення населення до нерівності розподілу суспільних благ</p>	Дозволяє побачити та оцінити просторову асиметрію	Неможливо знайти однозначного вирішення існуючої проблеми

Продовження табл. 2.3			
1	2	3	4
Метод (індекс) Тейла (σ-конвергенція)	$IT(\alpha) = \frac{1}{\alpha^2 - \alpha} \left[\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left(\frac{y_i}{\mu} \right)^2 - 1 \right]$ <p>де y_i – показник t-го члена вибірки, $i = 1, \dots, n$; μ – середній показник по вибірці.</p>	Незалежність від масштабу доходу та абсолютної чисельності населення, дозволяє розкладати показник загальної міжрегіональної асиметрії на дві складові, що відображають міжмакросрегіональну та внутрішньомакросрегіональну економічну асиметрію	Не дозволяє визначити взаємного впливу одних територіальних систем на інші
Т-міра Тейла (σ-конвергенція)	$IT_T = \sum_{i=1}^n \frac{Y_i}{Y} \ln \frac{Y_i/P_i}{Y/P}$ <p>де Y_i – обсяг ВРП регіону (індикатор результативності діяльності регіону); Y – обсяг ВРП країни; P_i – зайняті регіону; P – зайняті країни</p>	Є виваженням показником і не залежить від кількості досліджуваних територіальних систем	
L-міра Тейла (σ-конвергенція)	$IT_L = \sum_{i=1}^n \frac{P_i}{P} \ln \frac{P_i/Y_i}{P/Y}$		
Метод (індекс) Морана (σ-конвергенція)	$I_\mu = \frac{N}{\sum_{i,j} w_{ij}} \times \frac{\sum_{i,j} w_{ij} (x_i - \mu)(x_j - \mu)}{\sum_i (x_i - \mu)^2}$ <p>де N – кількість регіонів; w_{ij} – елемент матриці просторових ваг для регіонів i та j; μ – середнє значення показника; x – аналізований показник</p>	Враховує просторову автокореляцію	Не враховує особливостей інтеграційних процесів
Метод (коефіцієнт) Джинні (σ-конвергенція)	$Gini = \left(\frac{1}{y} \right) \frac{1}{n(n-1)} \sum_{i=1}^n [y_i - y_j]$ <p>де y_i та y_j – показники ВРП у розрахунку на одну особу регіонів i та j; n – кількість регіонів; y – середній рівень ВРП у розрахунку на одну особу в країні</p>	Надає можливість порівнювати розподіл ознаки в сукупностях з різним числом одиниць та може бути використаний для порівняння розподілу ознаки за різними групами населення, дозволяє відслідковувати динаміку нерівномірності розподілу	Існують відмінності в методах збору статистичних даних для обчислення коефіцієнта, що призводить до ускладнень у зіставленні отриманих коефіцієнтів

підприємствам, хоча основна маса сільськогосподарської продукції вирощується особистими селянськими господарствами. З цього приводу І. Червен та І. Кузьома зазначають, що головною причиною низькоефективного використання сільськогосподарських угідь є надмірна політизація земельної реформи, нерозробленість механізмів припливу капіталів в аграрний сектор [342, с. 30].

Особливої уваги потребує питання місця і ролі господарств населення як бази розвитку сільської економіки. Концентрація виробництва основної частини сільськогосподарської продукції в господарствах населення є характерною рисою транзитивного періоду не тільки в Україні. В країнах ЦСЄ, що увійшли до ЄС у 2004 р., напередодні вступу склалася подібна ситуація. Частка невеликих земельних володінь (до 5 га) за їх кількістю становила 82 %, у той час як за загальним розміром земель – лише 27 %. Найменшою частка таких господарств була в Естонії (9 %), Латвії (9 %), Чехії (1 %) та Словаччині (2 %), найбільшою – у Болгарії (97 %), Угорщині (93 %) та Румунії (9 %) [334, с. 15–16]. У Польщі на початку аграрних реформ понад 60 % селянських господарств виробляли продукцію для особистих потреб і тільки 11-12 % з них одержували результати, близькі до вимог ЄС [2, с. 78].

Така структура та відмінності зумовлені не тільки специфікою приватизаційних процесів у зазначених країнах та національними підходами до регулювання земельних відносин, але й загальною соціально-економічною ситуацією, що склалася у сільській місцевості. Обмежені можливості до праці та заробітку, низький рівень життя на селі зумовив часткову зайнятість сільського населення на земельних наділах, отриманих у ході приватизації. Лише незначна кількість цих господарств, як показує європейський досвід, має шанси на ефективне функціонування через такі причини.

1) неповна зайнятість власника і поєднання праці у господарстві з пошуком зовнішніх джерел доходів знижує ефективність роботи, обмежує стимули до розширення діяльності, а безперспективність сімейного фермерського бізнесу знижує зацікавленість у капіталовкладеннях і розвитку;

Важливим інструментом забезпечення збалансованого розвитку сільських територій, успішність якого підтверджена європейською практикою, є формування сільських кластерів, що дають змогу компенсувати слабку фінансову базу та обмежені можливості фермерських господарств шляхом поєднання їх зусиль та підтримки місцевих органів самоврядування, залучення до роботи кластерів громадських організацій. Найуспішнішими з них вважаються так звані місцеві „кластерні ініціативи”, тобто ініційовані місцевими органами влади та підприємцями [385, с. 69].

В Україні неможливість використання такої форми організації агропромислового виробництва на селі зумовлюється не тільки відсутністю державної підтримки цього напрямку, а й неузгодженістю інтересів економічних суб'єктів, що залучаються до кластеру. Створення таких структур може бути реальним з точки зору загального впливу на розвиток сільських територій, оскільки наявність спільної мети та концентрація виробництва позитивно впливатиме на соціально-економічні показники села, розв'язання проблеми соціальної та виробничої інфраструктури територій.

На протигагу сформованій у вітчизняній науці думці про неефективність малих фермерських господарств в умовах національного ринку варто зазначити, що за слабкої правової бази в питаннях власності на землю існує загроза зміни структури виробників за розмірами, зростання ролі великих агропромислових підприємств, в т. ч. іноземних, що є загрозою національній безпеці. За таким сценарієм можливий перекіс у структурі сільськогосподарського виробництва внаслідок концентрації земельного ресурсу, технологій та праці у рослинництві та занепаду тваринництва, що на нинішній час вже переживає спад.

Розв'язання проблем власності на землю та формування нормативної бази правових відносин у сфері землекористування – головний напрям трансформаційних процесів аграрного сектору країн ЦСЄ. Водночас трансформація земельних відносин в Україні призвела до того, що 55 % загальної площі земель в Україні належить надвеликим аграрним

1	2	3	4
Метод дисконтованого доходу	$ЧДД = \sum_{t=1}^n \frac{ГП_t}{(1+\delta)^t} - \sum_{t=0}^n \frac{I_t}{(1+\delta)^t}$ <p>де I_t – початкові інвестиції; $ГП_t$ – грошові потоки в році t, що будуть отримані завдяки інвестиціям; δ – ставка дисконтування</p>	Дозволяє оцінити ефективність інтеграційного утворення	Не дозволяє визначити рівні відхилень
Метод Альтмана	$Z = 1,2X_1 + 1,4X_2 + 3,3X_3 + 0,6X_4 + 1,0X_5$ <p>де X_1 – відношення робочого капіталу до загальних активів, де робочий капітал визначається як різниця між оборотними засобами й поточними зобов'язаннями; X_2 – відношення нагромадженого капіталу до загальних активів; X_3 – відношення балансового прибутку до загальних активів; X_4 – відношення власного капіталу до загальної заборгованості; X_5 – відношення обсягів продажу до загальних активів</p>	Дозволяє зробити висновки про ефективність створення інтегрованої бізнес-групи	Не придатний для оцінки рівня інтегрованості територіальних економічних систем
Оптимізаційна міжрегіональна міжгалузева модель	$X_i^r = \sum_{j=1}^m X_{ij}^{rs} + \sum_{s=1}^n Y_i^{rs} \quad (i = 1, \dots, n; r = 1, \dots, m)$	Форма об'єднання регіональних моделей, при якій зберігається свобода вибору міжгалузевих та міжрегіональних зв'язків	Враховує єдиний критерій оптимальності
Модель економічної взаємодії регіонів	<p>Загальними умовами, які пов'язують регіональні моделі, є торговельні баланси за всіма мобільними видами продукції:</p> $\sum_{i=1}^n (v_i^r - w_i^r) = 0 \quad (i = 1, \dots, n; r)$	Дозволяє врахувати рівноваги попиту та пропозиції на національному ринку	Не придатний для оцінювання диференціальних територіальних систем

Продовження табл. 2.3

* Складено автором на основі [362, с. 87-89; 371; 370, с. 177-198; 363; 26; 366; 231, с. 7; 361, с. 57-75; 315; 271, с. 44-47; 183, с. 85-110; 196, с. 251-258; 11, с. 474-560; 141, с. 120-126; 337, с. 181-191].

Відмітимо, що в межах методів дослідження важливим є вибір системи показників та індикаторів оцінювання управління процесами конвергенції та інтеграції сільських прикордонних територій (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Система показників, що характеризують управління процесами конвергенції та інтеграції сільських прикордонних територій

Група показників	Показники оцінювання
1	2
Міжтериторіальна інтегрованість	Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу в розрізі областей України, грн.
	Виробництво валової продукції сільського господарства на одну особу в розрізі областей України, грн.
	Середнє абсолютних значень відхилень точок від середнього показника ВРП на одну особу в розрізі регіонів України за рік (за період 2000, 2005, 2009-2012 рр.), грн.
	Стандартне відхилення значень від середнього показника ВРП на одну особу в розрізі регіонів України за рік (за період 2000, 2005, 2009-2012 рр.), грн.
	Середнє абсолютних значень відхилень точок від середнього показника виробництва валової продукції сільського господарства на одну особу в розрізі регіонів України за рік (за період 1990, 1995, 2000, 2005, 2009-2013 рр.), грн.
	Стандартне відхилення значень від середнього показника виробництва валової продукції сільського господарства на одну особу в розрізі регіонів України за рік (за період 1990, 1995, 2000, 2005, 2009-2013 рр.), грн.
Територіальна конвергенція	Чисельність сільського населення в областях Карпатського регіону
	Кількість діючих сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами господарювання в Карпатському регіоні
	Виробництво валової продукції сільського господарства в областях Карпатського регіону
	Виробництво валової продукції рослинництва в областях Карпатського регіону
	Виробництво валової продукції тваринництва в областях Карпатського регіону
	Виробництво валової продукції сільського господарства в середньому на 100 га сільгоспугідь в областях Карпатського регіону
	Виробництво валової продукції сільського господарства в середньому на одне село в областях Карпатського регіону
	Виробництво валової продукції сільського господарства в середньому на одну особу в областях Карпатського регіону

У країнах ЄС наголос при реалізації мети забезпечення конкурентоспроможності національних виробників сільськогосподарської продукції робиться, як ми вже відмічали, на підтримці малого і середнього бізнесу, де фермер виступає одночасно власником, підприємцем і менеджером. Необхідно зазначити, що для цієї моделі характерне виокремлення соціальної функції фермера як жителя сільської території та громадсько-політичної функції як потенційного учасника громадських процесів та ключового агента у вирішенні адміністративних питань локального характеру. САП розглядає фермера як виробника сільськогосподарської та несільськогосподарської продукції, менеджера власного підприємства, важливого агента в управлінні розвитком сільських територій, розвитком туризму та захисту сільської природи.

Отже, з огляду на природно-географічні особливості території, структуру національної економіки та інші чинники, європейська модель фермерства близька для України. Проте, розглядаючи можливості адаптації європейського досвіду для розвитку фермерства в Україні, вітчизняні науковці наголошують на загрозах дрібнотоварного виробництва для національної економіки. Так, С. Лучик серед недоліків фермерських господарств зазначає їх низьку товарність, низьку технологічність, низьку кваліфікацію персоналу та низькопродуктивне виробництво. Також наголошується на неспроможності таких форм господарювання до утримання соціально-культурної сфери. Вирішення проблеми подолання дрібнотоварності автор бачить у створенні умов для розвитку середніх та великих за розмірами підприємств, кооперації особистих господарств [187, с. 149-153].

Майбутнє аграрного сектору у сільськогосподарській кооперації вбачають дослідники історичних аспектів розвитку аграрної сфери в Україні Н. Потриваєва та М. Бабенко, зазначаючи, що саме така форма господарювання прискорить процес виходу аграрного сектору з кризового стану, сприятиме підвищенню ефективності аграрного виробництва, поліпшенню добробуту аграрних товаровиробників [384, с. 112-118].

спрямованих на структурні перетворення та забезпечення ринкової стабільності. Структурні трансформації в країнах ЦСЄ, що прямо чи опосередковано стосуються розвитку сільських територій, можна умовно згрупувати таким чином:

1) заходи, пов'язані зі створенням умов для розвитку конкурентного середовища та ринкових відносин у агробізнесі; врегулювання земельних питань та розвиток приватної власності на землю сільськогосподарського призначення;

2) розробка інституційної та правової бази для розвитку фермерства, в т.ч. вдосконалення схем рентних відносин; стимулювання різного типу співпраці між учасниками аграрних відносин;

3) розбудова підґрунтя для розвитку екологічного складника сільського господарства: законодавство, економічні стимули у вигляді прямої допомоги та покарань; підвищення ролі сільської складової у збереженні екологічної цілісності країн та її ландшафтів;

4) перетворення фермерів із суб'єкта господарювання у сільськогосподарських відносинах на повноправного учасника громадського життя та менеджера через зміцнення громадських позицій сільськогосподарських виробників (партнерство, активна громадянська позиція щодо розвитку рідного населеного пункту, регіону тощо);

5) турбота про людський, у т.ч. трудовий потенціал сільських регіонів: диверсифікація зайнятості в сільських місцевостях, активні освітні програми для жителів; розвиток соціальної інфраструктури;

6) збереження культурної самобутності села, популяризація сільського життя та відпочинку.

Основою сталого соціально-економічного розвитку сільських територій у країнах Європи є реалізація потенціалу підприємництва як у сільському господарстві, так і в суміжних переробних галузях та сфері з надання послуг. Основним суб'єктом, на який спрямована диверсифікація, виступають фермерські господарства.

<i>Продовження табл. 2.4</i>	
	Ефективність використання земельних угідь в сільськогосподарських підприємствах України, в т.ч. в областях Карпатського регіону
	Окремі показники функціонування фермерських господарств областей Карпатського регіону
	Основні показники складових ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств областей Карпатського регіону
	Наявність населення, виробництво валової продукції сільського господарства, площа сільгоспугідь та кількість сільських поселень в областях Карпатського регіону
	Частка господарств населення у виробництві основних видів рослинництва
	Частка господарств населення у виробництві основних видів тваринництва

Таким чином, обрана система показників за наведеними вище методами дослідження дозволить провести комплексне і системне оцінювання управління процесами інтеграції та конвергенції сільських прикордонних територій, виявити „вузькі місця” й окреслити напрями міжінтеграційних утворень у межах забезпечення збалансованого розвитку сільських прикордонних територій в умовах прикордонного і транскордонного співробітництва.

РОЗДІЛ 3. СТАН І ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ПРИКОРДОННИХ ТЕРИТОРІЙ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

3.1. Розвиток ресурсного потенціалу аграрної сфери економіки сільських прикордонних територій

Активізація залучення України до глобальних світогосподарських процесів вимагає посилення уваги до перспектив розвитку аграрного виробництва з метою розширення можливостей забезпечення власної продовольчої безпеки.

Необхідність посилення ролі національного сільського господарства у забезпеченні продовольчої безпеки була чітко окреслена на конференції ФАО в Нідерландах (1999 р.), яка схвалила Концепцію багатофункціональності сільського господарства [123, с. 213]. Забезпеченість сільськогосподарською продукцією у відміченій Концепції обумовлюється підвищенням ролі сільських регіонів, що неможливо без стійкого розвитку сільського господарства.

Аграрна сфера України є однією з найважливіших галузей економіки, де забезпечується 10,0 % валової доданої вартості, зайнято 3,6 млн. населення (або 17,5 % до підсумку), використовується основних засобів вартістю понад 134,3 млрд. грн., функціонують майже 55,8 тис. господарюючих суб'єктів (4,1 % до кількості суб'єктів ЄДРПОУ), що використовують 41,5 млн. га сільськогосподарських угідь (2013 р.) [312, с. 71; 293, с. 30, 34, 51, 77]. Вироблена в сільському господарстві 1 гривня продукції дає змогу одержувати понад 12 грн. продукції в інших галузях [321, с. 4].

Дослідженню проблемних питань розвитку ресурсного потенціалу аграрної сфери та перспектив забезпечення продукцією сільськогосподарського виробництва країни та її регіонів присвячено науковій праці українських вчених. Серед них В. Збарський, С. Кваша, М. Лендел, Ю. Лупенко, В. Мацибора, В. Месель-Веселяк, А. Чалий та інші.

виділено фінансування таких важливих напрямів, як формування продовольчих резервів на випадок кризи у сільськогосподарському секторі та безпека продуктів харчування.

Розподіл бюджету САП гарантує, що жодна держава-член спільноти не отримає менше 75 % середнього обсягу допомоги всередині спільноти. Допомога на гектар не може бути менше 60 % від середнього значення допомоги, що виділятиметься у 2019 р. для одного адміністративного або агрономічного району. Країни-члени ЄС матимуть можливість збільшити підтримку малих і середніх господарств, а для нових країн-членів діятиме спрощена схема платіжної зони (SAPS) – разовий платіж за гектар – до 2020 р. [130]. З метою підвищення координаційної діяльності у сфері фінансування з Європейського сільськогосподарського фонду розвитку села та інших структурних фондів ЄС передбачається створення „Європейського партнерства для інновацій у продуктивність і сільськогосподарську сталість” [228, с. 92].

Відмічене вище дає підстави стверджувати, що розвиток сільського господарства і сільських територій в цілому є важливою складовою Спільної аграрної політики ЄС. Однак зазначена політика в межах об'єднання дає позитивні результати не стільки завдяки прямій фінансовій підтримці, а через те, що сільське господарство розглядається як основа благополуччя та сталого розвитку сільських територій, що займають переважну частину території Союзу.

Для України доцільним є формування відміченого вище підходу, оскільки, як справедливо зауважують окремі науковці [148; 147, с. 81-90; 190, с. 156-163], сільські території в Україні розглядалися в основному як виробничий простір, через що склалася ситуація „хибних пріоритетів та непослідовної державної політики” щодо підтримки й активізації розвитку цих територій.

Досвід нових країн-членів ЄС свідчить про те, що в умовах міжрегіональної інтеграції і конвергенції аграрна політика і політика розвитку сільських територій мають будуватися на засадах поєднаних важелів,

продукції; підтримка „організованого сільгоспвиробництва” з кращою ринковою позицією (організацій продуцентів, „коротких” збутових ланцюгів тощо).

Новим програмним періодом (2014-2020 рр.) передбачено підтримку несільськогосподарської економічної диверсифікації в аграрних регіонах (до 70 тис. євро на проект), розвитку органічного сільського господарства, створюваних фермерами спільних страхових фондів (компенсація фермерам, які втратили 30 % свого доходу через негоду, різку волатильність ринків) тощо.

У структурі запропонованого ЄК бюджету САП ЄС на 2014-2020 рр. видатки за I фінансовим блоком становлять 72,8%, за II фінансовим блоком – 23,2%, за додатковими напрямками, важливими за нових умов, – 4% (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Бюджет САП ЄС на новий програмний період (2014-2020 рр.)*

Напрямок	Обсяг, млрд. євро	Відсоток
Фінансовий блок I – прямі виплати і маркетингові витрати	281,8	72,8
Фінансовий блок II – сільський розвиток	89,9	23,2
Наукові дослідження й інновації у забезпеченні продовольчої безпеки, біоекономіки та сталого розвитку сільського господарства	4,5	1,2
Формування продовольчих резервів на випадок кризи у сільськогосподарському секторі	3,5	0,9
Безпека продуктів харчування	2,2	0,6
Продовольча допомога найбільш вразливим верствам населення ЄС (виплати із Європейського соціального фонду)	2,5	0,65
Фонд ЄС по адаптації до глобалізації	2,5	0,65
Всього	386,9	100

*Сформовано за джерелами: [130; 228, с. 92].

Вперше в особливий пакет виокремлено заходи щодо розвитку наукових досліджень і інновацій у сільському господарстві, що сприятиме формуванню інноваційного підходу у забезпеченні збалансованого розвитку аграрного виробництва і в цілому розвитку територій сільської місцевості. Окремо

Аграрне виробництво забезпечує потреби населення передусім у продуктах харчування. Основою ведення сільського господарства є земельні ресурси, насамперед сільськогосподарські угіддя та рілля. В розрізі забезпеченості земельними ресурсами слід, перш за все, відмітити, що Карпатський регіон характеризується вертикальною зональністю (поясністю), де наявні низинна, передгірна і гірська зони, дві третини території – гориста місцевість. Зазначена особливість визначає відмінності в кліматичних, погодних умовах та ступенях родючості ґрунту. Однією з особливостей сільського господарства є його функціонування в різних ґрунтово-кліматичних умовах, що безпосередньо впливає на результати діяльності суб'єктів господарювання аграрної сфери та позначається на рівні їх розвитку.

Особливістю Карпатського регіону є вигідне геополітичне і гео економічне розташування, оскільки він є складовою частиною Карпатської гірської системи, розміщеної в центрі Середньої Європи. Карпатський регіон – специфічна територіальна система України у складі Східних Карпат, що займає центральну частину Карпатської гірської системи і простягнулася своєрідною гігантською дугою протяжністю 1500 км. Утворюють її паралельні гірські хребти, що тягнуться з північного заходу на південний схід. Ця система у структурно-орографічному відношенні поділяється на три частини: Західні, Східні та Південні Карпати. Протяжність Українських Карпат – 270 км, ширина 70-100 км, а в цілому їх загальна площа становить понад 3700 км², або ж 20% загальної Карпатської гірської системи. Українські Карпати охоплюють усю територію Закарпатської та частково трьох областей України: 37,5 % – Івано-Франківської, 18,6 % Львівської та 15,8 % Чернівецької [192, с. 43]. Своєрідністю виділяється Закарпатська область, яка є однією з найменших серед областей Карпатського регіону (12,8 тис. км², або 2,1 % території України) і територію якої (близько 80,0 %) займають гори, серед яких найвища точка України – г. Говерла (2061 м) [305, с. 19].

Територія Карпатського регіону знаходиться на крайньому заході України. Всі адміністративні області, що входять до його складу, мають

прикордонне розташування. Регіон межує з п'ятьма європейськими державами, зокрема країнами-членами Євросоюзу – Угорщиною, Польщею, Словаччиною Румунією, а також Молдовою – і розміщені на перехресті міжнародних транспортних коридорів Північ-Південь і Схід-Захід, що створює сприятливі умови для формування інтеграційно-конвергенційних процесів у всіх сферах господарської діяльності людини, прикордонного й транскордонного співробітництва та життєзабезпечення в цілому.

Важливою складовою є транспортна доступність областей Карпатського регіону, що має мотиваційний вплив на забезпечення перспективного розвитку сфери підприємництва, малого бізнесу і спільного підприємництва в цілому, сприяючи при цьому залученню інвестиційних ресурсів як іноземних інвесторів, так і вітчизняних. Так, станом на 01.01 2014 р. із усіх 3036,7 млн. дол. США прямих іноземних інвестицій, які надійшли у регіон, у сферу аграрного виробництва було вкладено 41,1, або 11,3 % проти 18,1 млн. дол. США на початок 2006 р. [141, с. 155; 287, с. 717].

Характерною особливістю Карпатського регіону є переважання чисельності сільського населення у всіх областях, окрім Львівської (табл. 3.1).

За період 2001-2014 рр. у всіх областях Карпатського регіону, окрім Закарпатської, відмічена негативна тенденція щодо зменшення кількості населення сільської місцевості. Так, станом на 1 січня 2015 р. порівняно з 2001 р. (дані Всеукраїнського перепису) значне зменшення кількості сільського населення відмічено у Львівській області (77,4 тис. осіб, або на 7,2 %), Івано-Франківській – 37,7 тис. осіб (4,6 %) та 29,7 тис. осіб (5,4 %) у Чернівецькій області. Незначна, однак, позитивна тенденція відмічена у Закарпатській області, де кількість сільського населення за аналізований період збільшилася на 0,7 тис. осіб (або 0,1 %).

В цілому по Карпатському регіону населення сільської місцевості за досліджуваний період (2015 до 2001 р.) зменшилося на 144,1 тис. осіб, або ж на 4,5 %. Аналогічна тенденція стосується і національного рівня, оскільки за аналізований період кількість сільського населення зменшилася на

Особлива увага приділяється вирішенню проблемних питань, пов'язаних з якістю ґрунту і води, біорізноманіття та змінами клімату, на що у 2014-2020 рр. буде інвестовано більше 100 млрд. євро. У програмі передбачено, що всі країни-члени ЄС, сільські райони і фермери братимуть активну участь у просуванні заходів з боротьби з кліматичними змінами. Крім цього, діючим фермерським господарствам виділятиметься близько 30 % бюджету програми розвитку сільських районів на: агроекологічні заходи, підтримку органічного землеробства і проекти, пов'язані з інноваціями чи екологічними інвестиціями в цій сфері. Починаючи з 2014 року передбачено максимальне заохочення фермерів-початківців до створення власного бізнесу з додатковою 25 % – допомогою протягом перших 5 років [215; 130].

Стратегічним орієнтиром Спільної аграрної політики ЄС на період 2014-2020 рр. є продовження підтримки сільського розвитку, як і в попередньому періоді (2007-2013 рр.). Розширено пріоритети розвитку сільських територій ЄС (систему чотирьох вісей замінено шістьма пріоритетами), зокрема [368]:

1. Сприяння передачі знань і інновацій у сільському і лісовому господарствах та у сільській місцевості, їх конкурентоспроможності.
2. Підвищення життєздатності всіх видів господарювання.
3. Сприяння організації продовольчого ланцюга постачання і управління ризиками у сільському господарстві.
4. Відновлення, збереження і зміцнення екосистем, які залежать від сільського і лісового господарства.
5. Стимулювання ефективного використання ресурсів і перехід до низьковуглецевої і стійкої до змін клімату економіки сільського господарства, продовольчого і лісового секторів.
6. Сприяння соціальній інтеграції, скороченню бідності і економічному розвитку в сільських районах.

З метою реалізації названих пріоритетів окреслено 20 основних заходів, серед них, підтримка сільського господарства, „що базується на знаннях”; додаткова підтримка (до 3 тис. євро) ферм, що отримують сертифікат якості

У контексті визначених пріоритетів Спільної аграрної політики (САП) країн ЄС з 2014 р. застосовується особливий режим підтримки малих форм господарювання, де передбачено до 10 % річного бюджету прямих платежів у країні. В межах окресленої схеми для молодих фермерів господарюючі суб'єкти отримуватимуть одноразову виплату. Крім цього передбачено спрощений контроль і подання заявки на одержання ПП, послаблення зобов'язань щодо екології і принципів перехресної відповідності (cross compliance). З метою уникнення штучного подрібнення великих ферм для отримання цих спрощених субсидій їх будуть виплачувати наявним малим фермам станом на 2014 р. або їх спадкоємцям.

Такі підходи, на відміну від чинних, де передбачалося зосередження близько 80 % виплат у 20 % сільських господарств, сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності малих форм господарювання і розширеному їх розвитку.

Відповідно до чинного регулювання завершується система квот на молоко і до 2017 р. буде відмінено систему квот на цукор. Позитивними наслідками для розвитку сільського господарства обернеться збільшення фінансування заходів щодо стимулювання споживання, зокрема програми безоплатного чи пільгового розподілу молока, фруктів і овочів у школах, передбачених новим програмним періодом (2014-2020 рр.). Окремі цільові заходи за цим напрямом фінансуватимуться з бюджету II фінансового блоку САП та інших фондів ЄС.

За схемою екологічно сприятливих платежів („зелених” платежів) актуалізується роль екологізації сільського господарства у рамках САП ЄС. 30 % національного річного бюджету ПП спрямовуватиметься на диверсифікацію культур (вирощування не менше трьох), утримання постійних пасовищ, формування екологічних зон з консервацією 5 %, згодом 7 % землі, збереження біорізноманіття і елементів ландшафту. Субсидії на ці цілі встановлюються пропорційно площі сільгоспугідь без фіксації верхньої межі виплат фермеру.

Таблиця 3.1

Чисельність сільського населення в областях Карпатського регіону**(на 1 січня; тис. осіб)*

Адміністративні області	2001**	2011	2015	Частка сільського населення до підсумку			Збільшення (+) або зменшення (-) сільського населення, 2015 до:		2015, % до:	
				2001**	2011	2015	2001**	2011	2001**	2011
Закарпатська	791,6	783,6	792,3	62,9	62,8	62,9	0,7	8,7	100,1	101,1
Івано-Франківська	817,6	782,5	779,9	58,0	56,7	56,4	-37,7	-2,6	95,4	99,7
Львівська	1067,8	998,3	990,4	40,7	39,2	39,0	-77,4	-7,9	92,8	99,2
Чернівецька	549,4	523,2	519,7	59,5	57,9	57,1	-29,7	-3,5	94,6	99,3
Разом сільське населення по регіону	3226,4	3087,6	3082,3	51,9	50,8	50,6	-144,1	-5,3	95,5	99,8
Довідково, усе населення:										
Карпатський регіон	6217,3	6076,1	6089,9	x	x	x	-127,4	13,8	98,0	100,2
Україна	48240,9	45778,5	42929,3	100,0	100,0	100,0	-5311,6	-2849,2	89,0	93,8
в тому числі - сільське	15950,2	14336,9	13256,2	33,0	31,6	30,8	-2694,0	-1087,7	83,1	92,5
Карпатський регіон, % до сільського населення України	20,2	21,5	23,3	x	x	x	x	x	3,1 в.п.	1,8 в.п.

*Розраховано за джерелами: [309, с. 371; 293, с. 29; 345, с. 6; 343, с. 8]

**Дані Всеукраїнського перепису на 5 грудня 2001 р.

2,7 млн. осіб (або 16,9 %). Суттєвим фактором негативного впливу на відмічену ситуацію стало і загальне зменшення кількості населення України в цілому (5,3 млн. осіб, або 11,0 %). Однак, на нашу думку, значною є частка сільського населення, переважно молоді, яка виїжджає у міста для пошуку роботи, оскільки на більшості територій сільської місцевості проблема працевлаштування є вагомим.

Дослідження свідчить, що частка сільського населення Карпатського регіону до аналогічного показника по Україні за період 2001-2015 рр. поступово збільшується (на 3,1 відсоткового пункту (в.п.).

Трансформаційні зміни відбулися під впливом аграрного реформування, поштовхом стало прийняття Указу Президента України „Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” [247]. Такі тенденційні зміни характерні для

сільськогосподарських підприємств і господарств населення, оскільки під впливом формування ринкових відносин, на засадах приватної власності на землю і майно, проведено реорганізацію колективних сільськогосподарських підприємств, і в результаті зростає кількість господарств населення, відповідно відбулося поступове зменшення кількості сільськогосподарських підприємств (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Кількість діючих сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами господарювання в Карпатському регіоні*

(станом на 1 липня; одиниць)

Адмінорегіон	Всього	У тому числі					
		господарські товариства	приватні підприємства	виробничі кооперативи	фермерські господарства	державні підприємства	підприємства інших форм господарювання
Закарпатська							
2005	1604	136	22	7	1404	17	18
2010	1759	99	17	6	1609	15	13
2013	1641	94	22	5	1501	6	13
Івано-Франківська							
2005	805	97	101	44	537	4	22
2010	767	87	76	27	556	3	18
2013	782	101	73	36	556	2	14
Львівська							
2005	1725	304	200	12	1161	23	25
2010	1490	250	177	13	1002	10	38
2013	1442	227	149	15	1025	6	20
Чернівецька							
2005	948	160	54	43	665	5	21
2010	1009	113	87	18	772	6	13
2013	975	99	82	15	745	5	29
Разом по регіону							
2005	5082	697	377	106	3767	49	86
2010	5025	549	357	64	3939	34	82
2013	4840	521	326	71	3827	19	76
Довідково: Україна							
2005	57877	7900	4123	1521	42447	386	1500
2010	56493	7769	4243	952	41726	322	1481
2013	55630	8245	4095	809	40754	269	1460
Регіон, % до України							
2005	8,8	8,8	9,1	7,0	8,9	12,7	5,7
2010	8,9	7,1	8,4	6,7	9,4	10,6	5,5
2013	8,7	6,3	8,0	8,8	9,4	7,1	5,2

*Розраховано за джерелом: [293, с. 51, 228; 311, с. 145; 312, с. 129; 210, с. 20-40].

залежно від країни-одержувача: для країн-старих членів ЄС ці виплати будуть скорочені на 5 % (з 282 євро/га до 269 євро/га), а для нових членів ЄС – збільшаться на 60 % (з 119 євро/га до 191 євро/га).

Нововведенням у САП ЄС до 2020 р. є нове правило щодо „активних фермерів” (юридична чи фізична особа, яка виконує зобов’язання з обробітку своїх земель і має дохід від сільськогосподарської діяльності) – лише ті фермери, як ведуть сільське господарство, зможуть отримати підтримку. Відповідно до цього виокремлено основну схему прямих платежів (ПП), що обумовлює три складові: базові платежі; екологічно сприятливі платежі; для молодих фермерів. Крім цього, дозволено додатково здійснювати добровільні схеми (останні можуть не активуватися на період 2014-2020 рр.) (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Основні схеми передбачених ЄС прямих платежів для розвитку сфери сільського господарства на 2014-2020 рр. *

Обов’язкові схеми		Добровільні схеми	
Базових платежів	Національні (чи регіональні) фіксовані виплати на гектар землі відповідно до встановлених вимог <i>Бюджет:</i> залежить від наявності добровільних схем	Платежів для несприятливих територій	Виплати, що сприяють збереженню сільського господарства у районах з певними природними обмеженнями. <i>Бюджет:</i> до 5 % національного річного бюджету ПП
Екологічно сприятливих платежів/„зелені” платежі (з 2015 р.)	Виплати за виконання умов, що сприяють оптимальному використанню природних ресурсів (диверсифікацію культур, утримання постійних пасовищ, екологічні зони) <i>Бюджет:</i> 30 % національного річного бюджету ПП	Платежів, зв’язаних з виробництвом	Виплати, передбачені для конкретних типів господарств (сільськогосподарських систем), які зазнають труднощів, однак збереження необхідного чи підтримка наявного обсягу виробництва є для країни важливим економічним чи соціальним чинником. <i>Бюджет:</i> до 5 % чи 10 % національного річного бюджету ПП
Для молодих фермерів	Виплати фермерам-початківцям (до 40 років), на які можна претендувати протягом перших 5 років роботи створеного сільгоспідприємства. Розмір виплат на 25 % перевищує середній погектарний рівень, але обмежується площею 25 га. <i>Бюджет:</i> до 2 % національного річного бюджету ПП		

*Сформовано за джерелами: [228, с. 91; 360, с. 26-30].

- стимулювання заходів щодо захисту навколишнього середовища у сільському господарстві;
- полегшення відкриття для фермерів-початківців власного сільгоспідприємства;
- стимулювання зайнятості і підприємництва у сільських регіонах;
- урахування інтересів структурно слабких регіонів;
- простої і ефективної Спільної аграрної політики (спрощення деяких механізмів без втрати їх ефективності).

Окреслені пріоритети є прийнятними для України у реалізації підходів сучасної аграрної політики з метою забезпечення збалансованого сільського розвитку і зростання у сфері аграрного виробництва.

Основні положення Стратегії розвитку аграрного сектору на період до 2020 року (прийнятої розпорядженням КМ України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р) узгоджуються з новим програмним періодом 2014-2020 рр. САП країн ЄС у частині [215]:

- пріоритетності сільського розвитку шляхом орієнтації політики на: соціоекономічний розвиток громад; ефективне використання локальних ресурсів для збереження екосистем та попередження негативних ризиків зміни клімату; впровадження інновацій у сільській економіці; підвищення конкурентоспроможності фермерів та залучення їх до ланцюгів доданої вартості;

- стимулювання розвитку партнерських стосунків із переробними підприємствами та гарантування їм захист прав сільськогосподарських виробників шляхом розвитку професійних та неурядових організацій;

- сприяння диверсифікації зайнятості в сільській місцевості (аграрної і неаграрної), що забезпечуватиме зростання сільської економіки.

Зазначені напрями задекларовано незважаючи на скорочення частки САП у бюджеті ЄС з 39 % у 2013 р. до 33 % у 2020 р. Загальний обсяг видатків на прямі та маркетингові платежі скоротяться у 2014-2020 рр. порівняно з 2007-2013 рр. на майже 10 %. Крім того, розмір прямих платежів буде змінено

Дослідження свідчить (табл. 3.2), що в розрізі діючих сільськогосподарських підприємств Карпатського регіону за організаційно-правовими формами у 2005-2013 рр. переважали фермерські господарства. Так, у 2013 р. їх кількість становила 3827 од., або 79,1 % до загальної кількості сільськогосподарських підприємств, а порівняно з 2005 р. їх кількість збільшилася на 60 од. (або на 1,6 %) за рахунок усіх областей Карпатського регіону, за винятком Львівської, де за досліджуваний період відмічено спадну тенденцію (на 36 од. менше, або на 11,8 %). Порівняно з 2010 р. кількість таких господарств зменшилася у 2013 р. на 112 од., або на 2,8 %.

Аналогічними є тенденції і в цілому по Україні стосовно фермерських господарств, де їх кількість у 2013 р. зменшилася порівняно з 2005 р. на 1693 од., або на 4,0 %, а з 2010 р. – на 972 од., або 2,3 %.

У розрізі організаційно-правових форм господарювання серед сільськогосподарських підприємств значну частку займають господарські товариства, які функціонують на основі об'єднання майна, участі у підприємницькій діяльності та спільної мети – отримання прибутку. Поєднання інтересів обумовлюється вирішенням проблемних питань, передусім фінансового забезпечення, і можливістю обмеження ризику щодо втрати власного майна. Так, господарські товариства в областях Карпатського регіону займають друге місце після фермерських господарств, однак тенденція щодо їх кількості відрізняється від середньоукраїнської. Якщо кількість таких господарств за період 2005-2013 рр. у Карпатському регіоні має тенденцію до зменшення (на 176 од., або 25,3 %), то по Україні в цілому відмічена позитивна тенденція до їх збільшення (на 345 од., або 4,4 %). Третю позицію займають приватні підприємства, однак як на регіональному, так і національному рівні спостерігається негативна тенденція щодо зменшення їх кількості. У Карпатському регіоні за аналізований період (2013 до 2005 р.) їх кількість зменшилася на 51 од. (13,6 %) і аналогічно по Україні – 28 од. (0,7 %). Однак серед областей Карпатського регіону позитивною є тенденція у Чернівецькій області, де

кількість приватних підприємств за досліджуваний період збільшилася на 28 од., або 51,9 %.

Суттєво зменшилася кількість державних сільськогосподарських підприємств. Якщо у 2005 р. їх кількість у Карпатському регіоні становила 49 од. (12,7 % до середньоукраїнського показника), то у 2013 р. тільки 19 од. (7,1 %), відповідно по Україні в цілому 386 од. та 269 од., що на 30,4 % менше у 2013 р. до порівнюваного періоду.

Значною у 2013 р. порівняно з Карпатським регіоном у цілому, була частка діючих сільськогосподарських підприємств Закарпатської області – 34,0 %, де 39,0 % припадало на фермерські господарства; 18,0 % – на господарські товариства та 6,8 % – приватні підприємства. За незначної кількості державних сільськогосподарських підприємств (6 із 19 од.) їх частка становить 321,6 %.

Загальною спадною тенденцією відмічається і індикатор з виробництва валової продукції сільського господарства за всіма категоріями господарств, крім господарств населення, в областях Карпатського регіону (табл. 3.3).

За період 1990-2013 рр. тенденції з виробництва валової продукції сільського господарства в аналізованих регіонах і Україні в цілому кардинально змінилися. Якщо у 1990 р. основними товаровиробниками сільськогосподарської продукції в Україні були сільськогосподарські підприємства, то у 2013 р. – господарства населення. У Карпатському регіоні як у 1990 р., так і 2013 р. частка господарств населення переважала. Однак якщо у 1990 р. ця частка становила 51,8 % до валової продукції за всіма категоріями господарств, то у 2013 р. – 74,5 %, тобто на 22,7 в.п. більше. Сільськогосподарські підприємства областей Карпатського регіону у 1990 р. виробляли сільськогосподарської продукції майже на 12,0 млрд. грн., а в 2013 р. лише на 5,9 млрд. грн.

Починаючи з 1990 р. і наступні роки частка сільськогосподарських підприємств у виробництві валової сільськогосподарської продукції суттєво

2013 рр.” обґрунтовувалися конкурентоспроможністю аграрного сектору, покращенням стану навколишнього середовища, підвищенням якості життя у сільській місцевості та диверсифікацію економіки. Нині, з погодженням у 2010 р. і подальшим впровадженням нової європейської стратегії „Європа 2020: стратегія розумного, сталого і всеосяжного зростання”, реформування Спільної аграрної політики ЄС відбувається у рамках названої стратегії.

Європейським співтовариством окреслено три основні чинники зміцнення економіки [212; 226, с. 5]: *розумне зростання*: розвиток економіки, заснованої на знаннях та інноваціях; *стійке зростання*: створення економіки, заснованої на доцільному використанні ресурсів, екології та конкуренції; *всеохоплююче зростання*: сприяння підвищенню рівня зайнятості населення, досягнення соціальної та територіальної злагоди.

У контексті відміченого у документі Європейської Комісії „Спільна аграрна політика Євросоюзу до 2020 р.: продукти харчування, природні ресурси і сільські території – грядущі завдання” також було виокремлено три складові аграрної політики на 2014-2020 рр. [215]: 1) життєздатне виробництво продовольства; 2) стале використання природних ресурсів і пом'якшення наслідків зміни клімату; 3) збалансований територіальний розвиток.

У межах визначених цілей САП ЄС обумовлено 10 ключових засад цільового розподілу грошових субсидій з метою забезпечення:

- доходності сільськогосподарського виробництва, орієнтованого на стимулювання економічного зростання і збільшення зайнятості у селі;
- ефективніших і гнучкіших інструментів кризового менеджменту для розв'язання нових економічних проблем;
- екологізації з метою досягнення довготривалої продуктивності і збереження екосистем;
- додаткового інвестування у наукові дослідження та інноваційні розробки;
- створення конкурентоспроможного і збалансованого ринкового ланцюга забезпечення продуктами харчування від виробника до споживача;

інтеграційні процеси, незважаючи на їх вступ до європейської спільноти. З покращенням ситуації змінюється і підтримка, про що свідчать такі дані [224]: у 2013 р. Болгарія отримала по 190 євро/га для фермерів і по 130 – на території, а Литва, до прикладу, – по 143 євро/га фермерських і по 96 – адміністративних.

Приєднання нових членів до Євросоюзу у 2004, 2007 та 2013 рр. привело до розширення внутрішнього ринку з 380 до 505 млн. споживачів, збільшення потенціалу агропромислового виробництва за рахунок подвійного зростання кількості фермерів, на 42 % – площ земель сільськогосподарського призначення. Водночас розширення об'єднання суттєво не змінило обсягів виробництва продукції сільського господарства (10-20 %). Це свідчить про те, що потенціал сільського господарства використовується не повною мірою. Ускладнилось також розв'язання проблем розвитку сільських територій нових членів Союзу, для яких характерним був високий рівень безробіття та низький рівень життя сільського населення. Так, загальний рівень добробуту населення цих країн не досягав 50 % значення рівня ВВП на душу населення 15 членів ЄС [395, с. 15].

Нині країни-члени Євросоюзу вийшли на достатній рівень самозабезпечення продукцією сільського господарства і головним чином імпортують сільськогосподарську продукцію, яка не вирощується самостійно з природних причин (екзотичні фрукти, каву, какао, цукрову тростину). Виробництво решти продукції налагоджене завдяки існуючій системі дотацій та субсидій на підтримку сільського господарства, що разом із витратами на розвиток сільських територій становить близько 30 % загального бюджету [300].

Сучасна САП ґрунтується на двох „стовпах”: організації спільних ринків у поєднанні з прямою підтримкою фермерів (перший „стовп”) та розвитку сільської місцевості (другий „стовп”). Обидва „стовпи” пов'язані через принцип модуляції, що передбачає поступове скорочення розміру прямих платежів та спрямування вивільнених коштів на розвиток сільської місцевості [299]. Окреслені у 2006 р. чотири вісі „Політики сільського розвитку на 2007-

Таблиця 3.3

**Виробництво валової продукції сільського господарства в областях
Карпатського регіону***

(у постійних цінах 2010 р., млн.грн.)

Категорії господарств	1990	1995	2000	2005	2010	2013	2013, % до 1990
Всі категорії господарств							
Карпатський регіон	24833,1	18164,9	17320,1	18527,7	19675,9	23254,5	93,6
Довідково: Україна	282774,2	183890,3	151022,2	179605,8	194885,5	252859,0	89,4
<i>У тому числі рослинництва:</i>							
Карпатський регіон	11301,1	8916,4	8499,1	8831,2	9597,7	12664,8	112,1
Довідково: Україна	145502,0	106329,6	92838,9	114479,9	124554,1	175895,2	120,9
<i>Тваринництва:</i>							
Разом по регіону	63331,8	9248,5	8821,0	9796,5	10078,2	10589,7	16,7
Довідково: Україна	137272,2	77560,7	58183,3	65125,9	70332,4	76963,8	56,1
Сільськогосподарські підприємства							
Карпатський регіон	11968,6	5007,5	1808,9	1763,6	3804,2	5936,8	49,6
Довідково: Україна	199161,3	99448,6	57997,7	72764,7	94089,0	136590,9	68,6
Господарства населення							
Карпатський регіон	12864,5	13157,4	15511,2	16764,1	15871,7	17317,7	134,6
Довідково: Україна	83612,9	84441,7	93024,5	106841,1	100797,5	116268,1	139,1
<i>Частка господарств населення у виробництві валової продукції, %</i>							
Карпатський регіон	51,8	72,4	89,6	90,5	80,7	74,5	22,7 в.п.
Довідково: Україна	29,6	45,9	61,6	59,5	51,7	46,0	16,4 в.п.
<i>В тому числі рослинництва:</i>							
Карпатський регіон	38,4	60,1	83,4	87,2	79,6	72,0	33,6 в.п.
Довідково: Україна	18,9	36,5	50,7	51,4	46,4	41,4	22,5 в.п.
<i>Тваринництва</i>							
Карпатський регіон	11,9	82,1	95,5	92,5	81,6	77,5	65,6 в.п.
Довідково: Україна	40,8	58,9	79,0	73,8	61,2	56,5	15,7 в.п.

*Розраховано за джерелом: [293, с. 214, 217, 219, 221, 223, 225-227].

знизилася. Серед областей Карпатського регіону за аналізований період (2013 до 1990 р.) значне зниження виробництва продукції сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах відмічено у Закарпатській області – на 86,7 % (з 1695,8 до 225,2 млн. грн.) та Чернівецькій, відповідно на 61,9 % (з 2787,1 до 1061,8 млн. грн.). У Львівській області це зниження становило 42,0 %, Івано-Франківській – 29,5 %.

І, навпаки, починаючи з 1990 р. частка господарств населення як на рівні регіону, так і по Україні в цілому поступово зростає. Серед областей

Карпатського регіону найвищою у 2013 р. порівняно з 1990 р. була частка виробництва валової продукції у господарствах населення Чернівецької області (71,0%), друге місце належить Закарпатській області (64,3%), третє – Івано-Франківській (28,5%). Незначні зміни відбулися у господарствах населення Львівської області, де відмічена частка становила 10,5%.

Як свідчить аналіз динаміки виробництва валової продукції сільського господарства в областях Карпатського регіону за період 1990-2013 рр., використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення в розрахунку на 100 га сільгоспугідь у господарствах населення суттєво зросло порівняно з показником за всіма категоріями господарств (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

**Виробництво валової продукції сільського господарства
в середньому на 100 га сільгоспугідь в областях Карпатського регіону***
(у постійних цінах 2010р.)

Області	На 100 га сільгоспугідь, тис.грн.				2013, % до:	
	1990	2000	2012	2013	1990	2000
Закарпатська						
- в усіх категоріях господарств	1009,0	755,0	1048,4	918,2	91,0	121,6
- в господарствах населення	432,8	1139,4	1053,3	1137,0	262,7	99,7
Івано-Франківська						
- в усіх категоріях господарств	1102,8	768,8	1115,2	869,8	78,8	113,1
- в господарствах населення	1905,2	1112,8	987,1	1033,1	54,2	104,7
Львівська						
- в усіх категоріях господарств	820,2	615,9	853,9	682,1	83,1	110,7
- в господарствах населення	3720,9	978,8	764,9	766,0	20,6	100,1
Чернівецька						
- в усіх категоріях господарств	1016,4	663,8	969,4	936,6	92,1	141,0
- в господарствах населення	3229,9	1135,6	1002,2	1055,5	32,7	105,3
Разом по областях						
- в усіх категоріях господарств	1014,6	679,7	963,2	804,9	79,3	118,4
- в господарствах населення	3051,3	1062,2	909,0	945,0	31,0	104,0
Довідково: Україна						
- в усіх категоріях господарств	683,4	393,1	612,0	608,9	89,0	154,8
- в господарствах населення	2816,2	1088,8	689,3	568,9	20,2	52,2
Області, % до України						
- в усіх категоріях господарств	148,5	172,9	157,4	132,1	x	x
- в господарствах населення	108,3	97,5	131,9	166,1	x	x
Закарпаття, % до областей						
- в усіх категоріях господарств	99,4	111,1	108,8	114,0	x	x
- в господарствах населення	14,2	71,1	115,9	120,3	x	x
Закарпаття, % до України						
- в усіх категоріях господарств	147,6	192,1	171,3	150,7	x	x
- в господарствах населення	15,4	104,6	152,8	199,8	x	x

*Розраховано на основі джерел: [285, с. 29, 79, 214, 216, 223; 306, с. 24; 293, с. 23, 136; 279, с. 266, 184, 187].

екологічною сталістю сільського господарства, що знайшло відображення у рішеннях саміту в Ріо-де-Жанейро (1992 р.).

Реформа МакШері 1992 р. передбачала зміну наголосів у фермерстві, заміну прямого субсидування виробників сільськогосподарської продукції на ринкову орієнтацію, тобто самостійне реагування останніх на потреби ринку [395]. Фактично пряме субсидування залишилось головним інструментом впливу, однак було вдосконалено введенням критеріїв якості продукції, необхідністю використання екологічно безпечних технологій, дотримання фітосанітарних норм тощо. Самостійність фермерів у виборі виробництва продукції зумовлюється потребами ринку, а не винятково потребами господарств у отриманні прибутку від її реалізації. Отже, спільна політика оптимізує структуру виробництва і локалізацію фермерських господарств, стимулює фермерів через адресну допомогу виробляти те, що необхідно для задоволення потреб внутрішнього ринку. Оптимізація локалізації галузей аграрного виробництва здійснюється, по-перше, створенням рівних умов для виробників внутрішніх ринків (заборонено введення додаткових заходів сприяння в окремій країні ЄС). По-друге – практикується встановлення закупівельних цін нижче внутрішнього ринку з тим, щоб виробники самостійно реалізували свою продукцію [359, с. 145].

До прикладу, диференційований підхід має пропорція допомоги фермерам у так званих старих стабільних європейських країнах і у нових членах ЄС. Так, Франція, Бельгія, Велика Британія субсидують відповідно по 310, 447 і 247 євро/га прямої підтримки фермерам, але значно менше – по 47, 57 і 46 євро/га – на розвиток сільських територій. За період спільної аграрної політики ці країни встигли сформувати відповідну інфраструктуру і тепер лише підтримують її. Протилежною є ситуація у новачків Євросоюзу. Наприклад, болгарські фермери у 2008 р. отримували по 55 євро/га прямої підтримки, але по 191 євро/га – на розвиток сільських територій, що сприяло прискореному розвитку територій сільської місцевості. Така тенденція притаманна і країнам Балтії, а також Польщі і Хорватії, де ще відбуваються конвергенційно-

Нова аграрна політика повинна враховувати трансформаційні процеси в аграрному секторі, мати зовнішньополітичне, інтеграційне спрямування, зумовлене вступом України до СОТ та підготовкою вступу до ЄС [181, с. 7].

Особливо вагомим, на нашу думку, є досвід нових, найближчих до України за рівнем економічного розвитку країн-членів ЄС, що мають відносно нетривалий досвід управління соціально-економічними процесами на селі в ринкових умовах. Країни Центрально-Східної Європи адаптуються до функціонування у спільному європейському середовищі та знаходяться в жорстких стартових умовах. Порівняно з аграрнорозвиненими країнами „старої” Європи вони зіткнулися з труднощами у реформуванні земельних відносин, що в кінцевому результаті призвело до переформатування та зміни господарської структури агропромислового сектору.

Водночас важливим доповненням концепції розвитку європейського села став відхід від твердження, що сільське господарство залишається єдиним локомотивом розвитку села. На європейські сільські території покладено значно ширше коло завдань, ніж звичне забезпечення продовольчої незалежності держави. Політика розвитку сільських територій поряд із структурно-ринковими засадами набула соціально-політичного та екологічного спрямування. Водночас розвиток сільських територій залишається важливим стратегічним складником САП та політики розвитку сільських територій з 2005 р.

Запроваджена у 50-х роках ХХ ст. спільна політика об'єднаної Європи спрямовувалась передусім на усунення дефіциту продовольства у повоєнний час. Головним її інструментом стало субсидування та інші види фінансової підтримки фермерів з метою підвищення загального рівня продуктивності в галузі. Активна підтримка сільськогосподарського виробника, в тому числі через штучне утримання високих закупівельних цін, не тільки дала позитивні результати, але й призвела до зворотного ефекту. У 80-х роках ХХ ст. країни ЄС зіткнулися з проблемою перевиробництва, стурбованості суспільства

У розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь у господарствах населення областей Карпатського регіону у 2013 р. було вироблено сільськогосподарської продукції на суму 945,0 тис. грн., що на 66,1 % (або на 376,1 тис. грн.) більше порівняно із середньоукраїнським показником. Однак порівняно з 1990 р. в областях Карпатського регіону відмічена спадна тенденція щодо аналізованого показника, оскільки у 2013 р. було вироблено такої продукції на 69,0 % (або 2106,3 тис. грн.) менше, порівняно з 2012 р. відмічено незначне збільшення виробництва валової продукції (на 4,0 %).

Серед областей Карпатського регіону докорінно змінилася ситуація з аналізованого показника на користь господарств населення у Закарпатській області починаючи з 2000 р., коли такими господарствами було вироблено продукції на 706,6 тис. грн., або у 2,6 рази більше порівняно з 1990 р., що не стало характерним для інших областей регіону, де ситуація змінилася у 2012 р. у Чернівецькій і в 2013 р. – Івано-Франківській та Львівській областях.

Дослідження підтверджує, що господарствами населення порівняно з сільськогосподарськими підприємствами у 2013 р. земельні ресурси сільськогосподарського призначення використовувалися більш ефективно. Це ж стосується і порівняння стосовно середньоукраїнського показника, особливо в Закарпатській області.

Аналіз тенденційних змін за показником виробництва валової продукції сільського господарства свідчить про певні позитивні тенденції щодо виробництва відміченої продукції у розрахунку на одне село в областях Карпатського регіону (табл. 3.5).

Так, у 2013 р. перевершено показник з виробництва валової сільськогосподарської продукції 1990 р. (базовий) за всіма категоріями господарств, у тому числі господарств населення, у Закарпатській та Івано-Франківській областях. У Львівській, Чернівецькій областях, по Карпатському регіону та Україні в цілому відмічений показник перевершено тільки в господарствах населення. Зазначені тенденції підтверджують доцільність більш ефективного використання потенціалу сільськогосподарських угідь.

Таблиця 3.5

Виробництво валової продукції сільського господарства в середньому на одне село в областях Карпатського регіону*

(у постійних цінах 2010 р.)

Області	На одне село, тис.грн.				2013, % до:	
	1990	2000	2012	2013	1990	2000
Закарпатська						
- в усіх категоріях господарств	7432,3	5651,8	7266,5	7448	100,2	131,7
- в господарствах населення	4420,2	5345,0	6863,7	7059	159,6	132,0
Івано-Франківська						
- в усіх категоріях господарств	7225,0	5270,4	7191,5	7338	101,5	139,2
- в господарствах населення	3955,9	4752,1	5016,7	5049,5	127,6	106,2
Львівська						
- в усіх категоріях господарств	5532,9	3764,3	4731,5	4763,9	86,1	126,5
- в господарствах населення	2859,8	3397,3	3312,0	3196,9	111,7	94,1
Чернівецька						
- в усіх категоріях господарств	12074,8	7648,7	10963,0	11342,9	93,9	148,2
- в господарствах населення	5072,1	6254,3	8307,3	8765,1	172,8	140,1
Разом по областях						
- в усіх категоріях господарств	6913,4	4819,1	6203,4	6473,9	93,6	134,3
- в господарствах населення	3581,4	4315,8	4801,1	4821,1	134,6	111,7
Довідково: Україна						
- в усіх категоріях господарств	9831,5	5287,5	7849,8	8904,4	90,5	168,4
- в господарствах населення	2907,1	3256,9	3873,0	4094,3	140,8	125,7

*Розраховано на основі джерел: [285, с. 29, 79, 214, 216, 223; 306, с. 24; 293, с. 23, 136; 279, с. 266, 184, 187].

Аналогічними є тенденції і щодо показника з виробництва валової продукції сільського господарства в середньому на одну особу в областях Карпатського регіону за період 1990-2013 рр. як за господарствами населення, так і в усіх категоріях господарств (табл. 3.6). У 1990 р. основним товаровиробником сільськогосподарської продукції у грошовому вимірі були сільськогосподарські підприємства. Частка їх у виробництві валової продукції сільського господарства в середньому на одну особу була вищою у Чернівецькій області (58,0 %), в цілому за областями Карпатського регіону

зокрема й управління розвитком сільських територій, повинні враховувати зовнішньоекономічні фактори впливу, мати гнучку систему, здатну швидко реагувати на флуктуації глобального економічного циклу. Так, після проведення відповідних реформ спільна аграрна політика (САП) ЄС дала можливість країнам-членам перейти на новий рівень функціонування села. Однак світова глобальна криза загострила продовольчу проблему у всьому світі, в тому числі в країнах ЄС. Загальне зростання цін на продовольство поставило на порядок денний питання перегляду САП ЄС, завдяки якій новим східноєвропейським членам вдалося досить суттєво підвищити показники ефективності сільськогосподарського виробництва і наздогнати окремі країни-члени з більш високим рівнем економічного розвитку. Оцінювання тенденційних змін та ефектів такої політики свідчить про її відповідність потребам і цілям забезпечення збалансованого розвитку сільських територій, зокрема й збереженню людського, природно-екологічного та економічного потенціалу села в умовах загострення глобальної продовольчої кризи. Водночас в умовах загострення продовольчих проблем жорсткішими стають вимоги до адаптації національних господарств відповідно до положень спільної політики, а підтримка нових членів ЄС дедалі більше орієнтована на самостійне вирішення національними урядами проблемних питань власного розвитку.

Вивчення досвіду країн ЄС, адаптація та впровадження практики управління сільськими територіями сприятиме уникненню небажаних наслідків реформування аграрного сектору в Україні та негативної дії зовнішньоекономічних та внутрідержавних макроекономічних факторів впливу на соціально-економічні індикатори розвитку сільських прикордонних територій. Позитивний досвід ринкових перетворень у нових країнах-членах на етапі їх підготовки до об'єднання, вивчення наслідків таких змін і результативності системи заходів і методів управління розвитком сільських територій сприятиме збагаченню політики сільського розвитку, наповненню її дієвими механізмами управління розвитком аграрної сфери та сільських територій на етапі підготовки України до вступу в ЄС.

новий рівень відносин між Україною та Євросоюзом. Поступове впровадження європейської практики управління сільськими прикордонними територіями сприятиме створенню реальних передумов посилення інтеграційних процесів у межах територіальних економічних систем прикордонних регіонів України і адаптації їх до вимог європейського економічного простору.

В основу політики розвитку сільських територій у країнах ЄС закладені такі цілі [3, с. 106]:

- 1) створення для сільського населення міських стандартів життя;
- 2) підвищення рівня конкурентоспроможності сільських регіонів для збільшення їх внеску в економіку країни;
- 3) охорона природних ресурсів і культурної спадщини у сільських регіонах.

Реалізація відмічених цілей можлива за умови державної підтримки з боку Євросоюзу на основі дотримання єдиних правил і процедур. Регіони, які потребують підтримки з боку держави, за класифікацією ЄС мають статус проблемних, а регіони, яким така допомога вже надана або надається, називаються регіонами допомоги. Відмічена допомога спрямовується на розвиток пріоритетних сфер і видів економічної діяльності на сільських територіях, зокрема – на сільське, лісове та рибне господарства; малий та середній бізнес; туризм; охорону навколишнього природного середовища; освіту. В межах Євросоюзу підтримкою охоплено 56 регіонів, що становить близько 5 % до їх загальної кількості.

Брак економічних і соціальних стимулів для проживання та трудової діяльності на селі створюють ситуацію, за якої найбільш продуктивні території з точки зору забезпеченості абсолютно обмеженим ресурсом – землею – виявляються незаселеними або покинутими. Дослідження підтверджують, що створення умов для розвитку сільських територій потребує розв'язання низки комплексних проблем соціально-економічного та суспільно-політичного характеру, вирішенню яких сприятиме поєднання зусиль держави, суб'єктів підприємницької діяльності та селян. При цьому політика аграрного розвитку,

Таблиця 3.6

Виробництво валової продукції сільського господарства в середньому на одну особу в областях Карпатського регіону*

(у постійних цінах 2010р.)

Області, Україна	На одну особу, грн.				2013, % до:	
	1990	2000	2012	2013	1990	2000
Закарпатська - в усіх категоріях господарств	3316	2592	3359	3435	103,6	132,5
Івано-Франківська - в усіх категоріях господарств	3821	2829	3984	4062	106,3	143,6
Львівська - в усіх категоріях господарств	3752	2617	3445	3470	92,5	132,6
Чернівецька - в усіх категоріях господарств	5121	3273	4815	4973	97,1	151,9
Разом по областях - в усіх категоріях господарств	3895	2770	3906	3822	98,1	137,9
Довідково: Україна - в усіх категоріях господарств	5480	3101	4897	5559	102	181
Області, % до України - в усіх категоріях господарств	71,0	89,3	79,8	68,7	x	x
Закарпаття, % до областей - в усіх категоріях господарств	85,1	93,5	86,0	61,7	x	x
Закарпаття, % до України - в усіх категоріях господарств	60,5	83,5	68,6	61,8	x	x

*Розраховано на основі джерел: [285, с. 29, 79, 214, 216, 223; 306, с. 24; 293, с. 23, 136; 279, с. 266, 184, 187].

(68,5 %) і Україні (70,1 %). Порівняльний аналіз свідчить, що у 2013 р. перевершили показник 1990 р. з виробництва валової продукції сільського господарства у середньому на одну особу в областях – Закарпатській (на 119,0 грн., або 3,6 %) та Івано-Франківській (на 241 грн., або 6,3 %). Не досягнуто рівня 1990 р. за аналізованим показником у Львівській, де зменшення становить 282 грн. (7,5 %) і Чернівецькій – відповідно 148 грн. (2,9 %) областях. В Україні в цілому відмічено позитивну тенденцію, оскільки у 2013 р.

показник з виробництва валової продукції сільського господарства перевершив рівень 1990 р. на 79 грн., або на 1,4 %.

В умовах трансформаційних перетворень у сфері аграрного виробництва, зокрема зміни форм господарювання і форм власності, надмірного навантаження і негативного антропогенного впливу на землі сільськогосподарського використання постає завдання їх раціонального використання. Існує суттєва диференціація щодо інтенсивності та ефективності і ресурсовіддачі наявного економічного потенціалу земельних угідь у сільськогосподарських підприємствах за рівнем їх використання (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Ефективність використання земельних угідь у сільськогосподарських підприємствах України, в т.ч. в областях Карпатського регіону*

Області/ роки	Рівень використання земельних угідь				
	Валова продукція на 1 га, грн.			Валова продукція на 1 особу	Прибуток на 1 га, грн., всього
	всього	рослин-ництво	тварин-ництво		
<i>Закарпатська</i>					
1990	10090	4329	5761	3316	192,2
2000	7550	3320	4230	2592	-30,0
2010	9466	4368	4098	3080	-28,1
2013	10720	5291	5430	3435	17,2
<i>Івано-Франківська</i>					
1990	4990	4945	6083	3821	264,3
2000	7688	3605	4083	2829	-24,0
2010	9322	3736	5586	3309	403,0
2013	11380	5300	6080	4062	748,4
<i>Львівська</i>					
1990	8202	3818	4384	3752	213,5
2000	6159	3096	3063	2617	-34,6
2010	7141	3684	3457	2894	323,3
2013	8698	5069	3629	3470	993,5
<i>Чернівецька</i>					
1990	10165	4706	5459	5121	3,0
2000	6638	3631	3007	3273	14,8
2010	8686	4883	3797	4312	18,5
2013	10075	6217	3858	4973	15,6
<i>Довідково: Україна</i>					
1990	6834	3517	3318	5449	276,1
2000	3931	2416	1514	3071	-3159,7
2010	5341	3414	2039	4249	349,4
2013	6948	6664	2115	5559	324,3

*Розраховано за джерелами: [312, с. 214, 216-217; 279, с. 184; 211].

Важливим у визначенні рівня конвергенційно-інтеграційних процесів є виокремлення чітких критеріїв та індикаторів, які характеризують такі процеси. Індикатори та критерії, які були детально розглянуті у підрозділі 2.2 монографії, дозволяють здійснити оцінювання швидкості процесів конвергенції, рівень зближення територіальних систем, визначити час подолання відстані.

Інституційні правила та норми поведінки визначають систему управління процесами конвергенції та інтеграції, змінюють сам підхід до протікання таких процесів через зміну моделі функціонування економіки території в цілому. Установлені правила та норми, що розробляються інститутами державної влади, повинні забезпечувати справедливі умови доступу територіальних громад до суспільних благ з урахуванням особливостей функціонування сільських прикордонних територій. Реалізація відповідних інституційних норм та правил дасть змогу територіальним органам влади захистити найважливіші соціально-економічні інтереси території, забезпечити реалізацію її потенціалу, що сприятиме ефективному функціонуванню території в режимі простого і розширеного відтворення.

Таким чином, удосконалення інституційного забезпечення управління процесами конвергенції/інтеграції дозволить підвищити ефективність функціонування сільських прикордонних територій, наростити їх конкурентні переваги, забезпечити спеціалізацію економіки, децентралізацію та диверсифікацію фінансових джерел їхнього розвитку.

4.3. Європейська практика управління розвитком сільських територій: трансформація досвіду для України

Активізація конвергенційних процесів розвитку сільських територій України обумовлює необхідність використання зарубіжного, зокрема європейського досвіду управління ними, передусім з метою виходу на якісно

Трансформація інституцій регулювання процесів конвергенції/інтеграції

Інституції	Спрямованість інституцій	Очікувані результати процесів конвергенції/інтеграції
Закони	Законодавче закріплення пріоритетних напрямів розвитку сільських прикордонних територій з урахуванням особливостей розвитку самої території та стану розвитку сільського господарства на ній	Забезпечення розвитку сільських прикордонних територій, зміцнення конкурентних позицій регіону, спеціалізації економіки
	Децентралізація джерел фінансового забезпечення пріоритетних напрямів розвитку сільських прикордонних територій	Фінансування локальних проектів розвитку сільських прикордонних територій
Норми, стандарти, індикатори	Удосконалення бюджетного законодавства в напрямі перегляду фіксованого сільськогосподарського податку для сільськогосподарських підприємств	Збільшення надходжень до місцевих бюджетів
	Законодавче створення фондів локального розвитку сільських прикордонних територій	Розширене відтворення територіальних економічних систем (сільських прикордонних територій)
	Забезпечення справедливих умов доступу сільських жителів до суспільних благ з урахуванням специфіки функціонування та розвитку сільських прикордонних територій; диверсифікація джерел фінансового забезпечення цього розвитку на засадах „фандрайзингу”	Розвиток конкурентного середовища, нарощення фінансового потенціалу сільських прикордонних територій

*Сформовано автором

У 2013 р. у сільськогосподарських підприємствах усіх областей Карпатського регіону, окрім Чернівецької (табл. 3.7), у розрахунку на 1 га отримано вищий показник з виробництва валової продукції порівняно з 1990 р. Так, у Закарпатській і Львівській областях зростання становить 6,2 і 6,0 % відповідно, в Івано-Франківській області – у 2,3 разу, у Чернівецькій відмічено незначну негативну тенденцію щодо зниження показника з виробництва валової продукції сільського господарства на 1 га (на 0,9 %). Для порівняння: по Україні в цілому зростання з відміченого показника у 2013 р. становило 1,7 %.

З виробництва валової продукції на 1 особу в областях Карпатського регіону першість належить Івано-Франківській області, де показник 1990 р. перевершено на 6,3 %, у Закарпатській області – на 3,6 %, а у Львівській та Чернівецькій областях відмічено значне зменшення виробництва валової продукції на 1 особу, відповідно на 7,5 та 2,9 % (2013 р.). Середньоукраїнський показник характеризується незначною позитивною тенденцією (2,0 %).

У всіх областях у 2013 р. відмічено позитивні тенденції щодо отримання прибутку на 1 га земельних угідь. Однак якщо в Івано-Франківській, Львівській і Чернівецькій областях у 2013 р. аналізований показник перевершив рівень 1990 р. відповідно у 2,8; 4,7 та 5,2 разу, то в Закарпатській області він знизився на 91,1 %, тобто на 175 грн./га. Аналіз показників засвідчив неефективне використання земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах Закарпатської області.

Особливими рисами характеризується використання земельних угідь у фермерських господарствах, де господарі самостійно визначають пріоритетні напрями діяльності, обсяги виробництва і форми реалізації продукції, окреслюють необхідність ефективного й раціонального використання земель сільськогосподарського призначення на основі збереження агросистем і поліпшення їх родючості.

За період 1995-2013 рр. тенденції щодо функціонування фермерських господарств суттєво змінилися (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

**Окремі показники функціонування фермерських господарств областей
Карпатського регіону¹**

(на кінець року)

Показники	Області Карпатського регіону								Довідково: Україна	
	Закарпатська		Івано-Франківська		Львівська		Чернівецька		1995	2013
	1995	2013	1995	2013	1995	2013	1995	2013		
Кількість фермерських господарств, од.	1054	1501	697	556	1189	1025	629	745	34778	40752
Площа сільськогосподарських угідь, тис.га	4,8	10,8	5,6	28,0	12,7	52,3	3,4	30,3	786,4	4451,7
у тому числі, ріллі	4,4	7,0	4,7	26,3	11,9	49,0	2,7	26,8	718,5	4310,0
Припадає сільгоспугідь на одне господарство, га	4,5	7,2	8,0	50,4	10,7	51,0	5,4	40,7	22,6	109,2
в т.ч. ріллі	4,2	4,7	6,7	47,3	10,0	47,8	4,3	36,0	20,6	105,8
Частка сільгоспугідь наданих фермерським господарствам у загальній площі сільгоспугідь, %	0,7	2,7	1,0	5,7	1,1	5,1	0,7	5,8	1,9	12,2
Валова продукція сільського господарства ² , всього	26,1	80,8	23,7	151,9	44,7	618,3	15,1	168,5	1392,4	19091,4
у тому числі продукція:										
- рослинництва	10,8	51,6	17,9	131,4	36,5	202,2	11,0	149,7	1189,8	17695,3
- тваринництва	15,3	29,2	5,8	20,5	8,2	416,1	4,1	18,8	202,6	1396,1
Чисельність працівників, осіб	...	1810	...	953	...	2552	...	1632	...	98617
у тому числі жінок	...	596	...	223	...	713	...	444	...	25534

¹Розраховано за джерелами: [308, с. 57, 191; 310, с. 60, 160, 167; 137, с.16, 146, 182; 142, с. 31, 123, 124; 307, с. 54, 116; 313, с. 61, 123; 293, с. 351-356, 236; 291, с. 342].

²У постійних цінах 2010 року, млн. грн.

³Дані 2005 р.

Дослідження свідчить, що за досліджуваний період (2013 до 1995 р.) в областях Карпатського регіону кількість фермерських господарств збільшилася на 7,2 %, або на 258 од., для порівняння по Україні – на 17,2 % (5974 од.). Однак, позитивні тенденції щодо збільшення кількості цих господарств характерні тільки для Закарпатської (447 од., або 42,2 %) та Чернівецької областей (116 од, або 18,4 %), і навпаки – зменшення їх кількості відбулося у Львівській (164 од., або на 13,8 %) і Івано-Франківській областях (141 од., 20,3 %). Крім цього, якщо у 1995 р. частка фермерських господарств

Президента України, зокрема: „Про заходи здійснення єдиної державної політики регулювання імпорту” [243]; „Про захист економічної конкуренції” [240]; „Про заходи для попередження експорту товарів походженням з України за цінами, що можуть розглядатися як демпінгові, і врегулювання торгових суперечок” [242]; „Про заходи щодо вдосконалення кон’юнктуроцінової політики у сфері зовнішньоекономічної діяльності” [244]; „Про облік окремих видів зовнішньоекономічних договорів (контрактів) в Україні” [248]; „Про використання міжнародних правил інтерпретації комерційних термінів” [232], а також Митний кодекс України [197] та ін.

Важливу роль у процесі регулювання зовнішньоекономічної діяльності відіграють нормативні документи Кабінету Міністрів України (КМУ), Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, інших міністерств і відомств, що регулюють окремі питання тарифного і нетарифного характеру. Серед рішень КМУ відмітимо такі: „Про систему валютного регулювання і валютного контролю” [261]; „Про організацію та проведення міжнародних торгів (тендерів) у сфері державних закупівель товарів (робіт, послуг) іноземного походження” [250]; „Про Порядок віднесення операцій резидентів при здійсненні ними зовнішньоекономічної діяльності до договорів виробничої кооперації, консигнації, комплексного будівництва, оперативного та фінансового лізингу, поставки складних технічних виробів і товарів спеціального призначення” [252]; „Про порядок експорту товарів (робіт, послуг)” [253]; „Про розмір державного збору за видачу імпортних ліцензій” [260] та ін.

Регулюючими нормативними документами у відміченій сфері є накази Міністерства економіки та торгівлі України, зокрема: „Про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів)” [264]; „Про затвердження Методики оцінювання роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо залучення інвестицій, здійснення заходів з поліпшення інвестиційного клімату у відповідних галузях економіки та регіонах і відповідної форми звіту” [238] та ін. Трансформація інституцій регулювання процесів конвергенції/інтеграції наведена у табл. 4.2.

№ 3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями стосовно об'єднань єврорегіонального співробітництва (ОЕС)» від 16 травня 2012 р. [69].

З ратифікацією цього протоколу до окремих законодавчих актів України необхідно внести зміни і доповнення, оскільки цим документом передбачено запровадження нових форм транскордонного співробітництва та низки процедур, які їх супроводжують. Зокрема виділяють таку форму транскордонного співробітництва між державами-членами Ради Європи, як об'єднання єврорегіонального співробітництва, яке створюється у формі юридичної особи з метою заохочення, підтримки та розвитку в інтересах населення та транскордонного і міжтериторіального співробітництва між його членами у сферах спільної компетенції [234].

Законодавчим забезпеченням є відповідні угоди та нормативно-правові акти, зокрема: Рамкова угода між Урядом України і Комісією Європейських Співтовариств, ратифікована Законом України від 03.09.2008 № 360-VI [272]; угоди про фінансування спільних операційних програм [251]; постанова Кабінету Міністрів України від 8 грудня 2010 р. № 1111 „Про затвердження Порядку підготовки та реалізації проектів у рамках програм прикордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства та партнерства” [239].

Ефективне функціонування суб'єктів господарювання України та її регіонів на зовнішньому ринку врегульовують такі законодавчі акти, як закони України „Про зовнішньоекономічну діяльність”; „Про захист іноземних інвестицій в Україні” [241]; „Про державну програму заохочення іноземних інвестицій в Україні” [235]; „Про захист економічної конкуренції” [240]; „Про режим іноземного інвестування” [258]; „Про іноземні інвестиції” [245]; „Про операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах” [249]; „Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у сфері зовнішньоекономічної діяльності” [257]; „Про дію міжнародних договорів на території України” [236].

Вагоме значення, крім законів України, для регулювання процесу інтеграції з іноземними суб'єктами господарювання відіграють укази

Карпатського регіону стосовно середньоукраїнського показника становила 10,3 %, то у 2013 р. – 9,4 % (або на 0,9 в.п. менше).

Незважаючи на певні негативні тенденції у діяльності фермерських господарств областей Карпатського регіону, окремі показники їх функціонування демонструють позитив щодо зростання. Так, площа сільськогосподарських угідь у фермерських господарствах за аналізований період збільшилася у 4,6 разу (на 94,9 тис. га). Однак якщо у 1990 р. частка сільськогосподарських угідь фермерських господарств становила 3,4 % до таких угідь по Україні, то у 2013 р. вона зменшилася до 2,7 % (або на 0,7 в.п.). Аналогічна ситуація стосується і площ, відведених під рілля. Зросла кількість сільськогосподарських угідь, у тому числі ріллі, і в розрахунку на одне фермерське господарство як за областями Карпатського регіону, так і в цілому по Україні. Збільшилася й частка сільгоспугідь, наданих фермерським господарствам порівняно із загальною площею сільгоспугідь по регіону та країні в цілому.

Водночас збільшилося і виробництво валової продукції сільського господарства. Якщо у 1990 р. фермерські господарства областей Карпатського регіону виробляли валову продукцію на суму 109,6 млн. грн., то у 2013 р. – 1019,5 млн. грн., що у 9,3 разу більше (або на 909,9 млн. грн.) до порівнюваного року. Проте, якщо у 1990 р. частка у виробництві валової продукції сільського господарства фермерських господарств становила 7,9 % до середньоукраїнського показника, то у 2013 р. – тільки 5,3 % (на 2,6 в.п. менше).

Дослідження свідчить про більш суттєве зростання показників за аналізований період з виробництва валової продукції сільського господарства у галузі рослинництва.

Характерною особливістю областей Карпатського регіону є значна частка господарств населення у виробництві основних видів продовольчої сировини як у галузі рослинництва, так і тваринництва (див. Додаток Ж). У галузі рослинництва більш як на 90,0 % забезпечено виробництво з таких видів продовольчої сировини: картопля – від 97,1 до 99,4 %; овочі та баштанні

культури – 93,9-99,0 %. Аналогічною середньоукраїнському показнику є тенденція з виробництва картоплі (97,0 %). Високою є частка досліджуваних господарств у виробництві плодів і ягід (78,1-96,6 %). Незважаючи на малоземелля, у Закарпатській області, порівняно з іншими областями Карпатського регіону, високою є частка виробництва зернових і зернобобових культур (84,3 %), найнижчий цей показник – 33,9 % у Львівській області.

У виробництві основних видів тваринницької продукції у 2013 р. порівняно з 1990 р. за всіма її видами відмічено позитивну тенденцію до зростання, окрім Івано-Франківської області (виробництво яєць), що є характерним і для середньоукраїнського показника, де відмічено незначне зниження виробництва за аналізований період.

Частка господарств населення в областях Карпатського регіону за 2013 р. переважає за всіма видами виробництва тваринницької продукції. Виняток становить Львівська область з виробництва м'яса (у забійній вазі), де зазначена частка становить 47,2 %, і, як ми вже відмічали, Івано-Франківська область з виробництва яєць – всього 27,0 %.

Як і розвиток національної економіки загалом, процеси розвитку окремих її територій та регіонів відбуваються у складних економічних і політичних умовах, які є непередбачуваними і суттєво впливають на динаміку економічного зростання. З метою аналізу процесів розвитку сільських прикордонних територій доцільно здійснити дослідження через використання функцій відхилень та дисперсії з порівнянням динаміки розвитку і визначити сутність цих процесів через порівняння з показниками та динамікою загалом по країні.

Дослідження процесів дивергенції/конвергенції проводитиметься на основі показників ВРП у розрахунку на одну особу з використанням пакету комп'ютерної програми „Microsoft Office Excel” із застосуванням функцій:

- *СРОТКЛ* (середнє абсолютних значень відхилень точок від середнього) розраховується за формулою

співробітництву здійснюється через регіональні програми розвитку та політику добросусідства на зовнішньому кордоні об'єднання.

Серед нормативно-правових актів у сфері регулювання транскордонного співробітництва слід згадати також Закон України „Про внесення змін до постанови Верховної Ради України „Про приєднання України до Європейської конвенції про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними общинами або органами влади 1980 року” та ратифікацію додаткових протоколів до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями” [233]. Однак найбільш вагомим для України став Протокол № 2 до Європейської рамкової конвенції [270], яким було внесено зміни до назви постанови Верховної Ради України „Про приєднання до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями” [254].

Відповідно до зазначеного вище закону Україною було ратифіковано вищезгадані протоколи до Європейської рамкової конвенції та взято зобов'язання щодо виконання 4 та 5 статей обох документів. Додатковий протокол укладений 9 листопада 1995 р. у м. Страсбург і підписаний від імені України 1 липня 2003 р. Протокол № 2 укладений у м. Страсбург 5 травня 1998 р. і підписаний від імені України 3 листопада того ж року. На нашу думку, це є підтвердженням важливості для економіки нашої країни не тільки транскордонного, але й міжнародного (міжтериторіального та міжрегіонального) співробітництва областей, які не мають спільного кордону. В Україні таких налічується шість, і взагалі 19 із 25 областей України – прикордонні, крім того, 6 із них межують з країнами ЄС [85]. Протокол № 3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями стосовно об'єднань єврорегіонального співробітництва (ОЕС) є ще одним важливим інструментом розвитку транскордонного співробітництва (укладений в м. Утрехт 16 листопада 2009 р.). Приєднання України до цього протоколу здійснено шляхом підписання президентом Закону України „Про ратифікацію Протоколу

інтеграції необхідності створення особливих механізмів захисту від дії реальних і потенційних загроз і небезпек у забезпеченні таких процесів, зниження ризиків їх прояву. Головна функція нормативно-правового компонента – це регулювання відносин і взаємодій у сфері конвергентно-інтеграційного розвитку, визначення пріоритетів, цілей і напрямів здійснення таких процесів [14, с. 102].

Процес реформування правового поля системи регулювання територіального розвитку є достатньо суперечливим і неоднозначним через певні об'єктивні причини, пов'язані, в першу чергу, з недостатнім рівнем методологічного забезпечення відповідної підсистеми державного регулювання економіки, а також унаслідок дії потужних геополітичних чинників. Правове регулювання територіального розвитку є недостатньо системним, що виступає детермінантою несприятливих процесів у комплексному розвитку регіону [134, с. 5].

При розгляді нормативно-правових актів регулювання процесів конвергенції/інтеграції сільських прикордонних територій серед них слід виокремити ті, що стосуються процесів транскордонного співробітництва, та ті, що спрямовані на регулювання зовнішньоекономічної діяльності. З іншого боку, потребує дослідження нормативна база регулювання територіальних систем, зокрема сільських прикордонних територій як таких.

Транскордонне співробітництво в Україні має відповідне нормативно-правове забезпечення. Зокрема, 21 травня 1997 р. прийнято Закон „Про місцеве самоврядування в Україні”, 9 травня 1999 р. – „Про місцеві державні адміністрації”, 24 червня 2004 р. Закон України „Про транскордонне співробітництво. Приймаються і ратифікуються відповідні законодавчі і нормативні акти та міжнародні угоди, необхідні для співпраці з сусідніми прикордонними регіонами. Також здійснюється активізація діяльності регіональних органів влади та сприяння розвитку організацій регіонального зростання, ефективного функціонування суб'єктів господарювання в різних сферах і видах економічної діяльності. З боку ЄС сприяння транскордонному

$$S_{sr} = \frac{\sum_{i=1}^n [x_i - \bar{x}]^2}{n};$$

- *СТАНДОТКЛОН* (стандартне відхилення значень від середнього) розраховується за формулою

$$S_{st} = \sqrt{\frac{n \cdot \sum_{i=1}^n x_i^2 - (\sum_{i=1}^n x_i)^2}{n \cdot (n-1)}}.$$

На основі показників Додатку Л розраховано зазначені відхилення показників дискретного ряду ВРП на одну особу в динаміці за період 2000-2012 рр. На основі отриманих результатів побудовано діаграму (рис. 3.1).

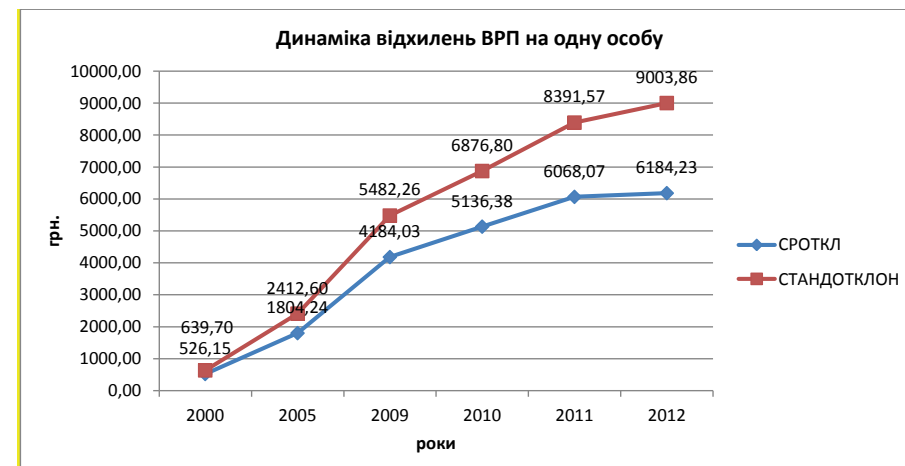

Рис. 3.1. Відхилення ВРП на одну особу в розрізі областей України.

Починаючи з 2000 р. (рис. 3.1) показники відхилення (варіація) мають тенденцію до зростання, що в свою чергу свідчить, що за показником частки ВРП на одну особу в розрізі регіонів України відбувається збільшення розриву між областями, що засвідчує наявність процесу дивергенції регіонального розвитку.

Розглянемо динаміку змін ВРП на одну особу в розрізі прикордонних областей Карпатського регіону та середнього по Україні (рис. 3.2).

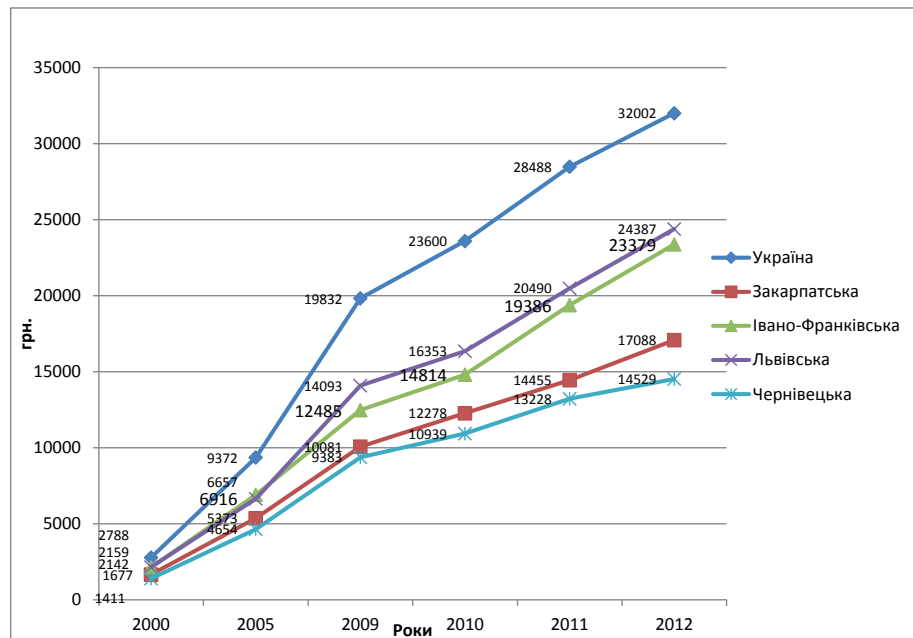

Рис. 3.2. Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу в розрізі областей Карпатського регіону (грн.).

За визначеним показником серед областей лідує Львівська, за нею йде Івано-Франківська, а Закарпатська і Чернівецька відповідно відстають. Також з діаграми видно, що існує значний розрив значень показників порівняно з середнім по Україні, що свідчить про необхідність забезпечення конвергентного розвитку досліджуваних прикордонних територій з метою їх вирівнювання.

Для аналізу динаміки та з'ясування сутності процесів розвитку сільських прикордонних територій за показниками валового виробництва продукції сільського господарства на одну особу та на 100 га сільськогосподарських угідь в розрізі областей Карпатського регіону нами розраховано за допомогою

Таблиця 4.1

Формалізоване закріплення правил і норм поведінки інститутами управління територіальними економічними системами (сільськими прикордонними територіями)*

Назва інституту	Функції управління	Методи управління	Завдання управління
Інститути державної влади	Регулювання процесів конвергенції/інтеграції, планування розвитку національної економіки, контроль за додержанням чинного законодавства, контроль за розподілом бюджетних ресурсів	Адміністративні, економічні, правові, організаційні, нормативні	<ul style="list-style-type: none"> - Забезпечення функціонування багатокладної економіки; - забезпечення збалансованого вирішення соціально-економічних проблем; - розробка та впровадження нормативного поля; - встановлення загальноприйнятних правил та норм поведінки, кодексу господарської поведінки різних регіональних суб'єктів господарювання на стимулюючих засадах переходу на модель конвергентно-інтеграційного розвитку
Інститути територіального управління	Планування розвитку територіальних систем (сільських територій), організація та координація діяльності усіх суб'єктів господарювання у єдиній територіальній системі, мотивація суб'єктів господарювання сільських територій, контроль за витрачанням ресурсів	Економічні, організаційні	<ul style="list-style-type: none"> - Забезпечення економічного зростання території; - підвищення ефективності використання потенціалу та конкурентних переваг території; - створення сприятливого підприємницького середовища у регіоні; - формування оптимізованої структури економіки території
Інститути територіальних громад	Стимулювання реалізації творчої ініціативи громад території, контроль за роботою профспілок, контроль за дотримання вимог трудового законодавства	Соціально-психологічні	<ul style="list-style-type: none"> - Розширене відтворення економічної системи; - створення передумов для подальшої інтеграції; - реалізація соціальної функції громади
Інститути ринкової економіки	Планування розвитку конкурентного середовища, мотивація суб'єктів господарювання	Економічні	<ul style="list-style-type: none"> - Формування ефективного та конкурентного ринку; - створення сприятливого середовища щодо відтворення факторів виробництва; - розширення спеціалізації економіки території

*Сформовано автором

сільських територій на засадах децентралізації бюджетних ресурсів та збільшення фінансової спроможності органів місцевого самоврядування сільських територіальних громад. З іншого боку, потребує удосконалення маркетингова інфраструктура як важлива передумова формування конкурентного ринку територій. Насамперед це стосується розширення мережі оптових та роздрібних ринків, торгових домів, інших об'єктів інфраструктури, які зможуть надавати не лише торговельно-збутові послуги, але й формувати ефективний ринок товарів, робіт, послуг.

Крім того, негативом є відсутність дієвих механізмів взаємодії агровиробників з дорадницькими та агроконсалтинговими службами, сервісними центрами, а також вищими навчальними закладами та науковими установами [16, с. 17]. Тому потребує удосконалення інфраструктурне забезпечення розвитку сільських територій у напрямі застосування сучасних технологій реалізації процесів конвергенції та інтеграції через налагодження ефективної взаємодії між сільськогосподарськими підприємствами, виробничими структурами, посередниками, що діють на ринку, вищими навчальними закладами, науковими установами та територіальними громадами зокрема, що дозволить підвищити рівень скоординованості усіх суб'єктів територіальної системи в цілому. Цього можна досягти шляхом створення кластерних інтеграційних утворень, які б поєднали воедино усіх суб'єктів територіальної системи, зокрема сільської території, воедино.

Формалізоване закріплення правил та норм поведінки інститутами управління територіальними економічними системами (сільськими прикордонними територіями) наведено у табл. 4.1.

Одним із важливих елементів інституційного забезпечення формування механізму управління процесами конвергенції та інтеграції є нормативно-правове поле, яке визначає усі відносини у цій сфері як інституції регулювання таких процесів. Формування нормативно-правового поля розпочинається з моменту усвідомлення усіма інститутами управління процесами конвергенції та

функцій „СРОТКЛ” та „СТАНДОТКЛОН” відповідні відхилення динамічних рядів за роками (Додаток М).

Розрахунок показників середніх абсолютних значень відхилень точок від середнього та стандартні відхилення значень від середнього за показниками виробництва валової продукції сільського господарства на одну особу за аналізованими регіонами в розрізі ряду років (1990-2013 рр.) дав можливість побудови відповідних графіків динаміки показників відхилення (рис. 3.3).

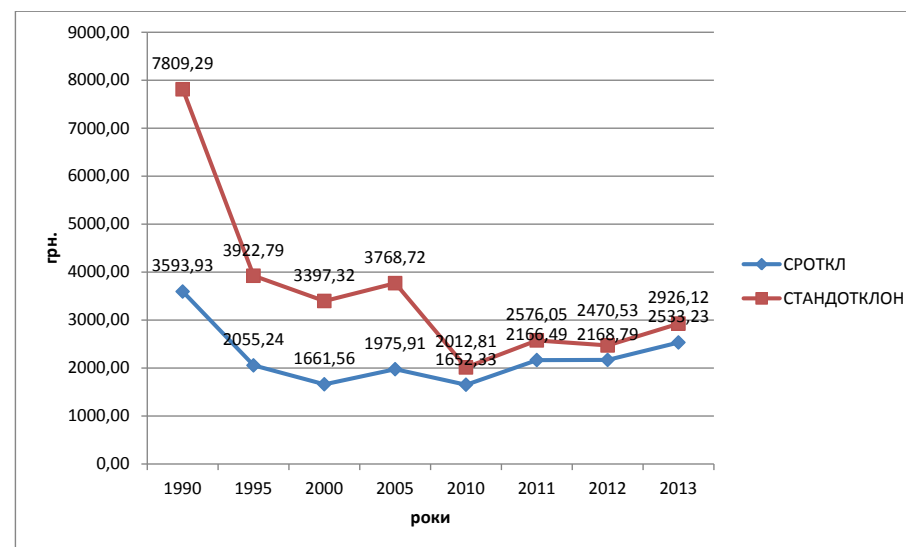

Рис. 3.3. Відхилення виробництва валової продукції сільського господарства на одну особу.

Включно до 2000 р. відбувається зменшення відхилень показників, що відбувається винятково за рахунок різкого падіння виробництва валової продукції, особливо в аграрних областях, що скорочує розрив між сільськими територіями за рахунок регресивного розвитку. Після 2010 р. спостерігається поступове збільшення розриву в розвитку сільських територій регіонів, наявність якого обумовлює доцільність втручання у ці процеси з метою зміни існуючих тенденцій.

Динаміку розвитку прикордонних областей Карпатського регіону порівняно з середньоукраїнським показником відображено на рис. 3.4. Вона засвідчує, що сільськогосподарське виробництво за показниками на одну особу по Чернівецькій області знаходиться на середньому рівні по Україні, друге місце займає Івано-Франківська область, і третє місце з незначним відставанням розділили Львівська та Закарпатська області. Включно до 2000 р. прослідковується спадна динаміка, яка поступово змінюється на зростаючу, хоча слід відмітити, що досягти показників 1990 р. у 2013 р. аналізованим областям не вдалося.

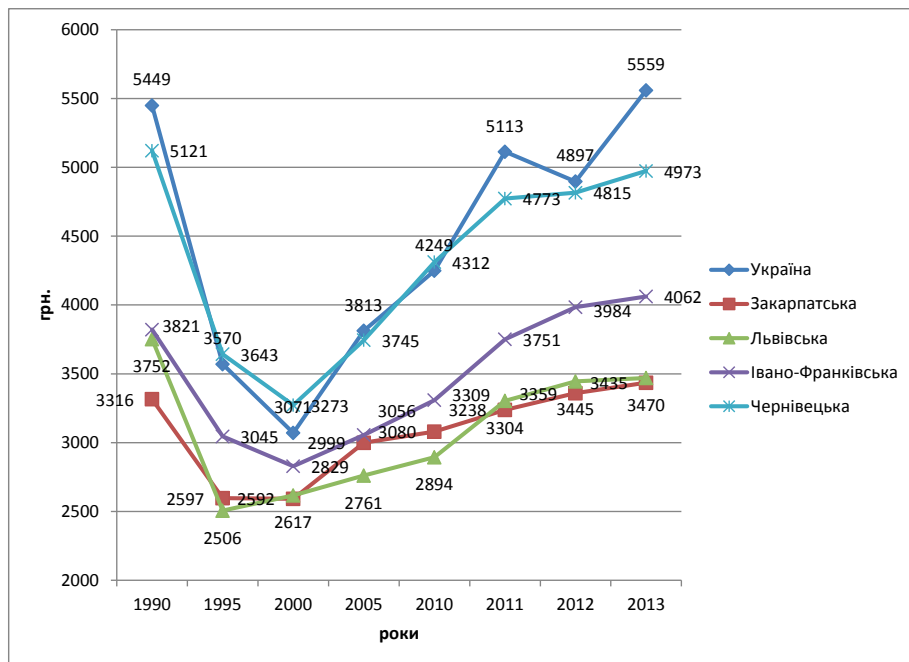

Рис. 3.4. Виробництво валової продукції сільського господарства на одну особу в розрізі областей Карпатського регіону

Важливим показником, що відображає рівень та динаміку розвитку сільських територій, у тому числі прикордонних, є частка валової продукції сільського господарства в середньому на 100 га сільгоспугідь в областях Карпатського регіону, що зображено на рис. 3.5.

забезпечити розширене відтворення економічної системи, її спеціалізацію та створити передумови для подальшої інтеграції. Гармонізацію інтересів господарюючих суб'єктів і територіальних громад у процесах конвергенції та інтеграції можна забезпечити шляхом:

- запровадження ефективних механізмів регулювання діяльності корпоративних структур, у результаті діяльності яких їх надприбутки спрямовувалися б на розвиток територіальних громад (розвиток територій);

- сприяння розвитку сімейних господарств як таких, де найбільше поєднано інтереси господарюючих суб'єктів і членів громад [13, с. 60];

- поширення взаємовигідного партнерства вертикально інтегрованих формуваль за дія виробництва конкурентоспроможної продукції;

- підтримки процесів консолідації та кооперації підприємств за дія спільного виробництва продукції як передумови подальших інтеграційних процесів.

Інститути ринкової інфраструктури впливають на формування ефективного та конкурентного ринку, створення сприятливого середовища щодо відтворення факторів виробництва, розширення спеціалізації економіки територій. Неefективне функціонування об'єктів ринкової інфраструктури призводить до зниження результативності діяльності суб'єктів господарювання територіальних економічних систем, що зумовлює виснаження потенціалу сільських територій, деградацію соціальної інфраструктури села, падіння продуктивності праці, низький фінансовий потенціал тощо. Важливим є вирішення проблеми удосконалення розвитку фінансової інфраструктури як елемента формування фінансового потенціалу території. Високий рівень централізації бюджетно-фінансової системи не дозволяє ефективно розвивати ринок фінансових ресурсів, унеможливує диверсифікацію методів залучення коштів у розвиток сільських територій. Результатом цього стає дорожчання кредитних ресурсів, відсутність або дефіцит обігових коштів у суб'єктах господарювання. Тому необхідна модернізація фінансової інфраструктури

Інститути територіальних громад повинні відображати, перш за все, територіальні інтереси останніх, відповідати за реалізацію їх бачення соціально-економічного розвитку території. Інститут територіальних громад об'єднує не просто суб'єктів соціальної життєдіяльності регіону, окремих індивідів, а суб'єктів, що самоорганізуються в процесі свого розвитку, головною властивістю яких є прагнення до свободи самореалізації, що виступає передумовою на шляху відтворення життєдіяльності соціально-економічної системи території [8]. У громадянському суспільстві людина формує систему цінностей, що визначають її вільне і безпечне існування, а потреба в захисті цих цінностей приводить до формування певних інститутів, що визначають порядок соціальних відносин, способів соціальної самоорганізації, механізмів взаємодії з інститутами держави та регіону [14, с. 103]. Як зазначає А. Гриценко, методологічною основою модернізації суспільства „повинна стати концепція сумісно-розділеної діяльності громадян, соціальних груп, держави та інших суб'єктів суспільного життя, спрямована на вирішення сучасних завдань техніко-технологічного, економічного, соціального, політичного і духовного розвитку. Це передбачає початкову націленість індивіда на співвіднесення своїх егоїстичних інтересів з інтересами спільності, на розв'язання проблем не за допомогою відсторонення інших суб'єктів, а шляхом співробітництва і пошуку нових форм включення приватних інтересів у спільні” [113, с. 12]. На жаль, саме цього „гармонізаційного” елементу інституційного забезпечення процесів конвергенції та інтеграції бракує у розвитку національної економіки та сільських прикордонних територій зокрема. Механізми, спрямовані на узгодження інтересів господарюючих суб'єктів з інтересами територіальних громад та з інтересами усього суспільства, практично залишаються нерозробленими, що знижує ефективність використання потенціалу територій та не дозволяє розвивати її конкурентні переваги.

Задля забезпечення ефективної співпраці між державними органами влади та населенням слід дотримуватися принципу узгодження інтересів господарюючих суб'єктів із інтересами територіальних громад, що дозволить

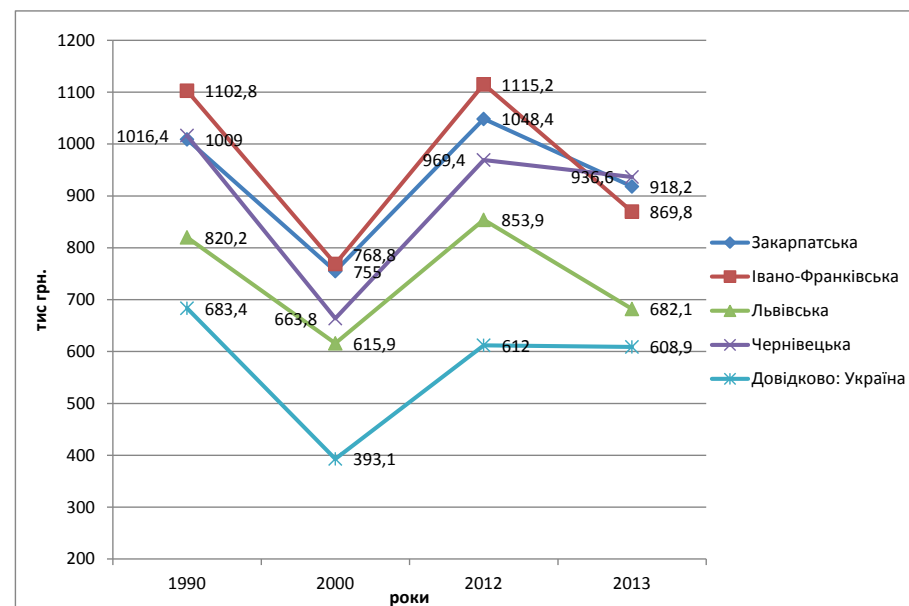

Рис. 3.5. Виробництво валової продукції сільського господарства на 100 га сільгоспугідь в розрізі областей Карпатського регіону (за даними табл. 3.4).

За показником виробництва валової продукції сільського господарства на 100 га сільгоспугідь області Карпатського регіону випереджають середній по Україні, що свідчить про достатньо високий рівень інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, де вже лідируючі позиції за Івано-Франківською та Закарпатською областями, і в загальному за період 1990-2013 рр. домінує спадна динаміка.

Для порівняння розвитку прикордонних територій вибрано статистичні дані за 2012 р. з виробництва основних видів сільськогосподарської продукції у розрахунку на одну особу.

Розраховано середні показники окремо по країнах, з якими межують області Карпатського регіону, довідково наведено середні показники по Україні та світу в цілому (табл. 3.9).

Таблиця. 3.9

**Виробництво основних видів продукції сільського господарства
на одну особу у 2012 р.***

(кг)

	Зернові та зернобобові культури	Картопля	Овочі та баштанні культури	Плоди, ягоди та виноград	М'ясо (у забійній вазі)	Молоко	Яйця (шт.)
Закарпатська	257	486	226	91	46,6	320,2	16,0
Івано-Франківська	446	672	106	29	54,8	337,7	16,9
Львівська	419	721	185	37	48,5	244,3	12,2
Чернівецька	675	664	252	155	47,1	329,2	16,5
<i>Сер. по Карпатському регіону</i>	<i>449,25</i>	<i>635,75</i>	<i>192,25</i>	<i>78</i>	<i>49,25</i>	<i>307,85</i>	<i>15,393</i>
<i>Україна</i>	<i>1014</i>	<i>510</i>	<i>237</i>	<i>54</i>	<i>49</i>	<i>250</i>	<i>24</i>
Польща	752	238	148	102	99	332	14
Угорщина	1014	51	137	119	86	181	14
Румунія	593	113	163	87	46	229	15
<i>Сер. по країнах, що межують з Карпатським регіоном</i>	<i>786</i>	<i>134</i>	<i>149</i>	<i>103</i>	<i>77</i>	<i>247</i>	<i>14</i>
Білорусь(довідково)	981	735	169	65	112	719	23
Російська Федерація (довідково)	496	206	112	20	57	222	17
<i>Весь світ</i>	<i>373</i>	<i>52</i>	<i>156</i>	<i>90</i>	<i>43</i>	<i>106</i>	<i>10</i>

*Розраховано за джерелами: [279; 312; 293; 308; 208; 277].

На основі показників табл. 3.9 побудовано діаграми (рис. 3.6), для порівняння середніх значень виробництва основних видів продукції сільського господарства на одну особу у 2012 р., яка демонструє, що між прикордонними областями Карпатського регіону та країн, що з ними межують, існують певні відмінності в індикаторах а саме: середні регіональні показники є суттєво вищими з виробництва картоплі (635,8 до 134 кг на одну особу), овочів та баштанних культур (192,3 до 149,3 кг на одну особу) і молока та яєць. Незначним є відставання за показником виробництва плодів, ягід, винограду і м'яса (у забійній вазі), та майже у 2 рази відставання з виробництва зернових і

конвергенції/інтеграції сільських територій вагоме місце належить Департаменту агропромислового розвитку адміністрацій відповідних територій, основне завдання якого – забезпечення реалізації державної політики, розроблення та виконання регіональних інноваційно – інвестиційних та інших програм і прогнозів розвитку галузей агропромислового виробництва; участь у формуванні та реалізації соціальної політики на селі, сталого розвитку регіонального агропромислового ринку і сільських територій області; участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики, спрямованої на розвиток агропромислового комплексу та гарантування продовольчої безпеки держави. Однак зазначені завдання слід доповнити розвитком інтеграційних процесів у межах сільських прикордонних територій та забезпеченням їх тісної співпраці. З іншого боку, такі департаменти повинні містити у своїй структурі наукові центри розвитку сільських територій, метою діяльності яких має стати підвищення рівня життя територіальних громад села.

Розвиток територіальних громад визначається як діяльність на локальному рівні, яка спричиняє реалізацію економічних можливостей громади та супроводжується зростанням громадянської свідомості людей, підвищенням рівня задоволення їхніх життєвих потреб і поліпшенням стану навколишнього природного середовища. При цьому громада розглядається не просто як сукупність осіб, об'єднаних спільним проживанням у межах певного поселення або конкретної території. Справжньою громадою люди стають тоді, коли усвідомлюють необхідність вирішити своїми силами якусь спільну для них проблему, проникаються прагненням її розв'язати, визначають, що саме кожен може для цього зробити і починають діяти у визначеному напрямі. Територіальна громада – це жителі, об'єднані проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр [13, с. 61].

наприклад, це Міністерство сільського господарства і розвитку села, причому повноваження цього органу і самого міністерства щодо розвитку сільського господарства і сільського розвитку чітко окреслені. Так, призначення Голови Каси сільськогосподарського соціального забезпечення, яка функціонує під егідою цього міністерства, відбувається за поданням його очільника як міністра у справах розвитку села. В Україні ж Міністерство аграрної політики та продовольства упродовж тривалого часу намагалося або мінімізувати функцію регулювання розвитку села, або навіть уникнути її, тому відбудову системи такого регулювання слід розпочати з найвищого урядового рівня [13, с. 68].

Основним регулюючим органом діяльності, пов'язаної із залученням міжнародної технічної допомоги в Україну, визначено Міністерство економічного розвитку і торгівлі [246]. Відповідно до своїх завдань, окреслених у Положенні про міністерство, воно проводить державну реєстрацію/перереєстрацію проектів міжнародної технічної допомоги в Україні, у тому числі і проектів Програми прикордонного співробітництва (ППС), веде державний реєстр цих проектів та проводить моніторинг виконання і додержання умов їхньої реалізації. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України є центральним органом влади в Україні, що координує діяльність ППС (як це зазначено у Спільних операційних програмах ППС). Міністерство надає українським організаціям – учасникам проектів – необхідні роз'яснення щодо підготовки та реалізації проектів у рамках ППС-10.

Результатом діяльності територіальних органів влади як інституту забезпечення формування механізму управління процесами інтеграції та конвергенції буде досягнення економічного зростання територій, підвищення ефективності використання їх потенціалу та конкурентних переваг, створення сприятливого підприємницького середовища у регіоні, оптимізованої структури економіки території в цілому. Серед територіальних органів влади слід виокремити обласні адміністрації, міські, селищні, сільські ради, які в межах своїх повноважень реалізують функції та завдання щодо розвитку територій. У структурі органів територіального управління процесами

зернобобових культур. Аналіз наведених показників засвідчує, що існує незначний розрив у розвитку між суміжними сільськими прикордонними територіями щодо випуску основних видів продукції сільського господарства на одну особу, який перешкоджає активізації процесів інтеграції прикордонних територій.

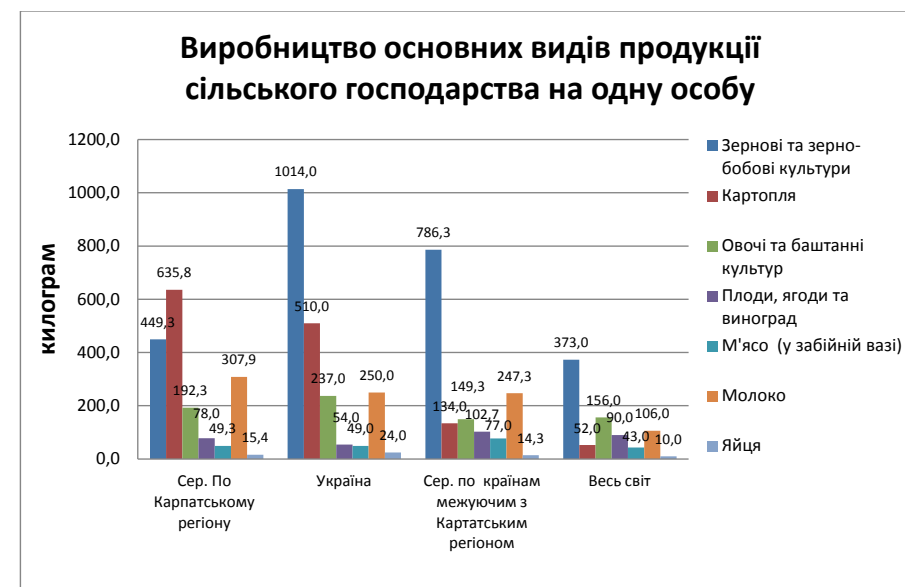

Рис. 3.6. Виробництво основних видів продукції сільського господарства на одну особу у 2012 р.

Отже, розвиток економіки України починаючи з 1990 р. відбувався в складних економічних умовах, які супроводжувалися як системною кризою так і кризою, перехідного періоду, які негативно відбилися на динаміці з аналізованих показників до 2000-2005 років, і вже потім почалася стійка позитивна динаміка зростання з виробництва ВРП, валової продукції сільського господарства та основних видів продукції сільського господарства в розрахунку на одну особу.

Математичний аналіз відхилення статистичних показників дискретного ряду довів, що в останні роки в Україні розвиток регіонів взагалі та сільських територій зокрема відбувається за дивергентним сценарієм.

Порівняння потенціалу прикордонних територій України і країн Євросоюзу – Польщі, Румунії та Угорщини з випуску основних продуктів сільського господарства на одну особу не виявив суттєвих розбіжностей, що є підставою для активізації євроінтеграційних процесів у перспективі.

3.2. Транскордонне співробітництво сільських територій у контексті процесів конвергенції та інтеграції

Практика наукових досліджень соціально-економічного розвитку держави засвідчує необхідність ґрунтовного аналізу процесів інтеграції і конвергенції на регіональному рівні, що сприятиме розкриттю й обґрунтуванню сучасного розвитку міждержавного співробітництва країн, зокрема прикордонних регіонів, як цілісної економічної системи. В цьому контексті гостро постає проблема активізації транскордонного співробітництва сільських прикордонних територій в умовах інтеграції і конвергенції, актуалізації співпраці суб'єктів господарювання в багатогранних видах економічної діяльності, яка справляє своєрідний позитивний вплив на забезпечення збалансованого розвитку економічних систем регіонів і вирішує важливі соціально-економічні завдання регіонального розвитку.

Як форма міжнародного співробітництва, транскордонна співпраця передбачає дві основні умови: прикордонне розташування сусідніх територій і регіональний або локальний характер формування зарубіжних зв'язків. При цьому поняття “транскордонне співробітництво” ширше за поняття “єврорегіональне співробітництво”, оскільки перше не обмежується формуванням спільних структур по обидва боки кордону, передбачаючи

Діяльність інститутів державного регулювання процесів конвергенції та інтеграції (*Міністерство економічного розвитку і торгівлі України* (як інститут регулювання процесів інтеграції територій у міжнародний економічний простір), *Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України* (інститут регулювання процесів конвергентного розвитку), *Міністерство аграрної політики та продовольства України* (інститут регулювання розвитку сільського господарства сільських територій) повинна бути скоординована та узгоджена між собою, відповідати основним засадничим принципам реалізації моделі конвергентно-інтеграційного розвитку.

Інститути державної влади повинні забезпечувати підтримку економіки на тому рівні розвитку, який забезпечував би ефективне функціонування територіальної соціально-економічної системи, можливість подальшого економічного зростання, підтримку відтворювальних процесів територіального розвитку, гарантування функціонування багатокладної економіки, забезпечення збалансованого вирішення соціально-економічних проблем [8]. Інститути державної влади мають передбачати розроблення та впровадження відповідного нормативного поля, загальноприйнятних правил і норм поведінки, кодексу поведінки різних регіональних суб'єктів господарювання на стимулюючих засадах переходу територій на модель конвергентно-інтеграційного розвитку. Такий підхід сприятиме розширенню бізнесу, відтворенню регіональної соціально-економічної системи, зростанню рівня ВВП, що задовольнятиме потреби як населення, так і територіальної системи в цілому.

Хоча низовими ланками системи регулювання розвитку села повинні стати громади, надзвичайно важливим є офіційне, зафіксоване у нормативних документах і урядових рішеннях визнання того, що політика сільського розвитку – це державна політика, реалізацію якої забезпечують Уряд України і відповідний орган державної виконавчої влади. У більшості країн такі функції виконує міністерство, відповідальне за аграрний сектор економіки. У Польщі,

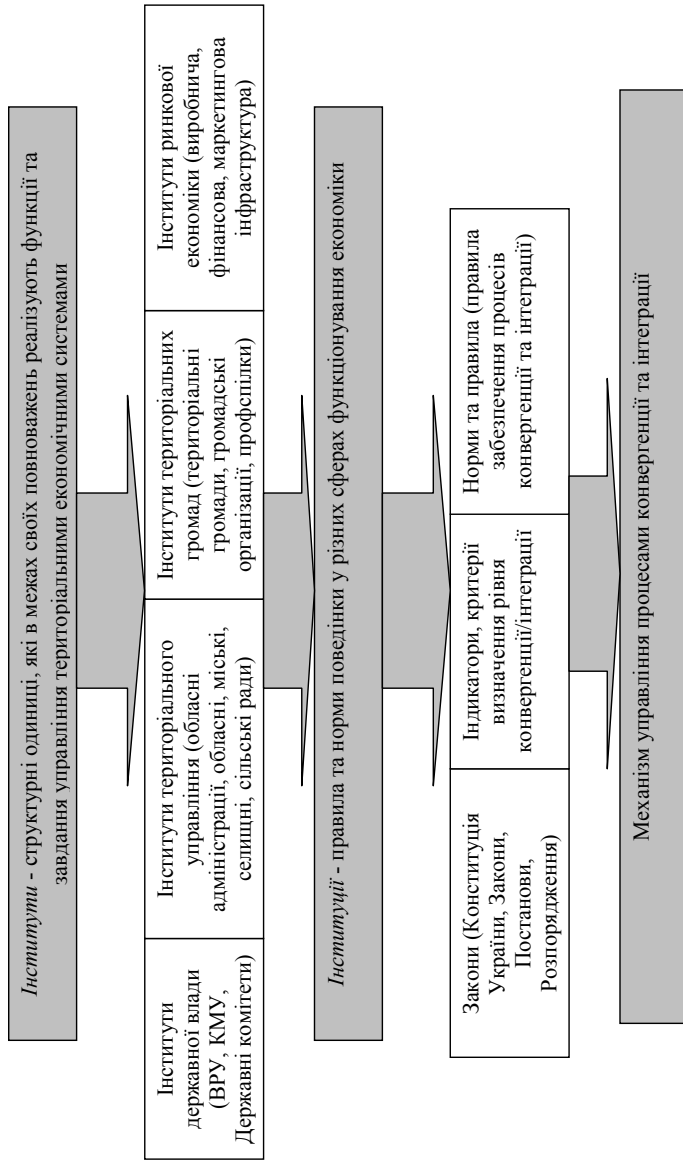

Рис. 4.3. Елементи інституційного забезпечення формування механізму управління процесами конвергенції та інтеграції (розроблено автором)

передусім функціональний елемент, з акцентуванням на його предметі й визначеній меті. Співробітництво транскордонного характеру набуває статусу євро регіонального із започаткуванням і впровадженням сталих інституціональних форм управління на всіх рівнях регіонального розвитку, зокрема на рівні сільських прикордонних територій.

Сфера євро регіональної співпраці має вагомі здобутки в напрямі поєднання інтересів більшості країн-членів Євросоюзу. З наближенням кордонів Європейського Союзу, зокрема Польщі, Словаччини, Чехії та Угорщини (2004 р.), Болгарії та Румунії (2007 р.) для України розширилися можливості співпраці в різних напрямках життєдіяльності прикордонних територій.

Сучасні тенденції формування відносин у сфері транскордонного співробітництва привертають увагу дедалі більшої кількості вітчизняних та зарубіжних науковців і дослідників. Багатогранність проблемних питань, що потребують вирішення, зумовлює необхідність поєднання зусиль органів влади, місцевого самоврядування і громад з метою підвищення рівня розвитку територій по обидва боки кордону, в т.ч. облаштування і розбудови прикордонної інфраструктури, спільного природокористування, розв'язання проблем екологічної збалансованості територій, розширення взаємного спілкування населення суміжних країн тощо.

Значний внесок у дослідження проблем транскордонного співробітництва регіонів, взаємовідносин прикордонних територій та процесів євроінтеграції зробили вітчизняні вчені-економісти М. Бутко, З. Герасимчук, Л. Ковальська, М. Лендел, Н. Павліха, І. Сторонянська, А. Філіпенко, а також зарубіжні науковці М. Бандман, А. Гранберг, Ф. Селиверстов, S. Lall, S. Yilmaz, A. Spilimbergo, N. Xingyuan Che та інші, які у своїх наукових працях акцентували увагу на дослідженнях інтеграційних та конвергенційних процесів в умовах транскордонного співробітництва прикордонних територій по обидва боки кордону. Однак поглибленого аналізу потребує транскордонна діяльність

регіонів Українських Карпат, у тому числі Закарпаття, із сусідніми країнами Європейського Союзу в контексті процесів інтеграції і конвергенції.

В умовах посилення інтеграції економіки України у світову господарську систему розвиток зовнішньоекономічної діяльності країни та її регіонів, на основі транскордонного і прикордонного співробітництва, набуває дедалі вагомішого значення. У Законі України “Про транскордонне співробітництво” підкреслено, що значну роль у розширенні зовнішньоекономічної діяльності країни відіграє транскордонне співробітництво. Воно являє собою спільні дії, спрямовані на поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами та місцевими органами виконавчої влади країни і територіальними громадами та відповідними органами влади сусідніх держав у межах компетенції, визначеної їх національним законодавством [263].

В Економічній енциклопедії транскордонне співробітництво тлумачиться як система економічних відносин, що формуються і розвиваються у процесі функціонування спільного виробництва, поділу та спеціалізації праці, відтворення продуктивних сил і визначаються дією економічних законів, нормативно-правовою базою та соціально-економічним середовищем прикордонних регіонів [127, с. 673]. Водночас прикордонність територій має своєрідний вплив на розвиток господарських систем регіонів, сприяє реалізації важливих соціально-економічних завдань у процесі забезпечення їх економічного зростання. Актуалізація співпраці суб'єктів господарювання різних країн обумовлюється спорідненістю національно-етнічних груп населення, що проживають по обидва боки кордону, формуючи передумови до прикордонного та транскордонного співробітництва. Взаємодія і співіснування суміжних територій підсилюється етнокультурними і мовними особливостями, що формує мотиваційний чинник підвищення рівня міжособових контактів мешканців прикордоння.

Важливу роль у підвищенні рівня зовнішньоекономічної діяльності та розвитку транскордонного співробітництва відіграють західні області України,

Зважаючи на змістове наповнення інституційного забезпечення формування механізму управління процесами інтеграції та конвергенції, представимо його основні елементи (рис. 4.3).

Складовими цих елементів виокремлюємо:

- інститути як структурні одиниці, які в межах своїх повноважень реалізують функції та завдання управління територіальними економічними системами. Сюди слід віднести інститути державної влади, інститути територіального управління, інститути територіальних громад та інститути ринкової економіки;

- інституції, які визначають правила та норми поведінки у різних сферах функціонування економіки. Такими інституціями є закони, індикатори, норми та правила.

Зупинимось детальніше на розгляді цих елементів. В умовах ринкової економіки можна спостерігати неефективність функціонування інститутів, що регулюють процеси конвергентно-інтеграційного розвитку територій.

Це призводить до неефективного використання конкурентних переваг територій, їх потенціалу, неефективної спеціалізації та неможливості забезпечити процеси конвергенції та інтеграції.

Діяльність інститутів повинна бути спрямована на формування процесів конвергенції та інтеграції як по вертикалі так і по горизонталі (*інститути державної влади*), максимально ефективно та збалансовано використання конкурентних переваг території, її потенціалу, забезпечення спеціалізації економіки території (*інститути територіального управління*), формування конкурентного ринку на відповідній території, створення сприятливого середовища для ефективного використання та відтворення факторів виробництва (*інститути ринкової економіки*), захист інтересів громад, їх урахування при реалізації процесів конвергенції та інтеграції (*інститути територіальних громад*).

забезпечення реалізації механізму управління процесами інтеграції та конвергенції.

Сьогодні відсутні комплексні дослідження інституційного забезпечення формування механізму управління процесами інтеграції та конвергенції, що, з одного боку, є наслідком неефективного державного регулювання конвергенційно-інтеграційних процесів, а з іншого – неузгодженості категоріального апарату поняття „інституція”. У науковій літературі для характеристики інституційного забезпечення будь-яких процесів використовуються різні категорії: інститут, інституція, які різняться за змістовим наповненням. Під інститутами розуміють структурні одиниці, які у межах своїх повноважень реалізують функції та завдання управління територіальними економічними системами [29; 377; 213; 31, с. 8-10; 161; 140; 104, с. 53-64; 131; 348, с. 4-13]. У свою чергу, інституції становлять певні правила та норми поведінки у різних сферах функціонування економіки, які визначаються самими інститутами. Отже, під інституційним забезпеченням формування механізму управління процесами інтеграції та конвергенції будемо розуміти наявність формалізованих правил і норм поведінки інститутами управління, які визначають особливості протікання процесів конвергенції та інтеграції територіальних економічних систем.

Основними засадничими *принципами* інституційного забезпечення формування механізму управління процесами конвергенції та інтеграції є:

- міжтериторіальна економічна взаємодія на засадах взаємовигідності та взаємодоповнення з позиції забезпечення процесів конвергенції та інтеграції;
- дотримання інститутами правового поля регулювання процесів конвергенції та інтеграції, що визначатиме порогові значення індикаторів забезпечення таких процесів;
- інтеграція міжтериторіальних економічних систем у єдиний економічний простір держави;
- реалізація формалізованих правил управління процесами конвергенції/інтеграції.

зокрема Закарпатська, яка межує з чотирма країнами-членами Євросоюзу, перебуваючи під значно більшим впливом чинників до транс- і прикордонної співпраці порівняно з іншими областями України та Карпатського регіону. Геостратегічне розташування Закарпаття, наявність багаторічного досвіду здійснення прикордонних зв'язків, відносно висока частка інтеграційної інфраструктури та ринкової культури, толерантність мешканців регіону, які компактно проживають на прикордонних територіях, обумовлюють активізацію зовнішньоекономічної співпраці у різних видах діяльності [87, с. 347-352].

На рівні міжрегіональної економічної системи відбуваються “...інтеграційні взаємодії між регіонами, які базуються на необхідності спільних дій їх господарюючих суб'єктів для збереження та примноження конкурентних переваг соціально-економічного середовища регіонів як у внутрішньодержавному, так і зовнішньоекономічному просторі” [319, с. 15].

Оскільки Закарпаття є транскордонним регіоном, міжрегіональні економічні зв'язки мають значний вплив на формування транскордонної співпраці та засади зовнішньоекономічних відносин прикордонної території. Саме у процесі транскордонної співпраці і реалізації напрямів зовнішньоекономічної діяльності окреслюються основні стратегічні цілі підвищення інтегрованості і конвергенції економічного простору регіонів, забезпечується єдність економічного простору держави, зростає рівень життя населення.

Із здобуттям Україною незалежності у 1991 р. питання транскордонного співробітництва в Карпатському регіоні завжди поставало як стратегічне, що забезпечує платформу для економічного, культурного і духовного розвитку, в тому числі й Закарпаття та його громад. Зокрема, в розробленій і затвердженій у 2006 р. Стратегії економічного та соціального розвитку Закарпатської області до 2015 року однією з трьох стратегічних цілей визнано “поглиблення транскордонної та єврорегіональної співпраці” через такі тактичні рішення:

- розвиток ділової прикордонної інфраструктури та співпраці між місцевими і регіональними громадами країн сусідів;

– поглиблення економічної транскордонної інформаційно-комунікаційної і транспортної мережі.

Згідно з окресленою стратегічною ціллю у відміченому документі Закарпатську область визнано регіоном транскордонної співпраці і транзитного потенціалу. Наголошено, що “Закарпаття є тією ланкою, яка сполучає Україну з Європою. Регіон має спільні кордони з чотирма європейськими державами: Угорщиною, Румунією, Словаччиною та Польщею. На кордонах, що мають загальну протяжність 460 км, функціонує 18 пунктів пропуску, серед яких є залізничні, міжнародні автомобільні, міжнародний повітряний пункти перетину державного кордону. Завдяки своєму географічному положенню регіон залишається транзитним мостом між Україною та європейськими країнами. Ця стратегічна перевага відкриває нові можливості для розвитку регіону, однак породжує низку проблем, пов’язаних з розвитком транскордонного співробітництва, розширенням соціальних, економічних та політичних зв’язків між ЄС та країнами-сусідами” [322, с. 21].

За останні десять років зусилля суб’єктів господарювання, державних установ і організацій, державних органів і органів місцевого самоврядування області були спрямовані на реалізацію задекларованих у Стратегії економічного і соціального розвитку Закарпатської області до 2015 року таких завдань [322, с. 42]:

- розроблення та втілення спільних проектів, до реалізації яких мають інтерес різні сторони, зокрема екологічних тощо;
- стимулювання розвитку інфраструктури транскордонного співробітництва, зокрема агенцій прикордонної співпраці, європейських інформаційних центрів, двосторонніх туристичних маршрутів і програм;
- забезпечення підготовки спеціалістів для транскордонної співпраці в напрямі транспортного обслуговування, екологічної безпеки тощо;
- налагодження інформаційно-довідкового обслуговування діяльності вищих навчальних закладів суміжних країн з метою подальшого обміну та навчання студентів;

Таким чином, конвергенція як об’єднання кількох властивостей в одному об’єкті зумовлює його багатofункціональність. Водночас соціально-економічна конвергенція являє собою складне суспільне явище, яке відображає загальні закономірності розвитку світогосподарських процесів і передбачає підвищення ступеня узгодженості регулювання суспільних відносин, зближення соціально-економічних систем, взаємопроникнення їхніх окремих регулятивних механізмів та інститутів. В ідеалі конвергенція повинна демонструвати тісну взаємодію й тісне співробітництво, проте конвергентна схожість ніколи не буває глибокою. На глобальному рівні традиційна відсталість постсоціалістичних країн від розвинених країн світу змушує їх повторювати у своєму становленні тернистий шлях, який пройшли свого часу країни з традиційною капіталістичною економікою.

4.2. Інституційне забезпечення формування механізму управління процесами конвергенції й інтеграції

Трансформаційні процеси, що відбуваються в економіці країни і досі, зумовлюють значні територіальні неоднорідності розвитку, не завжди дають змогу інтегруватись у міжнародні економічні процеси та забезпечити інтеграцію міжтериторіальних економічних систем, що вимагає зміни методів, інструментів та самої системи управління національною економікою. Це дозволить забезпечити зближення територіальних систем, їх інтеграцію, максимально ефективно використання їх потенціалу та переваг територіального поділу праці. Забезпечення реалізації основних засадничих принципів участі територій в інтеграційних процесах та самої моделі конвергенційно-інтеграційного розвитку в цілому вимагає формування виваженого інституційного

Сучасний етап історії показує, що під впливом НТР та зростання суспільного виробництва виникають і розвиваються спільні ознаки у країн з різним суспільним ладом. Так, класичний капіталізм XIX ст. набув нових особливостей і трансформувався в якісно новий стан, хоч у найзагальніших своїх атрибутах залишився в межах тієї самої системи. Водночас у постсоціалістичних країнах з'явилися і розвиваються такі ознаки суспільного буття, як різноманітність форм власності, ринок, багатопартійність тощо, властиві розвиненим країнам капіталістичного устрою. Проте протилежні соціальні системи запозичують одна в одній і засвоюють не лише позитивні, але й негативні елементи, що неминуче призводить до кризи сучасної постіндустріальної цивілізації загалом. Тому підлягає сумніву ідея „кінцевого злиття” двох протилежних у недалекому минулому суспільних систем. Підтверджує цей висновок і те, що нині на країни групи G20 припадає 85 %, а на решту країн лише 15 % світового валового внутрішнього продукту [32].

Варто зазначити, що розвиток міждержавних інтеграційних процесів прикордонного регіону, зближення економік зазначених країн забезпечить створення робочих місць і підвищення рівня життя населення. Важлива роль у цьому процесі надається конвергенції людського і соціального капіталу (рис. 4.2).

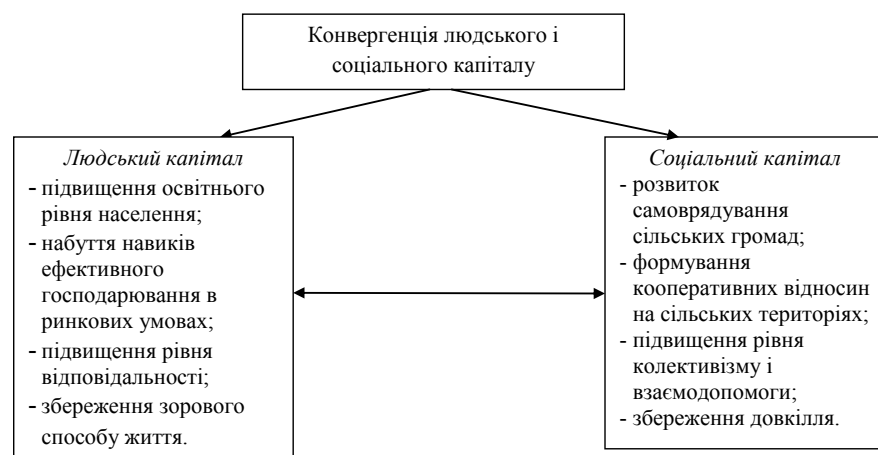

Рис. 4.2. Основні ознаки конвергенції людського і соціального капіталу

- активну участь у підготовці міждержавних, міжурядових, міжгалузевих та міжрегіональних комісій з розвитку транскордонного співробітництва;
- активізацію роботи над розробленням пропозицій щодо участі у програмах фінансування ЄС та Світового банку;
- забезпечення активної участі у розробленні та виконанні програм міжнародних інституцій “Нова програма добросусідства” Європейської Комісії тощо;
- створення пункту перетину кордону на українсько-польській ділянці;
- проведення реконструкції пунктів пропуску відповідно до міжнародних стандартів;
- сприяння залученню фінансової і технічної допомоги іноземних держав та міжнародних організацій в облаштуванні державного кордону України;
- посилення контролю та швидкості пропуску на кордоні шляхом побудови боксів поглибленого огляду транспортних засобів;
- підвищення пропускнуої спроможності та оптимізації вантажопотоків через пункти пропуску;
- сприяння розбудові сервісних зон з оптимальним розміщенням необхідних служб і організацій;
- сприяння дотриманню загальних вимог до облаштування пунктів пропуску через державний кордон;
- здійснення моніторингу програм розвитку міжнародних транспортних коридорів до основних західноєвропейських міст з метою зміцнення економічних зв'язків із Західною Європою;
- розроблення концепції та програми технічного оснащення міжнародних транспортних логістичних центрів;
- створення міжнародного регіонального транспортно-логістичного центру на базі існуючих підприємств Чопсько-Загонського транспортного вузла (Україна, Угорщина), підприємств станцій Чірна-над-Тисою (Словацька Республіка) та провідних підприємств країн вантажовідправників-вантажоотримувачів.

Наведені завдання залишаються актуальними в активізації транскордонного співробітництва області і на перспективу, оскільки не всі вони виконані. Завершується підготовча робота щодо відкриття пункту перетину кордону з Польщею Лубня-Волосате, розробляється пакет документів щодо створення міжнародного регіонального транспортно-логістичного Чопсько-Загонського вузла. Серед стратегічних цілей на перспективу актуальним є поглиблення транскордонної та єврорегіональної співпраці у напрямі розвитку ділової прикордонної інфраструктури та співпраці між місцевими і регіональними громадами країн-сусідів, удосконалення економічної транскордонної інформаційно-комунікаційної мережі та транспортного сполучення.

Реалізація нинішньої євроінтеграційної стратегії розвитку України стала додатковим потужним чинником, який сприяє перетворенню платформи транскордонного співробітництва областей Карпатського регіону в одну з міцних опор мосту євроінтеграційних процесів для всіх регіонів України. Європейська політика сусідства визначає транскордонне і регіональне співробітництво як важливий чинник у процесі розбудови відносин між Європейським Союзом та його країнами-сусідами. У затвердженій Стратегії розвитку “Україна-2020” викладено сучасні концептуальні підходи та практику транскордонного співробітництва на регіональному і місцевому рівнях. зокрема в цілі “Підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів” серед інших завдань її реалізації визначено “розвиток транскордонного співробітництва” з такими операційними заходами [324]:

- сприяння поглибленню економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади та територіальними громадами і відповідними органами влади інших держав;

- створення умов для використання організаційних, фінансових, інституційних можливостей суб'єктів і учасників транскордонного

Так, інституційна компонента соціального капіталу на селі представлена неприбутковими професійними громадськими організаціями, які покликані захищати права та інтереси їх учасників. Вони виражають соціальні показники становлення соціального капіталу села. Проте цей сегмент соціального капіталу села найменш розвинений, сформовані інституції (інститути), об'єднання здебільшого існують формально, їхні програмні положення переважно декларативні й не забезпечують ефективного практичного застосування. Структури типу неприбуткових нездатні поки що брати на себе відповідальність за організацію діяльності і захисту інтересів учасників, значну ролі й надалі відіграють командно-адміністративні підходи, а регулятивно-захисна функція практично не реалізовується. З цієї точки зору соціальний капітал, особливо згаданий сегмент, стає неефективним, неадаптованим до ринкових умов соціально-економічного розвитку села.

З наближенням кордонів Європейського Союзу, зокрема Польщі, Словаччини, Чехії та Угорщини (2004 р.), Болгарії та Румунії у (2007 р.) для України розширилися можливості до співпраці в різних напрямках життєдіяльності прикордонних територій. Саме Закарпаття є тією ланкою, яка сполучає Україну з Європою, оскільки, як ми вже відмічали, регіон має спільні кордони з Угорщиною, Румунією, Словаччиною та Польщею. Ця стратегічна перевага відкриває нові можливості для розвитку регіону [322].

Варто зазначити, що, за даними ООН, рейтинг рівня життя Угорщини знаходиться на 43 місці, Польщі на 41, України – на 85 місці. За даними Держкомстату у 2008 р. кількість мігрантів – осіб, які з метою працевлаштування переміщуються в межах України та виїждять за кордон, становила 1 млн 406,6 тис. Міністерство праці та соціальної політики України повідомило, що у 2008 р. понад 1,5 млн українців виїхали за кордон у пошуках роботи. Основними причинами залишається низький рівень зарплати та відсутність робочих місць. У 2008 р. кожен п'ятий українець розглядався як потенційний мігрант, а 41 % населення були незадоволені рівнем життя [117]. У 2015 р. ця ситуація ще більше погіршилася.

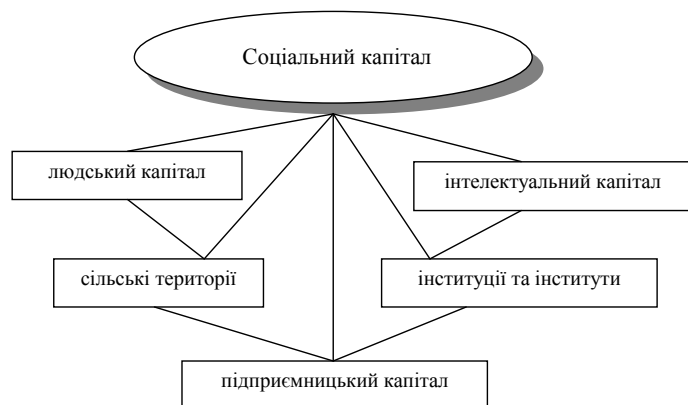

Рис. 4.1. Компоненти соціального капіталу села (сегментація)

Соціальний капітал визначає розвиток сільської території як системи підприємств, інститутів, поселень та жителів села. Він утворюється в результаті інтеграції складників сільської території в єдину систему. Усі види капіталу, які функціонують на селі, так чи інакше взаємодіють між собою, формуючи соціальний капітал з усіма його функціональними, вартісними, техніко-технологічними, кількісними та ієрархічними ознаками. Тому соціальний капітал села являє собою колективну форму інтеграції індивідів-носіїв власності, суспільно-економічних зв'язків і трудового потенціалу. Важливо сконцентрувати увагу на визначенні соціального капіталу села, основою якого є сільська територія, яка включає підприємства, інститути, населення з відповідними характеристиками.

Через характеристику вищенаведених складових (рис. 4.1) можна дати базову оцінку тенденціям становлення соціального капіталу і його фактичному стану в Україні. Сегментація соціального капіталу, тобто умовне розмежування його складників, дає змогу характеризувати сучасне село, його виробничі, людські ресурси, а також можливості і перспективи ефективного використання потенціалів у контексті забезпечення сталого, відновлювального розвитку.

співробітництва України у здійсненні заходів щодо реалізації проектів (програм) транскордонного співробітництва;

- об'єднання зусиль щодо розвитку транскордонного співробітництва, подальшого поглиблення співпраці у рамках євро регіонів та активізації роботи з розширення сфер такого співробітництва, ліквідації інфраструктурних перешкод та сприяння провадженню спільної підприємницької діяльності прикордонних регіонів у сфері малого і середнього бізнесу;

- підвищення ефективності використання зовнішньої допомоги ЄС у рамках Європейського інструменту сусідства та інших доступних Україні програм.

3 травня 2004 р., внаслідок розширення ЄС на схід, Україна отримала статус сусіда країн ЄС (Угорщини, Польщі, Словаччини). З 2007 р. до цих країн-сусідів приєдналася Румунія. Змінився статус Закарпатської області, яка межує з прикордонними регіонами зазначених країн. У цій ситуації зростає необхідність активізації прикордонної співпраці транскордонного співробітництва і міжрегіональної інтеграції суб'єктів господарської діяльності прикордонних регіонів, що забезпечить сталий розвиток просторових систем регіонів України і суміжних країн.

У контексті просторової організації прилеглих до кордону сільських територій для прикордонної Закарпатської області та України загалом важлива реалізація таких напрямів транскордонного співробітництва [217, с. 282]:

- розроблення єдиних принципів розвитку територій проходження транс'європейських транспортних коридорів на основі врахування наявних відмінностей країнах, ступеня розвитку регіональної інфраструктури та нормативно-правової й економічної бази просторового розвитку;

- розроблення проектів просторової організації прилеглих територій у зонах активного розвитку транспортної комунікації;

- визначення зон транскордонного співробітництва регіонів України з регіонами інших країн та розроблення проектів просторового облаштування цих територій;

- розроблення єдиних принципів сталого розвитку міст, визначення системи індикаторів цього розвитку, організація співробітництва між містами;
- опрацювання проблем охорони довкілля в зонах інтенсивного розвитку транскордонного співробітництва та розроблення для цих зон територіальних комплексних моделей природокористування й охорони довкілля;
- розроблення проектів розвитку туризму в регіонах-учасниках транскордонної співпраці;
- організація обміну досвідом та навчання у сфері міжнародного менеджменту проектів просторового планування тощо.

Активізація транскордонного співробітництва у контексті інтеграції і конвергенції напередодні євроінтеграції України в економічні структури Європейського Союзу потребує відповідних змін методичних підходів до оцінки і розвитку міжрегіональних соціально-економічних взаємодій суб'єктів господарської діяльності на сільських територіях України і суміжних прикордонних країн. Зокрема, в умовах глобалізації економічних процесів постає завдання нарощення регіональних суспільних благ, що набувають ознак транскордонних зовнішніх ефектів (рис. 3.7).

З метою оцінки наслідків складових соціально-економічної результативності процесів інтеграції і конвергенції сільських прикордонних територій доцільно поєднати два напрями: реалізації процесів господарської діяльності на сільських територіях та соціально-економічних процесів розвитку сільських територій. Саме складові цих двох блоків моделі характеризують сутність економічних процесів, що проходять на сільських територіях регіону.

У процесі державотворення України формується нова економічна політика. Суб'єкти господарювання адаптуються до ринкових умов, забезпечується розвиток конкурентоспроможного промислового і аграрного виробництва, удосконалюється виробнича інфраструктура та сфера послуг. Реалізація засад нової економічної політики дає змогу суб'єктам господарювання на сільських прикордонних територіях визначити пріоритети транскордонного співробітництва і зовнішньоекономічної діяльності,

процесі його становлення (лідерство, повага з боку інших, підприємницький талант). Від соціального капіталу залежить ефективність колективних дій, швидкість досягнення консенсусу між співробітниками організації, кожний з яких має „власний соціальний капітал”, вступаючи у відносини з іншими людьми. Зрозуміло, що кожний працівник підприємства має відмінні від інших компоненти соціального капіталу (суспільний статус, поведінковий, ментальний, комунікативний аспекти). Соціальний капітал організації, сільськогосподарського підприємства і соціальний капітал працівника, селянина, які включають людський, інтелектуальний капітал на індивідуальному та колективному рівні в комплексі формують навколо сільської території соціальний капітал села.

Вважаємо, що становлення соціального капіталу села відбувається на основі людського, інтелектуального капіталу, сільської території, а також підприємницького капіталу (рис. 4.1):

- 1) підприємницький капітал – кількісно-вартісні показники ресурсів суб'єктів господарювання;
- 2) людський капітал – населення і трудові ресурси села;
- 3) інтелектуальний капітал – сукупність знань, інновацій, наукових розробок, інформаційних систем;
- 4) сільська територія – територіальне утворення, його також можна виділити в окрему компоненту соціального капіталу, навколо якої функціонують усі інші види капіталу;
- 5) інституції та інститути – об'єднання громадян і об'єднання організацій.

За результатами проведених досліджень обґрунтовано доцільність уведення в науковий обіг поняття „аграрний соціальний капітал” – сукупність зв'язків, відносин між людьми, власності, виробничого і трудового потенціалу аграрних підприємств, які функціонують у сільському господарстві й виконують специфічну роль в економіці, спрямовану на виробництво продукції для забезпечення продовольчої незалежності держави.

проявляється найбільшою мірою. Межу бідності, що стосується споживання, можна розглядати як таку, що містить два елементи: витрати, необхідні для придбання мінімального споживчого кошика та інших предметів першої необхідності, а також додаткові кошти, величина яких є різною в різних країнах залежно від досягнутого економічного і технологічного рівня.

В Україні розвиток села і сільських територій зокрема знаходяться нині на рівні, який продукує бідність селян. Проте бідність на селі не є неподоланим явищем, вона виникла не через відсутність необхідних ресурсів, а через несприятливі умови розвитку сільських територій та їх виробничо-господарської системи. Економічні компоненти соціального капіталу, до яких відносимо підприємницький, людський, інтелектуальний капітал, виявилися неспроможними швидко адаптуватися до конкурентного ринку. З цих позицій бідність вважається результатом неадекватності соціального капіталу ринковим засадам функціонування економіки.

Винятково важливого значення соціальний капітал набуває для успішності підприємницької діяльності в умовах соціально-орієнтованої економіки, оскільки впливає на становлення й економічне піднесення суб'єктів підприємницької діяльності. Головними аспектами впливу соціального капіталу виступають індивідуальний, організаційний, громадський. Спроби створити певні структури без урахування необхідного для їх існування соціального капіталу навряд чи будуть результативними. Зокрема, на нашу думку, недостатній рівень розвитку обслуговуючої кооперації в аграрному секторі пояснюється передусім саме цією причиною, адже функціонування обслуговуючого кооперативу неможливе без довіри у відносинах між членами, їх здатності конструктивно співпрацювати і досягати спільних точок зору.

Слід зауважити, що соціальний капітал по суті являє собою аспекти взаємодії в колективі, відносини з приводу спільного розв'язання проблем, ухвалення управлінських рішень на шляху досягнення особистих і колективних цілей. Він включає неформальні й формальні зв'язки, нетрадиційні підходи до вирішення питань, особистісні складники поведінки індивіда, які формуються в

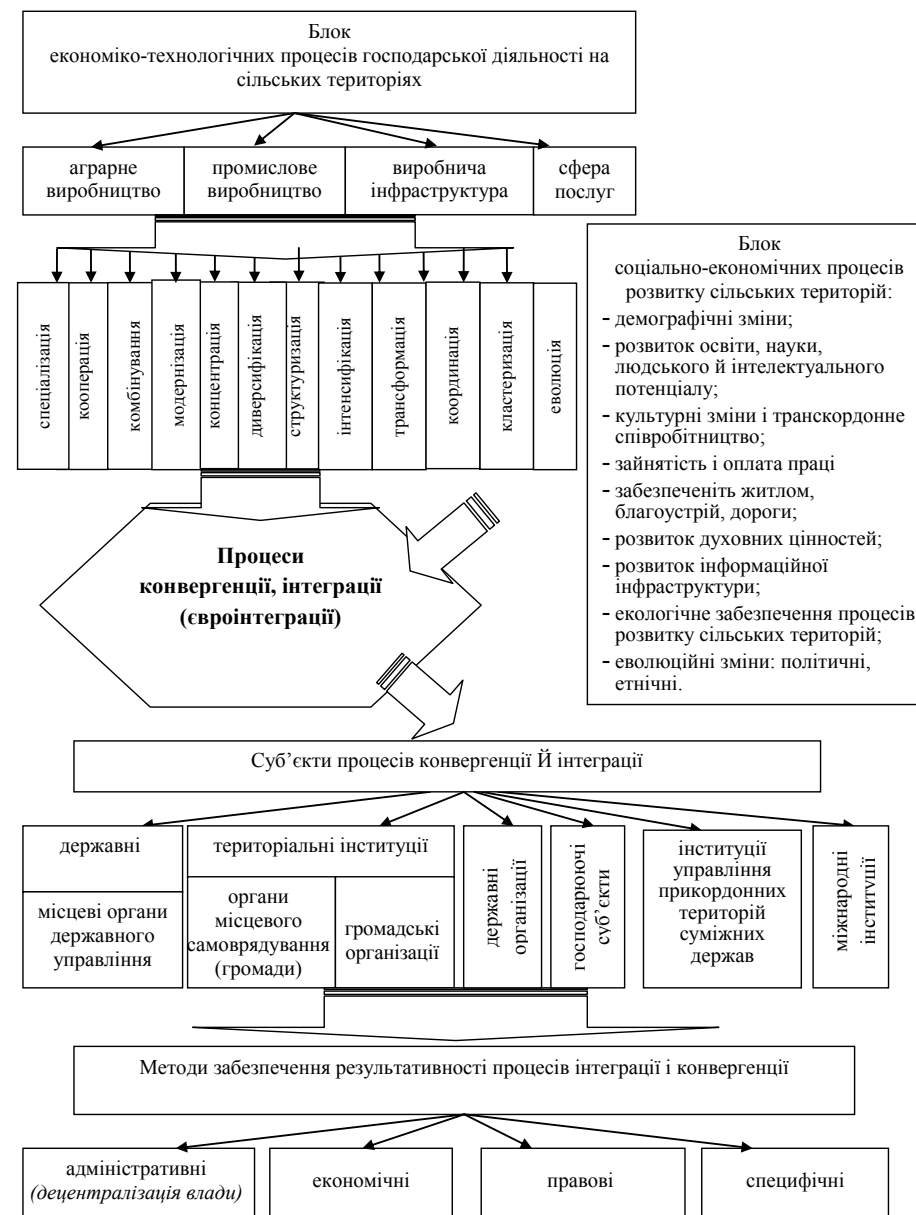

Рис. 3.7. Модель взаємодії складових соціально-економічної результативності процесів конвергенції й інтеграції сільських прикордонних територій*

*Авторська розробка.

вдосконалити стратегічні плани комплексного соціально-економічного розвитку суміжних прикордонних регіонів.

У розвитку соціально-економічних дій суб'єктів господарювання сільських територій важливу роль відіграє міжрегіональна економічна інтеграція. Як зазначає І. Сторонянська, «міжрегіональна економічна інтеграція – це процес зближення, взаємопроникнення і зрощення відтворювальних процесів суб'єктів господарювання двох і більше регіонів, що перетворює їх на цілісний господарський механізм, на міжрегіональну економічну систему» [319, с. 26]. Серед переліку умов, без яких міжрегіональна економічна інтеграція неможлива, варто виділити розвиток виробництва до рівня, що дає змогу впроваджувати спеціалізацію, кооперацію, комбінування. Разом із тим, успішна діяльність суб'єктів господарювання сільських територій у процесі поглибленої інтеграції, в т. ч. євроінтеграції і конвергенції, перебуває у прямій залежності від низки інших передумов, перелік яких відображено на моделі. Серед них: концентрація, модернізація, диверсифікація, структуризація, інтенсифікація, трансформація, координація, кластеризація, еволюція.

У системі передумов забезпечення процесів інтеграції і конвергенції сільських територій в умовах утвердження соціально-орієнтованої ринкової економіки складником структурних перетворень господарського комплексу країни є спеціалізація підприємств як одна з форм організації виробництва. У процесі структурної перебудови економіки України спеціалізація передбачає розвиток найпріоритетніших галузей промисловості та агропромислового комплексу.

Спільність економічних інтересів суб'єктів господарювання на засадах об'єднання власності відображає кооперація. Як вид підприємницької діяльності кооперація базується на погоджених принципах об'єднання ресурсів (фізичних, розумових, матеріальних). У процесі діяльності виробничі колективи на партнерських засадах використовують спільну виробничу інфраструктуру, засоби праці і знаряддя, що забезпечує підвищення ефективності виробництва. Приклад успішного кооперування в Україні

комплексі вони становлять ідеологію формування/розвитку соціального капіталу на селі.

Новітня економічна парадигма розвитку сільського сектору економіки в умовах конкурентного ринку передбачає глибинну трансформацію виробничої і соціальної, а також життєвої системи села. Трансформаційні зміни торкаються усіх без винятку компонент сільського розвитку, а головне – особистості та її поведінки. Згідно з цим, на селі утверджується нова система соціально-економічних відносин, а отже відбувається становлення новітнього, прогресивного соціального капіталу, його економіко-соціальної складової. Проте соціальний капітал не можна сформуванати завдяки певним формальностям на замовлення, його становлення відбувається певною мірою стихійно. Така позиція притаманна насамперед вітчизняній економіко-соціальній системі, особливо у сільському секторі.

Сільськогосподарська галузь і сільська територія становлять сукупний ресурс розвитку села як життєзабезпечуючу систему стосовно держави загалом. Становлення соціального капіталу на селі в умовах аграрної реформи потрібно розглядати з позиції економіки розвитку. У сільському господарстві на відміну від інших галузей економіки соціальний капітал формується під впливом культурних особливостей народу, що зумовлюють рівень довіри у суспільстві взагалі і особливо у сільському соціумі, а також схильність до кооперування. Зокрема, культурні особливості можуть зумовлювати створення переважно сімейних ферм, або виробничих кооперативів чи господарських товариств. Таким чином, через соціальний капітал культурні особливості (менталітет) народу впливають на форми організації виробництва. Хоча сільський сектор економіки природно дуже болісно сприймає глобальні перетворення економіко-інституційного і внутрішньоорганізаційного середовища, ринок завойовує стійкі позиції.

В умовах вітчизняної системи реструктуризації організаційно-господарських утворень виник негативний прецедент антирозвитку, який сформував категорію людей, що належать до бідних. На селі ця позиція

мережа збереглася, соціальний капітал у своєму становленні має переходити з рівня особистості у площину громади.

Важливим для становлення ефективного соціального капіталу вважаємо стабільність зовнішнього і внутрішнього середовища організацій, інститутів та інституцій. Люди більшу частину свого життя проводять в організаціях (господарських структурах). З цієї точки зору правомірним є оцінювання особливостей розвитку соціального капіталу через організації. Формування соціального капіталу на селі залежить від ідеологічних принципів розвитку підприємницьких структур і державної аграрної політики. Ці два складники повною мірою характеризують становлення (формування і розвиток) соціального капіталу на селі. З одного боку, вони проявляються у традиціях створення і функціонування підприємницьких структур (вибір організаційної форми і організація господарювання), а з іншого – у державній політиці щодо села. Засади і принципи формування соціального капіталу залежать від традицій господарювання (виробничо-господарських утворень) та державної політики щодо розвитку села. Традиції організаційних утворень вважаємо мікрофакторами, заходи політики розвитку села – макрофакторами щодо формування соціального капіталу.

Мікрофактори пов'язуємо з конкретним підприємством, тому в цьому разі розглядається формування соціального капіталу аграрних підприємницьких структур (сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм) та організаційних утворень (професійні та міжпрофесійні об'єднання). До складників такого формування належать організаційна форма (товариство, кооператив, приватне підприємство, фермерське господарство), політика організації виробничих груп (бригади, ланки тощо), а також традиції, ментальність індивідуальної трудової поведінки працівників.

Макрофактори – це зовнішнє середовище, а саме: державна політика щодо розвитку села, законодавча база, паритетність відносин з іншими галузями (міжгалузеві відносини), конкурентне середовище. Обидві групи ідеологічних факторів мікро- і макросередовища є однаково важливими. У

надають кооперативні об'єднання підприємств агропромислового комплексу. Об'єктами сільськогосподарської кооперації в аграрній сфері є первинні спеціалізовані селянські кооперативи, фермерські господарства, спілки пайовиків, селянські спілки, агрофірми, агроторговельні підприємства, акціонерні товариства, колективні й державні господарства. Саме у процесі сільськогосподарської інтеграції реалізуються всі три види кооперації: виробнича, обслуговуюча, споживча.

Одним із важливих чинників підвищення ефективності виробництва у процесі господарської діяльності підприємств є комбінування, що передбачає поєднання різнорідних технологічних процесів для комплексного використання сировини і відходів основного виробництва. Комбінування виробництва здійснюється на основі його концентрації за двома напрямками: 1) злиття різних виробництв у єдиний комбінований комплекс, різних підприємств – у єдине комбіноване виробництво; 2) розвиток спеціалізованих підприємств у різноманітні комбіновані виробництва і підприємства [125, с. 794].

Важливу компоненту адаптації суб'єктів господарювання до реалізації процесів інтеграції становить модернізація, що передбачає технічне і технологічне переоснащення промислових і сільськогосподарських підприємств для інтенсивного зростання ефективності виробництва [127, с. 468]. Прискорена модернізація суспільного виробництва передбачає збільшення капіталовкладень щодо впровадження технологічних інновацій, зокрема "...розширення інвестицій у людський капітал, розвиток соціальної інфраструктури та підвищення якості життя населення, подолання бідності та формування середнього класу – основи стабільності суспільства" [125, с. 8].

Практика господарювання засвідчує, що найуспішніші в економічному і фінансовому відношенні підприємства збільшують розмір капіталу за рахунок нагромаджень, тобто забезпечують концентрацію капіталу шляхом перетворення в капітал частини додаткової вартості. Зростання масштабів функціонуючих підприємств і обсягів концентрації виробництва здійснюють за рахунок зосередження працівників, засобів виробництва, наукових досліджень,

інформаційних систем. Внаслідок зростаючої концентрації та централізації капіталу посилюється концентрація виробництва. На певному етапі розвитку цього процесу створюються об'єктивні передумови для виникнення монополій, оскільки на великих підприємствах поступово зосереджуються основні маси засобів виробництва, робочої сили, обсягів створюваної продукції [125, с. 834]. До того ж такі підприємства стають більш конкурентоспроможними, успішно інтегруються в економічне середовище міжрегіональних економічних систем.

Серед організаційно-економічних чинників підвищення ефективності виробництва значення має процес диверсифікації, що базується на розширенні асортименту товарів, організації випуску нових видів продукції, виходу за межі основного бізнесу, проникнення в нові галузі та сфери господарства [125, с. 344]. Поширення диверсифікації як сфери діяльності підприємства в умовах конкуренції зменшує підприємницький ризик, сприяє адаптації виробництва до умов зовнішнього середовища, задоволенню попиту окремих груп споживачів, прискоренню процесів інтеграції в економічні структури споріднених суб'єктів господарювання прикордонних територій України і регіонів сусідніх країн.

Характерний принцип організації виробництва базується на категорії „структуризація”, що поєднує сутність структури виробничої та економічної. Структуризація суспільного виробництва відображає склад основних його елементів, співвідношення й форми взаємозв'язку між соціально-економічними секторами господарського комплексу й видами виробництв [145, с. 641]. До підсистеми структури економічних категорій – комплексу закономірних зв'язків і відносин між складниками та елементами категорії структуризації, її загальної внутрішньої організації, що відображає розвиток економічних явищ і процесів у еволюції певних економічних і соціально-економічних систем, а отже їх різних стадій та етапів, належать продуктивні сили, техніко-економічні відносини, організаційно-економічні відносини, виробничі відносини і господарський механізм [127, с. 501].

інтелектуальний капітал, підприємства, власні інституції) працюватимуть на поліпшення життя селянина.

Формальними ознаками соціального капіталу на селі є організації та структури, які використовують інтелектуальний та людський капітал, а також індивідуально-колективні зв'язки між людьми (переважно жителями села) для задоволення соціально-економічних потреб. Такими структурами, насамперед, виступають аграрні підприємства різних організаційно-правових форм, асоціації та об'єднання виробників, спілки селян, професійні громадські організації тощо. Громадські організації за типом неприбуткових в аграрному секторі України беруть свій початок з 1993 р., коли було створено Українську лігу підприємців АПК. У цей же період були створені Українська асоціація фермерів, Селянська спілка України, Українська зернова асоціація, Українська асоціація захисту рослин, Спілка орендарів та орендодавців України, Національна асоціація бірж України, Союз молочних підприємств. Якщо у 1997 р. налічувалося 7 професійних громадських організацій АПК, то у 1998-му – 35, а в 2001 р. – понад 60. У 2003 р. утворено Всеукраїнське громадське об'єднання „Українська аграрна конфедерація”, Спілку птахівників України.

Складовою соціального капіталу є капітал зв'язків, тобто відносини виробничо-господарського характеру, відносини між елементами організаційної структури сільського соціуму (люди, підприємства, інституції та інститути). Соціально-економічні умови розвитку сільських територій у сучасних умовах формують демотиваційне середовище для сільських жителів. Селяни зосереджуються на собі, на своїх проблемах, адже на підтримку з боку сільської громади надії поки що в більшості випадків практично нема. Розвиток соціального капіталу загалом набув деструктивного характеру – переходить із площини формування на рівні сільської громади у площину індивідуальних характеристик особистості, що зовсім не бажано для подальшого розвитку українського села. Підставою для такого висновку є те, що село тривалий час розвивалося на колективних засадах, і для того, щоб сільська поселенська

господарство (особисті господарства) дозволяють „триматися на плаву”. Проте подальша індивідуалізація соціального капіталу на благо розвитку особистого сектору аграрного виробництва не має перспектив з огляду на обмеженість і неможливість забезпечити розширене відтворення. Хоча історичну місію цей тип господарств виконав (і продовжує виконувати), оскільки значною мірою забезпечив продовольчу незалежність держави і навіть дав селу мінімальний ресурс для життя.

Викладене дає підстави для висновку, що соціальний капітал у його сучасній формі формується поступово в ході розвитку економіки і ринків, але поки що переважають його традиційні форми, представлені неформальними соціальними мережами, які з економічної точки зору малоефективні. Їх характерні прояви, такі, як ігнорування суспільних інтересів на користь родинних або дружніх зв'язків, отримання або надання хабарів тощо сприяють неефективному розподілу товарів та послуг і гальмують ринкові трансформації. З розвитком процесів децентралізації влади нагальною потребою стає самоорганізація сільських громад, знаходження або створення середовища, яке б підтримувало появу і прояв соціального капіталу, характерного для країн з розвинутою ринковою економікою. Водночас інвестування в розвиток соціального капіталу значно прискорить економічний розвиток.

Важливими формами сучасного соціального капіталу є кредитні спілки, обслуговуючі кооперативи, асоціації фермерів, інші громадські організації. Політичні рішення і кошти, спрямовані на їх розвиток, сприяють підвищенню рівня життя у сільській місцевості й економічному зростанню країни. Проте практика переконує, що вітчизняний сільський сектор не готовий поки що сформувавти взаємовигідний тип соціального капіталу. Головна проблема у всебічній системній і глибокій недовірі селян один до одного, байдужості до проблем громади, а також нерозуміння того, що за рахунок поєднання зусиль можна досягти значно вищого загального і персоніфікованого добробуту. Лише за цих умов економічні складники соціального капіталу села (людський,

Постає завдання структурного реформування економіки регіонів, зокрема оптимізації їх галузевої структури. Для прикордонної Закарпатської області характерними є такі напрями структурного реформування економіки [221]:

поглиблення кооперації і міжрегіональної співпраці для реалізації переваг кластерної моделі розвитку базових галузей з пріоритетним спрямуванням на використання місцевої ресурсної бази;

сприяння створенню спільних міжрегіональних і міжнародних підприємств з виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції, стимулювання розвитку харчової промисловості і регіональних ринків продовольства, зменшення частки виробництва товарів проміжного споживання в агропромисловому комплексі;

поширення практики створення в регіоні технопарків та індустріальних парків як інституційних форм інтеграції науки і виробництва.

Зростання віддачі ресурсів у процесі господарської діяльності підприємств забезпечує інтенсифікація виробництва – процес, що базується на застосуванні найефективніших засобів і предметів праці, кваліфікованої робочої сили, передових форм і методів організації праці, зростаючої інформованості про найновіші досягнення науково-технічного прогресу [125, с. 672]. Застосування фондо-, праце-, матеріало- і ресурсозберігаючої форм інтенсифікації виробництва сприяє підвищенню конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, прискорює процеси інтеграції і конвергенції (зближення), входження їх в економічний простір як на регіональному, так і міждержавному рівні.

З 1991 р., з часу утвердження незалежності, в Україні почався перехідний період, сутністю якого є докорінна трансформація економічної системи, складниками якої виступають: продуктивні сили; техніко-економічні відносини (єдність і взаємодія цих сторін формує технологічний спосіб виробництва); організаційно-економічні відносини; виробничі відносини, або відносини економічної власності, і господарський механізм. У цьому контексті актуальними є взаємодія і об'єднання економічних суб'єктів господарювання,

зосередження їх зусиль на виконанні спільних завдань соціально-економічного розвитку як колективів, так і цілісних територіальних систем, зокрема сільських прикордонних територій.

Елементом управління трансформаційними перетвореннями господарських відносин на сільських прикордонних територіях виступає координація, в основі якої чітка логіка здійснення виробничих і управлінських заходів. Координація передбачає узгодження дій суб'єктів господарювання у процесі виробничої діяльності. Форми здійснення координації – наради, зустрічі, спеціальні плани координації, координаційні комітети тощо [127, с. 81].

Ринковий механізм господарювання передбачає зростання конкурентоспроможності регіонів і держави, впровадження засад інноваційної економіки. Як наголошено в Концепції створення кластерів в Україні [163], однією з характерних ознак сучасної інноваційної економіки є кластерний розвиток країни та її регіонів. У кластери можуть об'єднуватися підприємства і установи регіонів, у т. ч. прикордонних територій різних країн для сприяння формуванню нових підприємств з урахуванням їх вигідного географічного розташування та нових робочих місць, нарощення виробництва, підвищення продуктивності праці та якості продукції, стимулювання конкуренції та інновацій, забезпечення умов ведення підприємницької діяльності.

Ефективність кластерів забезпечується за рахунок використання географічної концентрації взаємопов'язаних галузей, консолідації зусиль промисловості, аграрного сектору і наукових центрів. Для області актуальними є можливості створення спільних міждержавних територіального рекреаційного кластеру на базі рекреаційно-туристичних активів Закарпаття (Україна) та Саболч-Сатмарської області (Угорщина); транспортно-логістичного кластеру на базі Чопського залізничного вузла (Україна) та Загонського залізничного вузла (Угорщина); кластеру автомобілебудування на базі автомобільного заводу, що функціонує на території вільної економічної зони “Закарпаття”.

економіки, що адекватно вплинуло як на соціальний капітал, так і на його економіко-соціальні та інституційні підвалини.

Соціальний капітал значною мірою формується відповідно до стратегії, яка пропонується державою щодо сільського розвитку і сільського господарства, в т. ч. зміни трудових відносин. Як зазначає В. Близнюк, „концепція трудових відносин в Україні за останнє десятиліття зазнала кардинальних змін від парадигми повної зайнятості до ліберальної моделі ринку праці, за якої визнається неминуче існування безробіття. Повна зайнятість як атрибут соціальної стабільності, невизнання робочої сили товаром у плановій економіці не могли не зумовити при становленні ринкових відносин певних ускладнень з визначенням основних показників ринку праці” [124, с. 298].

У цій ситуації індивідуальні надбання, у т. ч. соціальний капітал, неодмінно і постійно інтегрується у суспільний з метою консолідації для підвищення ефективності використання. У сучасному світі людина неспроможна самостійно розв'язувати усі проблеми. Для цього необхідні колективні зусилля, а тому індивідуальний соціальний капітал невіддільний від колективного. Переорієнтація соціального капіталу в індивідуальну площину розвитку зумовлена об'єктивними політико-екологічними чинниками, підтверджена індивідуалізацією сільськогосподарського виробництва, коли значну частку в ньому (особливо у тваринництві) займають особисті селянські господарства. Такий підхід швидше деструктивний, але вмотивований з боку селянства і є вимушеним етапом на шляху не до високого добробуту, а до виживання.

Розв'язання проблеми виживання сільських родин дотепер заохочує підтримку існуючої структури соціального капіталу, коли селяни залишаються зі своїми внутрішньосадибними проблемами й діють швидше відособлено від громади, ніж колективно. Відособленість значною мірою зумовлена тим, що індустріальна модель розвитку сільського господарства тривалий час майже не надає селянину дієвих матеріально-грошових стимулів, а традиційне сільське

Нині соціальний капітал села знаходиться в занепаді. Основна проблема полягає у відсутності довіри селянина до державно-владних структур. Здебільшого функціонує соціальний капітал, який формувалася за часів командно-адміністративної системи соціально-економічного буття. Отже, наявний соціальний капітал на селі слід вважати перехідним, або трансформованим. Таке становище реально існує через надзвичайно низький рівень індивідуально-колективної довіри, ментальність селянина, відсутність консолідуючих факторів високомотивованого змісту.

У сільському господарстві й на селі загалом люди не прагнуть об'єднуватися для спільного існування, що зумовлено об'єктивними причинами. Низька громадська і виробничо-трудова активність зумовлені браком відчутних стимулів об'єднаною характеру і матеріально-речового змісту. Причинами такої ситуації вважаємо тривалий період реформ, особливо в аграрній сфері, які до того ж не завершені. Селяни знаходяться ніби в очікуванні формування дієвої системи виробничо-трудова відносин, які базуються на приватній власності на землю і майно. Тому стрижень проблеми знаходиться у свідомості селянина, який не готовий самостійно за власної ініціативи і на власний розсуд формувати соціальний капітал. Позиція більшості сільських виробників значною мірою полягає також у бажанні отримати всеохоплюючу допомогу з боку держави, тому індивідуальний потенціал поліпшення життєвого середовища на селі не розвивається.

За суспільної власності на засоби виробництва соціальний капітал вважався винятково суспільним явищем, без усвідомлення його індивідуального змісту. З переходом до ринкової моделі господарювання стратегії поведінки селянина і господарюючих структур змінилися у напрямі переоцінки цінностей, індивідуально-колективних і господарських мотивацій та спричинили значні економіко-соціальні труднощі, викликані необхідністю глибоких змін сільського укладу життя й неадаптованістю наявного соціального капіталу села до інституціонального середовища ринкової

Створення і функціонування цих кластерів сприятиме розвитку підприємницької та інвестиційної привабливості регіонів, зростанню залучення вітчизняних та іноземних інвестицій [163].

У системі транскордонного співробітництва і зовнішньоекономічних відносин поступові перетворення і розвиток засад інтеграції і конвергенції сільських прикордонних територій забезпечує еволюція – процес, який успадковує охарактеризовані вище складники економіко-технологічних процесів господарської діяльності на сільських територіях і сприяє поступовому переходу економіки регіонів на вищі стадії розвитку.

Підсумовуючи характеристику описаних елементів економіко-технологічних процесів господарської діяльності на сільських територіях, слід наголосити, що ефективність конвергенційно-інтеграційних перетворень у межах територіальних економічних систем, у т. ч. й сільських прикордонних територій, обумовлюється раціональністю використання потенціалу певної території, зокрема природно-ресурсного, науково-технічного, трудового, виробничого, переваг спеціалізації територій, а також їх специфічних властивостей, зокрема природно-кліматичних умов, прикордонного розташування, умов гірської місцевості, що в сукупності сприятиме забезпеченню збалансованого розвитку територіальної економічної системи.

В умовах ринкової економіки процеси інтеграції і конвергенції постають основними чинниками стабілізації соціально-економічних відносин і розвитку соціальної сфери сільських прикордонних територій. Вони забезпечують поліпшення рівня і якості життя, посилення захищеності населення, створення умов для економічного розвитку регіону.

Серед найбільш визначальних складників соціально-економічного розвитку сільських територій слід виділити такі: демографічні зміни; розвиток освіти, науки, людського й інтелектуального потенціалу; культурні зміни і транскордонне співробітництво; зайнятість і оплата праці; розвиток комунального і побутового обслуговування, забезпечення житлом, благоустрій, дороги; розвиток духовних цінностей; розвиток інформаційної інфраструктури;

екологічне забезпечення процесів розвитку сільських територій; еволюційні, політичні та етнічні зміни.

Результативність реалізації процесів інтеграції і конвергенції сільських прикордонних територій, в т.ч. територіальних суб'єктів господарювання, значною мірою залежить від наявності центрів управління і виконання ними відповідних функцій щодо транскордонного співробітництва. У Закарпатській області, з урахуванням специфіки прикордонності з чотирма країнами Європейського Союзу, інституціональний вимір транскордонного співробітництва розширюється і зміцнюється. Управління зазначеним співробітництвом здійснюється на таких рівнях:

- міжрегіональний рівень (обласна державна адміністрація і облрада, районні державні адміністрації і райради та їх підрозділи і структури);

- міжмуніципальний рівень – органи місцевого самоврядування, міські, селищні і сільські ради та їх асоціації, бюджетні організації та установи, об'єднані громади);

- державні установи і організації (у т.ч. університети та інші освітні заклади, наукові і природоохоронні організації, установи тощо);

- господарюючі суб'єкти (підприємства і підприємці та їх об'єднання);

- недержавні організації (громадські організації різного спрямування, благодійні фонди та ін.).

До суб'єктів реалізації процесів інтеграції належать різні інституції управління прикордонних територій суміжних держав та міжнародні інституції.

Реалізація процесів інтеграції і конвергенції, їх результативність забезпечуються адміністративними, економічними, правовими та специфічними методами впливу. Адміністративні методи передбачають вплив вищих керівних органів на функціонування суб'єктів господарювання та їх інтереси за допомогою декретів, указів президента, постанов уряду, прийнятих Верховною Радою законів, обов'язкових до виконання. Важливими в адміністративній управлінській практиці є методи соціально-економічного прогнозування та управління господарським комплексом країни.

становлення соціального капіталу впливає територіальна належність, що опосередковує доступ до освіти відповідної якості, а також засобів комунікацій.

Зміни та структуризація соціального капіталу зумовлені динамікою формування сучасного укладу життя. Уклад життя на селі як поняття вміщує виробничі традиції, ставлення до власності і результатів праці. Сільське життя – процес багатогранний, невіддільний від виробництва, оскільки господарювання – це власне спосіб життя селянина. Отже, соціальний капітал впливає на загальноекономічний розвиток сфер, видів економічної діяльності в сільських територій в цілому. Впливовість соціального капіталу обґрунтовуємо виходячи з розвитку інституційних утворень виробничого змісту, а також персоніфікованих індивідуальних господарств населення (інституційними утвореннями вважаємо державні і недержавні структури, а індивідуальними – господарства населення), які є виробничим складником соціального капіталу села й аграрної сфери. Державні й недержавні підприємства являють собою колективний соціальний капітал, а господарства населення – індивідуальний. Формування соціального капіталу, особливо його виробничої компоненти, зумовлює відповідний рівень ефективності сільського господарства [97, с. 6-16].

Формування ефективного соціального капіталу на селі у своїй основі залежить від аграрної політики. Тому розроблення і раціональне спрямування адекватної вітчизняному соціальному капіталу політики його формування є вагомим пріоритетом, який забезпечить інноваційний розвиток сільського соціуму, його виробничої і життєвої компонент. Науково-практичні принципи формування соціального капіталу на селі за умов адекватного їх застосування сприятимуть ефективному соціально-економічному розвитку села як життєвого середовища і виробничо-господарської системи. Щодо соціального капіталу на селі загалом, важливого значення набувають питання стратегічного і тактичного змісту, які потребують теоретико-методологічного обґрунтування, а напрацювання в системі аграрної науки, пов'язані з розвитком аграрної пореформеної економіки і сільських територій, мають бути спрямовані на забезпечення стійкого сільського розвитку.

У вітчизняному сільському соціумі об'єктивно склалися умови, за яких переважають колективні інституції у соціальному капіталі і господарському житті. Серед типів соціального капіталу переважає колективна форма його вираження, яка більшою мірою притаманна українській дійсності. У цьому полягає специфіка українського села, яке тривалий час розвивалося на засадах колективізму, що „пронизував” повсякденне життя в усіх його проявах. Хоча колективна форма соціального капіталу походить від індивідуальної, оскільки первинними носіями суспільних зв'язків і ресурсів є особистості, соціальний капітал українського села формується на колективній, обцинній основі.

Структурні перетворення у розвитку села новітньої епохи зумовили урізноманітнення форм соціального капіталу, особливо щодо виробничого і невиробничого складників. Виробничий складник трансформувався з державно-колективної у приватну в результаті персоніфікації власності на землю і майно сільськогосподарських підприємств. На селі утворилися типи соціального капіталу, які визначають виходячи з відносин у системі господарських і особистісних зв'язків. Колективний соціальний капітал, сформований через взаємодію індивідів (поєднання індивідуального соціального капіталу), а також індивідуальний або приватно-особистісний являють собою не що інше як зв'язки, взаємодії неформального і формального змісту та економічну і майнову їх основу.

Розвиток соціального капіталу підвищує ефективність соціально-економічної системи прикордонної сільської території й держави загалом. До важливих передумов формування соціального капіталу належить високий рівень міжособистісної довіри і широкий доступ громадян до засобів зв'язку. Від рівня міжособистісної довіри залежить готовність людей вступати у взаємовідносини одне з одним. Широкий доступ громадян до засобів зв'язку і масової інформації дає змогу розширити географію соціальних контактів, сприяє зміцненню національної єдності, створює у людей відчуття причетності до актуальних для суспільства подій і проблем. Об'єктивно на формування і

До основних економічних методів, що застосовуються в управлінні процесами інтеграції і конвергенції, належать методи аналізу, балансовий, індексний, методи групувань та статистики.

Правові методи означають прийняття системи законів (конкретизованих в юридичних нормах і правилах), які створюють юридичні форми руху реальних економічних процесів [127, с. 349]. Вищезазначені управлінські підходи доповнюються особливими специфічними методами, які характерні для чинників виробництва певної галузі або окремої території (наприклад, території вільної економічної зони).

Адміністративні, правові та економічні методи слід розглядати в комплексі, оскільки в управлінській практиці вони взаємодоповнюються та органічно поєднуються за переважання економічних. Серед економічних методів забезпечення результативності процесів інтеграції і конвергенції сільських територій найбільш уживаними є методи планування, програмування, прогнозування та здійснення SWOT-аналізу і моніторингу.

Інтеграція держав Центральної Європи в Європейський Союз привела до зміни як геополітичної, так і гео економічної ситуації на європейському континенті, що, в свою чергу, вимагає коригування політики ЄС щодо країн, які знаходяться у безпосередньому сусідстві. У зв'язку з цим особливо важливого значення набуває оновлення стратегії розвитку транскордонного співробітництва Євросоюзу, зокрема й нової стратегії транскордонної співпраці між територіями держав Карпатського єврорегіону, заснованої на європейських принципах, складовою яких є реалізація вимог сталого розвитку, в тому числі збереження довкілля. Завдання формування нового інструменту для просування та фінансування спільних транскордонних проектів є особливо важливим для прикордонних регіонів Українських Карпат та їх громад, оскільки з травня 2004 р., як ми вже відмічали, вони набули статусу безпосереднього сусідства розширеного Європейського Союзу. З 2007 р. такого статусу набули і південно-західні регіони України, оскільки членами Євросоюзу також стали Румунія та Болгарія, а з 2013 р. і Хорватія.

У цьому контексті слід відмітити специфічну роль Закарпатської області, яка може стати полігоном для відпрацювання можливих механізмів і форм співробітництва України та ЄС на засадах активізації процесів конвергенції і євроінтеграції. Прикордонні території Закарпаття та сусідніх держав, з географічної точки зору є компактним транскордонним євро регіоном, який об'єднаний взаємодоповнюючою структурою економіки, традиційними етнічними та зовнішньоекономічними зв'язками, а також існуванням спільних проблем, зокрема в контексті збалансованого розвитку, які можна ефективно вирішувати в рамках транскордонного співробітництва.

Водночас у наукових джерелах відсутнє чітке розмежування рівнів регіонів країн в умовах транскордонного співробітництва, тому доцільним є формування класифікації регіонів держав у межах відміченої співпраці [268, с. 114-122; 165]:

- *перший рівень* – суміжні прикордонні регіони сусідніх держав відповідно до їх адміністративних територіальних одиниць;
- *другий рівень* – регіони, розташовані за межами прикордонних регіонів першого рівня;
- *третій рівень* – регіони, розташовані за територіями другого рівня сусідніх держав;
- *четвертий рівень* – регіони наступних країн за межами сусідніх держав.

У процесі дослідження увага зосереджена на аналізі показників суміжних прикордонних регіонів першого рівня сусідніх держав з Україною (крім південно-західної частини), що характеризує табл. 3.10. Дослідження засвідчує, що за площею Угорщина майже у 6,5 рази менша від України. До прикордонних регіонів першого рівня транскордонного співробітництва відносяться Саболч-Сатмар-Березька та Боршод-Абауй-Земпленська області. Саболч-Сатмар-Березька область знаходиться у північно-східній частині Угорщини і межує з трьома державами: на півночі зі Словаччиною (5 км кордону), на північному-сході з Україною (136,6 км), на південному сході з Румунією (93,5 км). Територія становить більше 5,9 тис. км (це 6,4 % загальної

точки зору інститути формують соціальний капітал і надають йому індивідуальних ознак шляхом створення формальних норм поведінки індивіда в суспільстві. Так, зміна законодавства про власність (введення інституту приватної власності) забезпечила заміну колективно-державного соціального капіталу на селі на приватно-індивідуальний з ознаками як колективного, так і індивідуально-особистісного використання (відповідно на рівні аграрних підприємств і особистих селянських господарств). Зміна інституту власності стала причиною докорінних соціально-економічних трансформацій як господарської системи, так і соціального капіталу на селі.

Отже, впровадження інституту приватної власності на землю і майно у сільському господарстві зумовили переорієнтацію соціального капіталу із суспільно-колективної форми на індивідуально-колективну, за якої індивідуальні (приватні) пріоритети селянина виходять на передній план. Це проявилось у побудові господарської системи, коли кожен селянин за відповідним законом отримав у власність землю і (чи) майно. Відбулася персоніфікація власності, підвищення мотивації і становлення більш ефективного (конкурентоспроможного) соціального капіталу.

Перехід до ринкової моделі господарювання спричинив значні економіко-соціальні труднощі розвитку села, які не в останню чергу зумовлені неадаптованістю наявного соціального капіталу села до інституціонального середовища ринкової економіки. Відповідні перетворення у сільському секторі економіки, особливо у виробничо-господарській системі, виявилися у часовому проміжку тривалими і продовжуються надалі. Несприйняття селянином реформ межувало з байдужістю, яка постала антистимулом поступального сільського розвитку. Більш-менш сталий на період започаткування реформ соціальний капітал зазнав кардинальної деформації, а становлення ринкового соціального капіталу здійснюється в умовах глибоких проявів індиферентності селян. Відсутність ефективних стимулів та несформованість дієвих мотивів ринкового життя в комплексі з неефективною, недосконалою державною аграрною політикою стримують позитивні процеси на селі.

Важливе значення має надання сільській праці престижності, значимості аграрних професій, забезпечення можливостей вдосконалення індивідуального людського капіталу через систему безперервної освіти, зокрема підтримка державою навчання сільської молоді у вищих аграрних навчальних закладах. Цінним у цьому відношенні є вивчення і освоєння зарубіжного досвіду підготовки та перепідготовки сільськогосподарських кадрів.

Одним з напрямів розвитку сільського господарства в ЄС, який формує ситуацію в українському аграрному секторі, є запозичення європейської моделі галузі як форми виробництва сільськогосподарських продуктів та організації життя селян. Соціальний розвиток села стає найважливішим напрямом аграрної політики, спрямованої на досягнення вагомих результатів в агропромисловому виробництві та підвищення життєвого рівня населення.

Започатковані на селі та в аграрному секторі вітчизняної економіки економічні перетворення мають відповідну першооснову стосовно кінцевої мети, зокрема побудови ринкової соціогосподарської системи конкурентного спрямування. Основним принципом її реформування стало створення господарського механізму, який вважаємо ідеологічною базою формування на селі соціального капіталу ринкового типу.

Становлення соціального капіталу як процесу організаційного змісту спирається на базисні економічні інститути суспільства, оскільки соціальний капітал є інтелектуальним продуктом, сформованим під дією суспільних інститутів. Багатогранність явища „соціальний капітал” зумовлює необхідність його дослідження на засадах інституціональних позицій його формування, оскільки позиція інституціоналізму, на нашу думку, дає змогу розкрити механізм створення соціального капіталу на селі з огляду на його структури.

Економічна система розвивається завдяки соціальному капіталу, сформованому у вигляді інститутів, що покликані задовольняти потреби суспільства, економічним базисом якого вони виступають. Інститути формують зв'язки між людьми, нівелюють відмінності в індивідуальній поведінці і роблять поведінку індивіда зрозумілою та передбачуваною для інших. З цієї

Таблиця 3.10

Суміжні прикордонні регіони сусідніх з Україною держав за територіальними одиницями, площею та кількістю населення*

Адміністративна територіальна одиниця	Площа, тис. км ²	Населення, станом на 01.01.2013 р., млн. осіб	Щільність, чол./км ²
Угорщина	93,0	9,9	107,0
<i>в тому числі області:</i>			
Боршод-Абауй-Земплен	7,3	0,75	103,0
Саболч-Сатмар-Берег	5,9	0,59	99,0
<i>Разом:</i>	13,2	1,34	101,5
<i>Аналізовані області, % до країни</i>			
Боршод-Абауй-Земплен	7,8	7,5	93,6
Саболч-Сатмар-Берег	6,4	6,0	93,4
Словаччина	49,0	5,4	110,0
<i>в тому числі краї:</i>			
Кошицький	0,19	0,33	113,5
Пряшівський	0,86	0,78	88,0
<i>Разом:</i>	1,05	1,11	105,7
<i>Аналізовані краї, % до країни</i>			
Кошицький	0,4	5,7	103,1
Пряшівський	1,8	14,4	80,1
Польща	312,7	38,5	123,0
<i>в тому числі воєводства:</i>			
Люблінське	25,1	2,2	87,6
Підкарпатське	17,9	2,1	117,3
<i>Разом:</i>	43,0	4,3	100,0
<i>Аналізовані воєводства, % до країни</i>			
Люблінське	8,0	5,7	73,6
Підкарпатське	5,7	5,4	98,6
Румунія	238,4	20,1	84,0
<i>в тому числі повіти:</i>			
Сату-Маре	4,4	0,39	88,6
Марамуреш	6,3	0,51	80,9
<i>Разом:</i>	10,7	0,90	84,1
<i>Аналізовані повіти, % до країни</i>			
Сату-Маре	1,8	1,9	94,4
Марамуреш	2,6	2,5	88,5
Україна	603,7	45,4	75,0
<i>в тому числі області:</i>			
Закарпатська	12,8	1,3	98,6
Івано-Франківська	13,9	1,4	99,2
Львівська	21,8	2,5	116,3
Чернівецька	8,1	0,9	112,2
<i>Разом:</i>	56,6	6,1	107,8
<i>Аналізовані області, % до країни</i>			
Закарпатська	2,1	2,8	131,5
Івано-Франківська	2,3	3,1	132,3
Львівська	3,6	5,5	155,1
Чернівецька	1,3	2,0	149,6

*Розраховано за джерелами: [312, с. 23, 310, 499-500; 230]

площі країни та відповідно 6-е місце серед регіонів Угорщини). На території області знаходиться 229 поселень. Щільність населення – 99,0 осіб на км², що на 10 осіб на км² нижче від загальнодержавного показника. 47,0 % населення регіону проживає в містах, характерним є низький рівень природного приросту населення. Боршод-Абауй-Земпленська область за територією і кількістю населення дещо перевищує Саболч-Сатмарську область.

До регіонів другого рівня транскордонного співробітництва належать такі чотири області Угорщини, як Гойду-Бігар, Яс-Надькун-Солнок, Гевеш, Нюград; третій рівень включає інші області країни.

Кордони Закарпатської області збігаються з державним кордоном України та Словаччини загальною протяжністю 98,5 км, а площа аналізованої країни у 12,3 разу менша від території нашої держави. Кошицький і Пряшівський прикордонні краї, які межують з Україною, розташовані у східній частині Словацької Республіки. До речі, більшу частину Словаччини займають гори – Західні Карпати, а в Закарпатській області 80 % займають Східні Карпати [305, с. 23].

Загальна площа обох регіонів 1,05 тис. км², що становить 2,2 % до території країни. Кількість населення, що проживає на території названих країв, становить 1,11 млн. осіб, а щільність 105,7 осіб на км². При зменшенні населення у Словаччині на 0,5 тис. осіб в аналізованих регіонах його чисельність зросла на 4,4 тис. осіб.

Кордон Польщі з Україною, завдовжки 520 км, тягнеться від Карпат до долини Сяну, а потім через Розточчя до Бугу і далі йде Бугом. За розмірами території Польща займає 9-е місце в Європі після Росії, України, Франції, Іспанії, Швеції, Німеччини, Фінляндії і Норвегії [267, с. 10]. Загалом площа України перевершує територію Польщі майже в 1,9 разу.

Підкарпатське воєводство розташоване на південному сході Республіки Польща і межує із Словаччиною (131 км) та Україною (235 км), в тому числі і Закарпатською областю (33,4 км), при цьому займаючи площу більше 17,9 тис. км² (або 5,7 % до території Польщі). Площа територій

в цій ситуації держава повинна взяти на себе провідну роль, відповідальність і здійснення регулюючої функції в напрямі формування і розвитку людського капіталу в аграрному секторі економіки, освоєння інвестицій з метою забезпечення передумов накопичення інтелектуального, освітнього потенціалу та здоров'я сільського населення. В цьому напрямі виправдовує себе інвестування в мережу дорадчих служб, які виступають сполучною ланкою між аграрною освітою і виробництвом.

Поглиблене дослідження особливостей використання і розвитку людського капіталу на селі підтверджує, що формування сукупної робочої сили селянина пов'язане в основному із соціально-економічним розвитком села. Водночас розвиток і накопичення сукупного людського капіталу сільського регіону, підвищення його віддачі і результативності безпосередньо впливають на можливості економічного зростання, подальшого розвитку і забезпечення соціального добробуту сільського населення. Проте людський капітал на селі використовується неефективно й деградує. Головною проблемою менеджменту персоналу аграрних підприємств став відтік кваліфікованих кадрів, внаслідок чого погіршуються як кількісні, так і якісні характеристики кадрового потенціалу.

З поглибленням кризових явищ загальноекономічного характеру на селі загострюється демографічна криза та трудові відносини, зростає безробіття, знижуються реальні доходи сільського населення, занепадає соціальна інфраструктура. Постійно зменшується чисельність сільського населення, відповідно зменшується і кількість працездатних осіб. Причинами такого розвитку ситуації є низький рівень мотивації трудової діяльності на селі; зміна структури виробництва; відсутність стабільної зайнятості; відсутність уваги з боку керівників аграрних підприємств до проблем персоналу; зниження витрат на його розвиток (освіту, перепідготовку); відсутність програм соціального захисту; неефективність господарювання взагалі; ставлення з боку керівників до працівника як частини технології виробництва; безправність селянина-працівника.

мають довгострокову дію та післядію і гарантують як соціально-економічний, так і суспільно-політичний результат [102, с. 211-216].

Проте у нинішній кризовій ситуації в економіці країни потенційні можливості сформованого людського капіталу аграрної сфери використовуються лише частково внаслідок існуючого рівня офіційного та неофіційного (прихованого) безробіття, що спричиняє прискорену економічну зношуваність людського капіталу. Мають місце тенденції старіння знань і навичок працівників і фахівців, неспроможність оновлення знань у сучасних умовах, неможливість їх практичного застосування у зв'язку зі скороченням сільгоспвиробництва, незавершеністю аграрної та земельної реформи, уповільненням структурних перетворень у галузі, слабким розвитком малого і середнього бізнесу на селі та приватного господарювання загалом. Тому накопичений людський капітал в аграрній сфері залишається незатребуваним.

Водночас на селі ще не утвердила себе нова, ринково орієнтована загальнодержавна система формування і розвитку людського капіталу. Менталітету працівників, зокрема керівників аграрного сектора, притаманні застарілі підходи до формування і використання людського потенціалу, характерні для планово-централізованої системи господарювання в минулому. Внаслідок значного скорочення виробництва в сільському господарстві, розформування цілісних майнових комплексів, зміни сфери докладання людської праці, слабкого техніко-технологічного оновлення матеріально-технічної бази виробництва, руйнації соціальної сфери села, зростання рівня безробіття та бідності на селі порушено систему підготовки кваліфікованих кадрів новоутворених аграрних господарств.

У процесі утвердження нових форм власності, формування реального власника на селі, різноукладності господарювання, розвитку малого бізнесу, фермерства, функціонування численних товарних селянських господарств зростають потреби у розробленні нових підходів до професійної підготовки кваліфікованих сільськогосподарських кадрів, зокрема якісного відтворення людського капіталу на рівні селянської сім'ї. Дослідженнями підтверджено, що

Підкарпатського і Люблінського воєводств становить 43,0 тис. км², або 13,8 % території країни. Кількість населення обох регіонів – 4,3 млн. осіб, або 11,1 % до населення всієї країни, а щільність становить відповідно 117,3 та 87,6 чол./км², що менше аналогічного показника по країні.

Прикордонні повіти першого рівня транскордонного співробітництва Сату-Маре та Марамуреш (Румунія) розташовані у північно-західному прикордонні Румунії. На півночі ці території межують з Україною (Закарпатська область), на заході – з Угорщиною (областю Саболч-Сатмар-Берег). Площа першого з них 4,4, другого – 6,3 тис. км², або 1,8 та 2,6 % до території країни. На території обох регіонів проживає більше 900,0 тис. осіб, або 4,5 % всього населення Румунії. Щільність населення в аналізованих повітах становить 84,1 чол./км², що майже аналогічно показнику по країні в цілому (84,0 чол./км²). Для обох повітів, як і загалом для Румунії, характерне звужене відтворення населення.

Загальна площа досліджуваних областей Карпатського регіону становить 56,6 тис. км², або 9,4 % до всієї території країни, а населення відповідно 6,2 млн. осіб, або 13,4 %. Аналізовані регіони виділяються щільністю населення в розрахунку на 1 км² території. На фоні досліджуваних областей вигідно виділяється Закарпатська, яка межує з прилеглими територіями всіх чотирьох держав, в той час як Івано-Франківська межує лише з Румунією, Львівська – з Польщею, а Чернівецька з Румунією та Молдовою.

Відповідно до наведеної класифікації Закарпатська область належить до прикордонного регіону першого рівня транскордонного співробітництва стосовно чотирьох суміжних країн, Івано-Франківська та Львівська тільки щодо однієї з цих країн, а Чернівецька – стосовно двох. Проведене дослідження свідчить, що прикордонні адміністративні територіальні одиниці Угорщини, Польщі та Румунії за своєю площею значно перевершують українські. Зокрема, площа Саболч-Сатмар-Березької області (Угорщина) більша від території Львівщини майже в 1,8 разу, а від Закарпаття більш ніж утричі.

Аналогічна ситуація в регіональному територіальному зрізі у Польщі, де зокрема Підкарпатське воєводство перевершує площу всіх чотирьох областей Карпатського регіону в 1,9 разу, в тому числі Львівську майже у 5,0 разів, а Закарпатську область більш ніж у 8,5 разу. Ще більша відмінність у контексті порівняльного аналізу належить Люблінському воєводству, оскільки його площа становить 25,1, в той час як Підкарпатського воєводства – 17,9 тис.км².

За площею територій румунські регіони переважають українські. Так, повіт Марамуреш більший від Львівської області майже в 1,8 разу, а від Закарпатської у 3,0 рази.

Водночас регіони Українських Карпат відрізняються від прикордонних регіонів сусідніх країн за чисельністю населення. Зокрема, в чотирьох аналізованих прикордонних областях (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська та Чернівецька) проживає 6,1 млн. осіб, в той час як у сусідніх Польщі (аналізованих воєводствах) тільки 4,3, Румунії – 0,9 млн. осіб (аналізовані повіти).

Передумовами до співпраці в соціальному плані є етнічна близькість населення, що проживає на прикордонних територіях, значна частина якого володіє мовою, або мовами населення країн-сусідів, має досить високий рівень міжособових контактів, близькість елементів соціальної психології, культури. Вказані фактори є визначальними у процесі транскордонного співробітництва. Особливе місце в розвитку прикордонної співпраці України посідають західні області. Це обумовлюється тим, що порівняно з іншими вони займають особливе місце з точки зору розвитку транскордонного співробітництва.

Специфічне місце в Карпатському регіоні займає Закарпатська область, яка перебуває під впливом значно більшої кількості факторів, що сприяють транскордонній співпраці порівняно з іншими областями. В основі цього процесу – наявність об'єктивних умов як для прикордонного, так і транскордонного співробітництва. Зокрема, ідеальне гео економічне розташування Закарпатської області, набутий досвід прикордонних зв'язків, вища, порівняно з іншими областями України, частка інтеграційної

і міжнародним управлінням зруйновані, адміністративні функції часто здійснюються у складній взаємодії між посадовими особами й інститутами [9, с. 15; 330, с. 477-478];

3) поступова трансформація економічних систем країн, які традиційно належали до окремого типу на кшталт зближення їх з іншим типом. Децентралізація влади і розвиток самоврядування в Україні стали показовим прикладом запозичення позитивних ознак сучасного соціально-економічного розвитку європейських країн. Проте цей напрям конвергенції складний і не настільки помітний порівняно з попередніми, оскільки кожна соціально-економічна система має свою „інерцію”, механізм самозбереження, виробляє певні захисні функції проти розчинення в ній чужорідних елементів. Проте якщо дві системи схожі одна на одну, вплив та імітації (однобічні або взаємні) стають інтенсивнішими, ніж у тих випадках, коли між системами спостерігаються чіткі відмінності [389, с. 125]. Близька схожість соціально-економічних систем прикордонних територій за історичними, культурними, мовними ознаками значною мірою нівелює дію механізму інерції й забезпечує взаємозв'язок, взаємовплив, взаємодію і взаємопроникнення соціально-економічних систем;

4) конвергенція людського і соціального капіталу прикордонних територій.

У процесі розвитку цивілізацій і становлення націй людський фактор завжди був основним в економічному піднесенні будь-якого суспільства. У сучасних наукових дослідженнях спостерігається цілеспрямована трансформація місця і ролі людини, зміна погляду на неї з позицій робочої сили до розуміння її як людського капіталу. В політико-економічному аспекті категорія людського капіталу трактується як нове наукове і суспільне явище, яке базується на вихідному методологічному положенні стосовно того, що вкладення в людину, у формування її знань, спроможностей та практичних навичок є джерелом економічного зростання, а інвестиції в розвиток людини

РОЗДІЛ 4. УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМИ ТРАНСФОРМАЦІЯМИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

4.1. Конвергенція людського і соціального капіталу сільських прикордонних територій

Загальносвітові процеси глобалізації супроводжуються глибокими змінами у сфері людського і соціального капіталу. Важливого значення при цьому набуває зближення різних суспільних утворень, що зумовлено необхідністю задоволення подібних функціональних вимог у схожих історичних ситуаціях прикордонними соціально-економічними системами. Пристосування різних країн до змін, спричинених розвитком науково-технічної революції й виникненням постіндустріального суспільства, викликало нагальну необхідність уважнішого ставлення до сусідніх країн для набуття й використання передового досвіду та інтегрування в економічній, політичній і культурній сферах [162]. Зближення (конвергенція) суспільних ознак у процесі еволюції цивілізацій базується на надбанні ними аналогічності в результаті існування у схожих умовах і однакового спрямування вектора економічного розвитку, особливо в прикордонних регіонах сусідніх країн.

Нині можна виділити чотири напрями соціально-економічної конвергенції прикордонних територій:

1) створення економічних систем у прикордонних регіонах країн близьких за історичними традиціями, мовними і культурними ознаками;

2) регулятивна конвергенція щодо уніфікації нормативно-правових актів між державами та угодами регіонального рівня. Така тенденція поширюється на різноманітні сфери суспільних відносин. Вступ України до СОТ та асоціація з ЄС передбачає прийняття й застосування міжнародних стандартів, що має вирішальне значення для забезпечення конкурентоспроможності продукції на глобальному рівні. У сфері державного управління зароджується глобальний адміністративний простір, де строга дихотомія (розподіл) між внутрідержавним

інфраструктури, відносно високий рівень ринкової культури населення регіону обумовлюють значною мірою фактори поведінкового стереотипу, економічної інформації та набутих економічних знань етнічних груп населення, які компактно проживають на її території. Розподіл населення області Карпатського регіону за поселенням наведено в табл. 3.11.

Таблиця 3.11

Розподіл постійного населення областей Карпатського регіону за найбільш численними національностями*

Національності	Всього, тис.	До загальної кількості населення, %	Області, тис. осіб				Довідково: Україна
			Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Чернівецька	
Все населення	6185,7	100,0	1254,6	1406,1	2606,0	919,0	48240,9
у тому числі:							
українці	5541,4	89,6	1010,1	1371,2	2471,0	689,1	37541,7
угорці	151,5	2,4	151,5	-	-	-	156,6
румуні	146,8	2,4	32,2	-	-	114,6	151,0
молдавани	67,2	1,1	-	-	-	67,2	258,6
росіяни	186,4	3,0	31,0	24,9	92,6	37,9	8334,1
поляки	22,3	0,4	-	-	18,9	3,4	144,1
білоруси	6,9	0,1	-	-	5,4	1,5	275,7
євреї	1,4	-	-	-	-	1,4	103,6
цигани	14,0	0,2	14,0	-	-	-	47,9
словаки	5,7	0,1	5,7	-	-	-	6,4
німці	3,6	0,1	3,6	-	-	-	33,3
інші	38,5	0,6	6,5	10,0	18,1	3,9	1187,9

*Розраховано за джерелом: [44, с. 114-122].

Проведені дослідження узагальнено на основі I Всеукраїнського перепису населення 5 грудня 2001 р., свідчать про такі тенденції розподілу за найбільш численними національностями: на українців – корінне населення в цілому припадає від 89,6 % усього народонаселення, водночас як по Україні тільки 77,8 %, у тому числі в Закарпатській області – 80,5 %, Івано-Франківській – 97,5 %, Львівській – 94,8 % і в Чернівецькій – 75,0 %. Другу позицію за чисельністю населення займають росіяни, на яких припадає 3,0 %, а в Україні – 17,3 %.

Найбільша частка населення припадає на угорців та румунів за рахунок Закарпатської та Чернівецької областей. У цілому на території Карпатського регіону проживає 2,4 % – угорців та 2,4 % – румунів. Угорці в основному розселені на території Закарпатської області, їх частка становить 12,1 %, а румунів – 2,6 % до загальної чисельності населення регіону. На території Чернівецької області частка населення румунської етнічної групи становить 12,5 %, а молдовської – 7,3 % до всього народонаселення регіону. Наступну позицію щодо чисельності населення займають поляки. Їх частка становить 0,4 %, і вони в основному зосереджені на території Львівської і Чернівецької областей. Циганське населення, яке становить 0,2 % до всього населення території Карпатського регіону, проживає здебільшого в Закарпатській області. Це стосується і словацької та німецької етнічних груп. На інші національності припадає 0,6 % населення території Карпатського регіону, у той час як в Україні – 2,5 %.

За національним складом населення Словаччини відносно однорідна країна, оскільки словаки становлять 85,7 %. Першою за кількістю етнічною меншиною є угорці, другою – цигани, третьою – чехи, а четвертою – українці-русини (згідно з офіційними даними їх 32 тис. осіб, або 0,6 % до всього населення країни) [349, с. 222].

Моніторинг цієї проблеми засвідчує, що на Закарпатті корінне населення – українці, а етнічні меншини угорців, румунів, словаків та німців в основному проживають у сільській місцевості. Аналогічна ситуація щодо етнічних меншин і в Чернівецькій області, серед яких переважають румуни та молдавани.

Узагальнюючим показником рівня соціально-економічного розвитку аналізованих суміжних країн-членів ЄС та їх регіонів є валовий внутрішній продукт, зокрема виробництво його в розрахунку на одну особу. В регіонах країн Західної Європи та Європейського Союзу цей показник почав використовуватися ще в другій половині ХХ ст., а в регіонах України з 2004 р., а до того на регіональному рівні використовувався показник *валова додана вартість* (ВДВ).

Загальний обсяг фінансування – 350 млн. євро для всіх країн-учасниць. У розробленні програм з української сторони бере участь Урядовий офіс з питань європейської інтеграції спільно з Міністерством економічного розвитку і торгівлі, Міністерством фінансів, Міністерством закордонних справ. Передбачається, що в рамках цих програм місцеві громади, органи місцевої влади, неурядові організації зможуть реалізовувати грантові проекти для вирішення важливих завдань розвитку регіонів. Кошти попередніх програм транскордонного співробітництва переважно спрямовувались на розвиток прикордонної інфраструктури, охорону природного середовища, розвиток малого і середнього бізнесу, попередження надзвичайних ситуацій тощо. Угоду про фінансування вказаних програм планується підписати до кінця 2015 року.

Отже, реалізація спільних проектів і програм як прикордонного, так і транскордонного співробітництва сприятиме вирішенню основної мети – забезпеченню збалансованого розвитку територій, зокрема сільських із внутрішньої і зовнішньої сторін кордону ЄС та підвищенню рівня життя населення по обидва його боки.

Виходячи з зазначених вище цілей, у стратегії окреслені завдання щодо співпраці з прикордонними регіонами, а саме: розроблення спільних проектів, стимулювання розвитку інфраструктури ТКС, завдання з підготовки спеціалістів для транскордонної співпраці, питання інформатизації сторін з метою подальшого обміну студентами ВНЗ, необхідність створення умов для отримання донорської допомоги в реалізації місцевих програм разом з ЄС та підготовка до участі в комісіях з розвитку транскордонного співробітництва. При цьому важливим є розроблення пропозицій з метою участі у програмах, які фінансуються за рахунок ЄС та Світового банку. Особливо це стосується Нової програми добросусідства Європейської Комісії.

Окремим пріоритетним напрямом є розбудова прикордонної та митної інфраструктури і транспортних коридорів, що додатково потребує: створення пунктів перетину українсько-польського кордону, здійснення реконструкції пунктів пропуску згідно з міжнародними стандартами, посилення контролю та підвищення пропускнуої спроможності, сприяння залученню допомоги іноземних держав та міжнародних організацій, здійснення моніторингу програм розвитку міжнародних транспортних коридорів. Розбудова транспортно-логістичних центрів потребує розроблення концепції і програми їх технічного оснащення та створення міжнародного транспортно-логістичного регіонального центру.

Узагальнення підходів до визначення поняття „спільні проекти” дає можливість сформулювати власне бачення, яке зокрема, тлумачить спільні проекти як засіб усунення певних проблем та перешкод, які є наслідком наявності кордону між сусідніми державами, що мають спільні інтереси та проблеми.

Нині між Україною та Європейським Союзом узгоджуються чотири нові програми прикордонного співробітництва, які діятимуть у 2016-2020 рр. Зокрема, йдеться про такі програми [340]: „Україна-Польща-Білорусь” (175,8 млн. євро), „Україна-Словаччина-Угорщина-Румунія” (73,9 млн. євро), „Україна-Румунія” (60 млн. євро) і „Басейн Чорного моря” (39,1 млн. євро).

Показники валового внутрішнього продукту та валового регіонального продукту по Україні збігаються з 2004 р. (345,1 млрд. грн., до прикладу, у 2012 р. ця сума становила 1459,1 млрд. грн.) [311, с. 29, 44]. Для порівняння: у 2000 р. ВВП становив 170,1 млрд. грн., а ВДВ – 138,0 млрд. грн., тобто різниця становила 32,1 млрд. грн. Тому до 2004 р. неможливо було співставляти узагальнюючі показники соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів суміжних держав з Україною. Така можливість з'явилась тільки в 2004 р., що зокрема і відображає табл. 3.12.

Таблиця 3.12

Суміжні прикордонні регіони сусідніх країн за рейтинговими показниками*

(млн.дол. США за паритетом купівельної спроможності (ПКС) 2005 року)

Сусідні країни та їх окремі регіони	Окремі показники рівня соціально-економічного розвитку (2012 р.)				Рейтинг регіону
	кількість населення, станом на 01.01.2013 р., млн. осіб	ВВП у цінах, що є міжнародно співставними (млн.дол.США)	ВВП (ВРП) в розрахунку на 1 особу населення, дол.США	Частка регіону у ВВП країни	
<i>Угорщина</i>	9,9	224548	22635	100,0	x
<i>в тому числі області, Саболч-Сатмар-Березька</i>	0,75	6736	9054	3,0	5
<i>Боршод-Абауй-Земпленська</i>	0,59	6158	19692	4,8	2
<i>Словаччина</i>	5,4	139741	25848	100,0	x
<i>в тому числі краї, Пряшівський</i>	0,78	1314	16827	9,4	3
<i>Кошицький</i>	0,33	1845	55831	13,2	1
<i>Польща</i>	38,5	878557	22800	100,0	x
<i>в тому числі воєводства, Підкарпатське</i>	2,1	14057	6612	1,6	6
<i>Люблінське</i>	2,2
<i>Румунія</i>	20,0	362189	16991	100,0	x
<i>в тому числі повіти, Сату-Маре</i>	0,39
<i>Марамуреш</i>	0,51	4708	9260	1,3	4
<i>Україна</i>	45,4	336482	7226	100,0	x
<i>в тому числі області: Закарпатська</i>	1,3	5047	3938	1,5	9
<i>Івано-Франківська</i>	1,4	7066	5051	2,1	8
<i>Львівська</i>	2,5	13796	5087	4,1	7
<i>Чернівецька</i>	0,9	3028	3432	0,9	10

*Розраховано за джерелами: [44, с. 114-122].

Порівняльний аналіз свідчить, що периферійні прикордонні області Карпатського регіону України мають негативні тенденції щодо індикаторів соціально-економічного розвитку, зокрема:

- у соціально-економічному плані серед аналізованих регіонів України та суміжних держав, що у більшій мірі відповідає критерію сталого розвитку, найрозвиненішим є Кошицький край, в якому ВВП у розрахунку на одну особу у 2012 р. становив 55831 дол. США, в той час як в цілому по країні – 25848 дол. США. В сусідньому Пряшівському краї аналізований показник становив 16827 дол. США, що у 1,5 разу менший порівняно з середньонаціональним показником та у 3,3 разу від Кошицького краю. За рейтингом прикордонних суміжних регіонів, з якими межують області Карпатського регіону, Кошицький край займає 1-е місце, а Пряшівський – 3-е, частка яких у ВВП Словаччини становить відповідно 13,2 та 9,4 %;

- серед суміжних з областями Карпатського регіону прикордонних територій Угорщини в соціально-економічному розвитку виділяється Боршод-Абауй-Земпленська область, в якій ВВП в розрахунку на одну особу у 2012 р. становив 19692 дол. США, це більше як у 2 рази вищий показник порівняно із Саболч-Сатмар-Березькою областю. За рейтингом ці регіони серед усіх аналізованих прикордонних регіонів займали відповідно 2-е і 5-е місця, а частка їх у ВВП країни становила відповідно 4,8 і 3,0 %;

- найбільш відсталими у соціально-економічному розвитку є суміжні прикордонні території Підкарпатського воєводства Польщі та румунський повіт Марамуреш, де виробництво ВВП у розрахунку на одну особу становило відповідно 6612 та 9260 дол. США, а їх місця за рейтингом відповідно 6-е та 4-е;

- суміжні з аналізованими регіонами сусідніх держав області Карпатського регіону за індикатором ВВП (ВРП) у розрахунку на одну особу населення характеризуються низьким рівнем показників. Зокрема, у Чернівецькій області за 2012 р. цей показник становив 3432 дол. США (10-е місце за рейтингом). У Закарпатській – 3038 дол. США (9-е місце), в Івано-Франківській – 5051 (8-е місце), у Львівській області – 5087 дол. США (7-е місце у рейтингу).

проекти досягають транскордонного впливу, пріоритети програми сконцентровані на загальних потребах транскордонних регіонів, визначених у спільній операційній програмі „Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна, 2007-2013 рр.”, партнерами проектів є місцеві та регіональні суб’єкти, які обирають ініціативу визначення проекту на основі пріоритетів програми, проекти готуються та реалізуються в дусі партнерства, з подібними організаціями та установами, які діляться досвідом зі своїми партнерами вздовж кордонів і працюють разом, щоб розв’язати спільні виклики або розвинути спільний потенціал [268].

Згідно з Державною стратегією регіонального розвитку, пріоритетними напрямами розвитку Закарпатської області як одного з регіону партнерів на період до 2015 р. є [322]: розвиток транскордонного співробітництва; розбудова прикордонної інфраструктури; розвиток туристичної та курортно-рекреаційної сфери; забезпечення протипаводкового захисту; розвиток транспортної мережі, логістики (рис. 3.8).

Рис. 3.8. Стратегічні цілі Закарпатської області як регіону транскордонної співпраці та транзитного потенціалу. Сформовано на основі джерела [322].

З метою формування прийнятної проектної пропозиції у межах Спільної операційної програми прикордонного співробітництва „Румунія-Україна-Республіка Молдова” (2007-2013 рр.) проект повинен бути включений в одну з таких категорій: 1. Об'єднані проекти з різними діями в двох країнах, які спільно досягають певної цілі, що має спільний вплив у прикордонній зоні. 2. Симетричні проекти, які мають ті самі дії у всіх країнах, що беруть участь в проекті. 3. Індивідуальні проекти, здійснені переважно або повністю в одній партнерській країні, але мають вплив у прикордонній зоні [267].

Програма транскордонного співробітництва „Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна” реалізовувалася впродовж періоду 2007-2013 рр. Відмічена Спільна операційна програма (СОП) базувалася на зусиллях спільного планування усіх чотирьох країн-учасниць і була націлена на створення рамкового середовища для заходів, які привели б до більш інтенсивного та більш глибокого соціально-економічного співробітництва між регіонами України та регіонами країн-членів, що поділяють спільний кордон [268]. Програма була створена на базі двох програм сусідства: „Угорщина-Словаччина-Україна” та „Румунія-Україна”, які впроваджувалися у 2004-2006 рр. Метою першої програми було зміцнення рівня соціально-економічної інтеграції в транскордонному регіоні, оскільки дві країни з названої програми вже були членами ЄС. Інша програма сусідства „Румунія-Україна” була також спрямована на зміцнення соціально-економічного розвитку, інфраструктури прикордонної території та співробітництво у напрямі „люди для людей”, але в цей період жодна з цих країн не була членом ЄС. Тому в результаті останнього етапу інтеграції до ЄС у 2007 р. Румунія стає членом інтеграційного об'єднання країн, і вже з цього року почала реалізовуватися нова об'єднана транскордонна програма „Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна 2007-2013”. Відповідно до цієї програми розвитку прикордонних територій пріоритетними є проекти з економічного та соціального розвитку; з підвищення якості навколишнього середовища; з підвищення ефективності та розвитку кордону; проекти на підтримку співробітництва „люди людям”. У результаті такої діяльності

Отже, *по-перше*, у 2012 р. за рівнем соціально-економічного розвитку аналізовані прикордонні краї Словаччини, області Угорщини вигідно виділяються на фоні інших регіонів аналізованих суміжних країн, особливо України. При цьому серед аналізованих прикордонних суміжних регіонів Кошицький край відмічається найвищим рівнем розвитку за показником ВВП у розрахунку на одну особу, що дає підстави стверджувати про відповідність його рівня розвитку вимогам забезпечення збалансованого розвитку регіонів.

По-друге, дослідження ускладнює відсутність достовірної економіко-статистичної інформації щодо соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів сусідніх держав, тому доцільно, щоб керівництво асоціації „Карпатський єврорегіон” узагальнювало показники в межах адміністративних одиниць названого єврорегіону. Крім того, на нашу думку, необхідним є налагодження прикордонних зв'язків між регіональними статистичними органами з метою узагальнення показників соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів сусідніх країн та реалізації Програм сталого розвитку, у тому числі у збереженні і розширеному відтворенні навколишнього природного середовища по обидва боки кордону. *По-третє*, з метою розширення інформаційної бази даних щодо соціально-економічного й екологічного розвитку суміжних регіонів, зокрема у межах Карпатського єврорегіону, доцільним є залучення передусім студентів вищих навчальних закладів до співпраці у зазначеному напрямі, що сприятиме формуванню бази даних із проблемних питань розвитку територій і життєдіяльності населення по обидва боки кордону, а в подальшому дасть можливість реалізації спільних проектів для підвищення рівня збалансованості розвитку територій сусідніх держав, розширення добросусідських відносин, прикордонної і транскордонної співпраці.

Отже, для областей Карпатського регіону, в тому числі Закарпатської, де проживають громадяни близько 100 національностей, серед яких, як уже відмічалось, найбільша частка населення етнічних груп сусідніх країн, зокрема угорців, румунів, словаків, цей фактор є важливою передумовою транскордонного співробітництва.

3.3. Соціально-економічна результативність інтеграційних процесів у розвитку сільських прикордонних територій

В умовах утвердження ринкової економіки реалізація трансформаційних процесів і структурної перебудови економіки країни потребує нових підходів до обґрунтування методів управління просторовим розвитком адміністративних територій, забезпечення пошуку інструментів вирішення назрілих територіально-господарських, адміністративно-територіальних і соціально-економічних проблем розвитку країни та її регіонів. У цьому контексті обумовлюється необхідність здійснення наукового моніторингу соціально-економічного та екологічного стану і розвитку кожного з регіонів з урахуванням процесів інтеграції та конвергенції сільських прикордонних територій та подальшої еволюції економічних систем.

В Економічній енциклопедії відмічено, що економічний розвиток – процес функціонування та еволюції економічної системи у довготерміновому періоді, що відбувається під впливом економічних суперечностей, потреб та інтересів. Економічний розвиток характеризується зміною ринкової і виробничої кон'юнктури за тривалий час, упродовж якого значну роль відіграють інвестиційні, інноваційні, технічні і технологічні чинники розвитку економіки, а також чинники економічної власності та господарського механізму [126, с. 468].

У зв'язку із зазначеним, особливої уваги потребує вивчення трансформаційних процесів становлення економіки регіонів, оцінювання їх соціально-економічного стану, обґрунтування перспектив розвитку. Проблеми соціально-економічного стану і розвитку регіону в контексті реалізації трансформаційних процесів і структурної перебудови економіки, забезпечення її сталого розвитку досліджували ряд науковців, зокрема В. Варцаба [23], М. Газуда, В. Ерфан [103], М. Лендел [178], М. Петровці [225], К. Сочка [298] та ін. Особливості прогнозування виробництва продукції рослинництва та його

Україна бере участь у чотирьох програмах фінансованих Європейським Союзом у рамках програм прикордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства та партнерства (ЄІСП ППС): Польща-Білорусь-Україна; Румунія-Україна-Республіка Молдова; Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна та Басейн Чорного моря ЄІСП ППС. Реалізація проектів ЄІСП ППС в Україні здійснюється відповідно до положень Рамкової угоди та чотирьох угод про фінансування, підписаних Урядом України та Європейською Комісією [143]. Це зокрема: Договір про фінансування Програми спільної діяльності з транскордонного співробітництва „Польща-Білорусь-Україна 2007-2013 роки” (підписаний згідно з Розпорядженням КМУ від 23 грудня 2009 р. № 1614-р); Угода про фінансування Спільної операційної програми транскордонного співробітництва „Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна 2007-2013 роки” (за Розпорядженням КМУ від 23 грудня 2009 р. № 1615-р); Угода про фінансування Спільної операційної програми прикордонного співробітництва „Румунія-Україна-Республіка Молдова 2007-2013 роки” (підписана згідно з Розпорядженням КМУ від 23 грудня 2009 р. № 1617-р); Угода про фінансування Спільної операційної програми транскордонного співробітництва „Басейн Чорного моря 2007-2013 роки” (за Розпорядженням КМУ від 23 грудня 2009 р. № 1618-р).

Програма транскордонного співробітництва Польща-Білорусь-Україна на 2007-2013 рр. у рамках Європейського інструменту сусідства та партнерства продовжує та розширює співробітництво на прикордонних територіях трьох країн, започатковане в рамках Програми добросусідства Польща-Білорусь-Україна на 2004-2006 рр. [269]. У межах цієї програми використовуються такі типи проектів: інтегровані, де кожен партнер на власній території виконує частину заходів у межах спільного проекту в будь-якій послідовності; симетричні – заходи проводяться паралельно по обидві сторони кордону; прості – це проекти, які викликають так званий транскордонний ефект, тобто вони виконуються переважно або винятково на одній із сторін кордону і в той же час є вигідними для всіх партнерів.

програма PHARE була спрямована на створення умов для інтеграції цих країн до ЄС. Програма TACIS CBC мала свій окремий бюджет, який, зокрема, в межах програми сусідства „Румунія-Україна” становив 4750,0 тис. євро (бюджетна лінія TACIS CBC 2005/017100) [354, с. 85].

У рамках програми PHARE CREDO, починаючи з 2007 р., у зв'язку зі вступом до ЄС Румунії та Болгарії і зміни формату відносин з Україною відповідно до Європейської політики сусідства (ENP), допомога почала забезпечуватися за рахунок нового Європейського інструменту сусідства та партнерства (ENPI), який утворений, з метою сприяння розвитку між ЄС і його партнерами. Відмічений інструмент співпраці прийшов на заміну програмам TACIS та PHARE і обумовив такі компоненти: національну, транснаціональну/регіональну, транскордонну та тематичну; в окремих випадках, при попередженні конфліктів чи забезпеченні кризового менеджменту, підключатиметься майбутній Інструмент Стабільності.

Процес фінансового забезпечення відмічених програм і проектів з боку ЄС починається після висновків експертів та ухвалення рішення наднаціональною структурою за допомогою відповідних фондів, зацікавлених у розширенні певної структури, або ж з метою розширення ЄС за рахунок нових країн.

Координатором діяльності, пов'язаної із залученням міжнародної технічної допомоги в Україні, визначено Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (Мінекономрозвитку) [143]. Законодавчим забезпеченням є відповідні угоди та нормативно-правові акти, зокрема: Рамкова угода між Урядом України і Комісією Європейських Співтовариств, ратифікована Законом України від 03.09.2008 № 360-VI [272]; Угоди про фінансування спільних операційних програм [332]; постанова Кабінету Міністрів України від 8 грудня 2010 р. № 1111 „Про затвердження Порядку підготовки та реалізації проектів у рамках програм прикордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства та партнерства” [239].

ресурсне забезпечення в Україні та її регіонах обґрунтовано у наукових працях С. Кваші, М. Ільчука [149] та ін.

Реформуванню українського суспільства, проблемам реалізації трансформаційних процесів і структурної перебудови економіки України приділяють увагу багато дослідників. Як вважають науковці В. Геєць та Б. Кваснюк, в умовах подальшого реформування українського суспільства найбільш складною проблемою є порушення балансу між основними напрямками перетворень, і першочерговим завданням стає створення механізмів синхронізації та узгодження трансформаційних змін. Науковці наголошують, що [124, с. 49] „для подолання соціальної кризи, труднощів і суперечностей, що виникли, потрібне внесення суттєвих коригувань у практику проведення економічних реформ та систему державного управління економікою через зміну орієнтирів соціально-економічної стратегії. Соціальна стратегія має бути послідовно спрямована на створення цивілізованої соціальної ринкової системи господарювання, здатної органічно поєднати економічний і соціальний прогрес”.

В умовах утвердження перехідної економіки в Україні гостро постала потреба забезпечити системну трансформацію економіки і суспільства в цілому, і зокрема соціально-економічного розвитку, „... в якому має відбутися, як необхідна умова, оптимальне сполучення різних форм власності з використанням ринкових механізмів господарювання, що є домінуючими у світі” [124, с. 51].

Як зазначено в Стратегії економічного та соціального розвитку Закарпатської області до 2015 року, а також в оновленій Стратегії розвитку Закарпатської області до 2020 року, Закарпаття – економічно самодостатній, екологічно чистий, рекреаційно-туристичний центральноевропейський прикордонний регіон України із збереженими та примноженими: унікальною природою, самобутньою культурою та історико-архітектурною спадщиною; з високою освіченістю та духовністю громадян і відродженими традиціями самоврядності громад. Край, в якому забезпечуються і підтримуються сталий

розвиток, рівні можливості для всіх мешканців та безпека їх життєдіяльності, міжнародна злагода, гармонія між містом і селом; розвиток підприємництва та дружні і взаємовигідні зв'язки із сусідніми областями і країнами [322, с. 17].

За період незалежності України в основних галузях промисловості і сільськогосподарського виробництва відбулися значні позитивні трансформаційні зрушення. Починаючи з 2006 р. в області спостерігається стабільна соціально-економічна ситуація. За останнє десятиріччя темпами вищими, ніж в Україні в цілому, зростали обсяги промислового та сільськогосподарського виробництва, середньомісячна зарплата і створення нових робочих місць, надходження до бюджетів усіх рівнів. Швидкими темпами розвивалося мале підприємництво.

За аналізований період в області створені нові виробництва, успішно працюють такі всесвітньовідомі компанії, як ТОВ „Ядзакі Україна”, ТОВ „Джейжбіл Сьоркіт Юкрейн-Лімітед”, ТОВ „ВЕТ Аутомотив”. ТОВ „Платі юкрейн лімітед” (виробництво електроустаткування до двигунів), ТОВ „Гроклін Карпати” (пошиття верху автомобільних сидінь), ТОВ „Фішер-Мукачево” та ТОВ „Бліцарт продукціон” (виробництво лиж), ТОВ „Петро Карбо Хем-Мукачево” (вантажні перевезення), ТОВ „ФЦА” (операції з нерухомим майном), „Шкода-Фольксваген-Ауді” (виробництво легкових автомобілів).

Промисловість, незважаючи на часткову втрату свого потенціалу (внаслідок трансформаційних процесів і реструктуризації підприємств), продовжує відігравати важливу роль в економіці Закарпаття. У загальному обсязі валової доданої вартості області промисловість становить шосту частину. В ній зосереджена третина основних засобів, більше чверті середньооблікової чисельності працюючих і виробляється 15,9 % базової доданої вартості. У 2014 р. обсяг реалізованої промислової продукції становив 1151,8 млн.грн., або у 3,5 рази більше проти показника 2005 р. Провідними галузями промисловості в області є машинобудування – 40,8 % обсягу реалізованої продукції, виробництво автотранспортних засобів – 21,2 %, розгляд конкурсних комісій на регіональному рівні, які в свою чергу відбирають проекти за різними соціально-економічними факторами і надсилають центральним органам виконавчої влади. Останні дають висновок про доцільність виконання проекту в певній галузі і можуть рекомендувати його на державну фінансову підтримку. Зазначена підтримка може надаватися проектам (програмам) ТКС, які мають достатню аргументацію щодо ефективного розв'язання актуальних проблем і були відібрані на конкурсній основі за цілями, пріоритетами, необхідними ресурсами та тривалістю їх реалізації згідно з порядком, що затверджується Кабінетом Міністрів України [263]. Критерії відбору проектів у межах певних транскордонних програм розробляються таким чином, щоб перевага надавалася проектам, які мають менший потенціал щодо збільшення викидів „парникових газів”, а проекти, які містять потенціал збільшення дорожнього руху, промислової діяльності, тваринництва та інші, підтримуватися не будуть. Також грант не надаватиметься проектам, очікуваний вплив яких вважатиметься „негативним” з точки зору екологічної сталості. Як зазначено у законі про ТКС, фінансування проектів транскордонного співробітництва здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, місцевих бюджетів за відповідний період, а також інших джерел, не заборонених законодавством. Для спільного фінансування проектів ТКС можуть використовуватися кошти міжнародної технічної допомоги, кредитні ресурси міжнародних фінансових організацій.

Серед спільних проектів транскордонного співробітництва заслуговує на увагу Програма прикордонного співробітництва (CBC – cross-border cooperation), ініційована Європейським Союзом у рамках PHARE/TACIS, яка була спрямована на підтримку спільних проектів на території прикордонних регіонів країн ЦСЄ та СНД за участю партнерів із країн ЄС. Окреслені завдання, які переслідувала програма PHARE CBC, на відміну від TACIS CBC, полягали у тому, що одним із головних завдань першої була адаптація прикордонних регіонів країн ЦСЄ та Балтії до їх майбутнього існування і розвитку в Європейському Союзі. Це завдання цілком логічне, оскільки

розгляд конкурсних комісій на регіональному рівні, які в свою чергу відбирають проекти за різними соціально-економічними факторами і надсилають центральним органам виконавчої влади. Останні дають висновок про доцільність виконання проекту в певній галузі і можуть рекомендувати його на державну фінансову підтримку. Зазначена підтримка може надаватися проектам (програмам) ТКС, які мають достатню аргументацію щодо ефективного розв'язання актуальних проблем і були відібрані на конкурсній основі за цілями, пріоритетами, необхідними ресурсами та тривалістю їх реалізації згідно з порядком, що затверджується Кабінетом Міністрів України [263]. Критерії відбору проектів у межах певних транскордонних програм розробляються таким чином, щоб перевага надавалася проектам, які мають менший потенціал щодо збільшення викидів „парникових газів”, а проекти, які містять потенціал збільшення дорожнього руху, промислової діяльності, тваринництва та інші, підтримуватися не будуть. Також грант не надаватиметься проектам, очікуваний вплив яких вважатиметься „негативним” з точки зору екологічної сталості. Як зазначено у законі про ТКС, фінансування проектів транскордонного співробітництва здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, місцевих бюджетів за відповідний період, а також інших джерел, не заборонених законодавством. Для спільного фінансування проектів ТКС можуть використовуватися кошти міжнародної технічної допомоги, кредитні ресурси міжнародних фінансових організацій.

Серед спільних проектів транскордонного співробітництва заслуговує на увагу Програма прикордонного співробітництва (CBC – cross-border cooperation), ініційована Європейським Союзом у рамках PHARE/TACIS, яка була спрямована на підтримку спільних проектів на території прикордонних регіонів країн ЦСЄ та СНД за участю партнерів із країн ЄС. Окреслені завдання, які переслідувала програма PHARE CBC, на відміну від TACIS CBC, полягали у тому, що одним із головних завдань першої була адаптація прикордонних регіонів країн ЦСЄ та Балтії до їх майбутнього існування і розвитку в Європейському Союзі. Це завдання цілком логічне, оскільки

Проекти транскордонного співробітництва за сприяння ЄС в межах України здійснювалися і продовжують втілюватися в життя в межах цих програм. У Законі України „Про транскордонне співробітництво” [263] задекларовано, що спільні проекти (програми) – це комплекс заходів суб’єктів та учасників транскордонного співробітництва, спрямованих на розв’язання конкретних спільних завдань та задоволення інтересів територіальних громад, а проекти (програми) транскордонного співробітництва, в свою чергу, – це комплекс заходів суб’єктів та учасників транскордонного співробітництва України, спрямованих на розвиток транскордонного співробітництва. Проте, на нашу думку, найбільш вдало та найбільш точно відображає специфіку транскордонного співробітництва визначення проекту, яке базується на розробленні процедури та методологічних принципів, що стосуються підготовки проектів та управління ними, викладені у Рекомендаціях з управління циклом проекту (Project Cycle Management Guidelines). Згідно з Рекомендаційним посібником, поняття „проект” в Євросоюзі трактується як „комплекс заходів, які здійснюються для досягнення чітко визначених цілей упродовж відведеного часу і з допомогою призначених на це фінансових ресурсів (бюджету)” [133].

Організація та координація роботи з розроблення, підготовки та реалізації проектів транскордонного співробітництва покладена на суб’єкти ТКС, а повноваження щодо розгляду пропозицій, розробки положення з проведення та участі у конкурсі проектів, які можуть бути включеними до державних програм розвитку, належать центральним органам виконавчої влади. Оскільки в Україні реалізація проектів прикордонного співробітництва здійснюється згідно з програмами ТКС, доцільно визначити різновидності проектів, що зазначається у документах, відповідно до яких здійснюється управління проектними відносинами.

Відповідно до Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2011-2015 рр. [237] проекти ТКС розробляються суб’єктами і учасниками такого співробітництва та подаються в установленому порядку на

виробництво комп’ютерів, електронної та оптичної продукції – 15,9 %, виробництво харчових продуктів – 10,0 %, легка промисловість – 6,2 %. Слід додати, що легка і машинобудівна галузі працюють в основному на давальницькій сировині, їх частка у загальному обсязі виробництва становила 47,0 %.

В останні роки утверджується тенденція випереджаючого зростання обробної промисловості. Обробні галузі дають 82,7 % усієї промислової продукції, причому 40,8 % цієї продукції припадає на машинобудування, ремонт і монтаж машин і устаткування, 12,3 % припадає на виготовлення виробів з деревини та виробництва меблів, 10,0 % – на харчову промисловість.

Позитивна динаміка зростання промислової продукції зумовлена нарощуванням виробництва експортоорієнтованої продукції (легкових автомобілів, електричного та електронного устаткування, виробів з деревини, меблів, інших) та традиційної для області продукції – вина виноградного, коньяків, мінеральних вод, безалкогольних напоїв, соків фруктових та овочевих.

Провідне місце в економіці області займає сільське господарство, де створюється 14,0 % валової доданої вартості і зосереджено 13,0 % основних фондів. У процесі аграрної і земельної реформ відбулися значні зміни у розподілі сільськогосподарських угідь та ріллі між різноукладними суб’єктами господарювання. Станом на 01.01.2015 р. у сільськогосподарських підприємствах зосереджено 42,7 тис. га сільськогосподарських угідь, а в господарствах населення – 359,6 тис. га, відповідно ріллі – 29,5 тис га та 163,6 тис. га [305, с. 88].

В цілому у сільському господарстві функціонує 1131 підприємство, в тому числі 993 фермерських господарства, 89 господарських товариств і 24 приватні підприємства, 6 державних підприємств, де зайнято 129,4 тис. осіб, 22,5 % економічного активного населення [305, с. 57, 77, 320]. Виробництво сільськогосподарської продукції здійснюють і 249,0 тис. господарств населення. В аграрному секторі здійснено перерозподіл власності на землю і

майно на користь селянських господарств, де виробляється 93,7 % валової продукції сільського господарства.

У рослинництві з 188,9 тис. га посівної площі 88,1 тис. га зайнято зерновими і зернобобовими, 48,4 тис. га (25,6 %) – картопля та овоче-баштанні, 46,4 тис. га (24,6%) припадає на кормові, 6,0 тис. га (3,2 %) – технічні культури. В усіх категоріях господарств вироблено продукції рослинництва на суму 2199,9 млн. грн. (у постійних цінах 2010 р.), де значну частку займають картопля, овочі та баштанні культури (28,5 %) і зернові (9,0 %). Серед галузей тваринництва провідними є молочне, м'ясне скотарство, свинарство, вівчарство, птахівництво. В аграрному секторі сконцентровано 132 тис. голів великої рогатої худоби, в тому числі 93,7 тис. корів, 280,1 тис. свиней, 150,1 тис. овець і кіз, 3270,1 тис. голів птиці. Основна маса поголів'я худоби та птиці утримується у господарствах населення (близько 95,0%). У 2014 р. у всіх категоріях господарств вироблено продукції тваринництва на суму 2108,4 млн.грн., з яких 50,4 % виробництво молока. Вироблено 59,7 тис. т м'яса (у забійній вазі) та 409,6 тис. т молока, 39,3 млн. шт. яєць і 205 тонн вовни [305, с. 81, 82, 119].

За останні роки господарювання в аграрному секторі регіону є прибутковим, рівень рентабельності операційної діяльності у 2014 р. становив 9,6 %. Закарпаття є одним з регіонів, що володіє унікальними умовами для розвитку садівництва та виноградарства, можливостями виробництва високоякісної продукції виноробства та коньяків, а також екологічно чистої продукції продовольства.

Специфіка економіки Закарпатської області в тому, що майже у всіх сферах діяльності переважають малі та середні підприємства, які швидко пристосувалися до ринкових умов, сприяли трансформаційним процесам і структурній перебудові економіки, формуванню конкурентного середовища, зробили вагомий внесок у вирішення проблем зайнятості. В області господарською діяльністю займаються 298 середніх та 5322 малих підприємств, на яких зайнято 80,8 тис. осіб, свою діяльність здійснюють понад

Таблиця 3.16

Операційні програми транскордонної співпраці Європейського Союзу*

Назва	Мета	Тематика
Програми транскордонної співпраці (<i>INTERREG IV</i>)	Поширення спільних ініціатив громад, які мешкають у прикордонних регіонах країн-членів, а також країн-сусідів	Спільна транскордонна діяльність у сфері розвитку малого та середнього підприємництва, туризму, транскордонної торгівлі, охорони навколишнього середовища, популяризація спільної культурної діяльності; підтримка розвитку міських та сільських територій, поліпшення доступу до транспортних, інформаційних, комунікаційних мереж, стан водо- та енергопостачання, утилізації відходів; популяризація розвитку та спільного використання інфраструктури у сфері охорони здоров'я, культури, освіти; підтримка адміністративної співпраці та взаємодії територіальних громад на ринку праці, розвиток людських ресурсів
Програми транснаціональної співпраці (<i>INTERREG IVB</i>)	Сприяння сталому розвитку територій	Співпраця у галузі водного господарства, що стосується захисту довкілля і керування стоками до річок; поліпшення доступу до транскордонних гілок європейських транспортних мереж та популяризація інформаційних і комунікаційних технологій; запобігання загрозам природних катастроф; наукова і технологічна співпраця, в тому числі зв'язок між ВНЗ, дослідницькими інституціями і підприємництвом
Програми міжрегіональної співпраці (<i>INTERREG IVC</i>)	Підвищення ефективності регіональної політики	Співпраця та обмін досвідом між органами влади щодо ідентифікації, передачі та поширення "кращих практик", організація навчань, популяризація інновацій, захист навколишнього середовища та запобігання ризикам

*Сформовано за джерелом: [349, с. 156-157].

Відмічені програми INTERREG IV мають певні ініціативи на різних рівнях транскордонної співпраці, при цьому вирішуючи проблемні питання, що виникають у процесі життєдіяльності по обидва кордони суміжних країн. Так, програма транснаціональної співпраці INTERREG IVB спрямована на врегулювання проблемних питань у сфері водного господарства з урахуванням особливостей розвитку територій сусідніх країн.

простору, туризму, дозвілля і відпочинку, професійного навчання і ринку праці, наукових досліджень, культури, соціальних питань, мережевих структур, охорони навколишнього середовища та природи, регіонального планування, розвитку сільського простору та транспорту.

Європейська територіальна співпраця передбачала реалізацію трьох операційних програм на суму 13,2 млрд. євро відповідно [369]: (Ф) з транскордонної співпраці – 35,61 %; (В) з транснаціональної співпраці – 47,73 %; (С) з міжрегіональної співпраці – 4,54 %. Також 12,12 % програм фінансував Європейський соціальний фонд. Порівняльні співвідношення фінансових ресурсів, витрачених на кожен з напрямів програм INTERREG III та IV, свідчать, що фінансування програми INTERREG IV збільшилося стосовно INTERREG III майже у 3 рази (табл. 3.15).

Таблиця 3.15

Фінансове забезпечення напрямів ініціатив INTERREG III та INTERREG IV*

Напрямок	Приблизний відсоток коштів до загального фінансування програм	
	INTERREG III (4,875 млрд. євро),%	INTERREG IV (13,2 млрд. євро),%
Транскордонна співпраця (А)	70	40
Транснаціональна співпраця (В)	24	54
Міжрегіональна співпраця (С)	6	6

*Джерело: [349, с. 156].

Кожна з відмічених ініціатив (табл. 3.15) за напрямом міжрегіональної співпраці (С) витрачала близько 6 % до загальної суми коштів. За період дії ініціатив змінилося відсоткове співвідношення напрямів транскордонної співпраці (А) з 70 % до 40 % і напряму транснаціональної співпраці (В) з 24 % до 54 %. Дані свідчать про збільшення фінансування транснаціональної співпраці. Операційні програми транскордонної співпраці INTERREG IV мають певне спрямування з визначенням мети і тематики і певні особливості (табл. 3.16).

33,0 тис. фізичних осіб-підприємців. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) фізичними особами-підприємцями (2013 р.) становив 6951,2 млн. грн., або 18,8 % до загального обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг). Найбільш вагому роль малий та середній бізнес відіграє у таких сферах діяльності, як готелі та ресторани, торгівля, транспорт, будівництво, сільське господарство, перероблення сільськогосподарської продукції.

Серед пріоритетних напрямів соціально-економічного зростання області вагоме місце займає розвиток рекреаційно-туристичного комплексу. В області функціонують 20 санаторіїв та 40 закладів відпочинку, в яких налічується 6,6 тис. ліжок/місць максимального розгортання, здійснюють свою діяльність 74 суб'єкти туризму. Кількість сільських садиб для зеленого туризму зросла до 240 од. За останні роки введено в дію новозбудовані туристично-готельні заклади високого рівня комфорту, які за короткий час завоювали прихильність відвідувачів: бази відпочинку „Воєдино” (Перечинський район), „Ельдорадо”, готель „Фортуна” (Свялявський район), готель-ранчо „Золота гора”, готель „Камелот” (Ужгородський район), готель „Гостинний дім”, „Унгварський”, чотиризіркові „Олд-Континент” та „Едуард” (м. Ужгород).

Забезпечення соціально-економічного розвитку регіону потребує активної інвестиційної та інноваційної політики у всіх галузях економіки. У 2014 р. капітальні інвестиції становили 2638,7 млн. грн., зростання порівняно з 2010 р. сягнуло 19,6 %. Слід, однак, зазначити, що 41,3 % капітальних інвестицій здійснено за рахунок власних коштів підприємств та організацій, кошти іноземних інвесторів становили 16,3 млн. грн., або 0,6 %. Постає завдання активізації залучення останніх.

Для функціонування економіки області важливим є вирішення гострих соціальних проблем. Незважаючи на позитивний природний приріст населення (2,8 на 1000 наявного населення), регіон має від'ємне сальдо міграції населення (-0,7), оскільки широко розвинена сезонна міграція: працездатне населення виїжджає на сезонні заробітки у країни ближнього зарубіжжя. Високим у регіоні залишається і рівень безробіття. За методологією МОП зазначений

рівень у 2014 р. становив 9,2 % (53,1 тис. осіб безробітних). У соціальній сфері важливої уваги потребують медицина, житлове будівництво, заклади освіти і науки.

Аналіз показників розвитку (табл. 3.13) засвідчує, що за останні роки економіка Закарпатської області перейшла від тривалого спаду до певного економічного зростання.

Таблиця 3.13

**Показники економічного, екологічного та соціального розвитку
Закарпатської області***

Показники	2000	2005	2010	2013	2014	2014, % до:	
						2000	2013
1	2	3	4	5	6	7	8
<i>Стан економічного розвитку</i>							
Валовий регіональний продукт, млн. грн.	2151	6700	15299	21400	20951	9,7 раз	97,9
Виробництво валової доданої вартості, млн. грн.	-	6215	14538	19876	x	x	x
Індекси продукції промисловості (% до попереднього року)	143,7	107,7	142,9	96,9	106,1	x	x
Індекси продукції сільського господарства (% до попереднього року)	108,3	99,2	97,1	102,5	99,9	x	x
Капітальні інвестиції (у фактичних цінах), млн. грн.	331,9	1114,6	2205,4	2645,8	2638,7	795,0	99,7
Кількість інноваційно-активних підприємств, од.	-	33	27	12	12	x	100,0
Експорт (товари і послуги), млн.дол.США	227,2	552,3	1156,6	1300,0	1382,8	608,6	106,4
Імпорт (товари і послуги), млн.дол.США	188,5	686,4	1348,6	2062,5	1734,6	920,2	84,2
<i>Стан екологічного розвитку</i>							
Викиди шкідливих речовин в атмосферу пересувними та стаціонарними джерелами, тис. т	40,7	50,6	87,3	69,1	60,5	148,6	87,6
Викиди забруднюючих речовин стаціонарними джерелами в атмосферне повітря, кг/км ²	6,0	21,2	14,2	6,1	3,1	51,7	50,8
Розораність сільськогосподарських угідь, %	43,0	44,0	44,2	44,2	44,2	102,8	100,0
Порушено земель, тис. га	4,8	12,0	-	6,0	4,2	87,5	70,0
Внесено мінеральних добрив на 1 га удобреної площі (поживних речовин), кг	64	107	114	98	137	214,1	139,8
Забір води з природних водних об'єктів, млн. м ³	70	44	33	30	30	42,9	100,0

кордоні Європейського Союзу. З часом (після приєднання до ЄС 1 січня 1995 р. Австрії, Фінляндії та Швеції) до участі в PHARE CBC були залучені прикордонні території країн Балтії, а також країн ЦСЄ, що не межують з кордонами Європейського Союзу;

- TACIS CBC – була ініційована в 1996 р. і спрямована на створення можливостей для місцевих і регіональних структур, які б дозволяли їм започатковувати спільні проекти зі своїми партнерами в ЄС або СНД. Географічна територія дії програми обмежується західними прикордонними регіонами Росії, Беларусі, України та Молдови. Вона має свій окремий бюджет, який у 1996, 1997 і 1998 рр. становив 30 млн. євро щороку. Бюджет 1999 р. становив 20 млн. євро;

- PHARE CREDO – спрямована на підтримку спільних проектів, що мають користь для регіонів і населення по обидва боки державного кордону. Гранти для реалізації проектів транскордонного співробітництва можуть надаватися як бенефіціантам у прикордонних регіонах країн Центральної та Східної Європи, так і для проектів, що здійснюються регіонами, розташованими на спільному кордоні між країною ЦСЄ та країною СНД.

Програма прикордонного співробітництва (CBC – cross-border cooperation) у рамках PHARE/TACIS спрямована на підтримку спільних проектів на території прикордонних регіонів країн ЦСЄ та СНД за участю партнерів із країн ЄС.

Зауважимо, що INTERREG є найбільшою програмою громадських (місцевих) ініціатив (*Community Initiative*) ЄС щодо підтримки розвитку прикордонних регіонів країн-членів і деяких приморських територій. У період 2000-2006 рр. ця програма була відома як INTERREG III, у 2007-2013 рр. – INTERREG IV, що забезпечувала три напрями співпраці [349, с. 155]: А – транскордонна співпраця; В – транснаціональна співпраця; С – міжрегіональна співпраця. Програма спрямована на збалансований розвиток прикордонних регіонів і подолання недоліків, обумовлених близькістю кордонів. Тематичний спектр заходів охоплює сфери економічної співпраці та розвитку економічного

розвитку. Програма надаватиме підтримку заходам у рамках 4 тематичних цілей [115]: 1) Промоція місцевої культури та охорона історичної спадщини (30,9 млн. євро); 2) Покращення доступності регіонів, розвиток надійного та стійкого до кліматичних впливів транспорту, комунікаційних мереж і систем (53,4 млн. євро); 3) Спільні виклики у сфері безпеки (42,3 млн. євро); 4) Покращення управління кордонами та управління безпекою, мобільністю та міграцією (31,6 млн. євро). 10% загального бюджету Програми буде призначено на технічну допомогу.

Дія Програми поширюється на такі основні регіони: *Польща*: Кросненський, Перемишльський, Бялостоцький, Ломжинський, Сувальський, Бяльський, Хелмсько-Замойський та Остроленцько-Седлецький субрегіони; *Білорусь*: Гродненська та Брестська області; *Україна*: Львівська, Волинська, Закарпатська області.

Департамент призначення та сертифікації Міністерства інфраструктури та розвитку Польщі виконуватиме функцію Органу управління. Наступні інституції виконуватимуть функції національних органів: Міністерство інфраструктури та розвитку Польщі, Міністерство закордонних справ Білорусі та Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Орган-посередник знаходиться в Центрі європейських проектів у Варшаві.

Відмітимо, що ще з 1990 р. Європейський Союз надає фінансову підтримку транскордонної співпраці, використовуючи низку ініціатив, програм та проектів INTERREG, PHARE CBC, TACIS CBC, PHARE CREDO та інші. Сутність програм полягає в тому, що [274, с. 13-14]:

- INTERREG – програма, яка здійснює фінансову підтримку, стимулювання шляхом надання субсидій та пропаганду транскордонного, міжрегіонального та міжнаціонального співробітництва з метою підвищення рівня життя населення та соціально-економічної інтеграції прикордонних територій як із внутрішнього, так і з зовнішнього боку кордону;

- PHARE CBC – започаткована в 1994 р. Спочатку до сфери її дії входили лише прикордонні регіони країн Центрально-Східної Європи, розташовані на

Продовження табл. 3.13							
1	2	3	4	5	6	7	8
Відведено (скинуто) зворотних вод, млн. м ³	59	53	41	34	33	55,9	97,1
Лісистість, %	56,8	56,8	56,8	56,7	56,7	99,8	100,0
Лісовідновлення, тис. га	2,2	2,7	2,2	2,9	3,2	145,5	110,3
Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища, млн. грн.	3,2	17,2	9,9	7,9	5,4	168,8	68,4
Стан соціального розвитку							
Природний приріст населення (на 1000 жителів), %	-0,5	-0,6	2,7	2,9	2,8	x	x
Рівень зайнятості населення, %	55,7	60,0	57,7	58,6	56,4	0,7 в.п.	-2,2 в.п.
Рівень безробіття населення, %	11,6	7,0	8,7	7,8	9,2	-2,4 в.п.	1,4 в.п.
Коефіцієнт злочинності, %	0,523	0,523	0,544	0,825	0,863	x	x
Нааявність житлового фонду в середньому на одну особу, м ²	19,8	21,2	22,6	23,4	23,5	118,7	100,4
Забезпеченість населення (на 10 тис. осіб):							
- ліжками в лікарняних закладах од.	84,4	82,0	80,7	72,5	71,3	84,1	98,3
- лікарями усіх спеціальностей, осіб	40,6	42,1	42,0	41,1	40,4	99,5	98,3
- середнім медичним персоналом, осіб	103,1	104,1	92,2	87,2	87,0	84,4	99,8

*Розраховано за джерелами: [304, с. 29, 32, 85, 147, 191, 288, 303, 325, 403, 428, 468, 488; 305, с. 30-34, 68, 81, 109, 125, 134, 179-180, 300, 314-315, 384, 412, 468-470, 474].

У всіх сферах і видах економічної діяльності відбулися трансформаційні структурні і якісні зміни, утверджуються нові форми власності і господарювання, зроблено акценти на стимулювання залучення інвестицій, ефективного використання власного природно-ресурсного потенціалу, створення конкурентного середовища через сприяння розвитку малого та середнього бізнесу, що дозволило досягти певної стабілізації в економіці регіону.

Узагальнюючим показником соціально-економічного розвитку є валовий регіональний продукт. Порівняно з 2005 р. у 2014 р. в області він зріс у 3,1 раза і досяг 20951 млн.грн. Однак у розрахунку на 1 особу (2013 р.) він становив 17088 грн., що на 46,6 % менше середньоукраїнського показника. За аналізований період (табл. 3.13) стабілізувалися індекси приросту продукції промисловості та сільського господарства. Значно зросли капітальні інвестиції. Певні досягнення є в експорті товарів і послуг. У 2014 р. проти показника

2005 р. експорт зріс у 2,5 разу (на 830,5 млн. дол. США). Однак сальдо зовнішньоекономічної діяльності є від'ємним, оскільки у 2014 р. становило 351,8 млн. дол. США.

Закарпатська область є екологічно вразливим регіоном країни. Територією області пролягають магістральні газопроводи, які є серйозними забруднювачами навколишнього середовища. Щороку зростають викиди шкідливих речовин в атмосферу пересувними та стаціонарними джерелами.

Проблемою є висока розораність сільськогосподарських угідь, недостатньо вноситься органічних і мінеральних добрив. Недостатніми є заходи щодо лісовідновлення. У 2014 р. порівняно з 2005 р. капітальні інвестиції на охорону навколишнього середовища зменшилися у 3,2 раза. Значного поліпшення потребують показники соціального розвитку, відображені у наведеній таблиці.

Дослідження і розробки науковців та професіоналів-практиків засвідчують, що у процесі утвердження засад і напрямів інтеграції і конвергенції сільських територій основними конкурентними перевагами соціально-економічного становлення і перспективного розвитку Закарпатської області як транскордонного регіону є:

- вигідне географічне і геополітичне розташування області;
- наявність унікальних природних, ландшафтних та рекреаційних ресурсів, можливості використання лісових ресурсів і полонинських угідь;
- розгалужена транспортно-логістична та телекомунікаційна мережа, можливості подальшого розвитку мереж транспортного сполучення та просторової інфраструктури;
- висока інвестиційна привабливість регіону;
- позитивні зрушення в господарській діяльності та економіці області в цілому, засади формування конкурентоспроможної та інноваційної економіки;
- можливості розвитку конкурентоспроможного аграрного сектору регіону, виробництва і реалізації екологічно чистої продукції;

Таблиця 3.14

Бюджет програми „Польща-Білорусь-Україна 2007-2013”*

Пріоритет	Фонд ЄК	Співфінансування	Всього фонду
Пріоритет 1: підвищення конкурентоспроможності прикордонних територій	55860	5586	61446
Пріоритет 2: покращення якості життя	65170	6517	71687
Пріоритет 3: інституційна співпраця та підтримка ініціатив місцевих громад	46550	4655	51205
Технічна допомога	18620	0	18620
Всього	186201	16758	202959

*Джерело: [367; 269].

Реалізація відміченої програми відкрила значні перспективи для економічної інтеграції та співробітництва, оскільки обумовлює більш широкий спектр механізмів взаємодії. Програма забезпечила встановлення на загальноєвропейському рівні відкритого та інтегрованого ринку, що функціонує на основі спільних гармонізованих правил і законодавчої бази ЄС, надає значні економічні та політичні вигоди як Україні, так і Білорусі.

Транскордонне співробітництво між Польщею, Білоруссю та Україною продовжуватиметься на період 2014-2020 рр. у новому Європейському інструменті сусідства в рамках Програми транскордонного співробітництва Польща - Білорусь-Україна 2014-2020. Проект Спільної операційної програми транскордонного співробітництва у відміченому форматі розглядався на громадських слуханнях. Мешканці, що проживають в чотирьох польських воєводствах, чотирьох білоруських і шести українських областях, матимуть можливість отримати вигоду з цієї співпраці. Міністерство інфраструктури і розвитку Польщі й надалі продовжить виконувати функції Керуючого органу програми.

Індикативний бюджет Програми транскордонного співробітництва ЄІС Польща-Білорусь-Україна 2014-2020 рр. становитиме 175,8 млн. євро з Європейського інструменту сусідства та Європейського фонду регіонального

прикордонного простору) Генеральна дирекція з питань регіональної політики (DG XVI) Європейської Комісії бачить [274, с.138-170]: спільне програмування; впровадження спільної структури управління та прийняття рішень; створення спільної фінансової структури.

Помітним нововведенням, запровадженим з метою посилення координації програм транскордонного співробітництва ЄС, став механізм реалізації спільних програм у рамках INTERREG-PHARE CBC. Крім цього, прикордонне співробітництво є пріоритетом серед інших сфер, фінансова підтримка яких передбачається Положеннями про Структурні фонди, зокрема Положенням про Європейський фонд регіонального розвитку. До прикладу, з-поміж усіх інших транскордонних програм Європейського Союзу на період 2007-2013 рр., на програму „Польща-Білорусь-Україна” було виділено найбільше індикативних асигнувань – 186,201 млн. євро. Стосовно попередньої програми „Польща-Білорусь-Україна 2004-2006” із доступних джерел фінансування було залучено 50425,1 тис. євро, що становило 58,7 % запланованих фінансових ресурсів. Найповніше профінансовано пріоритет 1 – посилення конкурентоспроможності прикордонних регіонів, модернізація і розбудова транскордонної інфраструктури (28137,2 тис. євро і 88 % відповідно). Пріоритет 2 (розвиток людського капіталу і транскордонної інституціональної співпраці) реалізований лише на 20,4 %, а пріоритет 3 (технічна допомога) – на 28,9 % [265].

В Європейському інструменті сусідства і партнерства „Польща-Україна Білорусь 2007-2013”, загальний бюджет якого становив 202 959 тис. євро, найбільша частка щодо фінансування припадала на пріоритет 2 – покращення якості життя (35,3 %), на другому місці пріоритет 1 – підвищення конкурентоспроможності прикордонних територій (30,3 %), на третьому пріоритет 3 – інституційна співпраця та підтримка ініціатив місцевих громад (25,2 %), на технічну допомогу було виділено 9,2 % (табл. 3.14).

- розвинутий економічний інтелект і менталітет населення (економічне мислення, економічна культура і психологія, відповідний рівень освіти і кваліфікації, фізичного та психологічного стану);

- висока культура господарювання, працелюбність, можливість реалізації ustalених традицій і позитивних навиків населення;

- можливості забезпечення високого рівня розвитку людського потенціалу (наукового, інженерно-технологічного та менеджерського), володіння населенням мовами суміжних прикордонних країн;

- готовність економічно активного населення до ведення бізнесу, підприємницька активність;

- активізація зовнішньоекономічних зв'язків, наявність і функціонування відповідно обладнаних численних пунктів перетину кордону, малий прикордонний рух, можливості використання позитивного досвіду суб'єктів господарювання прикордонних регіонів суміжних країн;

- успішна реалізація на теренах області спільних проектів господарської діяльності із зарубіжними партнерами, функціонування спільних підприємств;

- можливості задіяння ресурсозберігаючих технологій;

- розвиток альтернативних (поновлюваних) джерел енергії (доцільність будівництва мінігідроелектростанцій, вітряків з виробництва електроенергії, видобуток біологічного газу і т.д.);

- активізація розвитку туристично-рекреаційної діяльності, можливості розвитку сільського зеленого туризму;

- раціональне використання рекреаційно-оздоровчих об'єктів, запасів мінеральних вод, гірськолижних трас і витягів;

- актуальність реалізації положень Концепції сталого розвитку Закарпаття (прийнятої у 2006 р.), виконання щорічних Програм соціально-економічного розвитку області, нової Стратегії розвитку Закарпатської області до 2020 року;

- можливості забезпечення інтегрованого (стратегічного і просторового) розвитку сільських і міських територій;

- використання переваг транскордонного співробітництва, інтеграції та конвергенції господарських суб'єктів регіону в економічний простір прикордонних регіонів суміжних країн-членів Європейського Союзу;

- використання переваг функціонування вільної економічної зони „Закарпаття” та території пріоритетного розвитку;

- екологічні переваги регіону, порівняно низький рівень антропогенного забруднення навколишнього середовища.

Невід'ємною складовою формування зовнішньоекономічних зв'язків та здійснення транскордонного співробітництва (ТКС) є спільні проекти та програми, що сприяють вирішенню проблемних питань по обидва боки кордону, збереженню добросусідських відносин передусім з прикордонними регіонами. Транскордонне, як і прикордонне співробітництво, повинно реалізовуватися в контексті територіальної організації та ефективного розміщення продуктивних сил.

Європейський досвід свідчить, що транскордонне співробітництво (ТКС) сприяє подоланню територіальної незбалансованості (просторових розривів між виробництвом та споживанням) економіки регіону, що є суттєвим фактором, оскільки існують значні диспропорції між прикордонними адміністративно-територіальними одиницями України та сусідніх держав. Реалізація цього завдання на практиці здійснюється шляхом взаємодоповнення, удосконалення та оптимізації територіальної структури господарства, функціонального поєднання та узгодження економік, галузей і окремих виробництв прикордонних регіонів суміжних держав, що залучені до транскордонного співробітництва. Поряд з цим принциповим є дотримання балансу (оптимальних пропорцій) у розвитку усіх сфер життя прикордонних територій по різні боки кордону.

Досить поширеним є також окреслення таких двох етапів ТКС: перший – налагодження контактів між органами місцевого самоврядування, місцевими органами виконавчої влади та територіальними громадами або органами влади суміжних держав, встановлення перспективних напрямів та

базових умов співробітництва; другий – визначення спільних проблем та інтересів суб'єктів і учасників транскордонного співробітництва, які становитимуть основні сфери співпраці.

В свою чергу прикордонне співробітництво спрямоване на реалізацію таких завдань [354, с. 83, 84]: стимулювання приросту обсягів взаємної торгівлі, розвиток і підтримка господарських, культурних і гуманітарних зв'язків між прикордонними регіонами; збереження історичної, культурної спадщини; створення й ефективний розвиток соціально-економічної інфраструктури у прикордонних регіонах; створення умов спрощеного режиму перетину товарів через митний кордон, включаючи сприяння облаштуванню митниць і пунктів пропуску на кордоні системою електронного документообігу, удосконалення транспортної інфраструктури, митних складів, терміналів; підвищення ефективності використання виробничої і соціальної бази прикордонних територій; створення умов для взаємодії систем попередження і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій суміжних територій; підвищення ефективності використання наявних місцевих ресурсів; вирішення проблем розвитку прикордонних територій на основі спільних зусиль; інші заходи, спрямовані на активізацію інтеграційних процесів на мезо- та мікрорівні.

У процесі формування підходів до транскордонного співробітництва окреслюється його роль у територіальному розвитку, що визначається здатністю ТКС до мобілізації та ефективного використання існуючого потенціалу прикордонних регіонів і територій, а також поєднанням потенційних можливостей ресурсів прикордонних регіонів та територій двох або більше країн, що мають спільний кордон, з метою вирішення завдань просторового розвитку в межах транскордонних регіонів.

Межі можливостей здійснення транскордонного співробітництва у територіальному розвитку істотно розширюються за рахунок допомоги, яка надається Європейським Союзом через програми та ініціативи. У центрі уваги ініціативи INTERREG, як ми вже відмічали, знаходиться прикордонне співробітництво, базовими підходами до якого (в межах певного